

MAGYARORSZÁG NÉPESSÉGFEJLŐDÉSE*

DR. KLINGER ANDRÁS

Magyarország népességfejlődését csak a legutolsó 250 évre vonatkozóan tudjuk megbízható statisztikai adatokkal jellemezni. A török uralom alóli felszabadító háborúk után az ország (Horvát-Szlavonország nélküli) 283 ezer négyzetkilométert kitevő területén 1729-ben 4 millió ember élt. Ez a betelepítések hatására a II. József által tartott népszámlálás időpontjára 9,4 millióra emelkedett. Tovább nőtt a népesség a XIX. század első felében: Fényes Elek 1840-re 13 millió főre becsülte az ország népességét. A korábbi osztrák népszámlálások ennél valamivel nagyobb lakosságot írtak össze. Az eltérés oka a szabadságharc embervesztesége lehetett.

Az első magyar népszámlálás 1870-ben 13,7 millió lakost írt össze. A történelmi országterületen tartott utolsó – 1910-es – magyar népszámlálás 18,3 millió lakost számolt. A szomszédos országok népszámlálásait figyelembe véve az első világháború előtti magyar országterületen 1930-ban mintegy 20, 1960-ban 23 és 1995-ben közel 27 millió ember élt.

Az első világháború utáni békekötések – amelyeket megerősítettek a második világháború után is – eredményeként a történelmi Magyarország 283 ezer négyzetkilométeres területéből csak 93 ezer négyzetkilométer (azaz egyharmada) maradt Magyarországgé, a többit a szomszédos országokhoz csatolták. Az 1910-es 18,3 milliós népességből kevesebb mint 8 millió (44 %) élt Magyarország jelenlegi területén, 29 százalékuk (Erdély, Tisza-Maros szöge, Partium) a mai Romániához, 16 százalékuk (Felvidék) a mai Szlovákiához, 7 százalékuk (Délvidék) a mai kis Jugoszláviához, 3 százalékuk (Kárpátalja) a mai Ukrajnához és kevesebb, mint 2 százalékuk (a mai Burgenland) Ausztriához került.

A jelenlegi 93 030 négyzetkilométeres országterületen 1787-ben 2,9 millió, az 1840-es becslés szerint 4 millió személy élt. Az első hivatalos népszámlálás időpontjában már 5 milliót tett ki a mai országterület népességszáma, ami 1910-re 7,6 millióra növekedett. Az 1920-as – már a trianoni területen tartott – népszámlálás 8 millió lakost írt össze, számuk lassan növekedett, és 1941-ben 9,3 millió főt tett ki. A második világháború mintegy 400–450 ezer fős embervesztesége hatására 1949-ben 9,2 milliós volt a népességszám. Ezt követően megindult a népességszám emelkedése, és 1960-ban már

* A tanulmány a honfoglalás 1100. évfordulója alkalmából rendezett konferenciasorozat negyedik, záróülésén, 1996. május 21-én a Magyar Tudományos Akadémia Kongresszusi termében elhangzott előadás kissé módosított változata.

10, 1980-ban pedig 10,7 millió személyt írtak össze. Azóta a természetes fogyás hatására a népesség száma csökken: 1996 elején már csak 10,2 milliót tett ki.

1. tábla

A népesség száma Magyarországon

Év	A történelmi	A mai
	országterületen (millió fő)	
1870	13,7	5,0
1880	13,8	5,3
1890	15,3	6,0
1900	16,8	6,9
1910	18,3	7,6
1920	18,9	8,0
1930	19,8	8,7
1941	20,7	9,3
1949	20,3	9,2
1960	22,9	10,0
1970	24,7	10,3
1980	25,5	10,7
1990	26,8	10,4
1995	26,7	10,2

A következő 50 évre szóló előreszámítások a népesség további csökkenésével számolnak. Ha a jelenlegi népesedési feltételekből kiinduló közepes prognózis eredményeit fogadjuk el, akkor 2020-ban 9,5, 2040-ben pedig 8,7 millió lesz az ország népességszáma. Ha az ún. közép-európai típusú népesedési folyamatok válnak uralkodóvá (ami ugyan kedvezőbb halandóságot, de alacsonyabb termékenységet jelentene), akkor 2040-ben már csak 8 milliónyian élnének az országban (ugyanannyian, mint 1920-ban).

A népesség szaporodása a történelmi országterületen 1870 és 1880 között csak évi 0,1 százalékos volt – a kolerajárvány miatti magas halandóság és a megindult kivándorlás hatására –, de 1880 és 1900 között már meghaladta az évi 1 százalékot, majd 1900 és 1910 között ennél valamivel alacsonyabb volt. Összességében 1870 és 1910 között 4,6 millió fővel nőtt az ország akkori területének népességszáma. Az ennél jóval magasabb természetes szaporodást erősen csökkentette a jelentős kivándorlás: 1871 és 1913 között közel 1,6 millió fő vándorolt ki az ország akkori területéről, de ezeknek mintegy egy-negyede visszavándorolt. A népesség szaporodásának üteme az ország középső területén mindig meghaladta az egész országot (amit a kisebb kivándorlás és az ide irányuló nagyobb belső vándorlás okozott). Legmagasabb 1787 és 1840 között volt (évi 1,7 százalékos), de magas volt 1850 és 1910 között is (csaknem végig évi 1 százalékos, kivéve az 1870-es években, amikor csak 0,6 százalékosot tett ki).

A két világháború között a jelenlegi országterületen évi 0,7-0,8 százalékos népességnövekedést mértek. A második világháborús emberveszteség hatására 1941 és 1949 között évi 0,2 százalékos fogyás mutatkozott. Az 1950-es években újra évi 0,7 százalékosra növekedett a szaporodási ráta, majd 1960 és 1980 között 0,4 százalékosot ért el. Azóta a halálozásoknak a születéseknél magasabb száma miatt évi 0,3 százalékos a fogyás.

2. tábla

A népesség számának változása Magyarországon

Év	Népesség	Népsűrűség	Időszak	Évi átlagos szaporodás (fogyás)	
	fő			fő	százalék
A történelmi országterületen					
1870	13 663 305	48,3			
1880	13 833 964	49,4	1870–1880	170 659	0,11
1890	15 261 864	54,6	1881–1890	1 427 900	1,03
1900	16 838 255	59,6	1891–1900	1 576 391	1,03
1910	18 264 533	64,6	1901–1910	1 426 278	0,85
A mai országterületen					
1870	5 011 310	53,9			
1880	5 329 191	57,3	1870–1880	317 881	0,56
1890	6 009 351	64,6	1881–1890	680 160	1,21
1900	6 854 415	73,7	1891–1900	794 376	1,25
1910	7 612 114	81,8	1901–1910	757 699	1,05
1920	7 986 875	85,9	1911–1920	374 761	0,48
1930	8 685 109	93,4	1921–1930	698 234	0,84
1941	9 316 974	100,1	1931–1941	630 965	0,70
1949	9 204 799	98,9	1941–1948	-111 275	-0,15
1960	9 961 044	107,1	1949–1959	756 245	0,72
1970	10 322 099	111,0	1960–1969	361 055	0,36
1980	10 709 463	115,1	1970–1979	387 364	0,37
1990	10 374 823	111,5	1980–1989	-334 640	-0,32
1995	10 245 000	110,1	1990–1994	-130 000	-0,25

A jelenlegi országterületen 125 év alatt közel 5,2 millióval nőtt a népesség száma. 1870 és 1995 között a népesség természetes szaporodása ennél nagyobb volt (5,9 millió), de ezt csökkentette a vándorlási különbözet és a két világháború embervesztése. 1870 és 1995 között összesen több mint 25 millió ember született a mai országterületen és 19 millióyan haltak meg. (Lásd a 3. táblát.)

Fokozatos volt a városiasodás. Az 1995. január 1-jei közigazgatási állapot figyelembevételével Budapest népessége 1870-ben 6, 1930-ban 17, 1995-ben 19 százalékát tette ki az ország össznépességének. A többi város népességének aránya mind 1870-ben, mind pedig 1930-ban egyharmad volt, és mostanra 44 százalékra emelkedett, a községi népesség aránya pedig 61-ről 50 százalékra, majd 37 százalékra esett vissza. (Lásd a 4. táblát.)

Ha csak a mindenkori várost tekintenénk az urbanizációs folyamat alapjául, akkor Budapesten 1930-ban a lakosság 12, 1960-ban 18 százaléka, mind az 1930-as közigazgatási állapot szerinti 55, mind az 1960. évi 62 vidéki városban pedig a lakosság 22 százaléka élt. Ez azt is jelenti, hogy a két időpontban a teljes városi lakosság a jelenlegi fogalom szerinti 40, illetve 53 százalék, a korabeli fogalom szerint csak 34, illetve 40 százalék volt. Ezzel párhuzamosan a községi lakosság akkori aránya 66, illetve 60 százalék volt a mai közigazgatási állapot szerinti 60, illetve 47 százalékkal szemben. A városi népesség 1930. évi és 1995. évi aránya közötti 29 százalékpontos különbségnek több mint

felét a község várossá nyilvánítása és valamivel több mint kétötödét a tényleges városi népességnövekedés teszi ki.

3. tábla

A népesség szaporodásának tényezői

Időszak	Élveszületés	Halálozás	Természetes szaporodás	Vándorlási különbözet	Tényleges szaporodás
Ezer fő (évi átlag)					
1870–1880	2568	2267	301	17	318
1881–1890	2509	1862	647	33	680
1891–1900	2598	1866	732	62	794
1901–1910	2627	1790	837	-79	758
1911–1920	2116	1754	362	13	375
1921–1930	2309	1537	772	-74	698
1931–1941	1902	1342	560	71	631
1941–1948	1456	1123*	333	-444	-111
1949–1959	2073	1156	917	-160	756
1960–1969	1410	1058	352	9	361
1970–1979	1684	1284	400	-13	387
1980–1989	1310	1452	-142	-192	-335
1990–1995	719	880	-161		-161
Ezer lakosra (évi átlag)					
1870–1880	46,6	41,1	5,5	0,3	5,8
1881–1890	47,1	34,9	12,1	0,6	12,7
1891–1900	43,2	31,0	12,2	1,0	13,2
1901–1910	38,3	26,1	12,2	-1,2	11,0
1911–1920	27,8	23,0	4,8	0,2	5,0
1921–1930	28,9	19,2	9,7	-0,9	8,8
1931–1941	21,9	15,5	6,4	0,8	7,2
1941–1948	15,6	12,1*	3,6	-4,8	-1,2
1949–1959	22,5	12,6	10,0	-1,7	8,3
1960–1969	14,2	10,6	3,5	0,1	3,6
1970–1979	16,3	12,4	3,9	-0,1	3,8
1980–1989	12,2	13,6	-1,3	-1,8	-3,1
1990–1995	11,6	14,1	-2,5		-2,5

* A nem anyakönyvezett háborús halálozások nélkül.

1995 elején az ország 3114 településének több mint egyharmadában kevesebb mint 500 lakos élt. Az ugyancsak kistelepülésnek tekinthető 500–2000 lakosú községek a településeknek kétötödét jelentik; ezekben a kisközségekben él a lakosság 17 százaléka. A városias községnek tekinthető 2000–10 000 lakosú 600 településen a népességnek közel egynegyede, a 10 000–50 000 lakosú 117 településen már az ország népességének 22 százaléka él. Az ezeknél népesebb 21 városban él a népesség 39 százaléka (ebből Budapest 19 százaléka).

A múltban a külterületi népesség száma és aránya magas volt: 1930-ban még közel 1,9 millió lakos (22 %), de 1949-ben is 1,6 millió (17 %) volt. Ezt követően fokozatosan

visszaesett a külterületi népesség aránya (1960-ban 12, majd 1970-ben 8 és 1980-ban már csak 4 százalékot tett ki). 1990-ben a közel 8000 külterületi lakott helyen már csak a népesség 3 százaléka élt. E jelentős csökkenésben szerepe van a mezőgazdasági népesség létszáma visszaesésének, de a tudatos belterületekre betelepülésnek is.

4. tábla

*A népesség területi megoszlása Magyarországon
(az 1995. január 1-jei közigazgatási állapot szerint)*

Év	Budapesti	Városi	Községi	Összes	Budapesti	Városi	Községi	Összes
	népesség (ezer fő)				népesség aránya (százalék)			
1870	302	1 648	3 060	5 011	6	33	61	100
1880	403	1 774	3 152	5 329	8	33	59	100
1890	569	1 992	3 458	6 009	9	33	58	100
1900	861	2 283	3 710	6 854	13	33	54	100
1910	1 110	2 548	3 954	7 612	15	33	52	100
1920	1 232	2 693	4 062	7 987	15	34	51	100
1930	1 443	2 899	4 343	8 685	17	33	50	100
1941	1 713	3 118	4 485	9 316	19	33	48	100
1949	1 591	3 036	4 578	9 205	17	33	50	100
1960	1 783	3 513	4 665	9 961	18	35	47	100
1970	2 001	3 982	4 349	10 322	19	39	42	100
1980	2 059	4 549	4 101	10 709	19	43	38	100
1990	2 017	4 565	3 793	10 375	19	44	37	100
1995	1 930	4 502	3 813	10 245	19	44	37	100

A XIX. század utolsó harmadában a népszámlálások kis nőtöbbletet mutattak ki (a történelmi országterületen ezer férfira 1030, a jelenlegi országterületen pedig 1020–1035 nő jutott), de ezt az okozta, hogy az adatok nem tartalmazták a katonai népességet. A teljes lakosságra vonatkozó nemi arány az első világháború előtt már erősen kiegyenlített volt: 1900-ban és 1910-ben a lakosság csaknem azonos arányban oszlott meg a férfiak és a nők között: ezer férfira a történelmi területen 1010–1015, a mai területen pedig csak 1005–1007 nő jutott. A háborús veszteségek erősen megváltoztatták ezt a képet: 1920-ban már a népesség jelentős többsége nő volt, ezer férfira 1062 nő jutott. A két világháború között fokozatosan visszaesett a nőtöbblet (valamivel 1040 fölé). (Lásd az 5. táblát.)

A második világháború – főleg férfi – veszteségei miatt még magasabbra emelkedett a nőtöbblet: 1949-ben ezer férfira már 1081 nő jutott, 4 százalékkal több, mint a háború előtt. Újra fokozatos csökkenés indult meg: 1970-ben már csak 1063 volt a nőtöbblet. Ezután megváltozott a trend: a növekvő férfi halandóság hatására fokozatosan ismét magasabbá vált a nőtöbblet, és 1995-ben már a magyar népesség több mint 52 százalékát nők alkotják, és így ezer férfira 1089 nő jut. A magyar nőtöbblet magasabb, mint Európa legtöbb országában: a földrész átlagában ezer férfira 1052 nő jut, kevesebb, mint negyven évvel korábban. A népesség-előreszámítások szerint – ha a jelenlegi tendencia folytatódik – 2020-ban már a lakosság 52,5 százaléka lesz nő, és ezer férfira 1106 nő jut majd Magyarországon.

Magyarország népességének *kormegoszlásában* az öregedés az elmúlt 125 évben folyamatosan megmutatkozott. 1870 és 1910 között az átlagos életkor 26–27 év volt, a két világháború között 29-ről 32 évre emelkedett. A második világháborút követően folyamatos volt az emelkedés. 1960-ban 34, 1980-ban 36, 1995-ben pedig már 38 év volt az átlagos életkor, ami 125 év alatt 12 éves növekedésnek felel meg.

5. tábla

A nemek aránya és a népesség kormegoszlása Magyarországon

Év	Férfi	Nő	Ezer férfira jutó nő	0–14	15–39	40–59	60–x	Átlagos életkor (év)
	a népesség százalékában			évesek a népesség százalékában				
A történelmi országterületen								
1870	49,9	50,1	1005	37,0	40,2	17,7	5,1	25,6
1880	49,2	50,8	1034	35,2	39,7	18,5	6,6	26,1
1890	49,2	50,8	1031	36,7	37,6	18,7	7,0	26,2
1900	49,7	50,3	1011	35,5	37,8	19,0	7,6	26,5
1910	49,6	50,4	1015	35,3	37,6	18,9	8,2	26,8
A mai országterületen								
1870	49,5	50,5	1020	36,7	40,2	17,9	5,1	25,5
1880	49,1	50,9	1035	35,2	39,8	18,3	6,7	26,3
1890	49,3	50,7	1027	36,2	38,3	18,5	6,9	26,4
1900	49,9	50,1	1005	34,9	38,7	18,9	7,5	26,9
1910	49,8	50,2	1007	34,8	38,6	18,7	8,0	27,2
1920	48,5	51,5	1062	30,6	41,2	19,1	9,0	28,7
1930	48,9	51,1	1044	27,5	42,6	20,1	9,8	29,8
1941	49,0	51,0	1043	26,0	40,6	22,7	10,7	31,6
1949	48,1	51,9	1081	24,9	38,8	24,7	11,7	32,4
1960	48,2	51,8	1073	25,4	36,8	24,1	13,8	33,6
1970	48,5	51,5	1063	21,1	37,0	24,8	17,0	35,7
1980	48,4	51,6	1064	21,9	35,8	25,3	17,1	36,2
1990	48,0	52,0	1081	20,5	35,5	25,0	18,9	37,3
1995	47,8	52,2	1089	18,2	35,8	26,6	19,4	37,8

Az öregedési folyamat része a gyermekkorúak arányának fokozatos – az 1870-es 37 százalékról 1910-re 35 százalékra, majd a két világháború között 31 százalékról 26 százalékra – visszaesése. Ezt követően meggyorsult a csökkenés üteme: a gyermekek aránya a népességben 1950-ben 25, 1980-ban 22 százalék volt, majd 1995-re 18 százalékra esett vissza. Ezzel párhuzamosan az öregkorúak aránya előbb 5-ről 8 százalékra (1910), majd a második világháború előttre 11 százalékra emelkedett. Ezután tovább folytatódott az öregedés: 1960-ban a népességnek 14, 1990 óta 19 százaléka 60 éves és idősebb. Az előreszámítások szerint ez a folyamat a jövőben folytatódni fog: a közepes prognózis szerint 2040-ben már az ország lakosságának 23 százaléka lesz öregkorú.

A munkaképes korúak aránya sokkal kisebb változásokat mutat. Az első világháború előtt az össznépeességnek 57–58, a két világháború között és a második világháború utáni időszakban pedig 61–63 százaléka volt 15–59 éves. 1920 óta azonban fokozatosan csökken a fiatal munkaképes korúak (a 15–39 évesek) aránya (41–43-ról 36 százalékra), és

növekszik az idősebb munkaképes korúaké (a 40–59 éveseké), akik 1870 és 1920 között az összlakosságnak csak 18–19, ma már 27 százalékát teszik ki. Ez azt is jelenti, hogy a munkaképes korúakon belül a fiatalabbak aránya a múlt század végi 68–69-ről 58 százalékra csökkent.

Az általános eltartási teher az elmúlt 125 évben nem sokat változott. Az első világháború előtti magas (száz munkaképes korúra jutó 72–75 nem munkaképes korú) arány a két világháború közötti időszakban visszaesett (58–60-ra), majd a második világháború után előbb 64–65 között stabilizálódott, majd 1995-re 60-ra esett vissza. Az általános értéken belül azonban erős eltolódást találunk. Száz munkaképes korúnak 1910 előtt még több mint 60, 1960-ig több mint 40, jelenleg kevesebb mint 30 gyermeket kellett eltartania. Ezzel szemben a száz munkaképes korúra jutó öregkorúak száma az 1870-es 9-ről 1941-re 17-re nőtt, jelenleg pedig már meghaladja a 30-at. Vagyis 1995-ben már több öregkorú tartása vált szükségessé, mint gyermekkorúé.

Európában általában ugyancsak a tendencia mutatkozott: 1950 és 1990 között a gyermekkorúak aránya 25-ről 20 százalékra csökkent, és az öregkorúaké 13-ról 19 százalékra emelkedett, a munkaképes korúak aránya pedig változatlan maradt (62 %). Magyarországon a legújabb adatok szerint mindhárom nagy korcsoporthoz tartozók aránya lényegében azonos az európaival. A valamivel nagyobb előregedést azonban az mutatja, hogy az 1990-es 35 éves medián kornál a magyar népesség medián életkora másfél évvel hosszabb.

Jelentősen eltér egymástól a két nem kor megoszlása. A XX. század elejéig alig volt különbség a férfiak és a nők korstruktúrájában, azóta azonban fokozatosan jobban öregszik a női népesség, mint a férfi. A férfiak átlagos életkora egy árnyalattal még meghaladta a nőkéét 1870-ben, és 1900-ban már teljesen egyforma volt vele, és még a második világháború előtt is csak egy évvel volt magasabb a nők átlagos életkora, mint a férfiaké. 1995-re viszont már jelentős különbség mutatkozik a nők javára: egy átlagos magyar nő 39,6 éves, szemben a 35,9 éves férfival, ami közel négyéves (10 %) többletet jelent. Mindezt a korábbi és magasabb férfi halandóság okozza.

A fiúszületési többlet miatt 1910 óta több gyermekkorú, illetve fiatal felnőtt korú férfi élt az országban, mint hasonló korú nő. Ezt megelőzően még ezekben a korcsoportokban is nő-többlet mutatkozott: 1870-ben ezer fiúgyermekre 1017 leány jutott, de 1910-ben már 992 és 1941-ben 980. A második világháborút követően tovább folytatódott ez a tendencia, és 1995-ben ezer 15 éven aluli fiúra 956 leány jut. A fiatal felnőtt korban a tendencia hasonló, de tovább tartott a nő-többlet. Ezer 15–39 éves férfira 1870-ben 1068 ugyanolyan korú nő jutott (ezt a magas arányt a csak polgári népesség számbavétele is okozta), de még 1910-ben is 1020 és 1960-ban is 1048. Azóta megváltozott a helyzet, és 1995-ben ezer 15–39 éves férfira csak 970 ugyanilyen korú nő jutott.

Ugyanakkor az idősebb felnőtt korban fordított a tendencia. Itt 1910-ig még elég kiegyenlített volt a nem szerinti arány, de az első világháború befejezése óta mindig nő-többlet mutatkozik, ami 1930 és 1980 között meghaladta az 1100-as értéket. 1995-ben ezer 40–59 éves férfira 1091 nő jut. Még jelentősebb a változás az öregkorban. Itt viszonylag kicsi volt a nő-többlet 1930 előtt (az érték 1060 és 1070 között hullámzott, sőt 1870-ben még férfitöbbletet mutattak ki: ezer 60 éves és idősebb férfira csak 910 ugyanolyan korú nő jutott). A második világháború után meggyorsult a két nem közötti arányeltolódás a nők javára. 1960-ban már egyharmadnyi, 1980-ban kétötödnyi volt a nők

többlete a férfiakkal szemben az öregkorban, és 1995-ben ezer öregkorú férfira már 1534 nő jut. Az öregkor előrehaladtával egyre növekszik a nőtöbbség (a 85 éveseknél és idősebbeknél 2556, ami 1870-ben még csak 1041, 1960-ban 1510 volt).

Magyarországon az elmúlt 125 évben jelentős változások figyelhetők meg a 15 éves és idősebb népesség *családi állapot* szerinti megoszlásában. 1870-től 1949-ig viszonylag magas volt a nem házasok aránya: a nőtlenek a 15 éves és idősebb férfiak 30–35, a hajadonok az ugyanilyen korú nők 21–27 százalékát jelentették. Ezt követően jelentős csökkenés következett be – a házasságkötések számának növekedése, illetve a házasságkötési kor előrehozása miatt –, és a nőtlenek aránya 1980-ban 22, a hajadonoké pedig 14 százalékra esett vissza. A kilencvenes években ismét emelkedés következett be, amit az első házasságkötések csökkenése, illetve időbeli elhalasztása okozott. 1995-ben a megfelelő korú férfiak 29 százaléka nőtlen és a nők 19 százaléka hajadon.

6. tábla

Magyarország népessége családi állapot szerint

Év	Nőtlen	Házás	Özvegy	Elvált	Hajadon	Házás	Özvegy	Elvált
	a 15 éves és idősebb férfiak százalékában				a 15 éves és idősebb nők százalékában			
A történelmi országterületen								
1870	30,7	64,4	4,5	0,4	21,1	64,4	14,0	0,6
1880	28,2	65,8	4,8	0,1	19,7	64,1	16,0	0,2
1890	26,9	68,2	4,8	0,1	18,4	65,8	15,7	0,1
1900	32,7	62,4	4,8	0,1	23,4	62,2	14,2	0,2
1910	32,7	62,1	5,0	0,2	23,4	62,2	14,0	0,4
A mai országterületen								
1870	30,1	65,1	4,3	0,4	21,3	63,7	14,2	0,8
1880	31,1	64,5	4,3	0,1	22,6	61,7	15,5	0,2
1890	31,0	64,7	4,2	0,1	22,2	62,6	15,1	0,2
1900	33,7	61,8	4,3	0,1	24,3	61,6	13,8	0,2
1910	33,4	61,8	4,5	0,3	24,3	61,7	13,6	0,5
1920	34,7	60,3	4,6	0,4	27,3	56,8	13,2	0,7
1930	34,1	61,2	4,1	0,6	26,4	57,8	14,6	1,2
1941	32,5	62,5	4,2	0,8	24,7	59,3	14,7	1,4
1949	30,6	64,5	3,9	0,9	22,7	59,1	16,6	1,6
1960	23,7	71,5	3,4	1,4	17,3	64,4	15,7	2,6
1970	24,7	69,9	3,2	2,2	17,2	63,8	15,2	3,8
1980	22,0	70,8	3,5	3,7	13,8	64,3	16,3	5,6
1990	25,1	64,6	3,9	6,4	15,9	58,1	17,8	8,2
1995	29,1	60,0	3,9	7,0	19,2	53,7	18,1	9,0

Ezzel ellentétes módon alakult a házasok aránya. Ez a férfiaknál 1870 és 1949 között 60 és 65, a nőknél 57 és 64 százalék között mozgott. 1960 óta erős emelkedés következett be, különösen a férfiak körében. 1980-ban a 15 éves és idősebb férfiak 71 és a nők 64 százaléka volt házas. Azóta jelentős visszaesés történt, amit a magas válási és özvegyülési arányok mellett az újraházasodások igen nagy mértékű zuhanása is okozott: 1995-ben a férfiaknak már csak 60, a nőknek pedig 54 százaléka házas.

Az özvegyek aránya a férfiaknál csaknem változatlan (az egész időszakban 3–4 százalék), a nőknél a régebbi 15 százalékról kisebb visszaesés történt, majd a két világháború közötti 13–15 százalékos arány – a második világháború hatására – 17 százalékra nőtt, de 1970-re újra 15 százalékra esett vissza. Ezután fokozatos növekedés következett be a középkorú férfiak halandósága növekedésének hatására és az újrَاهázasodás erős visszaesése következtében. 1995-ben már 18 százalékot ért el a mutató.

A legnagyobb változás az elváltak arányában tapasztalható, ami – előbb a válások számának növekedése, majd az újrَاهázasodás visszaesése következtében – fokozatosan emelkedett, és ma mindkét nemnél csaknem tízszerese a második világháború előttinek (ami általában az 1 százalékot sem érte el). 1995-ben a 15 éves és idősebb férfiaknak 7, a nőknek 9 százaléka elvált családi állapotú, ami 25 év alatt is mintegy megháromszorozódást jelent.

E változások hatására Magyarországon már kevesebben élnek házasságban, mint az európai átlag. Európában a 15 éves és idősebb férfiaknak 63 százaléka (a magyaroknak 60), illetve a nőknek 61 százaléka (a magyaroknak 54) házas. Ezt főleg az özvegy nők és mindkét nemnél az elváltak magasabb aránya okozza. Európában a két nemnél az elváltak aránya 5, illetve 7 százalékos, a magyar 7, illetve 9 százalékos aránnyal szemben, a nőknek pedig csak 14 százaléka özvegy, a magyar 18 százalékos aránnyal szemben. A nőtlenek és hajadonok hazai aránya egy árnyalattal alacsonyabb az európai átlagnál (29, a 31, illetve 19 a 23 százalékkal szemben).

Igen különbözők kor és nem szerint a családi állapot szerinti megoszlások, az eltérő házasságkötési kor (a férfiak későbbi házasodása), az újrَاهázasodási különbségek (a férfiak javára) és még inkább a növekvő halandósági differenciák miatt. A fiatalabb korcsoportokban (40 éves korig) magasabb a házas nők aránya, mint a férfiaké, de ez ettől kezdve megváltozik, és a kor előrehaladtával igen nagyok a különbségek. A 85 éves és idősebb korban is még a férfiaknak 59 százaléka házas, a nőknek már csak elenyésző része (4%). Ezzel ellentétben a nőtlenek és a hajadonok arányának a különbsége: 45 éves korig jóval több férfi nem kötött még házasságot, mint ugyanolyan korú nő (a 25–29 éves férfiaknak 40 százaléka nőtlen de a nőknek csak 22 százaléka hajadon). A teljes „beházasodás” a férfiaknál 65 év után jelentkezik: ekkor már csak 3 százalék a nőtlenek aránya, vagyis ennyien soha sem kötöttek házasságot. A nőknél már 45 éves kortól tapasztalható ez a jelenség (de 4 százalék a soha sem házasodottak aránya).

Az özvegyek arányában is nagyok a nemek közötti különbségek: a férfi többlethalandóság miatt mindenütt a nők vannak túlsúlyban. A nőknél az özvegység jóval korábban jelentkezik, mint a férfiaknál: az 50–54 éves nők 13 százaléka özvegy, ehhez hasonló arány csak a férfiak 60-as éveit végén mutatkozik. A legidősebb – 85 éves és idősebb – férfiak 58 százaléka özvegy, ez az arány a nőknél már a 70–74 éves korcsoportban mutatkozik. Ezzel szemben a legidősebb nőknek közel kilenctizede özvegy családi állapotú. Az elváltak aránya a nőknél minden korcsoportban magasabb, mint a férfiaknál, a kisebb újrَاهázasodási gyakoriságuk miatt. Kor szerint mindkét nemnél egy ideig – 40 éves korig – növekszik az elváltak aránya, ezután fokozatosan visszaesik. A legtöbb elváltat a férfiaknál a 40–49 évesek között (13%), a nőknél a 40–44 évesek között (16%) találjuk.

A család- és háztartás-összetétel változásai mutatkoznak meg a népesség *családi állás* szerinti összetételében is. Legszenvedelmesebb, hogy változatlanul a népességnek mintegy fele házaspárként (férjként vagy feleségként) él. 1970 óta arányuk az összné-

pességen belül csökkent (52-ről 1990-re 46 százalékra, majd 1994-re egy százalékponttal emelkedett).

Ha azonban részleteiben nézzük a házaspárként élők arányának változását, egészen más képet kapunk. Különösen a fiatalabbak között esett vissza súlyuk 1970 és 1994 között, a házasságkötések elmaradása miatt (amit vagy későbbi házasságkötések követnek majd, vagy növekedni fog az együtt élők, illetve az egyedül élők aránya). A 20–24 éves férfiak között a férjek aránya 29-ről 17 százalékra esett vissza, a nőknél a feleségé 61-ről 37 százalékra. E tendencia a 25–29 évesek között is megmutatkozik: itt ez az arány a férfiaknál 71-ről 53, a nőknél 80-ről 73 százalékra esett vissza.

Az adatok a házasságon kívül tartósan együtt élők arányának megkétszereződését mutatják a 25 év alattiak körében, de e csoport így is csak 3 százalékot tesz ki az összlakosságon belül és 6 százalékot a párkapcsolatban élők között (ami háromszorosa az 1970 évinek), és ez erősen elmarad a főleg észak-európai országokban tapasztalt 40–50 százalékos aránytól. Különösen a fiataloknál igen jelentős az emelkedés. A 15–19 éves párkapcsolatban élő férfiaknak 1980-ban csak 16, de 1994-ben már 83 százaléka házasságkötés nélkül élt együtt. A hasonló korú nők esetében 3-ről 37 százalékra nőtt ez az arány. A 20–24 évesek csoportjában a nőknél találunk nagyobb emelkedést: a párkapcsolatban élők közül 1980-ban csak 1 százalék élt házasságon kívüli kapcsolatban, de 15 évre rá már 15 százalék; a férfiaknál ez az arány 8-ről 12 százalékra emelkedett. A nők esetében a párkapcsolatban élő 25 éven aluliak aránya 1980 óta jelentős visszaesést mutat: a 15–19 éveseknél 15 év alatt 23-ről 7 százalék alá (és ezen belül a házasságban élőké 13-ről 4 százalékra), a 20–24 éveseknél pedig 59-ről 44 százalékra esett vissza (közöttük a házasságban élőké 58-ről 38 százalékra csökkent). Hasonló a tendencia a férfiaknál is, de kisebbek a változások (bár az együtt élők aránya itt is erősen nőtt).

A valóságos tartós házasságon kívüli párkapcsolatok aránya a népszámlálások adatai szerintinél valószínűleg sokkal magasabb, de a bejelentési rendszer adottságai, illetve a nem megfelelő lakásviszonyok miatt nem mutathatók ki tartós együttélésként (mint egy lakásban bejelentkezett személyek). Ezt támasztja alá, hogy már több mint 20 százalékot ér el a házasságon kívüli születések aránya, és ezeknek mintegy kétharmada tartós párkapcsolatból származhat.

Általánosságban alig változott a családban élő gyermekek aránya (változatlanul a népesség egyharmada gyermek családi állású). E változatlanság azonban két ellenkező eredményű mozgást takar. Egyrészt a 15 éves koron aluli gyermekek száma csökkent – a termékenység visszaesése eredményeként –, másrészt a házasságkötések eltolódása miatt emelkedett a családban élő 15 éven felüli gyermekek aránya. Így például a 20–24 éves férfiak között a gyermek családi állásúak aránya 1970 és 1994 között 56-ről 71 százalékra, az ugyanolyan korú nők esetében 24-ről 47 százalékra nőtt. Ugyancsak nőtt – ha kisebb mértékben is – a még szülőkkel együtt élők aránya. A tizenéves lányok házasságkötésének csökkenése abban is megmutatkozik, hogy a 15–19 éves lányok között a gyermek családi állásúak aránya 76-ről 89 százalékra növekedett.

Nőtt azoknak az aránya is, akik gyermeküket egyedül nevelik (de csak egyharmadával és 1994-ben a népesség 5 százalékát jelentették). Különösen a fiatal korúaknál mutatkozik erősebb emelkedési tendencia. A 25–29 évesek között a gyermeküket egyedül nevelő anyák aránya 1970 és 1990 között 5-ről 11, a 30–34 éveseknél 6-ről 13, a 35–39 éveseknél pedig 9-ről 14 százalékra nőtt. A férfiak között is ebben a korcsoportban talál-

juk a legtöbb gyermekét egyedül nevelő apát (arányuk 4 százalék, ami kétszerese a húsz évvel ezelőttinek).

Felére esett vissza a családdal együtt élő rokonok aránya. A családban rokoni kapcsolatban élők jelentős csökkenése főleg az idősebbek között számottevő, mivel egyre kevesebb – özvegységre jutott – idős szülő él együtt gyermeke családjával, főleg a faluról városba vándorlások és a lakásviszonyok javulása miatt. Így például 1970 és 1994 között a rokonként élők aránya a 75 éves és idősebb férfiaknál 23-ról 8 százalékra, a nőknél pedig 50-ről 25 százalékra esett. Ezzel párhuzamosan erősen megnőtt az egyedül élők aránya (25 év alatt az össznépességben 6-ról 9 százalék fölé). Ez is főleg az idős korúakat érintette. A 75 éves és idősebb nőknek 1994-ben már 55 százaléka élt egyedül (1970-ben még csak 23 százalék). A hasonló korú férfiaknál ez az arány 12-ről 28 százalékra növekedett.

Érdekes kissé jobban szemügyre venni a *családok összetételét*. Adataink 1949 óta vannak, tehát 45 év tükrében tudjuk vizsgálni a változásokat. A legszembetűnőbb változások:

– a családokon belül kismértékben csökkent a házaspáros családok súlya az egyszülősök javára; változatlanul 85–87 százalékot tesz ki a házaspáros családok súlya, ami alig alacsonyabb az előző évtizedekben tapasztaltnál; az egyszülős családok aránya az 1970-es 10 százalékos minimumról 15 százalékra emelkedett 1994-re, de ez az eltolódás azt is jelenti, hogy az egy szülő gyermekes családtípusban élők száma 25 év alatt kétötödével emelkedett, és ezekben található a családban élőknek közel 12 százaléka;

– a gyermek nélkül élő házaspárok aránya jelentősen nőtt (az 1949-es 31-ről 38 százalékra); ezzel egyidejűleg 69-ről 62 százalékra esett vissza a gyermekkel élő házaspárok aránya, amiben a termékenység csökkenése mellett a népesség öregedése is szerepet játszik, ugyanis többen vannak azok az idős házaspárok, akiknek összes gyermekük kivált már a szülői családból, saját családot alapítva;

– az egyszülős családok között relatíve nőtt, de még így is viszonylag ritka az „apa gyermekével” típusú családok aránya (ezek 1949-ben az egyszülős családok 12, 1994-ben már 15 százalékát jelentették).

A gyermekszám csökkenése miatt fokozatosan visszaesik a családok nagysága. 1949-ben még száz családra 340 családtag jutott, 1994-ben már 12 százalékkal kevesebb, vagyis kevesebb mint 300. A jelentős visszacsús 1949 és 1970 között következett be, azóta lényegében nincs csökkenés, sőt 1980 óta kis emelkedés tapasztalható.

Az átlagos családnagyság visszaesése a „nagy családot” erős csökkenésének a következménye. A 6 és több tagú családok aránya 1949 óta 9 százalékról alig valamivel több mint 1 százalékra esett vissza (1994-re). 45 éve még ezekben a családokban élt a családok népességének közel 18, ma csak alig több mint 3 százaléka. Ha nem is ilyen mértékben, de jelentősen csökkent az 5 tagú családok aránya is. Ezzel szemben nőtt – a kétgyermekes család uralkodóvá válásával – a 4 tagú családoké (20-ról 24 százalékra, népességük pedig 24-ről 32 százalékra). Nem változott a 3 tagú családok aránya, de népességük kismértékben nőtt (26-ről 28 százalékra). Legszembetűnőbb a 2 fős családok arányának növekedése (33-ról 43 százalékra, népességi arányuk pedig 19-ről 29 százalékra). Ezt a gyermek nélküli házaspárok, illetve az egy szülő-egygyermekes családok emelkedése okozta.

A száz családra jutó gyermekek száma 150-ről 110-re esett vissza, vagyis ma egynegyedével kevesebb, mint 45 évvel ezelőtt. E zuhanás nagyobb része szintén 1970-ig következett be, azóta már nincs visszacsús, sőt 1980-hoz képest 6 százalékos emelkedést tapasztalunk.

Főleg a sokgyermekes családok aránya esett vissza: 4 és több gyermekkel jelenleg a családok 0,6 százaléka él, a 45 évvel ezelőtti 9,4 százalékkal szemben. De kevesebb lett a 3 gyermekes család is (csökkent 10-ről 6 százalékra). Nőtt viszont az 1 és a 2 gyermekek aránya (az előbbi 32-ről 34 százalékra, az utóbbi 22-ről 27 százalékra). És mint már említettük, magasabb lett a gyermek nélkül élő családok aránya (ez 27-ről 32 százalékra emelkedett 45 év alatt, de 1970 óta már csökkent, akkor ugyanis 34 százalék volt).

A családösszetételnél jobban változott a *háztartások összetétele*. A családháztartások aránya csökkent (1960 és 1994 között 84-ről 73 százalékra, ami 1990 óta kisebb emelkedést mutat). De mivel a nem családi háztartások között főleg az egyszemélyes háztartások száma (35 év alatt 500 ezerrel, közel 940 ezerre) és aránya (15-ről 25 százalékra) növekedett, a családháztartásokban élők aránya kisebb mértékben esett vissza (94-ről 90 százalékra), mint számuk.

Az egycsaládos háztartások aránya a családháztartások között növekedett (93-ről 96 százalékra) annak következtében, hogy – a lakásviszonyok javulása eredményeként – csökkent a háztartáson belül együtt élő családok aránya. Az egycsaládos háztartásokon belül viszont nőtt az egyszülős háztartások aránya. Főleg az egyszemélyes háztartások arányának növekedése miatt csökkent a száz háztartásra jutó személyek száma: 1960 óta 310-ről 1990-ig 260-ra (16 százalékkal), azóta kismértékben ismét nőtt (262-re).

Mindezt a háztartások nagyság szerinti megoszlásában bekövetkezett változások okozták. Az átlagos nagyság csökkenésének oka az egyrészt egyszemélyes háztartások már említett arányának emelkedése, másrészt a nagy taglétszámú háztartások arányának erős visszaesése. Az 5 és többtagú háztartások aránya 1960 óta 17-ről 8 százalékra esett vissza, az ilyen háztartásban élők pedig 32-ről zuhant 17 százalékra. A 4 tagú háztartások – a kétgyermekes házaspárok arányának emelkedése következtében – teszik ki ma a háztartások 19 százalékát (népességünk 29 százalékát), az előbbi arány alig változott 1960 óta, de az utóbbi erősen nőtt (24 százalékról). Alig van változás a 3 tagú háztartások arányában, de erősebben növekedett a 2 tagúaké – főleg a gyermek nélkül élő házaspárok, illetve az egy gyermeket nevelő egyszülős családok arányának növekedése miatt – az összes háztartáson belüli arányuk 26-ről 29 százalékra, népességi súlyuk 17-ről 22 százalékra növekedett.

Ha a népesség legmagasabb *iskolai végzettség* szerinti megoszlását vesszük szemügyre, akkor az elmúlt évszázad során a műveltségi színvonal jelentős emelkedését tapasztaljuk. A történelmi Magyarországon 1880-ban az írni-olvasni tudók aránya még csak 46 százalék volt, és ez 1910-re is csak 76 százalékra növekedett, vagyis a népesség közel egynegyede analfabéta volt. 1910-ben a jelenlegi Magyarország 7 éves és idősebb népességének 17 százaléka nem járt iskolába (vagyis analfabéta volt), és ez az arány még a második világháború előtt is 9 százalékot tett ki, de 1994-ben már csak 1 százalékot ért el. A történelmi területen élő lakosság többsége (76 %) 85 éve még kevesebb mint 8 osztályt végzett, és 1930-ban is 60 százalékuk tartozott ebbe a csoportba. Ez az arány mára 23 százalékra esett vissza, és 1994-ben már 31 százalékot ért el az általános iskola 8 osztályát végzettek aránya, az 1930-as 6 és az 1910-es 3 százalékkal szemben. A középiskolai végzettségűek aránya 2-ről 20 százalékra, a felsőfokú végzettségűeké 1 százalékról közel 8 százalékra emelkedett. (Lásd a 7. táblát.)

A két nem iskolai végzettségi színvonala mindig eltért egymástól. Régebben különösen jelentős volt a nők műveltségi szintjének elmaradása a férfiakétól, 1910-ben például

a nők 22, a férfiak 15 százaléka nem járt iskolába, de még 1930-ban is a középiskolai végzettségű férfiak aránya több mint két és félszerese, a felsőfokú végzettségűeké pedig tízszerese volt a nőkének. 1994-ben e különbségek csaknem eltűntek vagy egyes esetekben megfordultak. A csak általános iskola 8 osztályát végzettek között egyhatodával magasabb a nők aránya, mint a férfiaké, de a középiskolát végzettek között már közel egyharmadával magasabb a nők aránya, a felsőfokú végzettségűeknél is erősen csökkent a férfiak többlete. Ha a tisztított iskolai végzettségi arányokat vizsgáljuk, a megoszlásokhoz hasonlóak a tendenciák. A 10 éves és idősebb népesség körében a 0 osztályt végzettek aránya 1920 és 1994 között 13-ról 1 százalék alá esett, a 15 éves és idősebb népességben a legalább az általános iskola 8 osztályát végzetteké 11-ről 84, a 18 éves és idősebbek között a legalább középiskolai végzettségűeké 4 százalékról 32, a 25 évesek és idősebbek között pedig a felsőfokú végzettségűek aránya 2-ről 10 százalékra növekedett.

7. tábla

A népesség iskolai végzettsége

Év	0 osztályt	Legalább		Felsőfokú
		8 osztályt	középfokú	
	végzett a		végzettségű a	
	10	15	18	25
évesek és idősebbek százalékában				
A történelmi országterületen				
1880	54,4			
1890	44,6			
1900	32,8			
1910	24,3	5,5	2,3	
A mai országterületen				
1910	17,4			
1920	13,0	11,2	4,2	1,7
1930	9,3	12,9	4,7	1,8
1941	6,4	15,1	4,2	1,6
1949	4,8	20,6	5,5	1,7
1960	3,2	32,8	8,8	2,7
1970	1,9	51,4	15,5	4,2
1980	1,1	66,0	23,4	6,5
1990	1,2	78,1	29,2	10,1
1994	0,7	83,6	32,2	10,0

Az európai országok átlagához viszonyítva az általános iskola 8 osztályát végzettek aránya Magyarországon magasnak tekinthető. Nem mondható el ugyanez a közép- és felsőfokú végzettségűekre. Különösen nagy az elmaradás a felsőfokú végzettségűek esetében: a 10 százalékos magyar aránnyal szemben a 25 évesek és idősebbek 15–20 százaléka végzett felsőfokú tanintézetet a legtöbb észak- és nyugat-európai országban.

Érdemes a tisztított arányokat kor szerint is figyelembe venni. Az 1994-es adatok szerint a fiatalabb korcsoportba tartozók iskolai végzettségi szintje jóval magasabb,

mint az idősebb korúaké. Másképp fogalmazva, a javuló iskolázottsági feltételek miatt a fiatalabbak iskolai végzettségi színvonala jelentősen meghaladja az idősebbekét, akik nem is szerezhettek bizonyos fokozatokat a régebbi kedvezőtlenebb iskoláztatási lehetőségek miatt. A legalább az általános iskola 8. osztályát végzettek aránya az 50 éven aluliak körében 97–98 százalékos, de az idősebb korúaknál már fokozatosan visszaesik, és a 75 évesek és idősebbeknél már csak 27 százalékos. A legalább középiskolát végzettek aránya a 20–49 évesek körében 40 százalék körül van, de a legidősebbeknek csak 10 százaléka tartozik a körbe. A felsőfokú végzettségük aránya ugyancsak a 20–44 éveseknél a legmagasabb, 12–13 százalék, a 60–69 éveseknek csak 6–7, a 75 évesek és idősebbeknek 4 százaléka felsőfokú végzettségű.

Az 1930 óta eltelt 65 év alatt nemcsak megnyolcszorozódott a felsőfokú végzettségűek száma, de a végzettség jellege szerint erős átrendeződés következett be közöttük. Legjelentősebb a pedagógiai végzettségük számának tizenhétszeresre válása, amit az is előidézett, hogy az alsó fokú pedagógusok képzése fokozatosan felsőfokú végzettséggé vált a korábbi középfokú végzettséggel szemben. Mindez azzal járt, hogy amíg 1930-ban a felsőfokú végzettségűeknek csak 18 százaléka volt oktatási jellegű, addig 1994-ben már ennek kétszerese (39 %). Ugyancsak látványos volt a műszaki végzettségük térnyerése: számuk tizennyolcszorosára nőtt, és arányuk 12-ről 23 százalékra emelkedett. Számtottevő a közgazdászok számának növekedése is: számuk 65 év alatt 3 ezerről 78 ezerre, arányuk 4-ről 11 százalékra emelkedett. Ugyanakkor relatíve erősen visszaesett a jogászok aránya: 65 éve ők voltak a legnagyobb számban és arányban (31 %), és most csak 9 százalékot képviselnek. Az egészségügyi végzettségük aránya is visszaesett: 15-ről 7 százalékra, bár számuk 65 év alatt megkétszereződött. Az eltolódásokat részben az is okozza, hogy az utóbbi évtizedekben egyre nagyobb hányadban kerültek be a felsőfokú képzés keretébe a múltban még főiskolának sem számító iskolatípusok, és így jelentősen növekszik a nem egyetemi szintet elérők aránya a felsőfokú végzettségűek között.

Magyarországon a népesség *nyelvi-nemzetiségi* összetétele különösen az első világháború előtti történelmi területen volt igen fontos vizsgálati téma. 1910-ben az akkori Magyarország népességének 54 százaléka volt magyar anyanyelvű (ami emelkedést jelent az 1880-as 45 százalékhoz képest). A trianoni békekötés után elcsatolt területekre az ország népességének közel kétharmada, a több mint 10 millió magyar anyanyelvű lakosból 3,2 millió került, és csak 6,7 millió maradt az ország mai területén. Jelenleg az első világháború előtti országterület 27 milliós népességében közel 13 milliót tesz ki a magyarok száma, ebből valamivel több mint 10 millióan élnek Magyarországon, közel 3 millióan pedig a szomszédos országokban (ebből a hivatalos adatok szerint 1,6 millió Erdélyben, 600 ezer a Felvidéken, 400 ezernél kevesebb a Vajdaságban és 200 ezernél kevesebb a Kárpátalján). A valóságos adatok magasabbak lehetnek. A történelmi Magyarország magyar lakosságának aránya az 1910-es 55-ről 48 százalékra esett 1990-re.

A többi nemzetiségi csoporthoz tartozóké viszont – nagyobb természetes szaporodásuk és a betelepítések miatt – erősen növekedett: a románoké 16-ről 21, a szlovákoké 11-ről 17 százalékra. Egyedül a németeké zuhant vissza – a ki- és áttelepítések eredményeként – 10-ről 1 százalékra (a mai Magyarországon 7-ről mintegy fél százalékra). Az anyanyelven kívül beszélt nyelv adatai a magyar nyelv elterjedésének növekedését mutatta (amit az iskolarendszer is elősegített). 1880-ban a 7,6 millió nem magyar anyanyelvű lakosnak még csak 16 százaléka beszélt magyarul is, de 1910-ben már a 8,3 millió

nem magyar anyanyelvű lakosnak 23 százaléka. Ez azt jelentette, hogy a nemzeti kisebbségekhez tartozók körében 30 év alatt megkétszereződött a magyarul tudók aránya. Így a történeti Magyarország összes lakosából – a magyar anyanyelvűeket is beleértve – a magyarul beszélők aránya 1880 és 1910 között 51-ről 65 százalékra növekedett.

Az ország jelenlegi területén 1900 óta követhető nyomon az anyanyelv és 1941 óta a beszélt nyelv és a nemzetiség bevallása. Különösen a második világháborút követően megbízhatatlanná vált a népszámlálások alkalmával bevallott anyanyelv-, illetve nemzetiségadat. A nem magyarok nagy része történelmi okokból (ki- és áttelepítések a nemzetiségi bevallás alapján) magyar anyanyelvűnek és magyar nemzetiségűnek vallja magát. Különböző megközelítő módszerekkel lehet becsléseket készíteni a Magyarországon élő nemzeti kisebbségekhez tartozók számára vonatkozóan. Az 1990-es népszámlálás alkalmával 130 ezren (1,3 %) vallották a nemzetiségi nyelvek valamelyikét anyanyelvüknek, és 213 ezren (2 %) nem magyar nemzetiségűnek (ez utóbbiak között 143 ezren cigány nemzetiségűnek) vallották magukat. A becslések szerint azonban 800 ezret tehet ki a nemzeti kisebbségekhez tartozók száma (ami az ország lakosságának 8 százaléka). Legtöbben vannak a cigányok (akiknek számát életvitelük alapján egy 1994. évi reprezentatív felmérés alapján 400 ezerre tették). A nemzetiségi községekben 1980-ban végzett becslések szerint 215 ezer német, 118 ezer szlovák, 53 ezer délszláv (nagyraoszt horvát, kisebb részben szlovén és szerb) és 17 ezer román élt az országban.

Magyarország történelmi területére vonatkozóan 1870 óta rendelkezünk *vallási* adatokkal. A történeti Magyarország vallási képe a nemzetiségi heterogenitást követte. Így mind 1870-ben, mind pedig 1910-ben a római katolikusok (akik nagyrészt magyarok, kisebb részben németek, horvátok és szlovákok voltak) az ország akkori népességének 46, illetve 49 százalékát tették ki. Csaknem teljes egészében a magyarok közül kerültek ki a reformátusok, akik a népesség 15, illetve 14 százalékát jelentették. A másik jelentős protestáns vallás az evangélikus volt (8, illetve 7 százalékkal), nagy részük német és szlovák nemzetiségű. Igen magas volt a görögkeleti vallásúak aránya (15, illetve 13 százalék), zömük román nemzetiségű, és a görög katolikusok (12, illetve 11 százalék) nagyobb része is román volt, az előbbiekhöz szerbek, az utóbbiakhoz pedig magyarok is tartoztak. 1870-ben még csak 540 ezer, 1910-ben már 910 ezer zsidó élt az országban, népességi arányuk 4-ről 5 százalékra emelkedett.

A jelenlegi országterületre vonatkozóan 1949-ig rendelkezünk népszámlálásokból vallási adatokkal. Az első világháborút követően teljesen megváltozott a trianoni Magyarország vallási képe, a nemzetiségi homogenitással együtt vallásilag is egységesebbé vált. Így a népesség 65–68 százalékát tette ki (1930 és 1949 között) a római katolikusok aránya. Ugyancsak nőtt a reformátusoké is (21–22 %). Visszaesett az evangélikusok aránya (előbb a terület elvesztések miatt 6, majd a ki- és áttelepítések miatt 5 százalékra). Alig találunk a mai Magyarországon görögkeletit és nagymértékben visszaesett a görög katolikusok aránya is (2–3 %). A két világháború között a zsidók még 4–5 százalékát tették ki a lakosoknak, de a holocaust nyomán számuk erősen visszaesett: az 1930. évi közel 450 ezerrel szemben 1949-ben már csak 130 ezer zsidó vallású élt az országban, számuk azóta 100 ezer alá esett vissza.

Egy 1993-ban végrehajtott országos reprezentatív felvétel eredményei alig mutatnak eltolódást a népesség vallási összetételében az elmúlt közel 45 évben. A vallási hovatartozást bevallók (akik a megkérdezetteknek 94 százalékát tették ki) 70 százaléka

mondta magát római katolikusnak, 22 százaléka reformátusnak és közel 5 százaléka evangélikusnak, egyéb vallást a megkérdezettek 3 százaléka jelölt meg.

Magyarországon 1870 óta követhetjük nyomon a népesség *gazdasági aktivitását*. Az aktív keresők aránya az össznépelességen belül 1870 és 1949 között csak kismértékben hullámzott: 40 és 46 százalék között mozgott, majd 1970-re már 48 százalék fölé növekedett. Azóta fokozatos a visszaesés és 1994-ben már csak 37 százalékot ér el. E tendencia többféle változást jelez. Az egyik az, hogy 1970 óta fokozatosan nagymértékben növekszik az inaktív keresők aránya (részben a nyugdíjasok, részben a gyermeknevelési támogatásban részesülők növekvő száma miatt): 1960-ban a népesség 4, 1980-ban 21, 1994-ben pedig már 31 százaléka volt inaktív kereső.

Az eltartottak első világháború előtti, 60 százalékot közelítő aránya fokozatosan visszaesett (1941-ben már csak 53 százalék volt) és ez a tendencia a második világháború után még erősödött. 1994-ben a lakosság 27 százaléka tartozott az eltartottak közé. Az aktív keresők arányának visszaesését 1990 óta a munkanélküliség kialakulása is erősítette: 1994-ben már a népesség 6 százaléka tartozott közéjük.

A férfiak gazdasági aktivitásában 1960-ig alig mutatkozott változás. Az aktív keresők aránya 61 és 67 százalék között ingadozott, az inaktívaké 1 százalékról 5 százalékra nőtt, az eltartottaké 38-ról 31–32 százalékra esett vissza. Az azóta eltelt 35 évben már igen nagyok a változások: az aktivitási arány a férfiak között 64-ről 42 százalékra zuhant, az inaktív keresőké 5-ről 24 százalékra emelkedett, az eltartottaké csaknem változatlan maradt, és ma a férfiak több mint 7 százaléka munkanélküli.

8. tábla

Magyarország népességének gazdasági aktivitása

Év	Aktív	Inaktív	Eltartott	Munka- nélküli	Aktív	Inaktív	Eltartott	Munka- nélküli
	férfiak				nők			
	A történelmi országterületen							
1900	63,7	0,6	35,7	.	24,5	0,9	74,6	.
1910	64,4	0,9	34,7	.	18,7	1,2	80,1	.
	A mai országterületen							
1870	61,0	0,9	38,1	.	31,8	1,3	66,9	.
1880	63,9	0,9	35,2	.	18,6	1,3	80,1	.
1890	61,0	0,9	38,1	.	17,4	1,3	75,3	.
1900	62,2	0,9	36,9	.	20,8	1,3	77,9	.
1910	62,7	0,9	36,4	.	17,7	1,4	80,9	.
1920	64,6	1,2	34,2	.	25,8	1,4	72,8	.
1930	65,0	2,3	32,7	.	22,0	1,8	76,2	.
1941	67,0	2,6	30,4	.	24,1	1,9	74,1	.
1949	65,4	2,9	31,7	.	24,9	2,6	72,4	.
1960	63,9	4,6	31,5	.	32,8	4,2	63,0	.
1970	58,6	12,5	28,9	.	38,6	14,5	46,9	.
1980	55,3	16,8	27,9	.	39,9	24,1	36,0	.
1990	50,4	19,9	27,9	1,7	37,3	30,9	31,0	0,8
1994	42,2	23,7	26,7	7,4	31,5	36,8	27,1	4,6

A nők esetében majdnem fordított a változás időzítése. A nők között 1949-ig igen nagy volt a mezőgazdasági segítő családtagok aránya, majd ez a mezőgazdasági kistermelés visszaszorítása következtében gyakorlatilag megszűnt. Helyette fokozatosan nőtt az alkalmazásban álló nők száma. Az igazi változások a nők aktivitásában a második világháborút követően következtek be: az aktív keresők aránya 1930 és 1980 között 22-ről 40 százalékra emelkedett, és azóta a férfiakénál kisebb mértékben (32 százalékra) esett vissza, 1960 óta a nők körében is erősen megnőtt az inaktív keresők aránya: 4-ről 37 százalékra. Ezzel egyidejűleg erősen visszaesett az eltartottak aránya, ami bizonyos időszakban a 80 százalékot is meghaladta, de a második világháború óta fokozatosan csökkent és ma csak 27 százalék (azonos a férfiakéval). Ugyancsak mérsékeltebb a női munkanélküliség (5%).

A két nem gazdasági aktivitásának eltérő fejlődése erősen megváltoztatta az egymáshoz viszonyított arányokat is. Amíg például 1930-ban a férfiak aktivitási rátája csaknem háromszorosa volt a nőkének, és ugyanakkor a nők között az eltartottak aránya közel két és félszerese volt a férfiakénak, addig 1960-ban már csak kétszeres volt a férfiak aktivitási és ugyancsak kétszeres a nők eltartottsági aránya. 1994-re még kiegyenlítettébbé vált a két nem aktivitása: a férfiak aktivitási rátája alig egyharmadával haladja meg a nőkéét, sőt a férfi eltartottak aránya azonos a nőkével. De a nők fokozottabb előregedése és a gyermekgondozási támogatások miatt ma már több mint másfélszer annyi nő tartozik az inaktív keresők közé, mint férfi. A munkanélküliségi arány viszont a férfiaknál magasabb (több mint 60 százalékkal).

Az aktivitási arányok kor szerint igen eltérő módon alakulnak. A 15 éven aluliak mindegyike eltartott (nagy részt tanuló). Az aktív keresők aránya 1990-ben a 15–19 évesek között a férfiaknál 35, a nőknél 32 százalék volt, ez 1994-re 19, illetve 22 százalékra esett vissza (mivel 14, illetve 10 százalékuk munkanélküli), a férfiaknál kor szerint fokozatosan emelkedett és 25–39 éves kor között 1990-ben elérte a 96 százalékot (de négy évre rá csak 82 százalék volt, mert 13–15 százalékos a munkanélküliség). A nőknél a növekedés kisebb mérvű, mivel közöttük sokan gyermekgondozási támogatásban részesülnek, de beszámításukkal a nők aktivitása alig marad el a férfiakétól.

Az aktivitás már az öregségi nyugdíj alsó határa előtt erősen csökkenni kezd: az 55–59 éves férfiak közül 1970-ben 84 és 1990-ben még 60 százalék dolgozott, de 1994-ben már csak 35 százalékuk (a rokkantsági és karkedvezményes nyugdíjasok számának növekedése miatt), és 38, illetve 60 százalékuk inaktív kereső. Az 50–54 éves korú nőknek 1990-ben 21 százaléka inaktív kereső volt, és csak kétharmaduk dolgozott (ezek az arányok azóta 41, illetve 49 százalékra módosultak). A nyugdíjas kor után erősen visszaesik az aktivitás: a 60–64 éves férfiaknak 3, az 55–59 éves nőknek 5 százaléka aktív kereső.

A hazai gazdasági aktivitási arányok kissé eltérnek az európai átlagtól. Az 1993. évi adatok szerint e földrész lakosságának 46 százaléka volt aktív kereső (a 43 százalék alatti magyar aránnyal szemben), a férfiak aktivitási rátája 54 százalék volt (a magyar 50 százalékkal szemben), a nőké 37 százalék (ennél a magyar egy árnyalattal alacsonyabb, 36 százalék).

1900 óta követhető nyomon az aktív keresők *gazdasági ág* szerinti megoszlása. 1949-ig a mezőgazdaságban dolgozott a keresők többsége (a XX. század elején még 60 százalék feletti volt az arányuk). A második világháború óta fokozatosan visszaesett a mezőgazdaságban dolgozók aránya: ma már 9 százalék alatti. Az iparban dolgozók ará-

nya 1900-ban még 13 százalék volt, és a második világháború előtt is alacsonyabb volt 20 százaléknál, majd 1960-tól kezdve fokozatosan emelkedett, és 1970-ben már 36 százalékot ért el. Azóta csökken, és 1994-ben már csak 29 százalék volt. Növekedett az építőipar súlya is: az 1900 és 1949 közötti 2 százalék körüli arányról 1980-ra 8 százalékra, majd utána 6 százalékra esett.

9. tábla

Magyarország aktív keresői gazdasági ág szerint

Év	Ipar	Építőipar	Mezőgazdaság	Közlekedés	Kereskedelem	Szolgáltatás	Egészségügy, kultúra	Közigazgatás
aktív keresői az összes aktív kereső százalékában								
A történelmi országterületen								
1890	17,8*		72,6	.	.		9,6	
1900	19,5*		67,5	.	.		13,0	
1910	24,9*		61,6	.	.		13,5	
A mai országterületen								
1900	13,0	1,9	61,1	2,5	4,8	7,1	2,2	7,4
1910	16,1	2,2	55,2	3,6	5,6	8,2	2,4	6,7
1920	14,2	1,6	59,7	3,7	5,4	6,8	2,7	6,4
1930	17,6	2,6	54,3	3,4	6,4	7,2	3,0	5,5
1941	19,6	2,2	51,5	3,6	6,3	6,5	3,0	7,2
1949	19,4	2,2	53,8	4,4	5,3	3,6	3,7	7,5
1960	27,9	6,1	38,4	6,5	6,3	2,7	5,5	6,6
1970	36,3	7,4	24,7	7,3	8,0	4,0	7,5	4,9
1980	34,0	8,1	18,9	8,1	9,8	5,5	10,3	5,1
1990	31,1	7,0	15,4	8,6	11,0	7,1	13,4	6,5
1994	28,9	6,1	8,6	9,1	15,8	9,7	14,7	7,1

* Ipar, építőipar, közlekedés, kereskedelem.

Jelentős a változás a kereskedelemben dolgozók arányában: 1900 és 1960 között 5–6 százalék körül mozgott, azóta előbb kisebb, majd 1990 óta nagyobb mértékben emelkedett, és jelenleg már 16 százalékot ér el. Folyamatosan növekszik az egészségügy és oktatás dolgozóinak aránya: ez a század elején még csak 2 és a két világháború között is csak 3 százalék volt, majd 1980-ban meghaladta a 10 százalékot, és jelenleg megközelíti a 15 százalékot. A közigazgatásban dolgozók aránya alig módosult: a század folyamán mindig 5 és 7 százalék között volt. Ugyancsak stabilnak mutatkozott a közlekedésben és a szolgáltatásban dolgozók aránya (az utóbbiaké 1990 óta emelkedik, és 1994-ben 10 százalékot ért el).

Az európai átlagnál a mezőgazdaságban dolgozók hazai aránya már valamivel alacsonyabb (9 százalék az átlagos 10 százalékkal szemben), ugyanakkor az iparban viszonylag még többen dolgoznak (29 százalék az európai 26 százalékkal szemben). Az építőipar hazai aránya egy árnyalattal alacsonyabb, a közlekedésé jóval magasabb (9 százalék az európai 6 százalékkal szemben), a kereskedelemé és a szélesebb értelemben vett szolgáltatási ágaké azonos (17, illetve 32 százalék).

A *foglalkozási összetételben* 1960 és 1994 között Magyarországon az aktív keresők között fokozatosan (16-ról 35 százalékra) emelkedett a szellemi foglalkozásúak aránya. Közöttük a legnagyobb az igazgatási-gazdasági foglalkozásúak arányának növekedése (e téren az 1960. évi besorolások eltérnek a későbbiektől), de 1970 óta alig van változás. A számviteli-irodai foglalkozásúak aránya előbb nőtt (7–8-ról 10 százalékra), majd újra csökkent (8 százalékra). A fizikai dolgozók aránya az elmúlt 35 évben erősen visszaesett (84-ről 65 százalékra). Közöttük alig módosult a legnagyobb arányt jelentő ipari foglalkozásúak súlya (21 és 25 százalék között mozgott), erősen visszaesett viszont a mezőgazdasági foglalkozásúaké (34-ről 5 százalékra). Emelkedett – különösen 1990 óta – a kereskedelmi és a szolgáltatási fizikai foglalkozásúak aránya.

10. tábla

Magyarország gazdaságilag aktív népessége foglalkozási főcsoport szerint

Foglalkozási főcsoport	1960.	1970.	1980.	1990.	1994.
	évben az aktív keresők százalékában				
Ipari	21	24	25	25	23
Építőipari	5	7	8	7	6
Mezőgazdasági	34	18	10	6	5
Közlekedési	5	5	6	6	5
Kereskedelmi	4	3	5	6	9
Szolgáltatási	2	2	2	3	5
Egyéb	13	16	14	14	12
<i>Fizikai foglalkozású együtt</i>	<i>84</i>	<i>75</i>	<i>70</i>	<i>67</i>	<i>65</i>
Műszaki	4	6	8	7	8
Igazgatási-gazdasági	1	7	8	8	9
Egészségügyi-kulturális	4	5	6	8	10
Számviteli-irodai	7	7	8	10	8
<i>Szellemi foglalkozású együtt</i>	<i>16</i>	<i>25</i>	<i>30</i>	<i>33</i>	<i>35</i>
<i>Osszesen</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>

A fizikai és a szellemi dolgozók aránya Magyarországon csaknem azonos az európai átlaggal (kétharmad-egyharmad). A fizikai foglalkozásúak között Magyarországon kevesebb mezőgazdasági foglalkozású, de ugyanannyi ipari-építőipari-közlekedési, illetve kereskedelmi foglalkozású van. Ugyanakkor fele akkora a szolgáltatási foglalkozásúak aránya (5 százalék az európai 10-zel szemben). A szellemi dolgozók között Magyarországon aránylag több a szélesebb értelemben vett „értelmiségi” és vezető (27 %), mint Európa átlagában (19 %). Az irodai dolgozók aránya viszont alacsonyabb (8 százalék az európai 15 százalékkal szemben).

1900 óta összehasonlítható az aktív keresők *foglalkozási viszony* szerinti összetétele. 1900 és 1941 között az önálló és a segítő családtagok aránya 40 százalék körüli volt, és 60 százalék körüli súlyt képviseltek az alkalmazásban állók. 1949-ben – a földreform hatására – megnövekedett az önálló aránya (55 százalékra). Ezt követően az államosítások és a termelőszövetkezetesítés hatására fokozatosan visszaesett az önálló és a segítő családtagok aránya: 1980-ban már csak az aktív keresők kevesebb mint 3 százaléka tartozott közéjük, így az aktív keresők 97 százaléka alkalmazásban álló és termelő-

szövetkezeti tag volt . Azóta fokozatosan nőtt az önállók aránya: 1990-ben 5, 1994-ben 12,5 százalékot tett ki. Jelenleg az aktív keresők 87,5 százaléka tartozik az alkalmazásban állók és termelőszövetkezeti tagok közé .

11. tábla

Az aktív keresők Magyarországon foglalkozási viszony szerint

Év	Fizikai	Szellemi	Önálló, segítő családtag
	az aktív keresők százalékában		
	A történelmi országterületen		
1890	61,6	2,6	35,8
1900	65,9	3,0	31,1
1910	64,3	3,7	32,0
	A mai országterületen		
1900	54,2	4,3	41,4
1910	54,7	5,0	40,3
1920	52,0	6,2	41,8
1930	50,3	6,8	42,9
1941	51,1	6,4	42,5
1949	35,3	9,5	55,0
1960	60,5	17,2	22,3
1970	72,1	24,5	3,4
1980	67,5	29,7	2,8
1990	61,8	33,0	5,2
1994	54,2	33,3	12,5

A fizikai dolgozók állománycsoportok szerinti megoszlását 1949-től kísérhetjük nyomon. Akkor 32 százalékuk volt szakmunkás és lényegében ugyancsak egyharmaduk tartozott közéjük 1960-ban és 1970-ben. 1980-ra 43 százalékra nőtt arányuk, és 1990 óta a fizikai dolgozóknak több mint fele szakmunkás. A betanított munkások aránya 1949-től 1980-ig 15-ről 42 százalékra növekedett, majd ezután 36 százalékra esett vissza. A segédmunkások aránya fokozatosan csökkent (53-ról a mai 11 százalékra).

A szellemi dolgozók beosztások szerinti megoszlása 1980 óta alig változott: 26 százalékuk vezető-irányító, kismértékben nőtt 1980-ról 1990-re a beosztott ügyintézők aránya (54-ről 58 százalékra), és visszaesett a beosztott ügyviteli dolgozóké (20-ról 16 százalékra).

Az alapkategóriák szerint Magyarországon 1970 és 1994 között kétirányú nagyobb átcsoportosulás következett be az aktív keresők *társadalmi-gazdasági összetételében*. A fizikai foglalkozásúak sorában erősen csökkent a mezőgazdasági foglalkozásúak aránya (18-ről 4 százalék alá), és a szellemi foglalkozásúak között jelentősen nőtt a felsőfokú iskolai végzettséggel rendelkezőké (5-ről 35 százalékra). A nem mezőgazdasági fizikai foglalkozásúak súlya kismértékben nőtt, az alacsonyabb végzettségű szellemi foglalkozásúaké 1970 és 1980 között kissé emelkedett, azóta 22–23 százalékon stagnál.

Tekintettel arra, hogy a *millecentenárium* alkalmával foglalkozunk a magyar népesség számának és összetételének változásaival, befejezésül szükséges azt bemutatni, hogy a millennium óta eltelt 100 évben milyen alapvető változások következtek be a jelenlegi országterületen a legjelentősebb demográfiai jellemzőkben:

1. az ország népességszáma 100 év alatt 6,5 millióról 10,2 millióra növekedett, vagyis 57 százalékkal lett magasabb (ez alatta marad az átlagos 78 százalékos európai népességnövekedésnek), ezzel a népsűrűség 70-ről 110-re emelkedett (az európai átlag 100);

2. a nemek XIX. század végi kiegyenlített aránya helyett mára 9 százalékos nőtöbbség alakult ki (ami magasabb az európai 6 százalékosnál);

3. a népesség 100 év alatt erősen öregedett: a gyermekkorúak aránya 35-ről 18 százalékra esett vissza, az öregkorúaké pedig 7-ről 19 százalékra növekedett (hasonlóan az európaihoz), mindezek következtében az átlagéletkor 12 évvel emelkedett 38 évre, ami másfél évvel hosszabb az európai átlagnál;

4. a családi állapot szerinti megoszlás 100 év alatt jelentősen megváltozott: mindkét nemnél visszaesett a házások aránya, a nőknél erősen nőtt az özvegyeké (14-ről 18 százalékra) és mindkét nemnél kiemelkedően magassá vált az elváltaké (7, illetve 9 százalék), így e két utóbbi családi állapothoz Magyarországon többen tartoznak, mint Európa átlagában;

5. lényegesen javult a népesség iskolai végzettség szerinti összetétele: a 100 évvel ezelőtti analfabétizmus (ami a népesség negyötödét jelentette) megszűnt és 10 százalék alatról 84 százalékra nőtt a 8 általánost végzettek aránya, 4 százalék alatról 32 százalékra a legalább középiskolát végzetteké, 1 százalék alatról 10 százalékra a felsőfokú végzettségűeké, de gyakoriságuk elmarad az európai átlagtól, különösen a felsőfokú végzettek tekintetében; egyidejűleg nagyobb mértékben növekedett a nők iskolai végzettsége, mint a férfiaké, és megszűnőben van műveltségi hátrányuk a férfiakkal szemben;

6. a népességben alig változott az aktív keresők aránya, de a 100 évvel ezelőtti 1 százalékkal szemben már a népesség 31 százaléka inaktív kereső, ugyanakkor az eltartottak aránya 57-ről 27 százalékra esett vissza, ezzel nálunk valamivel alacsonyabb az aktív keresők aránya, mint Európa átlagában, az inaktív keresőké pedig magasabb;

7. a millenniumkor még a keresők 60 százaléka a mezőgazdaságban dolgozott, ma csak 9 százalékuk (valamivel kevesebb, mint Európa átlagában), a többi gazdasági tevékenységben dolgozóké viszont 22-ről 60 százalékra (magasabbra, mint az 55 százalékos európai átlag), a szolgáltatás jellegű ágazatokban dolgozóké pedig 17-ről 25 százalékra növekedett (de így is alacsonyabb, mint a 35 százalékos európai átlag);

8. a fizikai tevékenységet folytatók aránya változatlan maradt (54%), de nyolcszorosára nőtt a szellemi tevékenységet folytatóké (4-ről 33 százalékra), az önállóké pedig kevesebb mint egyharmadára esett vissza (ezek az arányok megfelelnek az európai átlagnak).

TÁRGYSZÓ: Népeesség, Népszámlálás.

SUMMARY

During the 100 years passed since the millenary of Hungary – 1896 – the following main changes occurred in the most significant demographic characteristics on the present territory of the country.

1. During 100 years the population number of the country grew from 6,5 million to 10,2 million persons i.e. it became higher by 57 per cent (the extent of the increase is lower than the average growth of the European population equal to 78 per cent), this raised the population density from 70 to 110 (over the European average).

2. Instead of a sex ratio balanced at that time a female surplus of 9 per cent has developed till now (which is higher than the European 6 per cent).

3. During 100 years (the population aged much: the ratio of children fell from 35 per cent to 18 per cent, that of the elderly grew from 7 per cent to 19 per cent) similarly to the European situation, consequently the average age increased by 12 years, to 38 years which is by one and a half year longer compared to the European average.

4. As to the distribution by marital status during 100 years the ratio of married persons of both sexes decreased, among the females the proportion of the widowed grew much (from 14 per cent to 18 per cent) as well that of the divorced of both sexes (7 and 9 per cent, respectively), thus in Hungary more persons are of the two latter marital status than of the average of Europe.

5. The composition of the population by educational level improved much: the illiteracy having existed 100 years ago ceased (it was characteristic of four fifths of the population) and within the population of respective age the ratio of those having completed 8 forms of the primary school grew from 10 per cent to 84 per cent, and the proportion of those having completed at least a secondary school increased from 4 per cent to 32 per cent, but their frequency is lower compared to the European average. At the same time the educational level of the females grew to a greater extent than that of the males and their cultural backwardness is about to cease compared to the males.

6. In the population the ratio of the economically active persons scarcely changed. 100 years ago the proportion of the inactive earners was 1 per cent and at present it is already 31 per cent, at the same time the share of the dependent persons fell from 57 per cent to 27 per cent, so in Hungary the ratio of the economically active persons is somewhat lower and that of the inactive earners is higher compared to the European average.

7. At the millenary still 60 per cent of the economically active population worked in agriculture, at present only 9 per cent (somewhat less than of the average of Europe), the share of the persons doing other economic productive works however grew from 22 per cent to 60 per cent (which is higher than the 55 per cent European average).

8. The ratio of the manual workers did not change (54 per cent), but that of the non-manual workers increased to an eight fold value (from 4 per cent to 33 per cent), that of the self-employed fell to one third (these proportions correspond to the European average).

MAGYARORSZÁG ÉS A KÖRNYEZŐ ORSZÁGOK AZ 1993. ÉVI ECP TÜKRÉBEN

JÁVORSZKYNÉ NAGY ANIKÓ

A külföldi és a hazai szakirodalomban számos elemzés jelenik meg azokról a gazdasági-társadalmi változásokról, amelyek Kelet-Európát a nyolcvanas évek vége óta jellemezték. Az azóta eltelt hatéves időszaknak körülbelül a közepéről ad pillanatfelvételt a következő elemzés, amely az Európai Összehasonlítási Program (European Comparison Programme – ECP) utolsó – 1993-as – eredményei alapján készült. Az ECP 34 európai – köztük 15 kelet-európai – ország gazdasági teljesítményét méri össze. Ebből az országhalmazból választottuk ki Magyarországot és szomszédait (Ausztriát, Szlovákiát, Ukrajnát, Romániát, Horvátországot és Szlovéniát),¹ valamint Csehországot és Lengyelországot, mint viseigrádi országokat. Ausztria képviseli ezáltal a fejlett nyugati országokat, a viseigrádi országok (Csehország, Lengyelország, Magyarország, Szlovákia) és Szlovénia a felzárkózásra legesélyesebb keleti országokat, Horvátország, Románia és Ukrajna pedig a régió kevésbé fejlett országait.

Az 1990-es évek elejének politikai történései jelentősen átrajzolták Kelet-Európa térképét. Európának ez az új országstruktúrája még kiélezettebbé tette a gazdasági különbségeket, mivel megnövelte a kicsi és a kevésbé fejlett országok számát. A színvonalbeli különbség még a kiválasztott kilenc ország esetében is figyelemre méltó, annál is inkább, mert köztük van az európai rangsorban az előkelő ötödik helyet elfoglaló Ausztria.

Az ECP módszertanának lényege

Az ECP feladata a GDP és fő aggregátumainak (lakossági fogyasztás, közösségi fogyasztás, beruházás, export-import egyenleg, készletváltozás) nemzetközi összehasonlítása. A nemzeti valutában rendelkezésre álló értékadatok közös nevezőre hozása legegyszerűbb esetben a hivatalos valutaárfolyammal történhet, amelynek azonban – számos egyéb mellett – legnagyobb hibája, hogy nem tükrözi a belpiaci vásárlóerő-arányokat. Az ECP ezért a nemzeti felhasználási adatokat a belpiaci árak összehasonlításán alapuló vásárlóerő-paritás számítással teszi összemérhetővé.

A reálérték jelenti azt a közös, tetszőlegesen kiválasztott valutát, amely mint mértékegység az adott valuta általános vásárlóerejének felel meg, de valamennyi részt vevő

¹ Kis-Jugoszlávia 1993-ban nem vett részt az ECP-ben.

ország általános árányait is megtesztésíti. Európában a reálértékek osztrák schillingben vannak kifejezve, az összehasonlítás legfontosabb mutatószáma, az egy lakosra jutó GDP volumen-indexe pedig Ausztriához viszonyítja az országokat. A módszertanból adódóan ez a volumen-index bármely más ország százalékában is kifejezhető.

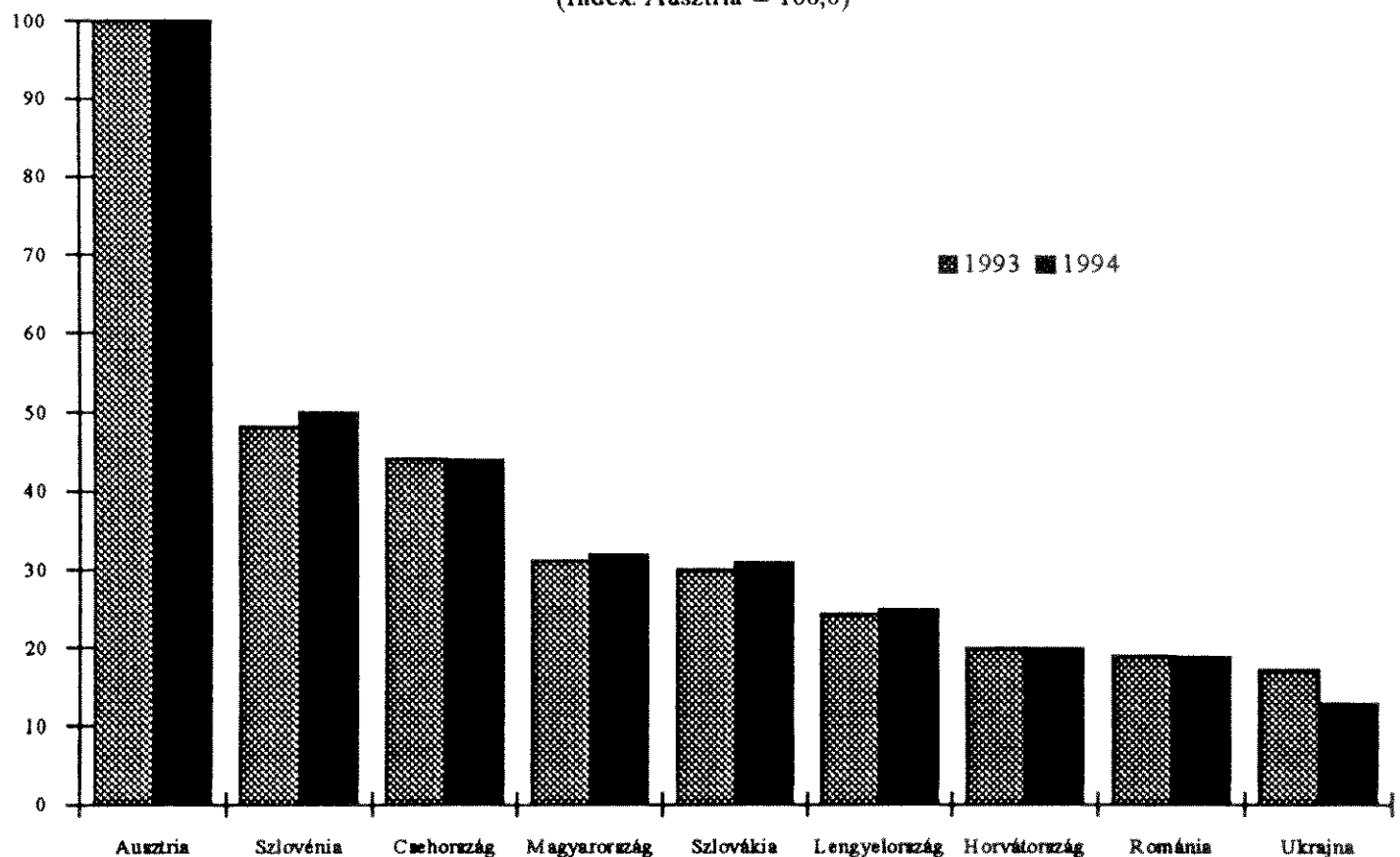
A régió jellemzése

A kilenc országból álló országcsoporthoz az ECP-ben részt vevő országok összterületének 6,7 százalékán fekszik, és a népesség 20,1 százalékával a GDP 9,6 százalékát termeli meg. A legsűrűbben lakott közülük Lengyelország (123 fő/négyzetkilométer) és Magyarország (111 fő/négyzetkilométer), míg Csehországban, Horvátországban és Ukrajnában jóval kisebb a népsűrűség (81–86 fő/négyzetkilométer).

Míg a népesség és a terület alapján Lengyelország és Ukrajna jóval nagyobb, a megtermelt GDP tömege alapján kiegyenlítettebb a kép, különösen Ausztria magas részese-dése miatt. A gazdaságok teljesítményét a reálértékben kifejezett GDP egy lakosra jutó nagysága szemlélteti. A régióban az egy lakosra jutó GDP 73 ezer schilling, ami az európai átlagnak 48, a magyar színvonalnak pedig 87 százaléka.

A rendkívüli színvonalbeli különbségeket jelzi, hogy Ausztria kiugró teljesítményének a felét sem éri el a rangsorban második Szlovénia, és ugyanezek az arányok állnak fenn Szlovénia és az utolsó Ukrajna között is. Az 1994-re továbbvezetett eredmények szerint – Ukrajna kivételével – az Ausztriához viszonyított teljesítmény nem romlik, sőt kismértékben csökken a lemaradás.

1. ábra. Az egy lakosra jutó GDP
(Index: Ausztria = 100,0)

Az ECP által nyert paritások az országok belső piacain érvényes árszínvonalakat hasonlítják össze, míg az árfolyamok a külpiaciár-arányokat és a valuták iránti keresleti és

kínálati viszonyokat is tükrözik. A két érték Közép-Kelet-Európában jelentősen eltér egymástól, mivel az árfolyamok aláértékelik ezen országok valutáit, tényleges vásárlóerejükhöz képest. Ezt fejezik ki az 1. tábla árszínvonal-indexeinek száz alatti értékei. Bár a magyar forint is aláértékelt, mégsem annyira, mint például az európai viszonylatban is a középmezőnybe tartozó Csehország, vagy az európai rangsorban harminckettedik Ukrajna valutája, ahol az árfolyamnak a vásárlóerő mindössze 30, illetve 15 százaléka.

1. tábla

Vásárlóerő-paritások és árfolyamok

Ország	Vásárlóerő-paritás (PPP)	Árfolyam	Árszínvonal-index, árfolyam = 100,0
	Index: osztrák schilling = 1,0000		
Ausztria	1,0000	1,0000	100,0
Szlovénia	5,6308	9,7263	57,9
Csehország	0,7549	2,5056	30,1
Magyarország	4,1573	7,9073	52,6
Szlovákia	0,7954	2,6460	30,1
Lengyelország	625,3200	1560,2300	40,1
Horvátország	167,7300	306,3900	54,7
Románia	17,1730	65,2400	26,3
Ukrajna	62,2270	417,6600	14,9

A GDP és fő összetevői

A lakossági fogyasztás átlagosan 75, a beruházás 17 százalékát teszi ki a GDP-nek a vizsgált országok körében. Nemzeti valutában – és természetesen országonként – számítva ez az érték a lakossági fogyasztás esetében kisebb, a beruházások esetében nagyobb. Ezzel eljutottunk a relatív árak problémájához; a nemzeti áron számított szerkezetet ugyanis befolyásolja az alkotórészek relatívár-szintje, amit a nemzetközi áron számított szerkezet kiküszöböl. Ha a két struktúrát összevetjük, képet kapunk az egyes országok belső árarányainak jellegzetességeiről. Számszerűsítve ez az ún. relatívár-indexekben jelenik meg, amelyek megmutatják, hogy az egyes országok valutáinak globális vásárlóereje és a GDP összetevőinek vásárlóereje között milyen az arány.

Valamennyi közép-kelet-európai ország lakossági fogyasztásának 100 alatti, míg beruházásának jóval 100 feletti a relatívár-indexe. Ez nem jelent mást, mint hogy ebben a régióban a fogyasztás viszonylag olcsó, míg beruházni rendkívül drága.

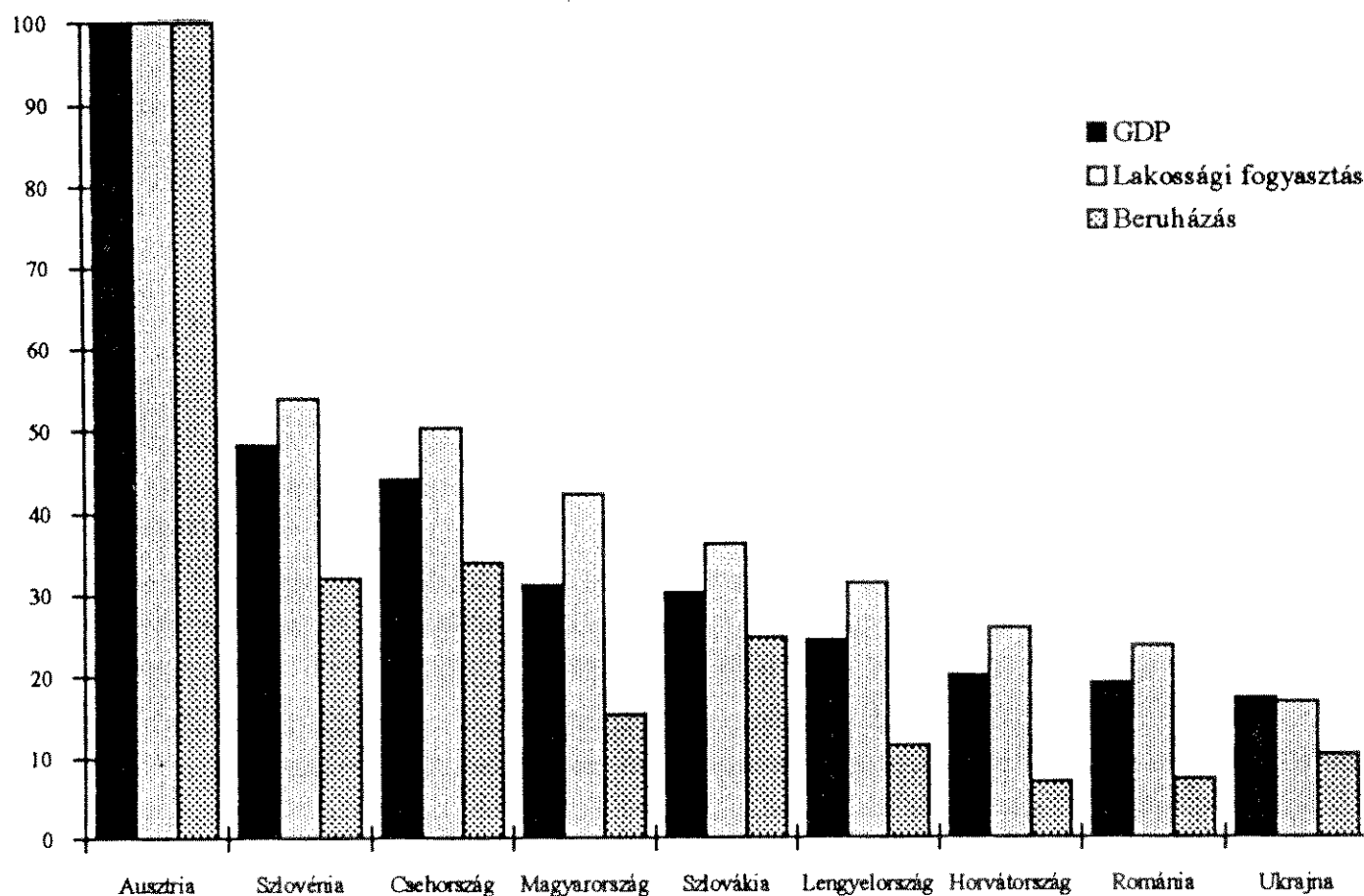
Az áraknak a fogyasztott mennyiségre gyakorolt hatása egyértelmű a GDP két legnagyobb súlyú összetevőjének egy lakosra jutó színvonala alapján. Régióinkban azért viszonylag magas a lakossági fogyasztás színvonala – a GDP egészéhez és különösen a beruházásokhoz viszonyítva – mert olcsó fogyasztani. A magas árak azonban visszafogták a fejlesztési kiadásokat, és ez veszélyes helyzetet teremthet mivel a lemaradás stabilizálódhat. A kérdés valamennyi vizsgált országot érinti, de leginkább Horvátországot, Romániát, Ukrajnát, a visegrádi országok közül pedig Lengyelországot és sajnos Magyarországot is.

2. tábla

A GDP fő összetevőinek relatív-indexei
(Index: a GDP relatív-szintje = 100,0)

Ország	GDP	Lakossági fogyasztás	Beruházás
	relatív-indexei		
Ausztria	100,0	100,0	100,0
Szlovénia	100,0	95,5	116,6
Csehország	100,0	87,9	139,5
Magyarország	100,0	82,7	156,6
Szlovákia	100,0	91,6	139,7
Lengyelország	100,0	90,9	140,1
Horvátország	100,0	87,0	170,9
Románia	100,0	82,6	174,6
Ukrajna	100,0	91,0	169,7

2. ábra. A GDP és fő összetevőinek egy lakosra jutó relatív színvonala
(Index: Ausztria = 100,0)

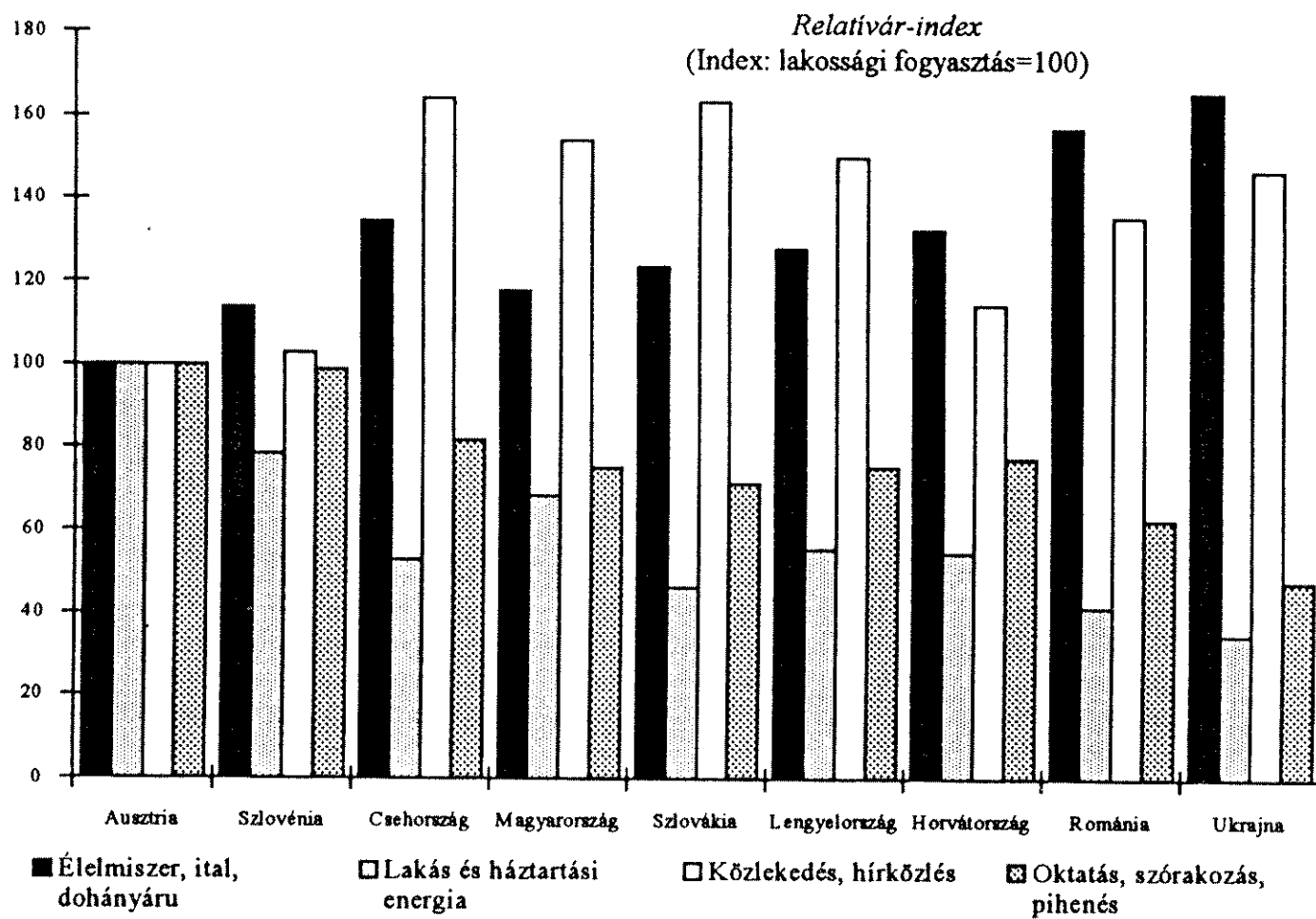
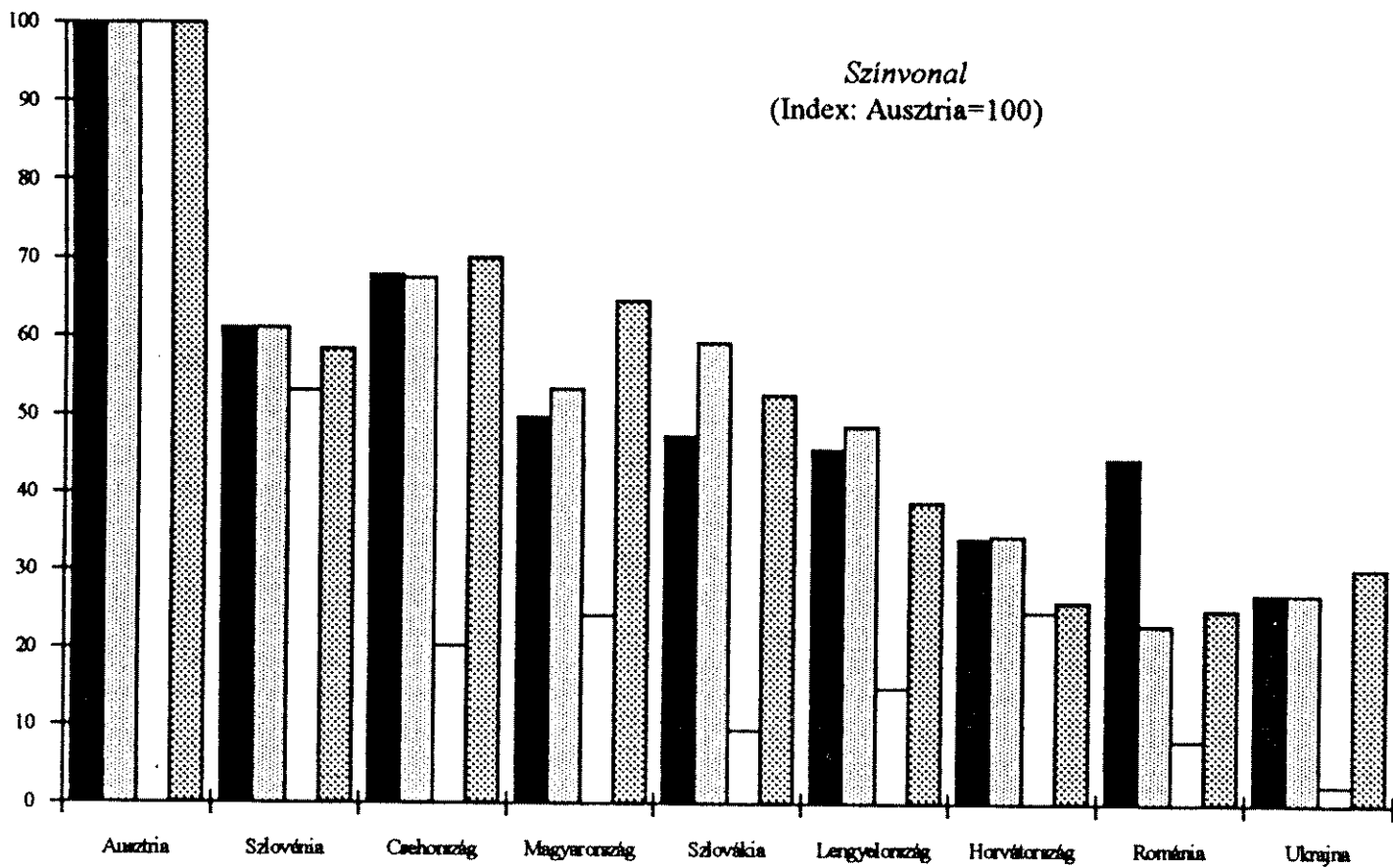

A lakossági fogyasztás összehasonlítása

A lakossági fogyasztás legnagyobb súlyú összetevője az „Élelmiszer, ital, dohány-áru” főcsoport, ezt követi a „Lakás és háztartási energia”, majd az „Oktatás, szórakozás, pihenés”. Rajtuk kívül a „Közlekedés, hírközlés” csoportot érdemes részletesebben megvizsgálni.² Ez a négy fogyasztási főcsoport teszi ki a teljes lakossági fogyasztás 70 százalékát.

² Az „Egészségügyi ellátás” részletezésére módszertani problémák miatt nem kerül sor.

3. ábra. A legfontosabb fogyasztási főcsoportok relatív színvonala és relatívár-indexei

Az országok közötti legkisebb színvonalbeli különbség az alapvető szükségleteket kielégítő „Élelmiszer, ital, dohányárú” fogyasztásában van, de a „Lakás és háztartási energia” és az „Oktatás, szórakozás, pihenés” relatív színvonala is jóval kiegyenlítet-

tebb képet mutat, mint a „Közlekedés, hírközlés” csoporté. Az ár-volumen összefüggés végigkövethető a fogyasztás részleteiben is (lásd a 3.ábrát). Az Ausztriához mért relatív színvonal ott a legmagasabb, ahol alacsony az ár (lakás és háztartási energia, oktatás), és viszont; a viszonylag drága közlekedés és a hírközlés volumene rendkívül alacsony.

3.tábla

Az élelmiszer-, ital- és dohányfogyasztás fontosabb csoportjainak színvonala
(Index: Ausztria = 100,0)

Ország	Kenyér és cereáliák	Hús	Tej, sajt, tojás	Gyümölcs, zöldség	Alkoholos italok	Alkohol- mentes italok	Dohányáru
	fogyasztásának egy lakosra jutó színvonala						
Ausztria	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Szlovénia	62,4	70,1	62,3	58,5	58,4	46,2	102,0
Csehország	92,4	66,1	76,7	55,3	105,3	45,9	48,4
Magyarország	52,6	55,8	61,4	40,7	61,6	46,2	48,8
Szlovákia	77,5	42,6	65,6	42,1	56,0	23,3	25,7
Lengyelország	47,1	57,7	39,6	49,7	42,9	22,2	47,4
Horvátország	63,1	35,7	34,7	26,4	23,6	9,4	29,4
Románia	83,1	44,8	44,4	56,7	46,7	6,1	27,1
Ukrajna	68,8	18,5	54,1	19,0	20,6	8,7	19,9

4. tábla

A lakás- és a háztartásienergia-fogyasztás színvonala és relatívár-indexei

Ország	Háztartásienergia-	Lakás-	Háztartási energia	Lakás
	fogyasztás színvonala (Index: Ausztria=100)		relatívár-indexe (Index: a főcsoport árszintje=100,0)	
Ausztria	100,0	100,0	100,0	100,0
Szlovénia	65,1	60,0	111,0	96,8
Csehország	82,1	64,4	178,5	71,0
Magyarország	70,8	48,4	113,9	94,6
Szlovákia	73,8	55,7	216,1	57,0
Lengyelország	45,8	53,0	196,0	70,0
Horvátország	23,3	43,3	185,7	74,1
Románia	31,9	20,6	179,0	66,2
Ukrajna	63,0	17,7	75,2	121,6

A 3. tábla az „Élelmiszer, ital, dohányáru” főcsoport legfontosabb összetevőinek színvonalát tartalmazza országok szerint. A térség országai a „Kenyér és cereáliák” fogyasztásában közelítenek leginkább Ausztria színvonalához. (Két területen meg is előzik: alkoholos italokból Csehország, dohányáruból pedig Szlovénia többet fogyaszt, mint Ausztria.) Legnagyobb a lemaradás az alkoholmentes italok mennyiségében (itt Magyarország a második). Jellemző, hogy a legkevésbé fejlett országok viszonylag több kenyérfélét és alkoholt, kevesebb húst, zöldségfélét és alkoholmentes italt fogyasztanak.

A „Lakás és háztartási energia” Kelet-Európában az oktatás mellett a legolcsóbb fogyasztási főcsoport. Két összetevőjének relatívár-indexe azonban csak Szlovéniában és

Magyarországon mutat viszonylag kiegyenlített képet, a többi országban – Ukrajna kivételével – az energia jóval drágább a lakásnál. Mivel azonban a keleti országok takarékosági szokásai – amihez persze elengedhetetlen egy bizonyos technikai színvonal is – nem alakultak még ki és egyelőre nem követik az áremelkedéseket, e téren az országok jobban megközelítették az osztrák színvonalat, mint a lakásfogyasztásban.

5. tábla

A „Közlekedés és hírközlés” fogyasztása
(Index: Ausztria = 100,0)

Ország	Egy lakosra jutó			
	járművásárlás	járművek üzemeltetése	vásárolt szállítási szolgáltatás	hírközlés
Ausztria	100,0	100,0	100,0	100,0
Szlovénia	50,4	57,6	56,6	32,3
Csehország	9,3	22,6	48,9	16,3
Magyarország	19,2	21,7	50,9	20,2
Szlovákia	2,5	12,1	18,6	16,8
Lengyelország	5,1	12,1	58,2	12,4
Horvátország	17,0	23,6	42,8	30,8
Románia	1,2	8,8	23,7	19,8
Ukrajna	0,3	1,4	28,1	9,7

6. tábla

Az „Oktatás, szórakozás, pihenés” fogyasztása
(Index: Ausztria = 100,0)

Országok	Szórakozási célt szolgáló javak	Szórakozással kapcsolatos szolgáltatások	Könyvek, folyóiratok	Oktatás
	fogyasztásának egy lakosra jutó nagysága			
Ausztria	100,0	100,0	100,0	100,0
Szlovénia	24,6	83,2	55,8	68,2
Csehország	41,1	93,2	92,8	79,0
Magyarország	22,0	105,2	88,8	73,0
Szlovákia	21,2	47,3	54,0	78,7
Lengyelország	22,7	20,0	34,4	58,2
Horvátország	17,4	27,2	12,4	33,7
Románia	13,3	29,1	27,5	32,6
Ukrajna	3,2	52,2	8,3	52,5

Bár a régió lakossági fogyasztásában a „Közlekedés, hírközlés” csak az ötödik helyet foglalja el, mégis érdemes részletesebben vizsgálni, mivel a keleti országok technikai lemaradásáról a fogyasztáson belül ez a főcsoport mondja el a legtöbbet. A vásárolt szállítási szolgáltatások szintje közelíti meg leginkább az osztrák színvonalat. A járművásárlásban és a hozzá kapcsolódó üzemeltetésben – melyek mindig jelentős „szabad jövedelmet” igényelnek – a régió országainak többsége nagyon le van maradva. Érdekes megfi-

gyelni ebben a fogyasztási főcsoportban Csehország és Szlovákia általános fejlettségét alulmúló, és Horvátország általános fejlettségét felülmúló teljesítményét.

Ennél sokkal kedvezőbb a kép az „Oktatás, szórakozás, pihenés” területén. A főcsoporton belül a kiadások 70 százalékát oktatásra, közel negyedét pedig a szórakozással kapcsolatos szolgáltatásokra költik a régióban. Ez utóbbi területen Magyarország fogyasztási színvonala meghaladja, Csehországé pedig megközelíti Ausztria színvonalát. A szórakozási célt szolgáló javak – melyeknek többsége a keleti országokban viszonylag drága tartós fogyasztási cikk – alacsony színvonala szintén a „szabad” jövedelmek hiányával van összefüggésben. Az oktatás területén a három legkevésbé fejlett ország messze leszakadt a többiektől. (Lásd a 6. táblát.)

A lakossági fogyasztásnak arról a négy főcsoportjáról is érdemes néhány mondat erejéig megemlékezni, amelyekről részletesen nem esett szó.

A fogyasztás egytizedét képviselő „Egészségügyi ellátás” összehasonlítása a módszertan gyenge pontja, ezért célszerű tartózkodni a messzemenő következtetésektől. A volumen-indexek 53,2 (Szlovénia) és 11,2 (Románia) között szóródnak, Magyarországé 35,7.

Az „Egyéb javak és szolgáltatások” heterogén csoportjából az éttermi és szállodai szolgáltatás érdemel figyelmet. Ennek színvonala a nagy idegenforgalmat lebonyolító országokban (Szlovéniában, Csehországban, Magyarországon, és elsősorban az európai viszonylatban is harmadik Ausztriában) a legmagasabb.

A „Ruházat és lábbeli” és a „Háztartási felszerelések és szolgáltatások” egyaránt 5–5 százalékát képviselik a fogyasztásnak. Az Ausztriához viszonyított rendkívül alacsony színvonalat mindkét főcsoport esetében a magas relatívár-indexek magyarázzák.

A beruházás összehasonlítása

A 4. ábra szemlélteti Kelet-Európa gazdaságainak egyik legnagyobb problémáját, a beruházásaik rendkívül alacsony színvonalát, ami jelentősen megnehezíti a recesszióból való kilábalásukat. Míg Csehország, Szlovákia és Ukrajna az egy lakosra jutó beruházások alapján előbbre került, mint a GDP alapján, Magyarország és Horvátország esetében sajnos fordított a helyzet. A megtermelt GDP-nek a régióban átlagosan 17, Ausztriában viszont a 24 százalékát fordítják beruházásra (Magyarországon ez az arány 12 százalék). A meglehetősen komor beruházási képet némileg enyhítheti az a tény, hogy a bázisország szerepét betöltő Ausztria gazdaság szerkezetében a beruházási hányad nagyobb, a fogyasztási hányad pedig kisebb arányt képvisel, mint az egyébként Európában jellemző.

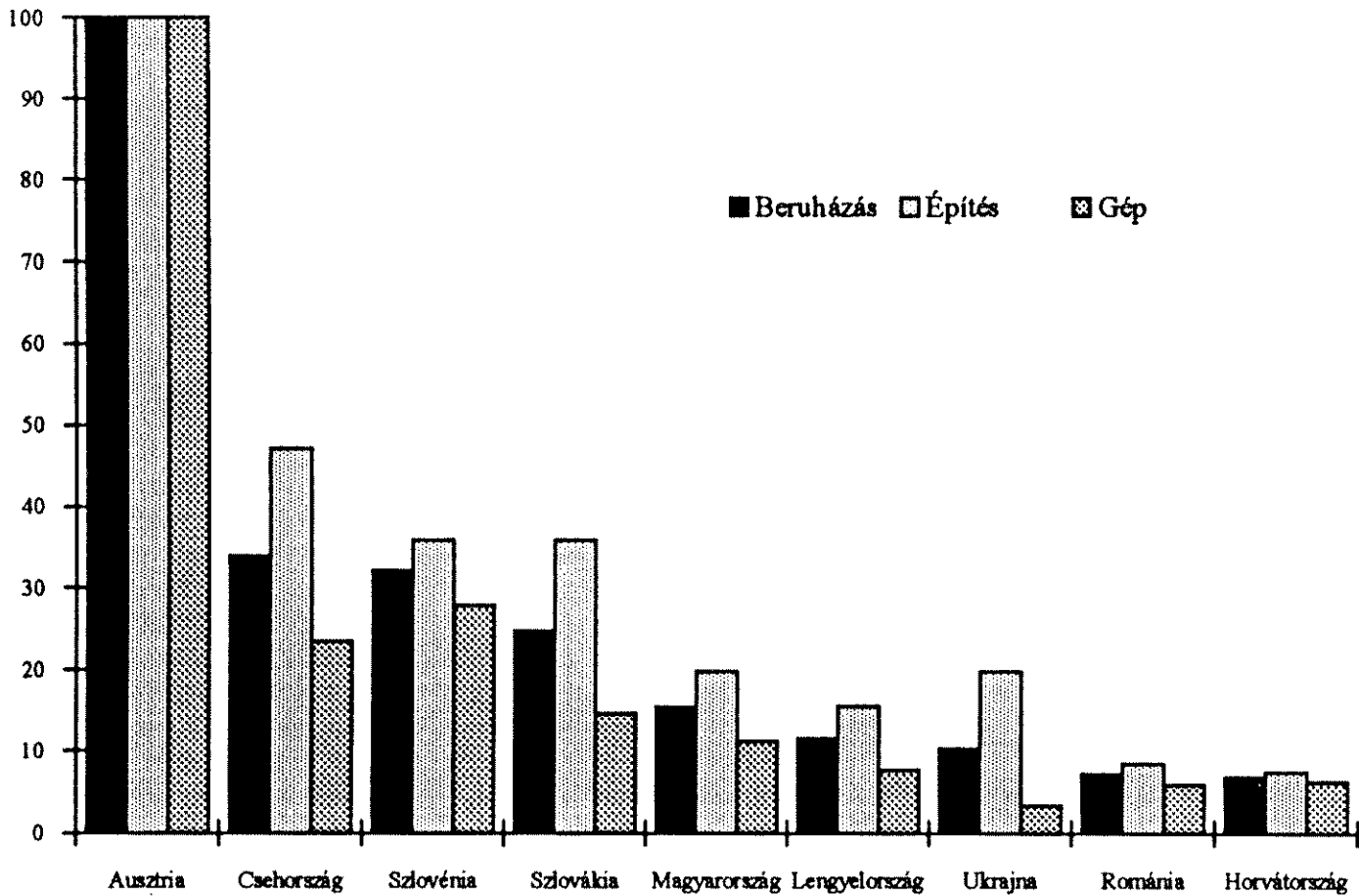
A fejlesztési kiadások növelését Kelet-Európában a beruházások GDP-n belüli relatív drágasága fogja vissza (lásd a 7. táblát).

Az építés – nemzetközi áron számolva – a beruházások háromnegyedét teszi ki a régióban. A fejlett piacgazdaságokban ez az arány csak 50–60 százalék. Az építés a beruházások olcsó összetevője Európa legtöbb országában és valamennyi kelet-európai országban, ezért alakult ki ez a túlsúly.

Szlovákiában és Csehországban a nem lakóépületek (például iroda- vagy gyárépületek) építése, Horvátországban, Romániában és Ukrajnában viszont az infrastruktúra fejlődését szolgáló építmények építése volt a legnagyobb súlyú. A többi vizsgált ország-

ban a lakásépítés tette ki az építési beruházások zömét. Horvátország kivételével mindennütt a lakásépítés volt a legolcsóbb építési tevékenység. Horvátországban egyébként – valószínűleg a háborús helyzetből adódóan – alig volt lakásépítés. Az osztrák színvonalat minden ország az egyéb építmények (út, csatorna stb.) építésében közelítette meg leginkább, ami – a Nyugat-Európához képest közepes osztrák teljesítmény ellenére – azt is jelzi, hogy Kelet-Európa országai próbálják behozni az infrastruktúra terén tapasztalható lemaradásukat.

4. ábra. A beruházás és fő összetevőinek színvonala
(Index: Ausztria = 100,0)

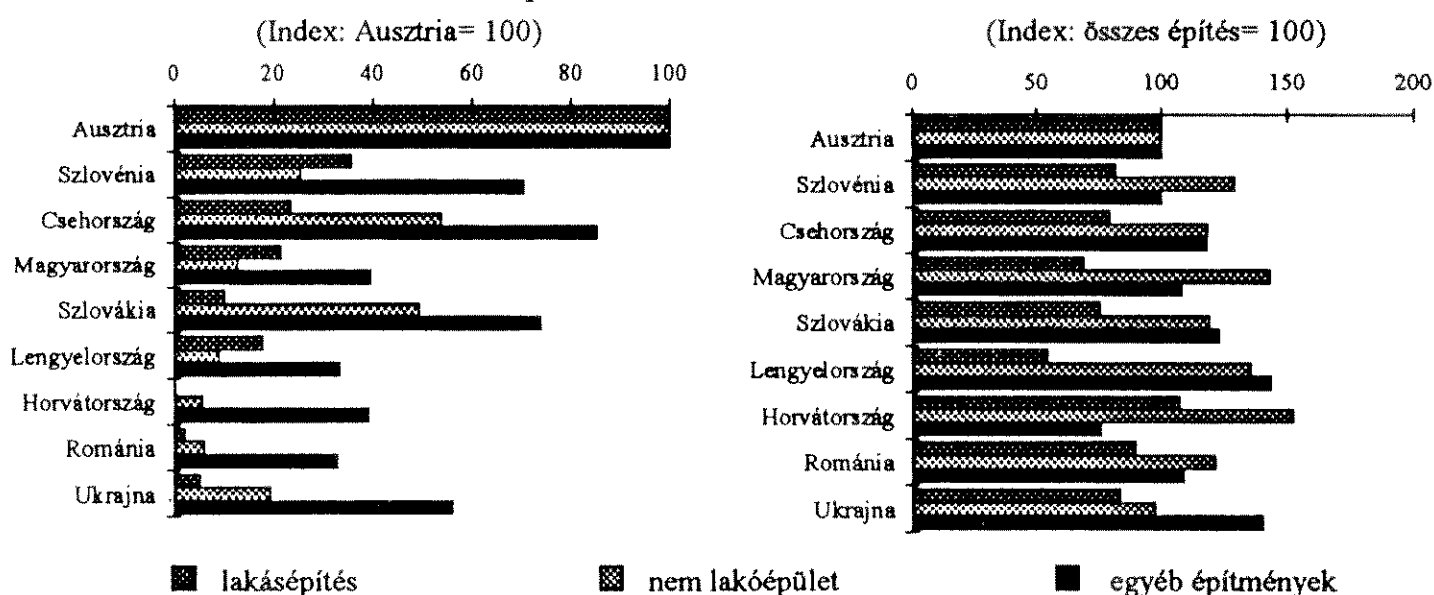

7.tábla

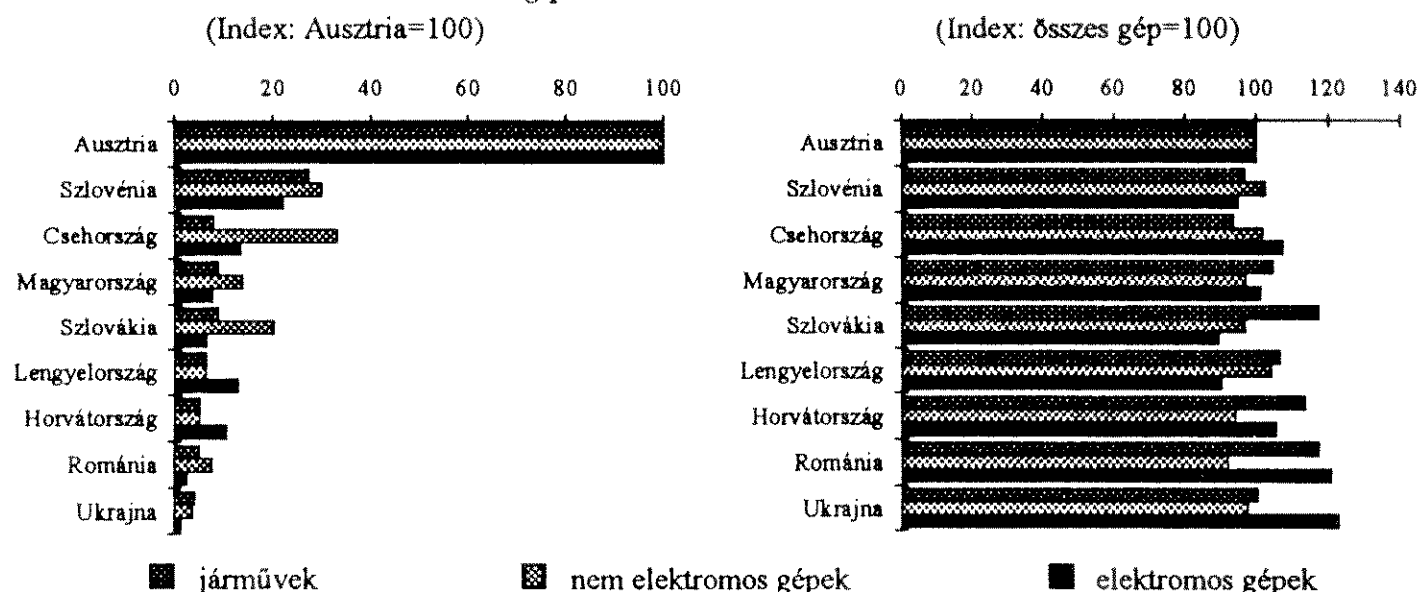
A beruházás és fő összetevőinek relatívár-indexei

Ország	Beruházás	Építés	Gép
	a GDP	az összes beruházás	
	árszintjének a százalékában		
Ausztria	100,0	100,0	100,0
Szlovénia	116,6	72,5	152,3
Csehország	139,5	53,7	205,7
Magyarország	156,6	69,7	162,0
Szlovákia	139,7	50,6	226,1
Lengyelország	140,1	72,4	153,9
Horvátország	170,9	84,1	125,6
Románia	174,6	67,3	162,9
Ukrajna	169,7	63,7	194,5

5. ábra. Az építési beruházások volumene és árindexe

6. ábra. A gépberuházások volumene és árindexe

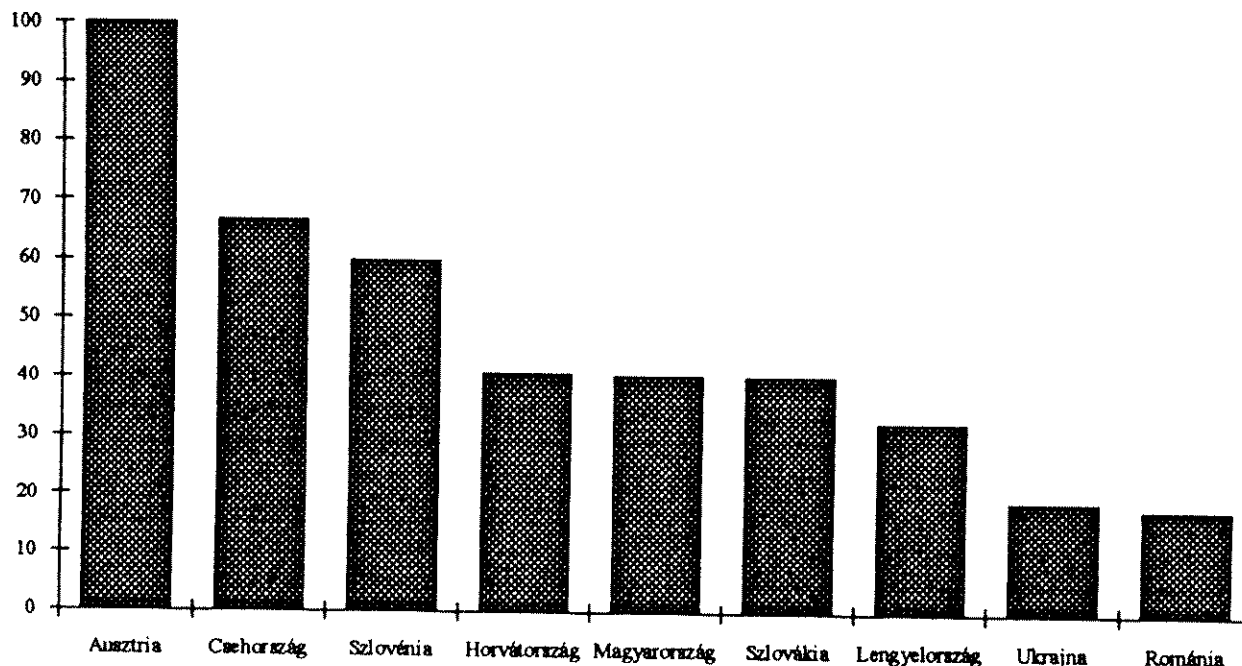
A gépberuházásokon belül valamennyi vizsgált országban a nem elektromos gépek részesedése volt a legnagyobb, és az országok többsége e területen közelítette meg leginkább az osztrák színvonalat. Ausztria beruházási színvonala negyedik Európában, és ez igaz külön-külön az építési és a gépberuházásokra is. Ettől a magas színvonalról különösen a gépek terén maradt el a keleti régió, mivel ezek kétszer olyan drágák voltak, mint az építés. A magas árindexek kialakulásában az is szerepet játszott, hogy az importgépek árszínvonala jelentősen meghaladja a keleti országok általános árszínvonalát. A Kelet-és Nyugat-Európa közötti technikai színvonalbeli különbséget jelzi, hogy a gépi beruházások egyetlen összetevője sem éri el az osztrák színvonalnak még a 35 százalékát sem.

A közösségi fogyasztás zöme – hasonlóan az egészségügyi ellátáshoz – ún. „összehasonlításrezisztens” szolgáltatás (olyannyira, hogy az 1996-os, soron következő ECP-fázisban nem is fognak elkülönítve megjelenni publikációkban). A részletes elemzés helyett ezért néhány összefoglaló megjegyzést célszerű csak tenni.

Nemzetközi árakon számolva a GDP-nek 10 százalékát fordítják közösségi fogyasztásra a vizsgált országokban. Az Ausztriához viszonyított volumen-index nagy szóródást mutat; Románia színvonala mindössze egyharmada Szlovénia közösségi fogyasztásának. Valamennyi országban ez a GDP olcsó összetevője, relatívár-indexe 100 alatti.

7. ábra. A közösségi fogyasztás színvonala
(Index: Ausztria = 100)

*

Az 1993-as ECP eredményei alapján a keleti régió – egy lakosra jutó GDP által mért – általános fejlettségi színvonala messze elmaradt a fejlett nyugati országokat reprezentáló Ausztriától. Reményt keltő, hogy ez a lemaradás 1994-re némileg csökkent. Magyarország ebben a kilenc ország alkotta rangsorban a negyedik. A lakossági fogyasztás – és ezen belül is elsősorban az alapvető szükségleteket kielégítő fogyasztási cikkek és a szolgáltatások fogyasztása – közelíti meg legjobban az osztrák színvonalat. Alapvető probléma a kontinens nyugati és keleti fele között feszülő technikai színvonalbeli különbség, ami – ha nem kerül előtérbe, a beruházásokat jobban ösztönző gazdaságpolitika – konzerválhatja a különbségeket.

TÁRGYSZÓ: Nemzetközi összehasonlítás.

SUMMARY

Central- and East-European countries which changed over to free market economy at the turn of the 1980s and 1990s are at different stages of transition. The study summarizes the results of the first three years, drawing on the latest survey of the European Comparison Programme. (ECP compares countries by per capita GDP and its aggregates, computed by purchasing power parities.) The comparison covers beside Hungary, other Visegrád countries and Slovenia, also Austria, representing developed West-European countries, as well as Croatia, Romania and Ukraine, representing less developed countries.

In the first three years of transition differences did not diminish in the development levels of the eastern and western part of Europe. However, forecasts for 1994 show a slight decrease in backwardness. Hungary is the fourth in the order of nine countries selected for the comparison. As regards to GDP aggregates Hungary comes close to Austria most of all in terms of private consumption, while Hungary's investments come to only 15 per cent of the Austrian level. This fact highlights a common problem of the region, i.e. technical backwardness: unless an economic policy encouraging investment activity comes more effectively to the foreground, the differences may be conserved for a long time.

A SZÜLETÉSI MOZGALOM ÉS A TERMÉKENYSÉG AZ ELMÚLT 125 ÉVBEN*

KAMARÁS FERENC

Egy ország népességének fejlődését, korösszetételének alakulását alapvetően a születési mozgalom alakulása határozza meg. Igaz volt ez a megállapítás a múltban és érvényes a jelen és minden bizonnyal a jövőbeni népességfejlődésre is. A múlt jellegzetességei tanulságosak lehetnek a jelen és a jövő megismeréséhez egyaránt.

A múlt század 70-es éveitől az első világháború végéig a történelmi Magyarország, majd a két világháború közötti időszak és az azóta eltelt 50 év (ez utóbbit két szakaszra osztva, a legutóbbi másfél évtizedet kiemelve) sajátosságait mutatjuk be. A népmozgalmi adatokon alapuló elemzés mellett kitérünk a különböző típusú családtervezési vizsgálatokból ismert kívánt gyermekszámok rövid ismertetésére is.

Egy ilyen hosszú időszak áttekintésénél távolról sem törekedhetünk a teljességre, és a termékenység elemzésénél használt rendkívül gazdag módszertani tárházból is csak néhányat használtunk, természetesen elsősorban azokat a mutatókat, amelyek rendelkezésre álltak vagy kiszámíthatók voltak és amelyek a hosszabb időszakok összehasonlítására is alkalmasak. A legutóbbi tizenöt-húsz év termékenységének elemzésekor már alkalmaztunk olyan korszerű elemzési módszereket, melyek alkalmazásával nyert mutatók – mint a paritás szerinti termékenység vagy a kohorsz befejezett termékenység – kiszámítására csak a közelmúltban nyílt lehetőség, és alkalmazásukkal pontosabb és árnyaltabb képet kapunk az utóbbi két évtized termékenységének jellegzetességeiről.

A DEMOGRÁFIAI ÁTMENET SZAKASZA A MÚLT SZÁZAD VÉGÉTŐL A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚIG

A múlt század születési mozgalmát csak a leggyakrabban használt nyers születési arányszámmal tudjuk jellemezni, mivel a termékenység bemutatásához szükséges, az anya korára vonatkozó adatokat, nem rögzítették az egyházi anyakönyvezésnél. Az állami anyakönyvek bevezetése előtti időszak népmozgalmi statisztikáját így jellemzi a korabeli szerző: „A népmozgalmi statisztikai adatszolgáltatás a körülbelül 11.000-re rugó különböző felekezeti anyakönyvvezetők feladata volt, a kik a házasságkötésekre, szüle-

*A tanulmány a Honfoglalás 1100. évfordulója alkalmából rendezett konferenciasorozat záróülésén, 1996. május 21-én, a Magyar Tudományos Akadémia Kongresszusi termében elhangzott előadás kissé módosított változata.

tésekre és halálozásokra vonatkozó statisztikai adatokat kész statisztikai kimutatások alakjában szolgáltatották. E kimutatások mintái és rovatai a korábbi primitív adatgyűjtésnél valamivel részletesebben csak 1876-ban állapították meg és azóta évek során keresztül változatlan alakban tartották fenn.” A születésekre, illetve a termékenységre vonatkozóan ez azt jelentette, hogy „... a törvényes vagy nem törvényes származáson kívül a gyermek és szülője közti egyéb mozzanatról felvilágosítást nem kapunk; arról, hogy a szülők minő korban állottak, hogy a házasság mióta áll fenn és hány gyermeknek adott életet, nincs adat”. [1] Ezek az adatok az egyéni statisztikai lapon nyugvó állami anyakönyvvezetés bevezetésével egyidejűleg, 1897-től állnak rendelkezésre.

A múlt század 70-es, 80-as éveinek születési mozgalmát a bőséges gyermekáldás és a nemzetközi viszonylatban is magas születési arányszámok jellemezték. A születésszám évenkénti ingadozása a házasságkötésekkel függött szorosán össze, mivel az újonnan kötött házasságok közel kétharmadában már a házasságkötés évében vagy az azt követő évben megszületett az első gyermek. A lakodalmak számát viszont a gazdasági viszonyok, pontosabban a mezőgazdasági termés befolyásolta, az, hogy milyen volt az aratás búzából, rozsból és kétszeresből. Ennek megfelelően az élveszületési arányszám 44–45 ezrelék körül ingadozott. Ám a 90-es években már arra lesznek figyelmesek a korabeli szerzők, hogy születési arányszám már nem ingadozik a gazdasági helyzettől függően, hanem tartósan mutatózó csökkenés kezdődik. Ennek magyarázatául az életviszonyokról való felfogás megváltozását, az egyéni igények növekedését és a családfenntartás felelősségérzetének csökkenését, vagyis erkölcsi tényezőket említene. „Mindezen, a születések számára befolyást gyakorló, erkölcsileg ható tényezők az utóbbi időben tudvaleg általában oly irányzatot vettek, hogy a születések számára apasztólag hatottak”. [1]

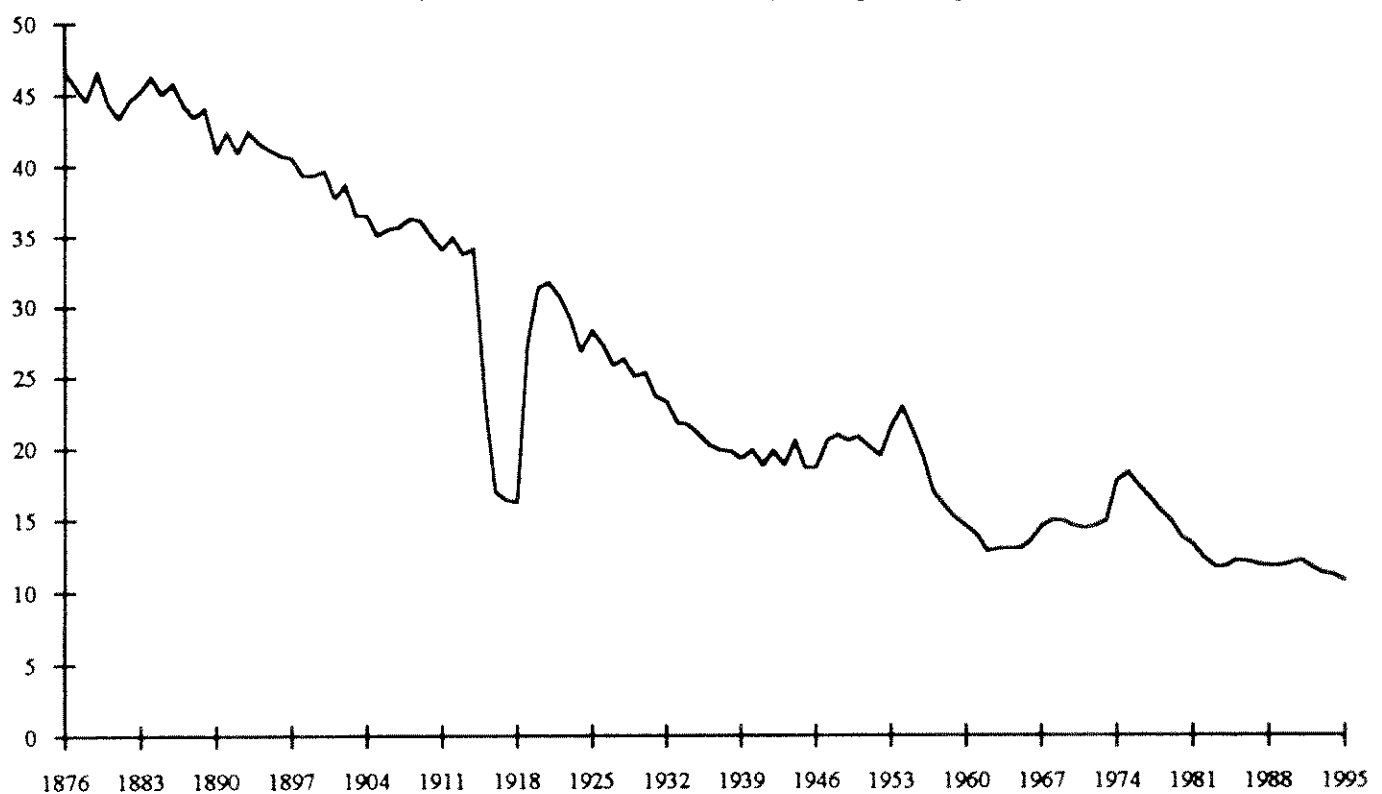
Az 1890-es évtized végére kialakult 40 ezrelék körüli élveszületési arányszámról már aggodalommal állapítják meg, hogy „... nagy valószínűséggel mondhatjuk, hogy azt a magas születési arányszámot, a melylyel még ezen évtized első felében még dicsekedhettünk, többé aligha fogjuk elérni”. [1] Mindemellett a magas termékenységi viszonyokra lehet következtetni abból, hogy az összes születéseknek több mint fele a negyedik vagy ennél magasabb sorszámú gyermeket jelentette. Ennek megfelelően gyakori volt a 30., illetve a 40. év feletti szülés. A szülések több mint 40 százalékánál az anya 30–49 év közötti életkorban volt. A nem törvényes, vagyis a házasságon kívüli születések aránya pedig 8–10 százalék között mozgott a múlt század utolsó évtizedeiben. Az 1897. évi népmozgalmi statisztikai adatok szerint a 17 évnél fiatalabb anyáknál a gyermekeknek több mint fele, a 17–19 éveseknél pedig mintegy egynegyede házasságon kívül jött világra. Az ipari napszámosok 30 százalékánál, a házi cselédek 87 százalékánál az anya nem törvényesen hozta világra gyermekét. A területi különbségek már akkor is jelentősek voltak. Az ország legtermékenyebb vidékei a Tisza bal partja, a Tisza jobb partja és a Duna-Tisza köze voltak, a legalacsonyabb születési arányszámok pedig a Duna jobb partján, Erdélyben és a Tisza-Maros szögében fordultak elő. A különbségek akkor válnak igazán látványossá, ha Szabolcs és Baranya vármegyét hasonlítjuk össze mint a legmagasabb és a legalacsonyabb termékenységű területeket. Az ezer lélekre számított mutató alapján Baranyában 40 százalékkal volt alacsonyabb a születési arányszám, mint Szabolcsban. A területi különbségek, amelyek főleg az „egyke” családtípus terjedésével függtek össze, az ország egyes vidékein már akkor sem váltottak ki osztatlan örömet. „Egyfelől a

termékenységtől szinte duzzadó, nagyobbára tiszta magyar vagy legalább jelentékeny magyar többségű vármegyék, másfelől az egy és két gyermekrendszer nemzet-ellenes szokásának uralma alatt álló vármegyék, a melyek között sajnos néhány olyan is van, mint Baranya, Gömör és Tolna, a melyekben főképen a magyarság követi ezen kárhóztos szokást.”[1] írja a korabeli szerző 1900-ban, amikor az ezt megelőző tíz év születési mozgalmát elemzi.

1900 és 1910 között folytatódik a lassú, de lényegében folyamatos csökkenés. Az ezer lélekre jutó gyermekszám 10 százalékkal, a teljes termékenységi arányszám 11 százalékkal volt alacsonyabb 1910-ben, mint a századfordulón. A csökkenés nem egyforma ütemű az országban, így növekednek a területi különbségek. Változatlanul a Tisza bal partja a legtermékenyebb terület és a Tisza-Maros szögében a legalacsonyabb a termékenység, de a különbség 20-ról 24 százalékra nő. Nincs már olyan területe az országnak, ahol 6 gyermek fölött lenne a teljes termékenységi arányszám értéke, de még mindig meghaladja az átlagosan 5 gyermeket az ország északi területein és 5 alá esik a déli-délkeleti vidékein. 1910 és 1914 között 35 ezrelék körüli szinten stagnál a születési arányszám, és ez a múlt század 80-as éveinek legmagasabb értékeihez viszonyítva 22 százalékos csökkenést jelent.

Az első világháború megtörte az addigi népességfejlődést, és hosszú időre szóló nyomot hagyott a népesség korfáján. A háborús évek alatt kevesebb mint felére esett vissza az élveszületések száma. (Lásd az 1. ábrát) A ország teljes vesztesége az elmaradt születések révén legalább egy és egynegyedmillió lélekre becsülhető. Az 1918-ban mért 15,8 ezrelékes élveszületési arányszám az utolsó békeévhez viszonyítva az egyik legjelentősebb csökkenést mutatja a hadviselt országok körében, mivel ez csak 44 százaléka az 1913. évinek. Ennél nagyobb születéskiesést csak Franciaországban és Romániában észleltek.

1. ábra. Az ezer lakosra jutó élveszületések száma a jelenlegi országterületen, 1876–1995

A háborús évek alatt megemelkedik a törvénytelen szülöttek aránya, a házasságon kívüli termékenység kevésbé csökkent, mint a házas. Ugyanakkor újból megfigyelhető az a jelenség, hogy megnő a fiúszületek hányada az összes születések között, amit már a napóleoni háborúk és a porosz-francia háború idején is tapasztaltak. Az 1913. évi 105,8-ról 1918-ban 108,8-re emelkedik a száz leányra jutó fiúszületek aránya. „A jelenség okát illetőleg annak theológiai, biológiai és egyéb magyarázatai közül kétségtelenül még egyik sincs igazolva”. [6] A valódi ok abban lehet, hogy a háborús években megváltozik a szülők korösszetétele és az „idősebb” szülőktől nagyobb valószínűséggel születnek fiúgyermek, mint a fiatalabbaktól.

A háborút közvetlenül követő években sokan azt várták, hogy a születések száma visszatér az első világháború előtti szintre és pótolja a világháborús születéskiesést. Ez az elképzelés azonban nem vált be. 1919-ben és az azt követő években megemelkedett ugyan a születések aránya, de egyetlen évben sem érte el az első világháború előtti szintet. Az 1919–1923. években háborús visszahatásként jelentkező születési hullám évi átlagban 30,2 ezrelékes élveszületési aránya 54 százalékkal meghaladta ugyan az első világháborús évek igen alacsony születési arányát, de 14 százalékkal alatta maradt az utolsó békeévek (1908–1913) élveszületési gyakoriságának. Az ezt követően megindult lassú, de folyamatos csökkenés a gazdasági világválság éveiben gyorsul fel. Az 1920-as évek közepének 28 ezrelékével szemben 1929–1930-ban már 25, 1933–1934-ben pedig csak 22 élveszületés jutott ezer lakosra. Ekkor már világossá válik, hogy „.... a születési szám zsugorodása nem egyedül a háború következménye, hanem bekövetkezett volna akkor is, ha a 4 és fél éves háború fergetege nem seprte volna végig Európát”. Az okokat sokrétűen elemzik az 1937-ben megjelent népmozgalmi kiadványban a szerzők; „valószínű, hogy közel jártunk a lényeghez, ha a romló gazdasági viszonyokat, az önzést, az individualizmust, a hitetlenséget, a politikai viszonyokat és az akaratot, illetőleg a nemakarást állítjuk oda bűnbakul. Ezeknek a tényezőknek egyenként való vagy kölcsönös hatása teremtette meg a 'kis családot', amelyben egy vagy egy gyermek sincs.” [8] írják.

A születési arány visszaesési üteme 1936-tól megtörik és ettől kezdve értéke – beleértve a második világháborús éveket is – 19–20 ezrelék körül mozog. Az 1940–1944. évek átlagában az élveszületések aránya nem sokkal volt alacsonyabb, mint az 1930-as évek második felében. Így a második világháború éveiben olyan jellegű születéskiesés, mint az első világháború alkalmával, lényegében nem volt. A házasságon kívüli születések aránya nem változott lényegesen a két világháború között: az 1920-as években csökkent, majd a gazdasági világválság éveiben éri el maximumát 9,7 százalékkal. Nemzetközi viszonylatban ekkor is közepesnek értékelhető az Ausztriában észlelt 27–28 és a Hollandiában mért 2 százalékos szélső értékek között.

A teljes termékenységi arányszám 1910-ben mért közel 4,9 gyermekszámú szintje 1910 és 1920 között gyorsuló ütemben csökken és a visszaesés mértéke az előző évtizedhez képest megkétszereződik. Így az 1920. és 1921. – az első világháborút lezáró, a korábbi születésszám-kiesést részben pótolni kívánó – évek a születési mozgalom szempontjából kimagaslónak számítanak. Mindezek ellenére a teljes termékenységi arányszám 23 százalékkal maradt el a tíz évvel korábbi értéktől, és ez egy nőre számítva már egy gyermekkel kevesebbet, átlagosan 3,7 gyermeket jelentett. Az 1920-as években tovább folytatódik a hasonló ütemű csökkenés, és 1930-ban a teljes termékenységi arányszám már csak alig több mint fele (2,8) a századfordulón mért értéknek. Figyelmet érde-

mel, hogy az 1910 és 1930 közötti húsz évben a termékenység csökkenésének üteme – az első világháborús rendkívüli évektől eltekintve – szinte egyenletes, és a legjelentősebb mértékű századunk folyamán. Az 1930 és 1940 közötti évtizedben tovább csökken a termékenység szintje, de ennek üteme mérséklődik, így leginkább a századforduló első évtizedére jellemző lassúbb csökkenéshez hasonlítható. Összességében a századfordulót követő első negyven évben a teljes termékenységi arányszám több mint felére (2,5) esett vissza, tehát évtizedenként 13–14 százalékkal csökkent.

1. tábla

*A termékenység alakulása az anya kora szerint a történelmi és a mai Magyarország területén
1900 és 1995 között*

Év	Ezer								Teljes termékenység arány (ezer nőre)
	17 éven aluli	17–19	20–24	25–29	30–34	35–39	40–49	15–49	
nőre jutó élveszületések évi átlaga									
A történelmi országterületen									
1900–1901	6,2	98,5	260,1	278,7	195,8	42,6	156,0	5385	
1910–1911	7,4	99,3	247,8	248,2	170,4	35,9	144,2	4856	
A jelenlegi országterületen									
1900–1901	5,9	96,7	256,1	272,1	194,7	39,2	155,1	5282	
1910–1911	6,8	93,7	240,9	239,2	163,7	33,7	140,3	4669	
1920–1921	43,2		203,3	201,4	244,2	26,3	115,4	3744	
1930–1931	40,9		158,5	151,8	110,7	74,8	15,7	88,0	2840
1940–1941	41,1		144,9	134,5	95,8	56,6	12,1	71,3	2485
1948–1949	46,5		163,0	137,7	88,5	54,5	11,0	75,7	2561
1959–1960	52,5		161,5	106,2	54,5	26,3	3,4	59,7	2039
1969–1970	51,0		162,2	111,0	52,8	19,0	2,3	57,2	2003
1979–1980	70,5		162,9	102,3	42,4	14,2	1,6	59,7	1969
1989–1990	40,3		146,1	114,5	46,1	16,0	1,6	49,1	1831
1995	31,4		103,9	108,6	49,8	16,9	1,9	43,3	1572

A gyermekvállalás jelentős visszaesése nem egyformán jellemző a különböző korú nőkre. A termékenység általános csökkenése a szülőképes kor idősebb korosztályainak magatartás-változásával jellemezhető, ami pedig főleg a magasabb sorszámú (paritású) gyermekek vállalásának visszaeséséből adódott. A századforduló körüli termékenységcsökkenésben a 20 év alatti nők csak kismértékben játszottak szerepet, sőt a 17 év alatti nők termékenysége a század első évtizedében még mintegy 15 százalékkal emelkedett. A 20–24 éves nők termékenységében már észlelhető némi visszaesés, de ez csupán 5–6 százalékos, és csak a 25 év feletti korosztályoknál haladta meg a csökkenés mértéke a 10 százalékot. Ekkor még kevésbé beszélhetünk a házasságkötési szokások változásáról, mivel ezt az időszakot változatlanul a korai házasságkötés és a fiatalon vállalt első gyermek jellemezte. Az ezt követő évtizedekben is különböző mértékű, de már valamennyi női korcsoportnál jelentős mértékű a termékenység csökkenése. A választóvonal egyre inkább a 30 év alatti és az e kor feletti nőknél jelentkezik, a különbségek itt a legszembe-

tűnőbbek. 1910 és 1920 között a 20–29 éves nők termékenysége 18–19 százalékkal, a 30–39 éveseké viszont 27 százalékkal csökken. A 20 évnél fiatalabb nők termékenységi szintje 1920 és 1940 között nem változott számottevően, majd – mint ismeretes – mérsékelten emelkedő irányzatot mutatott az ezt követő néhány évtizedben. A 30, majd egyre inkább a 35 év feletti nők termékenysége viszont változatlan ütemben csökken ebben az időszakban is, és évtizedenként mintegy 20–25 százalékkal lesz alacsonyabb. Összességében a század első negyven éve alatt a 20 év alatti nők termékenysége mintegy 30 százalékkal csökkent, a 20–29 éveseké csaknem a felére esett vissza, a 30 év feletti nőké pedig csak mintegy egyharmada volt a századfordulón mért értéknek. A két világháború közötti születéscsökkenés következtében ekkor a magyar születési arányszám nemzetközi viszonylatban már inkább az alacsonyak közé volt sorolható, míg az első világháborút megelőző időszakban a magasabbak közé tartozott.

HULLÁMZÓ TERMÉKENYSÉG A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚTÓL AZ 1970-ES ÉVEK VÉGÉIG

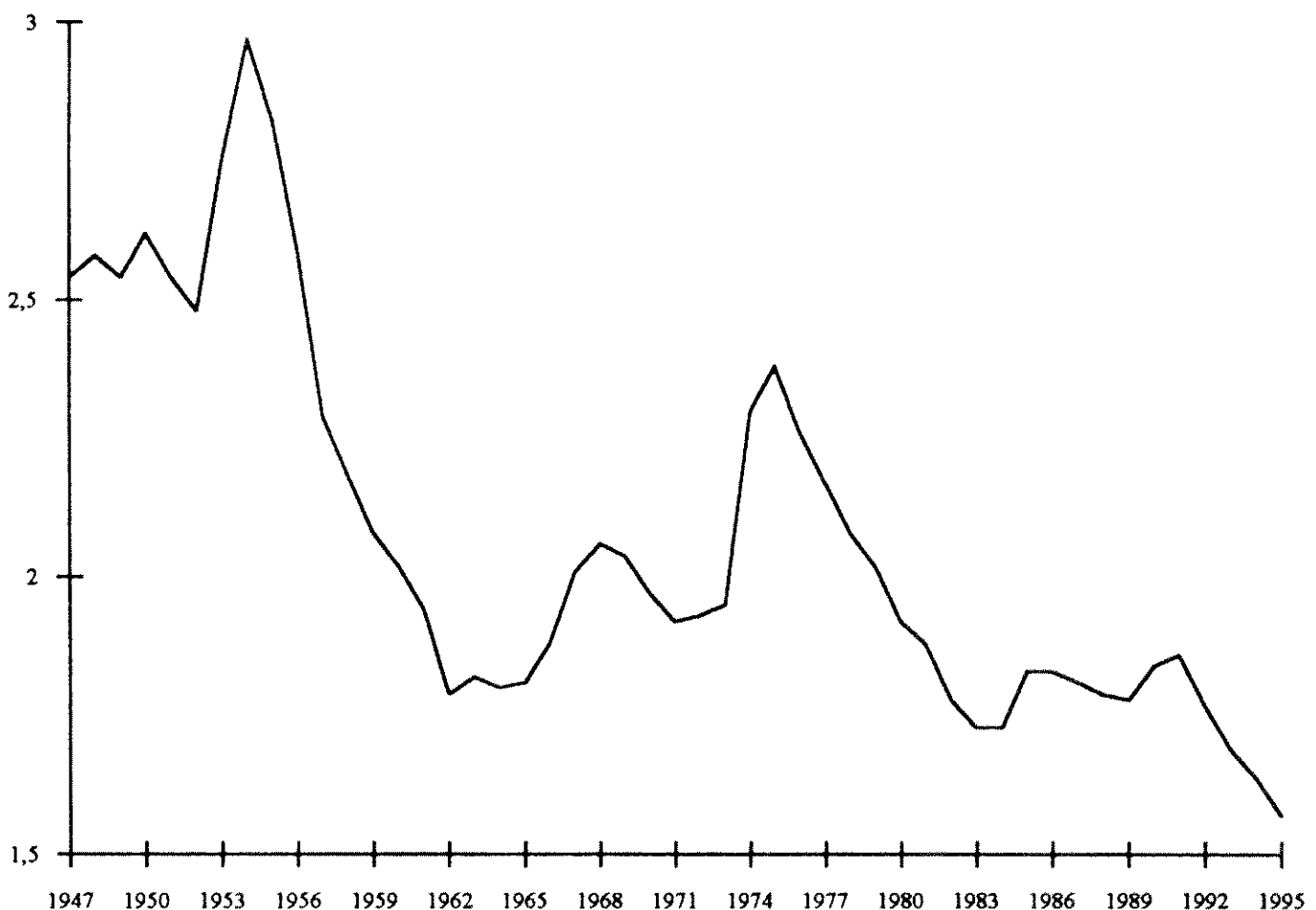
Mint említettük a második világháború nem hagyott olyan mély nyomot a születéskiesésben, mint az első, de a halálozások száma jelentősen emelkedett és így – az első világhétséghez hasonlóan – ebben az időszakban is ismét külső háborús okok miatt természetes fogyás következett be. A világháborút követően sem történt látványos termékenységemelkedés a kiesések pótlására, de a születések száma folyamatosan emelkedett az 1950-es évek elejéig, amikor azonban csökkenni kezdett, és ez politikai kérdéssé tette a születési mozgalom ügyét. Az ekkor bevezetett szigorú abortusztilalom jelentős születésszám-emelkedést eredményezett. A termékenység két év alatt 20 százalékkal emelkedett, a szülőképes kor idősebb korosztályainál ennél még jelentősebb, 25 százalékos volt a növekedés. Ez az irányzat azonban csak néhány évig tartott, és lényegében adminisztratív, kényszerítő eszközökkel kísérelte meg befolyásolni a születési mozgalmat. Az abortusztilalommal kapcsolatos intézkedéseket az 1950-es évek második felétől feloldották. Ekkor azonban a világon szinte páratlanul engedékeny rendelkezések léptek életbe a művi vetéléssel kapcsolatban, ami gyakorlatilag mindenki számára lehetővé tette a születésszabályozásnak ezt a nem kívánatos eszközét. Mivel a mai értelemben vett korszerű fogamzásgátló eszközök még nem álltak rendelkezésre, rohamosan emelkedett az abortuszok száma. A születésszám újabb jelentős visszaesésének demográfiai magyarázata tehát részben a művi vetélések korlátozás nélküli engedélyezése volt. De nem ez volt az oka, hiszen a terhességmegszakítások alkalmazása maga is okozat, a gyermekvállalási kedv csökkenésének egy kényszerű következménye. Az igazi okok nagyon összetettek voltak.

Az 1950-es évek második felétől megindult és az 1960-as években felgyorsult jelentős társadalmi-gazdasági változások hatással voltak az egyéni és a családi életre és ezen keresztül a családok által kívánt gyermekszámra és a születési mozgalomra. A teljesség igénye nélkül, csak megemlítjük, hogy az erőltetett iparosítással egyidejűleg az eddig háztartásban otthon dolgozó nők jelentős tömegei váltak foglalkoztatottakká, vállaltak munkát, gyakran nem is a lakóhelyükön. Az egyéni parasztgazdaságok megszüntetése jelentős területi és társadalmi mobilitással járt együtt, ami főleg a községekből a városokba, a mezőgazdaságból az iparba irányult. A nők munkába állása együtt járt képzett-

ségi szintjük emelkedésével, több időt kellett tölteniük tanulással, önképzéssel. Mindezekkel párhuzamosan változott a családok társadalmon belüli helyzete, a gyermekeknek pedig a családon belüli szerepe.

A termékenység zuhanásszerű csökkenéssel az 1960-as évek elején érte el mélypontját, ami egyben azt is jelentette, hogy akkor világviszonylatban Magyarországon volt a legalacsonyabb a születési arányszám. Az 1962-ben születettek száma csaknem 100 ezer fővel volt kisebb, mint a nyolc évvel korábbi, az 1954. évi generációé. A teljes termékenységi arányszám 3,0-ről 1,8-re esett ugyanezen időszak alatt, ami a termékenység 40 százalékos visszaesését jelezte oly módon, hogy az a nők valamennyi korcsoportját érintette. (Lásd a 2. ábrát.) Az élveszületések 130 ezer fős abszolút száma csak egy árnyalattal múlta felül az 1918. évi minimumot, a 128 ezer főt.

2. ábra. A teljes termékenységi arányszám alakulása, 1947–1995
(egy nő élete folyamán születendő gyermekeinek átlagos száma az adott év termékenységi viszonyai mellett)

A születésszám tartósan alacsony szintje előrevetítette népesedési helyzetünk kedvezőtlené válását, ami hosszabb távon a népesség jelentős elöregedéséhez, létszámának csökkenéséhez és a kedvezőtlen korösszetételből adódó társadalmi-gazdasági és szociális gondokhoz vezethet. A kialakult kétkeresős családmódel és a női foglalkoztatottság csaknem teljes körűvé válása mellett a gyermekek döntő többsége kereső anyáktól született. Nyilvánvalóvá vált, hogy a születési kedv növelését ösztönző eszközökkel, főleg az anyai és a munkahelyi hivatás közötti feszültségek enyhítésével kellene elérni. Ilyen megfontolások és előzmények után került sor a gyermekgondozási segély (gyes) intézményének a bevezetésére 1967-ben. A gyes rendkívül népszerűvé vált, és kezdetben a kereső nők több mint 90 százaléka hosszabb vagy rövidebb ideig igénybe vette. A beve-

zetését követően némileg emelkedett a születésszám és az 1960-as évek elejének mélypontjához képest valamelyest nőtt a teljes termékenységi arányszám. Főleg a fiatalok gyermekvállalási kedve élénkült meg, és termékenységük a 1960-as évek második felétől az 1970-es évek végéig folyamatosan emelkedett.

Itt kell megjegyezni, hogy a népességszám hosszú távú szinten tartásához, más szóval az egyszerű reprodukció biztosításához, valamint az egészséges korösszetételű népesség kialakulásához 2,1–2,2 körüli teljes termékenységi arányszámra lett volna szükség. A gyűjtőbevezetésével ezt nem sikerült elérni, ezért 1973-ban újabb népesedési célú intézkedések születtek, amelyek már nyíltan vállalták céljukként az egyszerű reprodukciós szintű termékenység elérését. Az intézkedések sokoldalúan kívánták ösztönözni a gyermekvállalási kedvet, felhasználva az anyagi, tudati és jogi eszközöket egyaránt. Az ösztönző jellegű intézkedések mellett némileg megszigorították az abortusz korábban teljesen szabad engedélyezését, ezzel egyidejűleg viszont új, korszerű fogamzásgátlási szerek kerültek bevezetésre és egyszerűsödtek a hozzáférési feltételek is.

Az 1973-at követő két évben ismét jelentősen, mintegy 22 százalékkal emelkedett a termékenység szintje. Az intézkedések bevezetésekor éppen a húsz évvel korábban született nagy létszámú fiatal generációk léptek szülőképes korba, és ez is hozzájárult a születésszám jelentős emelkedéshez. Főleg a második, kisebb mértékben a harmadik gyermekek születtek nagyobb arányban, mint korábban. Mivel az ösztönzések mellett az abortuszok engedélyezését is szigorították, kérdéses, hogy milyen szerep jutott az egyiknek és milyen a másiknak az akkori termékenység emelkedésben. Az emelkedés ezúttal sem bizonyult tartósnak, és a termékenységi arányszám mindössze néhány évig haladta meg az egyszerű reprodukciós szintet. 1976-tól először kisebb mértékben, majd erőteljesebben kezdett visszaesni a termékenység, és 1980-ban már ismét alacsonyabb volt, mint 1973-ban, az intézkedések bevezetése előtt. Létrejött tehát ezekben az években egy újabb születési hullám, amely 1975-ben tetőzött, húsz évvel az 1950-es évek közepének abortusztilalma után.

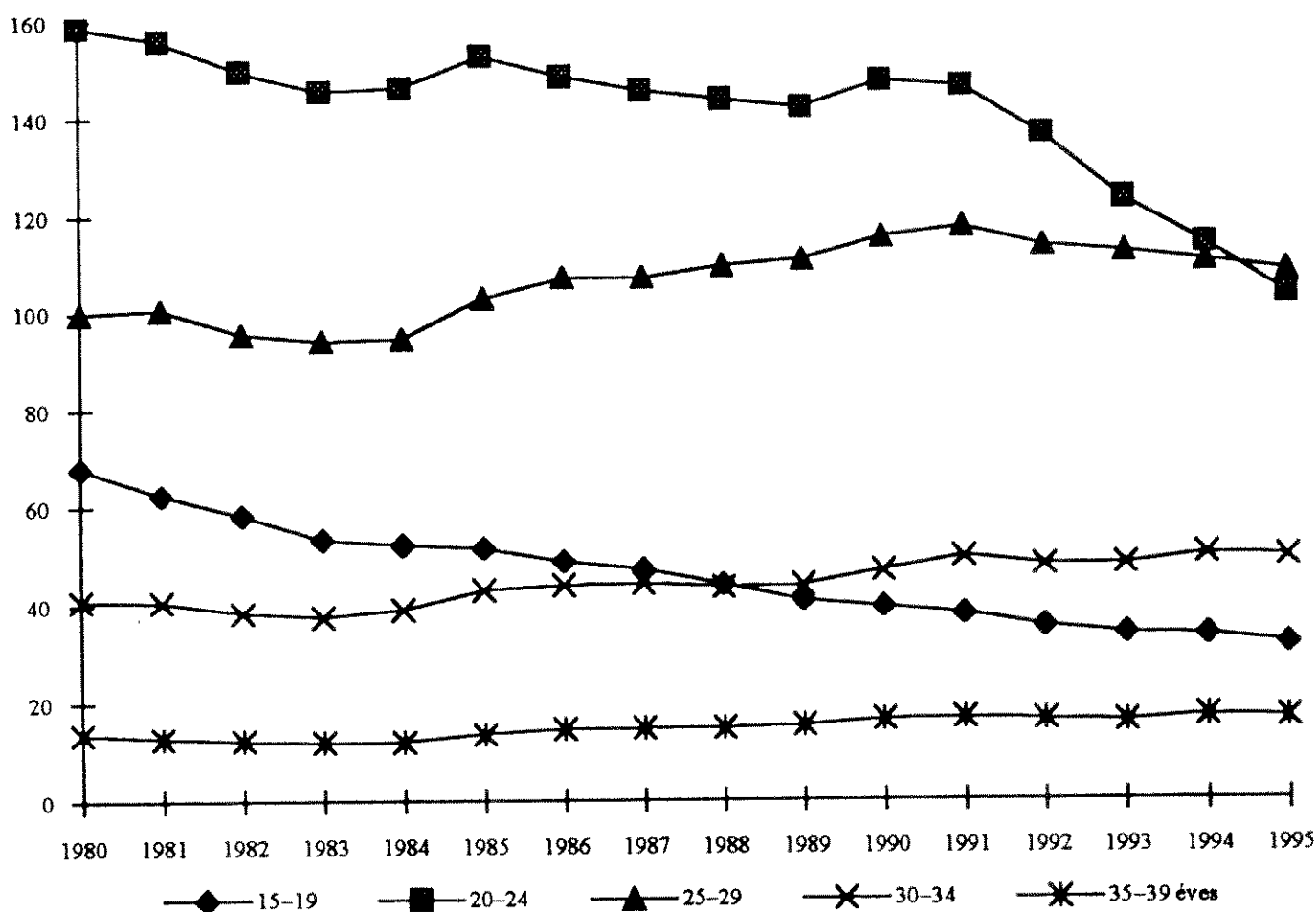
A TERMÉKENYSÉG JELLEGZETESSÉGEI AZ ELMÚLT TIZENÖT ÉVBEN

Az egyszerű reprodukciós szint alatti tartós termékenység viszonylag új jelenségnek számít, ami csak néhány évtizede jelent meg Európában, de gyors terjedése miatt egyre inkább a fő demográfiai jellemzőjévé válik a fejlett társadalmaknak. Ennek demográfiai következménye a népesség jelentős elöregedése, hosszabb távon pedig a népesség lélekszámának tartós és jelentős csökkenése. Nem átmeneti jelenségről van szó, mert azok a társadalmi-gazdasági tényezők, amelyek kiváltották ezt a gyermekvállalással kapcsolatos magatartást, a jelek szerint tartósan bizonyulnak. A termékenység csökkenése tehát demográfiai válasz a társadalomban végbemenő változásokra, amelyek elsősorban a társadalom alapegységeit, a családokat érintették. Ennek kísérő jelenségei a hagyományos – házassági kötelékben történő – családi életforma vonzerejének jelentős visszaesése, a házasságon kívüli együttélési formák gyors elterjedése, a házasságon kívüli gyermekvállalás általánossá válása, a párkapcsolatok stabilitásának csökkenése. Ezek a jelenségek az 1970-es években terjedtek el a nyugat-európai országokban, és követendő mintául szolgálnak a tengerentúli fejlett társadalmak számára is.

A naptári éves termékenység változásai

A nyugat-európai demográfiai minták első jelei már az 1980-as évek elején megjelennek Magyarországon, és az 1990-es években egyre határozottabbakká válnak. Ez a korábbiaktól eltérő gyermekvállalási szokások kialakulásához vezetett. A termékenység szintjét tekintve a magyar demográfia bizonyos értelemben megelőzte a nyugati társadalmakat, mert a második világháborút követően Európában először Magyarországon csökkent a termékenység az egyszeri reprodukciós szint alá, és ez a folyamat a leghosszabb ideje, több mint 30 éve tart. Más szempontból viszont a magyar termékenységi magatartások lényegesen különböztek a nyugat-európai mintától. A fiatalkori házasságkötés a fiatalon vállalt anyasággal járt együtt, és nem volt jellemző a szándékos gyermektelenség, mindenki kívánt legalább egy gyermeket, általánossá vált a kétgyermekes családmódel, ritka volt a 30 vagy 35 év feletti gyermekvállalás, alacsony volt a házasságon kívüli születések aránya.

3. ábra. A korcsoportos élveszületési arányszámok alakulása, 1980–1995
(ezer megfelelő korú nőre jutó élveszületések száma)

Ez a termékenységi minta az 1980-as évek elején már a változások jeleit mutatta, ami az utóbbi években egyre határozottabbá vált. A termékenység hosszú ideje tartó csökkenése az anyák fiatalodásával együtt ment végbe. Más szóval: főleg a 30 év feletti nők termékenysége és ezzel együtt a magasabb számú gyermekek megszületése esett vissza, a fiataloké viszont nem változott, sőt emelkedett. Az 1980-as évek elejétől viszont először találkozunk azzal a jelenséggel, hogy a termékenység továbbra is csökkenő irányzata az anyák „öregedésével” jár együtt. Emögött az áll, hogy a 20 év alattiak ter-

mékenysége kevesebb mint felére esett vissza 1980 óta, a 20–24 éves nőké pedig 30 százalékkal csökkent. A 25 év feletti nők termékenysége viszont, ha mérsékelt is, de emelkedett az 1990-es évek közepéig. (Lásd a 3. ábrát.) Ennek eredményeként a 25–40 éves nők gyermekvállalása 1994-ben még mindig 12 százalékkal haladta meg a hasonló korú nők 1980. évi termékenységét. Itt tehát jelentős változás tanúi lehetünk a gyermekvállalás korstruktúrájában.

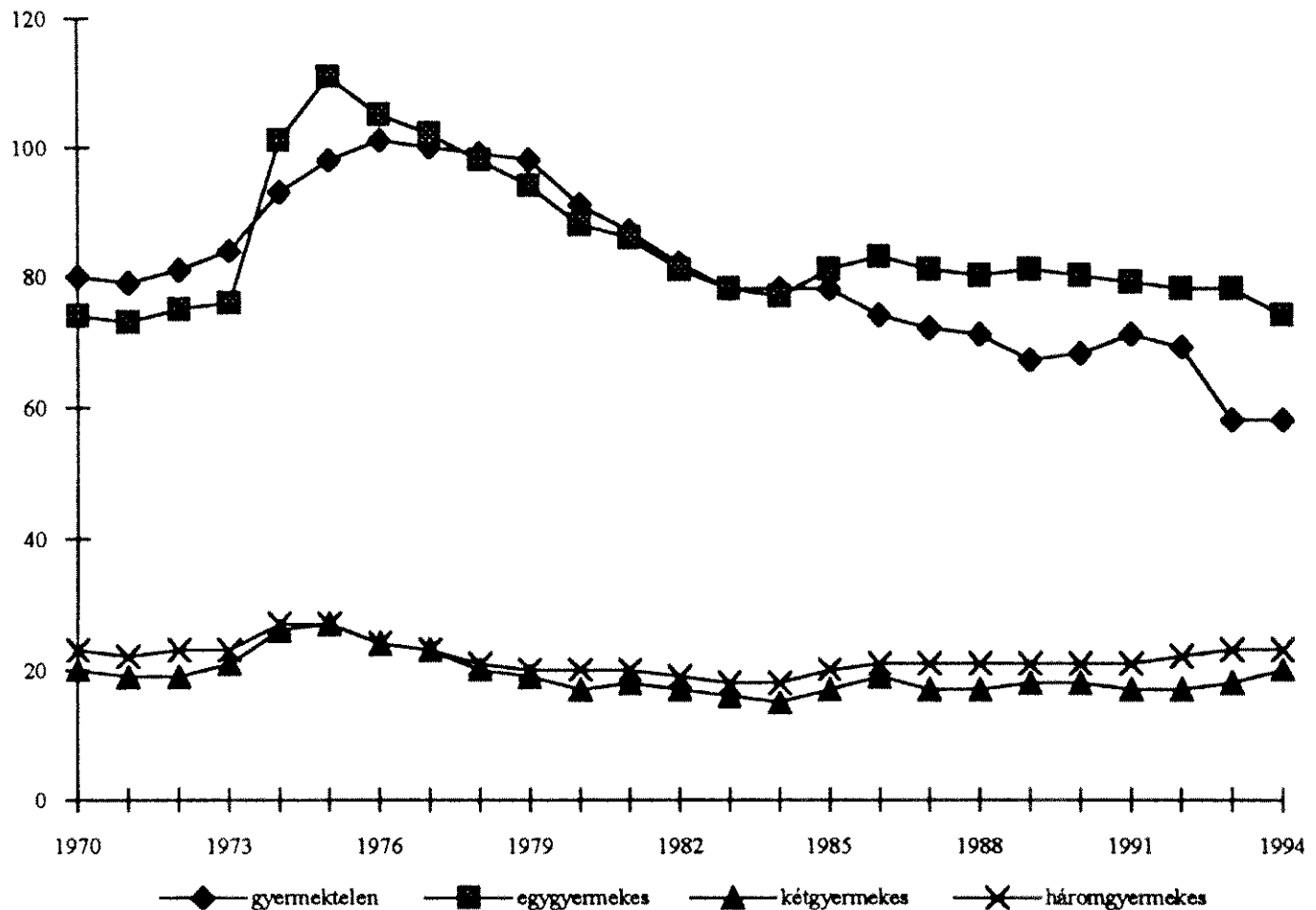
Az általános termékenység szintje 15 százalékkal csökkent 1980 óta, mivel a fiatalok termékenységének csökkenését nem tudta kompenzálni a 25 év feletti nők termékenységének mérsékelt emelkedése. Ezzel egyidejűleg a termékenységi kor modális értéke a 21. évről a 25. évre emelkedett, más szóval négy évvel nőtt az az életkor, amikor a nők leggyakrabban vállalnak gyermeket. Ezek a struktúraváltozások nem csak a kor szerinti termékenység móduszát változtatták meg, hanem a szülő nők gyermekük vállalásakor átlagos életkorát is emelték. Ennek értéke az 1980-as évek elejétől folyamatosan nőtt, és különösen szembetűnő ez a házas nők esetében, akik jelenleg mintegy 1,2 évvel idősebb korban vállalnak gyermeket, mint tizenöt évvel ezelőtt. Ez a jelenség szorosán összefügg az átlagos házasságkötési kor emelkedésével, ami egyben a házasságkötések későbbre halasztását jelenti. Nem csak a házas, hanem az összes szülő nő (házas, nem házas) átlagos életkora is emelkedett, ennek dinamikájában némi megtorpanás észlelhető az 1980-as évek második felétől. Az 1990-es évek újabb jelentős termékenységcsökkenése ismét az anyák „öregedésével” jár együtt. Egyre későbbi életkorban vállalják az első, de a további gyermekeiket is. Összességében jelenleg átlagosan egy évvel később születnek meg a gyermekek mint húsz évvel ezelőtt.

A paritás szerinti termékenység azt fejezi ki, hogyan alakult a gyermektelen, az egy-, a két-, vagy a háromgyermekes nők termékenysége. Ilyen mutatók számítása csak az utóbbi néhány évben vált lehetővé, így indokolt, hogy a trendeket hosszabb időszakra az 1970-es évek elejétől mutassuk be. (Lásd a 4. ábrát.)

Az 1970-es évek eleje az az időszak, amikor fiatal korban és nagy arányban hozták világra első gyermeküket az anyák. Ebben szerepet játszott az is, hogy a menyasszonyok 20–25 százaléka már házasságkötése idején állapotos volt első gyermekével. Nem volt jellemző a házasságon kívüli gyermekvállalás, ezért magas volt az első házasságkötések aránya, ami gyakran a születendő gyermek legalizálását is jelentette. Az 1970-es évek közepének népesedési célú intézkedései tovább serkentették az első gyermekek világra hozatalát, de nagyobb hatással voltak az egygyermekes nők termékenységére (vagyis a második gyermekek megszületésére), mert az időlegesen meghaladta a gyermektelen nők termékenységét. Tartósnak tűnő változások az 1980-as évek közepétől észlelhetők, amikor a gyermektelen nők termékenységének folyamatos visszaesése felgyorsul, és ettől kezdve a második gyermekek nagyobb arányban születnek, mint az első. A kor és a paritás szerinti termékenységi mutatók alapján egyértelművé válik, hogy jelenleg a 25 éves és az ennél fiatalabb gyermektelen nők valamennyi életkorukban jóval kisebb mértékben vállalják első gyermeküket, mint az 1980-as évek elején. A 25 év feletti gyermektelen nők termékenységében viszont semmilyen változás sem észlelhető. Lényegében ugyanezt állapítjuk meg az egygyermekes nők termékenységéről is. Annak oka, hogy jelenleg a második gyermeküket kisebb arányban vállalják a nők, mint 1980-ban, kizárólag a 25 év alatti egygyermekes anyák termékenységének csökkenésével magyarázható, mivel ezen életkor felett a második gyermek vállalásának gyakorisága nem változott.

Mindebben már jelentős szerepet játszanak a házassági mozgalomban bekövetkezett és már korábban jelzett változások.

4. ábra. A gyermektelen, az egy-, a két- és a háromgyermekes nők élveszülési arányszáma, 1970–1994 (ezer nőre számítva)

Figyelemre méltó képet mutat a két- és háromgyermekes nők termékenységének alakulása is. Ebben az az érdekes, hogy a háromgyermekes nők termékenysége folyamatosan meghaladja a kétgyermekes nőket. Ez alól csak az 1970-es évek közepén találunk kivételt. Más szóval az ekkor életbe lépett intézkedések az egy- és kétgyermekes nők termékenységére hatottak leginkább, elősegítve a második és a harmadik gyermekek korábban nagyobb arányú megszületését. Az 1980-as évek közepe itt is választóvonal, amennyiben a csökkenés megállt és emelkedés kezdődött. Ennek eredményeként a kétgyermekes nők gyermekvállalása jelenleg ugyanakkora, mint az 1980-as évek elején volt, a háromgyermekeseké pedig mintegy 10–15 százalékkal nagyobb annál. A magasabb paritású termékenység mindenütt az 1980-as évek közepén megy át emelkedő trendbe. Talán nem tévedünk, ha azt mondjuk, hogy emögött a gyermekgondozási díj (gyed) rendszerének 1985. évi bevezetése áll, ami egyértelműen pozitív hatást gyakorolt a magasabb sorszámú gyermekek megszületésére, hiszen a csökkenő trendek minden esetben ekkor váltanak irányt.

Új eleme a jelenlegi termékenységi helyzetnek a házasságon kívüli születések súlyának növekedése, amely szintén a termékenységi magatartások és normák változására utal. Kétségtelen tény, hogy eddig még nem tapasztalt mértékben nőtt a házasságon kívüli születések aránya az elmúlt évtizedben, és századunk folyamán a legmagasabb értéket érte el. Számszerűen ez azt jelenti, hogy 1980-hoz viszonyítva közel két és félszere-

sére, az 1970-es évek közepéhez képest háromszorosára emelkedett az ilyen születések hányada, és 1994-ben 19,6 százalékot ért el. Jelentősek a területi különbségek, így Budapesten ekkor minden negyedik gyermek házasságon kívül született. A házasságon kívül szülő nők 77 százaléka hajadon, 20 százaléka elvált volt. A hajadonok gyermekvállalása különösen az elmúlt néhány évben emelkedett erőteljesen, és csak az 1990-es évek eleje óta fordul elő az, hogy a hajadonok termékenysége meghaladja az elváltakét. Az arányszámok annak ellenére emelkedtek, hogy a népességben belül is nőtt az ilyen gyermekvállalásnak kitett nem házas családi állapotú nők aránya. A házassági kedv visszaesése jelentősen megemelte a hajadonok arányát, különösen a fiatal nők között, az újraházasodás drasztikus csökkenése növelte az elváltak és az özvegyek hányadát, de hozzájárult ehhez a folyamathoz a fennálló házasságok stabilitásának csökkenése és a férfihasználtság hosszú idő óta tapasztalt emelkedése is, amely a propagatív korú nők között is emelte a megözvegyültek arányát.

Tanulságos képet mutat a házasságon kívüli születések aránya az anyák kora szerint. Minél fiatalabb korban következik be a terhesség és az ezt követő gyermekvállalás, annál nagyobb az esélye annak, hogy a gyermek házasságon kívül születik. Az összes házasságon kívüli születésnek mintegy egyharmada tizenévesektől származik. Valószínű, hogy a együttélés gyakorlata is terjed körükben, de erre vonatkozóan nincsenek megbízható adataink. Az 1993. évi reprezentatív termékenységi és családvizsgálat eredményei azt mutatták, hogy a mai fiataloknál az első partnerkapcsolat létesítésénél háromszor-négy-szer gyakoribb az együttélés, mint a szüleiknél, a mai 40 év körüli nőknél volt húsz évvel ezelőtt. E vizsgálat ugyanakkor arra is rámutatott, hogy a mai 18–19 évesek csaknem 40 százalékának nem volt tartós partnerkapcsolata, amikor első gyermekét világra hozta. Úgy tűnik, hogy a házasságon kívüli terhesség egyre kevésbé játszik kényszerítő szerepet a házasság megkötésében. A nők bátrabban vállalnak házasságon kívül is gyermeket akár olyan áron is, hogy apa nélkül egyedül nevelik fel. A 20 évesnél fiatalabb anyáknál a gyermekek 43 százaléka születik házasságon kívül, ami 2,3-szeres növekedést mutat 1980-hoz viszonyítva. A magas arány és a fiatal kor miatt ez tekinthető a legsúlyosabb társadalmi, szociális gondnak, különösen akkor ha, később sem következik be házasságkötés. Az anya korával előre haladva csökken a házasságon kívüli születések hányada, és a középkorú nőknél a legalacsonyabb. Ennek egyszerűen az a magyarázata, hogy az ilyen korú nők túlnyomó többsége jelenleg is házasságban él. Akik viszont nem házasok, azok között jelentősebb volt az emelkedés, mint a fiatalabb generációknál. A 20–24 éves nőknél háromszoros, a 25–29 éveseknél 2,5-szeres volt az emelkedés, ami az átlagosnál nagyobb növekedést jelent. Számszerűen ez azt jelenti, hogy 1980-hoz viszonyítva 5-ről 15 százalékra, illetve 4-ről 11 százalékra emelkedett ezekben a korcsoportokban a házasságon kívüli születések aránya. Nem tudjuk pontosan, hogy emögött milyen arányban húzódik meg az együttélés melletti gyermekvállalás vagy az apa nélküli gyermeknevelés gyakorlata, illetve szándéka.

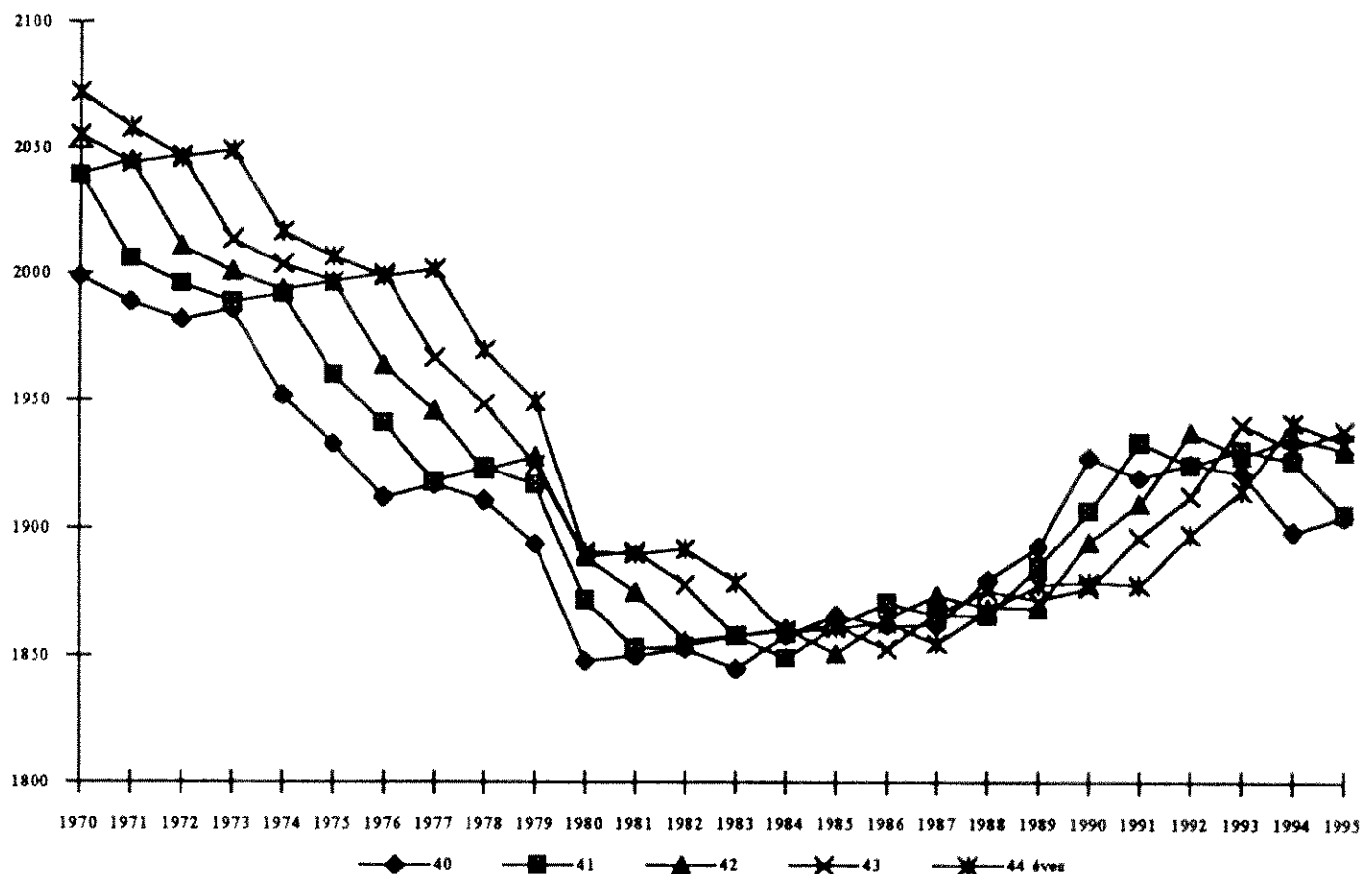
A befejezett termékenység alakulása

A befejezett termékenységet tekintik a termékenység „legtisztább” mutatójának abban az értelemben, hogy ebben már nem mutatkoznak meg a reprodukív kor során alkalmazott időzítési elemek, amelyek a naptári éves termékenységben gyakran okozhat-

nak jelentős ingadozásokat. Ez a végső vagy végleges gyermekszám, illetve családnagyság nem mond semmit az aktuális termékenységi viszonyokról, viszont mintegy összesűrítve egyetlen mutatóban fejezi ki az egyes generációk teljes reprodukív korának termékenységét. A gond csak az, hogy a reprodukív kor lerövidülése ellenére is legalább 25 évet kell várni ahhoz, hogy ez a mutató érdemben elemezhető legyen. A befejezett termékenység folyamatos idősorainak bemutatására ugyancsak most nyílik lehetőség. Így itt is indokolt a kapott eredmények hosszabb távú, 1970-től történő bemutatása. Tekintettel arra, hogy a 40 év feletti nőktől az összes születéseknek csak alig több mint egy százaléka származik, az eddig elért gyermekszám a végleges családnagyság.

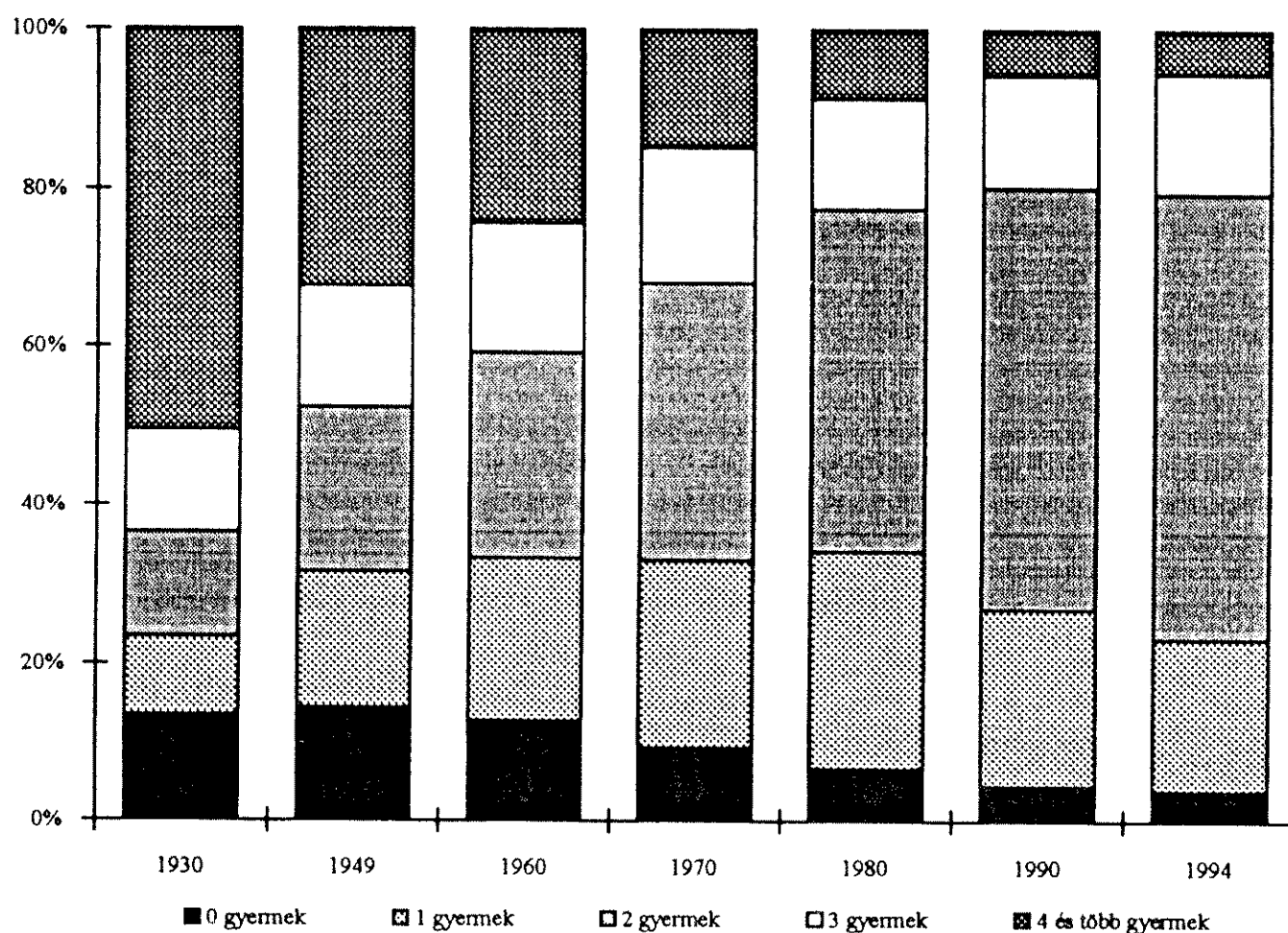
A szülőképes kor legidősebb korcsoportjának, a 45–49 éves nőknek befejezett termékenységéből az derül ki, hogy a generációs átlagos gyermekszám folyamatosan és jelentősen csökken az 1980-as évek második feléig, ezt követően viszont stabilizálódik. Figyelmet érdemel, hogy az 1950-es évek szigorú abortusztilalma, amely, ha rövid időre is, de jelentős emelkedést eredményezett a naptári éves termékenységben, semmilyen nyomot sem hagyott az akkor fiatalabb vagy érettebb korban levő nők befejezett termékenységében, mivel a csökkenés folyamatos. A stabilizálódás az 1940 és 1945 között született generációknál válik határozottá, azoknál, akik az 1950-es évek végén, illetve az 1960-as évek elején léptek szülőképes korba. Más szóval ez azt jelenti, hogy az utóbbi években termékenységüket befejező nőkre csak annyira hatottak az elmúlt évtizedek szülési kedvet ösztönözni kívánó intézkedései, hogy a meredeken csökkenő befejezett termékenységi irányzatot megállították. Mindemellett a 45–49 éves nők 1,85–1,90 közötti átlagos gyermekszáma a legalacsonyabb a vizsgált időszakban, és mintegy 15 százalékkal marad el az egyszeri reprodukciós szinttől.

5. ábra. A 40–44 éves nők leszármazottai átlagos számának alakulása, 1970–1995
(az ezer nőre jutó gyermekek száma)

Más a helyzet a 40–44 éves nők termékenységénél, amit kvázi befejezett termékenységnek tekinthetünk. (Lásd az 5. ábrát.) A csökkenő trend itt is jelentős az 1980-as évek elejéig, az ezt követő rövid stabilizálódás után viszont határozottan emelkedett termékenységük. A második világháború után született ilyen korú generációk termékenysége jelenleg mintegy 10 százalékkal magasabb, mint a világháború alatt született hasonló korú társaiké volt az 1980-as évek elején. Ezt a generációt fiatal korban érintette a gyēs bevezetése, propagatív kora közepén élte át az 1973-as intézkedéseket, és termékenységükre még a gyed is hatott. Az 1990-es évek 40–44 éves generációinak nemcsak a korábbi hasonló korúaknál, hanem a náluk idősebb 45–49 éves nőknél is némileg több gyermekük született. Mindemellett 1,95 körüli átlagos gyermekszámuk mintegy 10 százalékkal marad el a reprodukciós szinttől.

6. ábra. A 40–49 éves házasságú nők gyermekszám szerinti megoszlásának alakulása, 1930–1994

Megjegyzés. Az átlagos gyermekszám az egyes években: 4,9; 2,98; 2,59; 2,21; 2,00; 1,99 és 2,02.

A befejezett termékenység stabilizálódása, illetve egyes generációknál mérsékelt emelkedése mögött az áll, hogy a gyermektelen nők aránya visszaesett, a legalább két gyermeket szült nők hányada jelentősen emelkedett, a három- és többgyermekes nők aránya pedig nem csökkent tovább az 1980-as évek második felétől.

TERMÉKENYSÉG A CSALÁDTERVEZÉSI VIZSGÁLATOK TÜKRÉBEN

A családtervezési vizsgálatok eredményei (lásd a 2. táblát) szerint Magyarországon ez ideig sem a családtervekben, sem a megvalósított családnagyságban nem jellemző a

szándékos gyermektelenség. Majdnem minden pár kíván legalább egy gyermeket a házasságkötéskor, és a befejezett termékenység idején is a biológiai meddőség határán van a gyermektelenek aránya. Korábban soha nem volt ilyen alacsony ez az arány, ezért mondjuk azt, hogy soha ilyen sokan ilyen kevés gyermeknek még nem adtak életet. A kétgyermekes családmódel vált mind a tervekben, mind a tényleges családnagyságban. Bár a megvalósítás aránya elmaradt a tervezettől, a gyermektelenek alacsony aránya mellett soha nem volt ilyen magas a kétgyermekes családok hányada. A három- és többgyermekes családok aránya együttesen mintegy 20 százalékot tett ki, ami lényegében azonos a tervekkel. Ez az arány stabilizálódott az elmúlt évtizedekben oly módon, hogy a háromgyermekes családok aránya emelkedett a négy- és többgyermekes családok hányada viszont tovább csökkent.

2. tábla

A családtervezési vizsgálatok eredményei a megkérdezett nők válaszai alapján

Magnevezés (a megkérdezés éve)	0	1	2	3	4 és több	Összesen	Átlagos gyermekszám
	gyermek (százalék)						
Az 1974. évi házassági kohorsz							
Tervezett gyermekszám a házasságkötéskor (1974)	1	6	72	19	2	100	2,17
Tényleges megvalósított családnagyság (1990)	4	19	57	16	4	100	2,01
Ideálisnak tartott családnagyság (1990)	1	7	62	28	2	100	2,22
Az 1983. évi házassági kohorsz							
Tervezett gyermekszám a házasságkötéskor (1983)	0	10	74	14	2	100	2,07
Összesen kívánt gyermekszám hat évvel a házasságkötés után	1	18	63	15	3	100	2,00
Az 1991. évi házassági kohorsz							
Összesen kívánt gyermekszám a házasság első évében (1991)	1	15	61	19	4	100	2,12
1993. évi keresztmetszeti vizsgálat (18–41 éves nők)							
Összesen kívánt gyermekszám (1993)	2	15	61	17	5	100	2,10

Az 1990-es évek termékenységi trendjeit tekintve a családtervezési vizsgálatok eredményei és különösen a fiatalok kívánt gyermekszámmal kapcsolatos elképzelései érdemelnek figyelmet. Az a tény, hogy a fiatalok egyre kevésbé kötnek házasságot és vállalnak gyermeket, nem jelenti azt, hogy kevesebb gyermeket is kívánnak családjukba, mint a múltban szüleik. Ezt mindenképpen pozitív jelenségként kell értékelni. Tény viszont az is, hogy egyre nő a különbség a jövőbeni szándékot kifejező családtervek és az aktuális termékenység szintje között. Az 1995. évi termékenységi viszonyok mellett egy nőnek átlagosan 1,57 gyermeke születne élete folyamán, ezzel szemben a kívánt gyermekszám rendre meghaladja a kétgyermekes családnagyságot, és a tényleges gyermekszámok is ekörül mozognak a befejezett termékenység idején. Ez más szóval azt jelenti, hogy egy jelentős kivárási, illetve időzítési elem található a fiatalok jelenlegi termékenységi magatartásában. A gyermekvállalás kedvezőbb feltételeire várva elhalasztják az

egyébként kívánt gyermekek világra hozatalát. Míg az 1970-es években a szülések előrehozatala okozott jelentős emelkedést a naptári éves termékenységben, most főleg a fiatalok későbbre halasztott szülei csökkenti a naptári éves termékenységet.

*

Az elmúlt évtizedekre jellemző hazai és a jelenlegi európai termékenységi trendeket figyelve sehol sincs jele annak, hogy a termékenység tartósan emelkedni fog és spontán módon eléri a reprodukciós szintet. Kivételt képez Svédország, ahol az 1990-es évek elején európai viszonylatban is a legmagasabbak közé tartozott a termékenység, és időlegesen elérte, illetve meghaladta a reprodukciós szintet. Azóta Svédországban is csökkent a termékenység. A svédországi termékenységemelkedést tudatos családpolitikai intézkedések idézték elő, amelyek a női munkavállalás és a gyermeknevelés összhangját hivatottak elősegíteni a hazai gyed rendszerhez hasonló kedvezményekkel.

Az 1990-es években egyébként csak Dániában és Finnországban emelkedett mérsékelten a termékenység, a többi európai országban folytatódott a már korábban megindult csökkenés. Különösen számottevő, helyenként drámai volt a visszaesés a korábbi szocialista országokban, más néven az ún. „átmeneti országokban”. Ezek közül is a volt Kelet-Németország helyzete a legkritikusabb, ahol az egyesítést követően a felére esett vissza a termékenység szintje 1990 és 1994 között. Jelentős, mintegy 30 százalékos a csökkenés a függetlenné vált baltikumi országokban, közel egynegyedével csökkent a termékenység a Cseh Köztársaságban és Romániában, egyötödével pedig Bulgáriában, a Szlovák Köztársaságban és Ukrajnában. Lengyelországban és Magyarországon csökkent a legkisebb mértékben a termékenység a rendszerváltást követően, így az a különös helyzet állt elő, hogy 1994-ben a volt szocialista országok közül Lengyelországot követően Magyarországon volt a legmagasabb a termékenység szintje, míg a rendszerváltást megelőzően a hazai mutató a Német Demokratikus Köztársaságéval együtt a legalacsonyabbak közé tartozott. A magyar termékenység mérsékeltebb ütemű csökkenésében szerepet játszhatott az a tény, hogy 1990 és 1994 között fennmaradt, sőt bizonyos mértékben továbbfejlődött az az intézményrendszer, amely a gyermekvállalást kívánta elősegíteni.

Az [12] szerint az Európa Tanácshoz tartozó 35 ország közül 1970-ben még 25 országban 1994-ben csak Cipruson, Izlandban és Törökországban érte el a termékenység az egyszerű reprodukcióhoz szükséges szintet. Magyarország már 1970-ben sem tartozott ez utóbbi országok közé. A reprodukciós szint alatti tartós termékenységre meglehetősen eltérő módon reagáltak a kormányzati szervek. Az 1990. évi beszámolók szerint Európa harminc országa közül egyetlen kormányzat sem tekintette a termékenység szintjét magasnak. Elégedett volt a termékenység színvonalával 19 ország, közöttük Spanyolország és Ausztria, amelyekben már akkor 1,5 alatt volt a teljes termékenységi arányszám. A korábbiakhoz képest emelkedett viszont azon országok száma, amelyek a termékenységi arányokat alacsonynak tartották. Ide 11 ország tartozott, és Németország kivételével a beavatkozás szükségességét is indokoltnak látták a termékenység emelésére. Ezek az országok: Bulgária, Magyarország, Románia, Görögország, Olaszország, Franciaország, Lichtenstein, Luxemburg, Monaco és Svájc. Ezen országok közül Görögországban és Olaszországban volt 1,5 alatt a teljes termékenységi arányszám értéke. A

helyzet azóta lényegesen változott, mert 1994-ben már 12 országban volt ilyen alacsony a termékenység mutatója, és 10 országban csökkent a népesség száma.

Magyarország demográfiai értelemben megelőzte ezeket az országokat, mert mint említettük a leghosszabb ideje tart a reprodukciós szint alatti termékenység és tizenöt év óta folyamatosan és egyre nagyobb mértékben csökken a népesség száma. Az egyszerű reprodukció biztosítása demográfiailag alapvető fontosságú kérdés, mert enélkül sem a népesség öregedési folyamatát, sem a népességszám csökkenését megállítani nem lehet. Eltekintünk a nemzetközi vándormozgalomtól és ennek várható demográfiai következményeitől, de nem azért, mintha e kérdés időszerűsége vitatható lenne, hanem azért, mert nincs példa arra, hogy népesedési problémákat a vándorlási mozgalom megoldott volna. A vándorlási politika általában adott gazdasági vagy politikai célhoz kötődik, és a mindenkori érdekektől függően gyakran változik.

Azt nem lehet megállapítani, hogy mennyiben merültek ki azok a társadalmi-gazdasági, környezeti és tudati tényezők, amelyek a több gyermek vállalása ellen hatottak, és a termékenység hosszan tartó csökkenéséhez vezettek. Azt sem látni tisztán, hogy mit hoz a jövő e tekintetben. Valamennyi hazai népességelőreszámítási eredmény szerint tartósan, az ezredfordulón túlnyúló időszakra is számolni kell a népességcsökkenési folyamattal. Mindez viszont úgy zajlik le, hogy mindenekelőtt a gyermekek és fiatalok létszáma csökken, míg az időskorúaké számottevően növekszik. Az ily módon jelentősen előregedő népességstruktúra felerősíti azokat a társadalmi, gazdasági és szociális gondokat, amelyek az aktív és inaktív keresők arányának felbomlásából, az eltartási teher növekedéséből, a nyugdíjrendszer fenntartásából és az időskorúak egészségügyi, szociális ellátásából fakadnak. Ezek a nehézségek már a jelenlegi népességstruktúra mellett is jelentkezőek. Megnyugtató kezelésükre és megoldásukra jelenleg nincs sem hazai, sem nemzetközi gyakorlat, nem áll rendelkezésre másolandó módszer vagy olyan kitaposott út, amelyet követni lehet. Míg tehát a fejlődő országok és földünk egésze joggal tart a túlnépesedéstől és ennek következményeitől, a fejlett társadalmaknak merőben más és új kihívással kell szembenézniük a népesedési folyamatok alakulása miatt. Magyarország demográfiailag mindenképpen ez utóbbi országok közé tartozik azzal a különbséggel, hogy ugyanazokat a gondokat és problémákat gyengébb gazdasági háttér mellett kell megoldania.

IRODALOM- ÉS FORRÁSJEGYZÉK

[1] A Magyar Korona Országainak 1897. évi Népmozgalmi Statisztikája. Magyar Statisztikai Közlemények. XXII. kötet. Új sorozat. M. kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1900.

[2] A Magyar Korona Országainak 1900., 1901. és 1902. évi népmozgalma. Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 5. kötet. M. kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1905.

[3] A Magyar Szent Korona Országainak 1903., 1904. és 1905. évi népmozgalma. Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 22. kötet. M. kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1907.

[4] A Magyar Szent Korona Országainak 1906., 1907. és 1908. évi népmozgalma. Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 32. kötet. M. kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1910.

[5] A Magyar Szent Korona Országainak 1909., 1910., 1911. és 1912. évi népmozgalma. Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 50. kötet. M. kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1916.

[6] A Magyar Szent Korona Országainak 1913–1918. évi népmozgalma. Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 70. kötet. M. kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1924.

[7] Az 1919–1925. évi népmozgalom. Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 74. kötet. M. kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1924.

[8] Az 1926–1932. évi népmozgalom. Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 97. kötet. M. kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1937.

[9] *Kamarás Ferenc*: A magyarországi demográfiai átmenet sajátosságai. Népeségtudományi Kutató Intézet Történeti Demográfiai Füzetek. 9. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1991. 157–186. old.

[10] *Acsádi György – Klinger András*: Magyarország népesedése a két világháború között. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1965. 329 old.

[11] *Kamarás Ferenc*: Új gyermekvállalási stratégiák. *Demográfia*. 1994. évi 3–4. sz. 314–328. old.

[12] World Population Monitoring 1991. *Population Studies*. 1992. évi 126. sz.

TÁRGYSZÓ: Termékenység, Népmozgalom.

SUMMARY

The study has been compiled based on the lecture delivered at the closing session of a series of conferences on Hungarian population development held on the occasion of the 1100 years anniversary of the Hungarian conquest.

The author reviews the characteristic features of the 125 years history of changes in Hungarian indicators of births and fertility. In the first part of the study demographic transition is analysed from the end of C19 up to World War II. Then the fluctuation of fertility over the 25–30 years after the War (up to the late 1970s) as well as the fertility in the last 15 years are being dealt with.

Finally the author makes the reader acquainted with the correlations of family planning and fertility as well as with the international data on fertility.

REGIONÁLIS SZÁMLÁK MAGYARORSZÁGON

FARKASHÁZI LÁSZLÓNÉ – HÜTTL ANTÓNIA

A magyar statisztikai szolgálat hivatalosan első alkalommal az 1994. évre vonatkozóan végzett becsléseket a bruttó hazai termék (BHT) megyei megoszlásáról.¹ Mindenképpen szükséges hangsúlyozni, hogy a számítások nem tekinthetők valamilyen tudatos fejlesztési munka eredményének, nem előzte meg az adatforrások lényeges kibővítése vagy átalakítása. A kísérleti számítások lényegében a már meglévő adatforrásokat használják, ennek megfelelően az eredmények is csak ezen korlátozó feltételek melletti legjobb becslést jelentik. A számítások tehát kísérleti jelleggel készültek, egyrészt a felhasználók gyors orientálása céljából, másrészt azért, hogy feltérképezzük a regionális számlákhoz jelenleg rendelkezésre álló adatvagyon és ebből következően tudatosítsuk az adathiányokat. Nem kizárt, hogy a későbbiekben az adatforrások javítása és bővítése, illetve a becslési módszerek pontosítása eredményeképpen bizonyos mértékig módosul a megyék relatív helyzetét jellemző érték.

A FELHASZNÁLÓI IGÉNYEK

Az elmúlt években több releváns felhasználó is megfogalmazta igényét a gazdasági fejlettséget jellemző regionális mutatók iránt. Minthogy Magyarországon a politikai képviselet jelentős mértékben területi érdekeket közvetít, ezért érthető módon erős érdeklődés kíséri a gazdasági fejlettségi szint, illetve a fejlődési ütemek regionális különbségeinek alakulását. A politika, illetve a helyi közösségek igényeit kielégítendő, a területi statisztikák a hivatalos statisztikai szolgálaton belül mindig erős hagyományokkal rendelkeztek. A területi statisztikák jelenleg sokféle, elsősorban naturális mutatót közölnek, amelyek szerteágazóan jellemzik a infrastrukturális ellátottság, illetve a társadalmi és gazdasági fejlettség egyes részjelenségeit. Ugyanakkor a területi statisztika igen kevés értékadatot tartalmaz, elsősorban azért, mert a mintavételen alapuló statisztikáknál a mintanagyság erősen korlátozza a megbízható területi értékek becslését.

A regionális fejlettséget tehát eddig különböző, nagyrészt naturális részmutatók együttesen jellemezték. Bár ezekből különböző matematikai statisztikai módszerekkel képezni lehetett a fejlettséget összefoglalóan jellemző skalár értéket, a kapott eredmé-

¹ A módszertan kialakításában és a számításokban a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) több munkatársa vett részt: Bablína Erzsébet, Bedekovics István, Bóday Erzsébet, Brányi Rudolfné, Bruckner Józsefné, Gether Istvánné, Kelemen László, Kobza Sándorné, Locherné Kelédi Idikó, Oláh Sándor, Pozsonyi Pál, Szabó Ilona.

nyeket, illetve az általuk leírt területi rangsort nagymértékben befolyásolja a választott összegzési módszer, és a számítások során alkalmazott feltevések rendszere. Éppen ezért ezek a számítások elsősorban elemzési célokat szolgálnak, és kevésbé alkalmasak politikai jellegű döntések megalapozására.

A magyar regionális politika döntéshozói már évek óta ismételten artikulálták azt az igényt, hogy szeretnék a fejlesztési alapok elosztását a régiók gazdasági fejlettségét kifejező, a hivatalos statisztikai szolgálat által előállított szintetikus mérőszámhoz kötni. Erre a célra vitathatatlanul az egy főre jutó bruttó hazai termék regionális értéke a legjobb mutató, hiszen ez a területi megfelelője a nemzetgazdaság fejlettségét összefoglalóan jellemző mérőszámnak. Az érdeklődést nyilvánvalóan táplálta a nemzetközi integráció erősödése is. Egyfelől a hazai fejlesztési alapok elosztásakor hivatkozási alappá vált az Európai Unió (EU) regionális politikája, másfelől a csatlakozás előnyeinek és hátrányainak mérlegelése során az elnyerhető regionális támogatások számbavételéhez ismerni kell, hogyan viszonyul a magyar régiók fejlettsége az Európai Unió átlagához. A felhasználói igényeket nem elhanyagolható mértékben ösztönözte az a törekvés, hogy a területfejlesztési alapok elosztását a hivatalos statisztika rangjára emelt mutatóhoz kössék, és így módon, az elosztási módszer objektivitását hangsúlyozva, lerövidíthető legyen az alapok elosztását kísérő hosszas érdekegyeztetési folyamat.

A területfejlesztési források elosztására többféle modell vázolható fel. Az egyik tiszta modell szerint a támogatásokat bizonyos paraméterek értékéhez kötötten, normatív módon osztják fel. A másik markáns megközelítés az a versenyztető támogatási modell, amelyben – bizonyos keretösszegeken belül – mérlegelés alapján konkrét programok, projektek részesülnek a támogatásból. Mindkét modellben szükség van az elosztást szabályozó paraméterekre, akár normatív támogatások felosztásáról, akár keretösszegek kijelöléséről van szó. Amennyiben a területfejlesztési támogatások elsősorban gazdaságfejlesztési célokat, a régiók közötti egyenlőtlenségek csökkentését szolgálják, úgy kézenfekvőnek tűnik, hogy a felosztási paraméter a fejlettség tényadata legyen.

A RÉGIÓK

A regionális kutatások többféle regionális felosztást alakítottak ki Magyarország területére. Minden bizonnyal gazdagítaná a kutatási lehetőségeket, ha mindezen regionális tagozódások esetében a régiók gazdasági fejlettsége meghatározható lenne egyetlen mérőszámmal, vagyis lehetővé válna kardinális skálán történő sorbarendezésük. Az ötlet elvileg nem abszurd, hiszen amennyiben a termelési statisztikák a telephelyek adataira épülnek, úgy bármely területi egységre, akár település szinten is, megbecsülhető az ott előállított hozzáadott érték. Jelenleg azonban az adatforrások szabta lehetőségek Magyarországon nem teszik lehetővé azt, hogy a mutatót a megyéknél mélyebb bontásban megbecsülhessük.

A kísérleti számítások során tehát a megyéknél mélyebb bontásban nem lehetett megbecsülni a bruttó hazai termék megoszlását. A későbbiekben, a telepi megfigyelések bevezetése esetén, a telephelyekre adott részletezés fogja megszabni a legfinomabb területi dezaggregáció lehetőségét. Ebben az esetben természetesen ezt a bontást a területi számlák készítéséhez felhasznált összes statisztikai adatforrásnál következetesen érvényesíteni kell.

Amennyiben a regionális bruttó hazai termék a fejlesztési támogatások elosztásának paraméteréül szolgál, úgy külön jelentőséget kap a regionális egység megválasztása. Mint említettük, a támogatásokat lehet a fejlettségi szint értékével fordítottan arányosan felosztani, illetve lehet bizonyos küszöbértékeket meghúzni, amely alatt igényelni lehet a támogatási keretből. Míg az arányos felosztásnál a megszerezhető forrásokat tekintve tulajdonképpen nem számít, hogyan választjuk meg a regionális egységeket, a küszöbértékekhez kötött elosztás esetén előfordulhat, hogy egy nagyobb regionális egység nem részesülhet a támogatásból, annak bizonyos alrégiói azonban igen. Mivel az Európai Unió ez utóbbi módszert alkalmazza, ezért az Unióban az elosztást megfogalmazó jogszabály egyben az alkalmazandó regionális osztályozásról is rendelkezik.

Magyarországon átalakulóban van a területfejlesztési támogatások rendszere. Az új elosztási rendszert a Parlamentnek kell kialakítania 1997-ig. Az 1996-os támogatásokról – átmeneti felhatalmazással – a kormány rendelkezik.

Jelenleg két támogatási keret létezik:

- a területfejlesztési célelőirányzat,
- a területi kiegyenlítést szolgáló fejlesztési célú támogatás.

A két támogatási forma, a nevéből is következően, részben eltérő célokat szolgál, a felosztási elvek azonban nem különböznek markánsan. A területfejlesztési célelőirányzat egy részét központi mérlegelés alapján használják fel, de a területfejlesztési törvény értelmében legalább a felét decentralizálni kell. A területi kiegyenlítést szolgáló fejlesztési célú támogatás felhasználásáról szintén megyei szinten, decentralizáltan döntenek. A decentralizált keretek felett a megyei területfejlesztési tanácsok rendelkeznek.

A felosztási elv mindkét támogatás esetén hasonló: részben a megye fejlettségével fordítottan arányosan történik a felosztás, a nagyobbik részt azonban a hátrányos helyzetű kistérségek népességével arányosan ítélik oda. Míg az előbbi lehetőséget nyújt a nagytáji térségekben való fejlesztési elképzelések érvényesítésére, a bármilyen okból gazdaságilag lemaradó megyék felzárkoztatására, az utóbbi kifejezetten a bizonyos okokból hátrányos helyzetbe kerülő kistérségek kompenzálását célozza. A kistérségek hátrányos helyzetét négy szempont szerint minősítik:

- társadalmi-gazdasági szempontból elmaradott térségek,
- ipari hanyatlással érintett térségek,
- rurális térségek,
- tartósan magas munkanélküliségű térségek.

A területi kiegyenlítést szolgáló fejlesztési célú támogatásban csak az első és a negyedik szempont szerint hátrányos helyzetű térségek részesülnek, a területfejlesztési célelőirányzatból azonban a négy szempont bármelyike szerint elmaradottnak minősített térség lakónépessége részesedhet.

A támogatások megyék közötti felosztási szabályát tehát a lakónépesség szerinti egy főre jutó bruttó hozzáadott érték, illetve az ebből képzett súlyszám fejezi ki, a kistérségek helyzetét pedig különféle infrastrukturális, népességi és szociális mutatók együttesen jellemzik.

Az 1996. évi állami költségvetésben közel 10 milliárd forintot tesz ki az ily módon felosztásra kerülő összeg. Mivel ennek kisebb részét jelenti az a keret, amelyet a megyei

bruttó hazai termék megoszlása alapján decentralizálnak, a mutató egyelőre csupán mérsékelt politikai jelentőséget kapott. Amennyiben a jövőben a hátrányok kompenzálásával szemben a gazdasági növekedést ösztönző szemlélet országosan és ennek megfelelően a regionális politika vonatkozásában is erősödik, akkor bővülnek a fejlettségi szint alapján felosztott regionális keretek. Mindez várhatóan jobban felkelti majd a mutató számítási módszerei és megbízhatósága iránt a felhasználók érdeklődését.

SZÁMÍTÁSI MÓDSZEREK

A tanulmány címe regionális számlákat említ, pontosabban azokról a rész-számlákról van szó, amelyeket – egyrészt a közgazdasági elvi megfontolásokat, másrészt az adagyűjtések lehetőségeit figyelembe véve – regionális szinten egyáltalán össze lehet állítani. Az ilyen rész-számlák közé tartoznak a termelési számlák, a háztartások és a kormányzat jövedelmi számlái, valamint a tőkeszámlán elszámolt bruttó állóeszköz-felhalmozás. Ugyanakkor a nemzeti számlák szemlélete nem teszi lehetővé például azt, hogy a vállalatok vagy a pénzügyi intézetek jövedelmi, pénzügyi folyamatairól regionális számlákat készítsünk, mivel a vállalatok és pénzügyi intézetek esetén csak a termelési tevékenységet lehet a telephelyekhez kötni, a jövedelmi és pénzügyi folyamatok azonban nem decentralizálhatók.

Tulajdonképpen hasonló elvi ellenvetések tehetők a kormányzati (államháztartási) szektor jövedelmi és pénzügyi műveleteinek regionalizálásával szemben is. A számos elvi akadály ellenére mégsem kizárt, hogy a kormányzati számlákat regionalizáljuk arra alapozva, hogy azok az egységek, amelyek a kormányzat jövedelemtranszfereiben, illetve a kormányzat által finanszírozott végső felhasználásban részesülnek, már többnyire hozzárendelhetők az egyes régiókhoz.

A számítások elsősorban a bruttó hazai termék megyei megoszlását jellemző adatok meghatározását célozták, de emellett kísérletet tettünk arra is, hogy becslést készítsünk bizonyos, a háztartások jövedelmét, illetve az állóeszköz-felhalmozást jellemző megyei mutatókra is. A rendelkezésre álló adatok ugyanakkor egyelőre nem tették lehetővé az államháztartás regionális jövedelme számláinak az összeállítását.

BRUTTÓ HAZAI TERMÉK MEGYÉNKÉNT

A bruttó hazai termék a nemzetgazdaságban az elszámolási időszak alatt létrehozott teljesítmény halmazódásmentes mutatója. A bruttó jelző arra utal, hogy – elsősorban a megfigyelés nehézségei miatt – a mutató tartalmazza a termelés során felhasznált állóeszközök értékét (értékcsökkenését) is, amely tétel valójában nem tudható be az adott időszak teljesítményének. A hozzáadott értéket kétféle piaci áron értékelhetjük: a termelők által ténylegesen realizált alapáron vagy a felhasználók által ténylegesen fizetett beszerzési áron. A két értékösszeg különbségét a termékadók és támogatások egyenlege jelenti, vagyis mindazon adók (+) és támogatások (-) különbsége, amelyek hozzákapcsolhatók a termékek és szolgáltatások értékesítéséhez, átadásához, vásárlásához és beszerzéséhez, függetlenül attól, hogy az adót ki fizeti, illetve ki kapja a támogatást. Ide tartozik például az általános forgalmi adó, a fogyasztási adó, az exporttámogatás, a vám, a vámpótlék, a statisztikai illeték stb.

A mutató három megközelítésből számszerűsíthető, úgymint:

- a termelési tevékenység, vagyis a kibocsátás és a termelés során felhasznált termékek és szolgáltatások különbségeként meghatározott bruttó hozzáadott érték összege,
- a termelésben keletkezett jövedelem, amely a termelési tényezők között kerül felosztásra,
- a végső felhasználásra (fogyasztás, felhalmozás, külkereskedelmi egyenleg) kerülő termékek és szolgáltatások összege.

A regionális számlákban a bruttó hazai terméket vagy a termelés, vagy a keletkezett jövedelmek oldaláról lehet megbecsülni. A végső felhasználási tételek regionális összesítése, az adatforrások szabta gyakorlati korlátok miatt aligha lehetséges.

Az 1994-re vonatkozó számítások során a termelési megközelítést követtük, vagyis a termelésben keletkezett bruttó hozzáadott értéket regionalizáltuk. Ez azt jelenti, hogy a bruttó hazai termék területi megoszlását, mint az egyes megyékben az ágazatok és szektorok által előállított, beszerzési áron számított bruttó hozzáadott érték összegét határoztuk meg. A számítások során a következőkben leírt, szektoronként részben eltérő becslési módszereket alkalmaztuk.

Vállalatok

A vállalatok közé tartozik a társasági adó hatálya alá tartozó összes vállalkozás, kivéve a főtevékenységként pénzügyi szolgáltatásokat nyújtó vállalkozásokat. Ebben a szektorban számoljuk el a piaci termelést folytató nonprofit intézményeket is, vagyis azon nem nyereségérdekelte intézményeket, amelyek a költségeik nagy részét árbevételből fedezik. Ilyennek tekintjük a munkaadók érdekképviselői szervezeteit is, ezek esetén a tagsági díjak a nyújtott szolgáltatás ellenértékét jelentik.

A vállalati szektorban az egyes vállalatok által előállított bruttó hozzáadott értéket a bérek és keresetek arányában osztottuk fel a termelés helye szerinti megyék között. Megyei létszám- és keresetadatok jelentésére az 50 fő feletti gazdasági szervezetek kötelezettek (kivéve a mezőgazdaságba sorolt szervezeteket). Ez a mintegy 10 ezer vállalat teszi ki a vállalati szektor bruttó hozzáadott értékének 77 százalékát, közülük 1300 vállalatnak van több megyében telephelye. Az 50 fő alatti vállalatokról, illetve a mezőgazdaságba sorolt szervezetekről feltételeztük, hogy a vállalat a székhelyét jelentő megyében működik. Ezt a feltevést alkalmaztuk a vállalati szektorba sorolt, piaci termelést folytató nonprofit intézmények esetén is.

A nemzetgazdasági ágazatok összes bruttó hozzáadott értékének a bérek és a keresetek alapján való regionalizálása valójában a munkaerőhöz mint termelési tényezőhöz rendeli hozzá a hozzáadott érték keletkezését. Tekintettel arra, hogy a magyar gazdaságban átlagosan a bruttó hozzáadott érték több mint kétharmadát teszi ki a munkaerő-ráfordítást kifejező munkavállalói jövedelem (a bérek, keresetek és a társadalombiztosítási járulék összege), a bérekkel és keresetekkel arányos felosztás jó közelítést jelent. Pontosabbá tenné a felosztást, ha létezne valamilyen regionális mutató a bruttó hozzáadott érték másik fő összetevőjének, a bruttó működési eredménynek a megyék közötti felosztásához. Mivel az elmélet szerint a működési eredmény a tőke mint termelési tényező hozamát képezi, ezért az ágazattőke-állomány megyei összetételét, illetve ennek a tárgyieszköz-állománnyal való közelítő értékét kellene ismerni ahhoz, hogy a

felülről lefelé történő felosztás még jobban tükrözze az egyes megyék tényleges termelési tevékenységét.

A vállalati szektorban számoljuk el a társasági adót fizető nem jogi személyiségű vállalkozásokat. Ezek bruttó hozzáadott értékét a társaságiadó-bevallásból határoztuk meg, azonban a bevallott költségeket korrigáltuk. A korrekció során figyelembe vettük, hogy a vállalkozások jövedelmezősége megyénként eltérő lehet, a vállalatok jövedelmezőségének megyei differenciálódásával egyezően. Ez azt jelenti, hogy a kettős könyvvitelt folytató vállalkozások közül megyénként referenciacsoportokat választottunk, és az ezekre jellemző, a kibocsátás egységére jutó fajlagos költségek alapján korrigáltuk az adóbevallásban elszámolt költségeket.

Pénzügyi vállalatok

A pénzügyi vállalatok közé tartoznak a főtevékenységként pénzügyi szolgáltatásokat nyújtó gazdasági szervezetek, azaz a Magyar Nemzeti Bank (MNB), a kereskedelmi bankok, a szakosított pénzügyintézetek, a takarékszövetkezetek, a biztosító társaságok, az önkéntes kölcsönös biztosító pénztárak, a befektetési alapok kezelői, az értékpapír-kereskedők stb. A pénzügyi vállalatok bruttó hozzáadott értékét – a vállalati szektorhoz hasonlóan – a bérek és keresetek arányában osztottuk fel a megyék között azzal a megszorítással, hogy a bankokra és a biztosítóintézetekre csak aggregált adatok álltak rendelkezésre. Ebből következően nem tudtunk különbséget tenni a pénzügyintézetek és a biztosítóintézetek között abból a szempontból, hogy a több vagy kevesebb hozzáadott értéket termelő intézetek milyen megyei fiókhálózattal rendelkeznek.

Háztartási szektor

A háztartási szektorba kettős minőségükben soroljuk a háztartásokat: egyrészt mint fogyasztó, másrészt mint termelő egységeket. Az utóbbiak közé tartoznak a személyi jövedelemadóról szóló törvény szerint adózó kisvállalkozások, egyéb, vállalkozóként nem bejelentésre kötelezett piaci tevékenységeket végző magánszemélyek, a háztartások, mint saját fogyasztásra történő nem piaci termelők, például a mezőgazdasági kistermelők, valamint azok a lakástulajdonosok, akik a saját lakásuk bérlése által valójában önma-guknak nyújtanak szolgáltatást.

A személyi jövedelemadót fizető egyéni vállalkozások számának megyei megoszlását az adóbevallásokból határoztuk meg. A vállalkozások fajlagos bruttó hozzáadott értékét – megyénként és ágazatonként differenciálva – a referenciacsoportnak tekintett jogi személyiségű vállalatok adataiból vezettük le. Ez azt jelenti, hogy az egyéni kisvállalkozások esetén közvetlenül a megyei „telephelyek” adatait figyeltük meg, vagyis alulról felfelé összegzéssel becsültük meg a hozzáadott érték nagyságát. Minthogy a kisvállalkozók megyei szinten becsült teljesítményértéke eltért a nemzeti számlákban összegazdasági szinten becsült értéktől, ez utóbbit elfogadva, a megyei szinten számított értékeket a mutató értékével arányosan korrigáltuk. Érdekességként megjegyezzük, hogy megyei szinten számítva a kisvállalkozások jövedelme alacsonyabbnak mutatkozott. Mindez arra utal, hogy amely megyében több kisvállalkozás működik, ott alacsonyabb az egy vállalkozásra jutó jövedelem.

Az egyéni vállalkozások bruttó hozzáadott értékének megyei megoszlása arányában osztottuk fel a külön adóbevallásra nem kötelezett vállalkozói jövedelmeket (például az idegenforgalmi célra történő szobakiadást). A mezőgazdasági kistermelés értéke a nemzetgazdaság egészére a mezőgazdasági statisztikából ismert, megyei arányai pedig a háztartás-statisztikából származnak. A magánlakás-szolgáltatás értékét a megyei lakásszámok, az alapterületek, a komfortfokozat és a lakáskeresletet jellemző néhány mutató (munkanélküliség, telefonellátottság stb.) alapján differenciáltuk.

Államháztartás

Az államháztartási szektorban számoljuk el a költségvetési rend szerint gazdálkodó központi és helyi költségvetési intézményeket, valamint a társadalombiztosítási alapokat. Ide soroltuk az Állami Privatizációs és Vagyonkezelő Rt.-t, valamint azokat a nonprofit intézményeket, amelyek nagyrészt költségvetési forrásokra támaszkodnak.

A helyi önkormányzatok által nyújtott szolgáltatásokat az intézmények éves egyedi beszámolóinak megyei összesítésével határoztuk meg. Mivel a nem piaci szolgáltatásokat költség szinten értékeljük, és a költségek részét képezi az állóeszközök értékcsökkenése, ezért az államháztartási szektorban erre külön becslést kell készíteni. Az állóeszközök újrabeszerzési értékéből számított értékcsökkenést a szektor szintjén tudjuk csak megbecsülni, ezt az összeget ágazatonként a tárgyi eszközök záróállománya arányában osztottuk fel a megyék között. Kivételt képez az önkormányzati tulajdonban lévő lakások értékcsökkenése. Ezt a tételt a magánlakásokhoz hasonlóan a lakások megyénként ismert minőségi jellemzői (például a falazat jellege) alapján számítottuk.

A központi költségvetési intézmények közül az önálló törzsszámmal rendelkező megyei hálózatok esetén – ilyenek például a KSH megyei igazgatóságai – a munkavállalók jövedelmeinek az adatai közvetlenül hozzárendelhetők a működés megyéjéhez. A többi intézményt összefuttattuk a munkaügyi statisztika megyei bér- és keresetadataival, és ennek arányában osztottuk fel az országos összesenre ismert bruttó hozzáadott értéket, a vállalati szektorban alkalmazott eljáráshoz hasonló módon. A regionalizálás során, egyéb adatok hiányában, tehát itt is annak a feltételnek az elfogadására kényszerültünk, hogy az állóeszköz-állomány, illetve ennek értékcsökkenése keresetarányosan oszlik meg a megyék között. A számításokat nehezítette, hogy a költségvetési intézmények jelentései gyakran több intézmény adatait együttesen tartalmazzák. Ez problémát okozott az intézmények adatainak különböző adatforrásokból való összeegyeztetésekor.

A hosszú élettartamú eszközök (utak, hidak) értékcsökkenését természetes mutatók (például az utak hossza) alapján osztottuk fel a megyék között. A társadalombiztosítási intézmények és a munkaügyi központok bruttó hozzáadott értékét szintén a bér- és keresetadatok alapján dezaggregáltuk. A fegyveres testületek összevont adatait az államháztartás többi tevékenységének bruttó hozzáadott értéke arányában osztottuk fel a megyék között.

Háztartásokat segítő nonprofit intézmények

Ebben a szektorban számoljuk el azokat a nem nyereségérdekelt intézményeket, amelyeket jórészt magánforrások támogatásai finanszíroznak.

A nonprofit intézmények közül azoknál, amelyeknél a statisztikai beszámolóból meghatározható a működés megyéje, ezt az ismérvet használtuk a megyei számításoknál. A többi intézmény esetén (például politikai pártok, megyei adatokat nem szolgáltató egyházak) a nonprofit szektor már felosztott adatainak arányát vettük alapul.

Az előzőkben ismertetett módon becsültük meg megyénként az ágazatok és szektorok alapáras bruttó hozzáadott értékét. Ebből úgy jutunk el a beszerzési áras megyei bruttó hozzáadott érték adatokhoz, hogy levonjuk a pénzközvetítés fel nem osztott szolgáltatási díját,² valamint hozzáadjuk a termékadókat és támogatások egyenlegét. Mindkét tétel megyei felosztását az alapáras bruttó hozzáadott érték arányában végeztük el.

Egyéb regionális részszámlák

A bruttó hazai termék értékén kívül a régiók gazdasági fejlettségének jellemzésére használható a nemzeti számlarendszer néhány egyéb tétele is. Ezek közül a KSH becsléseket végzett a háztartások elsődleges jövedelmének megyei arányaira, valamint a beruházások területi adataira vonatkozóan.

A háztartási szektor jövedelmi számlái az adott megyében rezidens háztartások élet-színvonalát jellemzik. Az elsődleges jövedelmek a termelési tényezők tulajdonlásából származó jövedelmeket jelentik. A regionális termelési számlák és a regionális elsődleges jövedelmi számlák a regionális megfelelői a bruttó hazai termék és a bruttó nemzeti jövedelem kettősnek. Mindkettő a termelésben keletkezett jövedelmet rendszerezi: az előbbi a termelési egységek, az utóbbi a termelési tényezők rezidens volta szerint mutatja ki ugyanazt az értéket.

A háztartások elsődleges jövedelme a következő tételekből áll: a munkavállalói jövedelem, a vegyes jövedelem, a lakástulajdonosoknak a saját lakások bérbeadása után számított működési eredménye és a termelésbe befektetett tőke utáni tulajdonosi jövedelme.

A munkavállalói jövedelmek mindazon pénzbani és természetbeni jövedelmek és javadalmozások összege, amelyekben a munkavállalók a munkavégzés ellenértékéért részesülnek. A munkavállalói jövedelmeket a nemzeti számlákban mint a bérek és keresetek, valamint a munkaadó által fizetett társadalombiztosítási járulékok összegét mutatjuk ki. A bérek és keresetek a munkavállalók által a munka ellenértékéért kapott összegek, függetlenül attól, hogy azt ténylegesen kifizették, vagy valamilyen egyéb pénzbani (például munkavállalói hitelek kamatkedvezménye) és természetbeni (például kedvezményes üdültetés, étkeztetés) formában jelenik meg. Munkaadói társadalombiztosítási járulékként számoljuk el a munkaadó által, a munkavállaló nevében közvetlenül a társadalombiztosítási vagy tágabban az államháztartás különböző alapjaiba fizetett hozzájárulásokat, amelyek a biztosítási események (például betegség, nyugdíjazás, munkanélkülivé válás) bekövetkeztekor a társadalmi juttatások fedezetéül szolgálnak. Ide tartoznak a munkaadó által fizetett pénzbani juttatások (például a betegség kezdeti szakaszában fizetett táppénz) fedezésére szolgáló, ténylegesen el nem különített összegek is.

² A pénzközvetítés fel nem osztott szolgáltatási díjának nevezzük a betéti és a hitelkamat azon különbségét, amely a pénzközvetítők (bankok) szolgáltatásának ellenértékét jelenti. A kamatrést – részben elvi okokból, részben a megfigyelés nehézségei miatt – nem osztjuk fel a pénzközvetítési szolgáltatást igénybe vevők között, hanem a hozzáadott értékek ágazati összegzése során mint fel nem osztott termelő-felhasználást egy tételben levonjuk.

A vegyes jövedelem a háztartási szektor termelőtevékenységéből származó azon jövedelem, amelynél nem lehet elkülöníteni a tulajdonos által végzett munka ellenértékét és a vállalkozásba befektetett tőke utáni hozamot. A háztartási szektor számláiban kizárólag a tulajdonos által lakott lakások becsült bérleti díját mutatjuk ki működési eredményként. A tulajdonosi jövedelem a tőketulajdonosoknak a tőke után szétosztásra kerülő, termelésből származó jövedelme. Ide tartoznak többek között a kapott és fizetett kamatok, osztalékok, a biztosítási alapok befektetéseiből a biztosítottaknak járó jövedelem.

A munkavállalói jövedelmek arányainak becslésekor a személyi jövedelemadóról benyújtott bevallások megyei összesítőit vettük alapul. A vegyes jövedelem és a működési eredmény a háztartási szektor által előállított bruttó hozzáadott értékből határozható meg, ennek számítási módszerét az előzőekben ismertettük. A háztartások tulajdonosi jövedelmeit megyékre az Országos Takarékpénztárnál kezelt lakosságibetét-állományok arányában osztottuk fel.

A bruttó állóeszköz-felhalmozás olyan újratermelhető eszközöknek a jövőbeni termelés céljára való rendelkezésre állítása, amelyeket több évig lehet a termelésben felhasználni. Ily módon tulajdonképpen a jövőbeni termelési potenciált jelzi. Állóeszközöknek nevezzük a tárgyi eszközöket és az immateriális eszközöket.

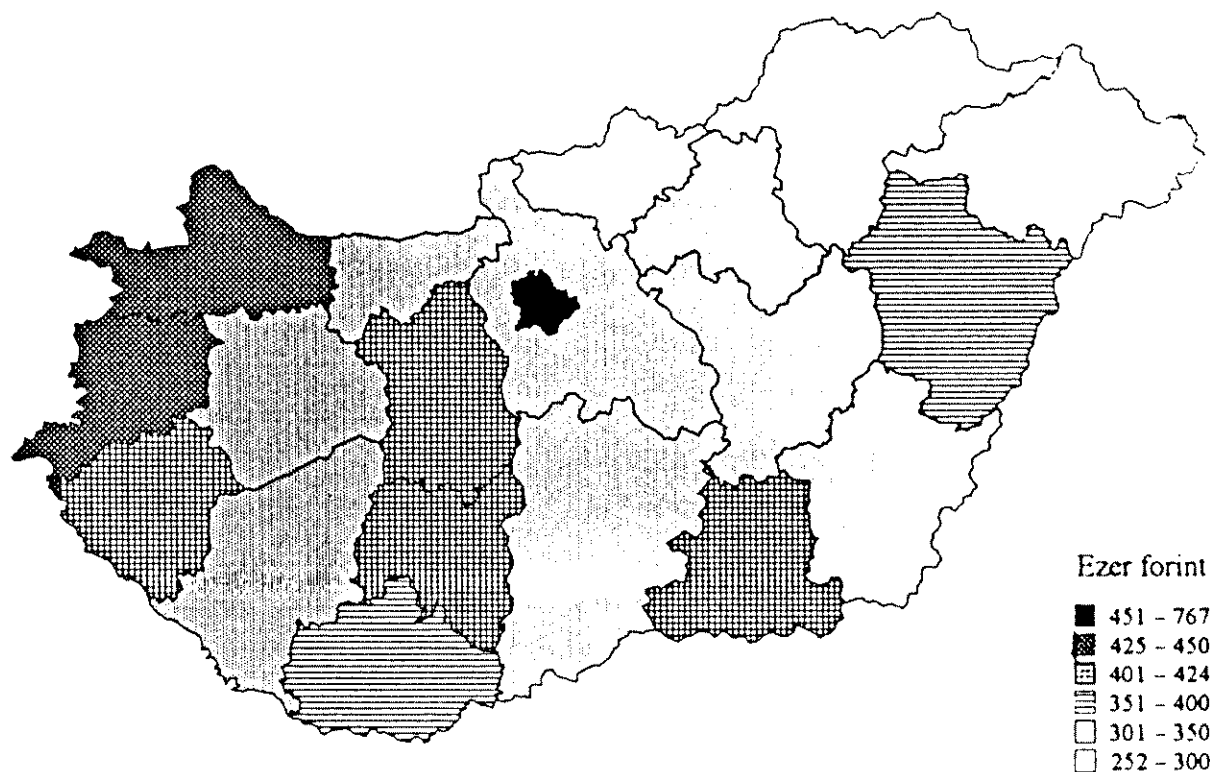
A KSH jelenleg csak a tárgyeszköz-felhalmozásra vonatkozóan rendelkezik adatokkal, ezért a nemzeti számlák tőkeszámláján is csak ezt a tételt mutatja ki. 1995-től kezdődően az adatgyűjtés kiterjed az immateriális javak felhalmozásának megfigyelésére. A bruttó tárgyeszköz-felhalmozás megyei adatai közvetlen statisztikai megfigyelésből származnak. Az 50 fő feletti gazdasági szervezetek éves – az új tárgyeszközök-beszerezését megfigyelő – beruházásstatisztikai adatai tartalmazzák a beruházás megvalósulásának helye szerinti teljesítményértékeket. A közvetlen megfigyelésből kimaradó kör tárgyeszköz-felhalmozásának megyei megoszlását ágazatonként a megfigyelt kör arányai alapján osztottuk szét a megyék között. Kivételt jelent a lakásberuházások alakulása, mivel az épülő lakások számát az önkormányzatoktól, közvetlen adatgyűjtéssel kaptuk.

A SZÁMÍTÁSI EREDMÉNYEK

A kísérleti számítások eredményei többnyire, a szélső értékek tekintetében teljesen megegyeznek a közvéleményben élő képpel: egyrészt a Dunántúl és a keleti országrész, másrészt a főváros és a megyék közötti fejlettségbeli különbségeket tükrözik (lásd az 1. táblát). A fővárost és Pest megyét speciális helyzete miatt kihagyva a számításokból a nyugati és a keleti országrész között az egy főre jutó bruttó hazai termékben több, mint 20 százalékos különbség mutatható ki az utóbbi hátrányára. Szabolcs-Szatmár-Bereg és Nógrád megyében a vizsgált mutató értéke alig több, mint a fele (59–60 százaléka) a Győr-Moson-Sopron és Vas megyeinek. Az említetteken túl fejlettség tekintetében még Fejér, Zala és Tolna, valamint egyetlen alföldi, Csongrád megye. Baranya és Hajdú-Bihar megyék is az átlagnál kissé magasabb szintet képviselnek. A főváros nélkül számított átlag körül helyezkedik el a többi dunántúli (Komárom-Esztergom, Veszprém, Somogy) és Békés, Jász-Nagykun-Szolnok, valamint Bács-Kiskun megye, Heves és Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a mutató értéke az előbbieknél némileg alacsonyabb.

Az egy főre jutó bruttó hazai termék Budapesten a megyék átlagának több mint kétszerese, a legkevésbé fejlett gazdaságú Szabolcs-Szatmár-Bereg megye adatának háromszorosa és a megyék között első helyen szereplő Győr-Moson-Sopron megyében elért értéket is 70 százalékkal haladja meg.

Az egy főre jutó bruttó hozzáadott érték (GDP) a megyékben, 1994

Budapest kiemelkedően magas értéke és Pest megye viszonylagos elmaradottsága azt a közismert jelenséget példázza, hogy a nagyvárosokban magas, azok ingázók lakta környezetében alacsonyabb a mutató értéke. Kérdés azonban, hogy szükséges-e a strukturális alapoknak az egy főre jutó bruttó hazai termék alapján történő elosztásakor figyelembe venni ezt a különbséget, hiszen a vonzáskörzet termelési kapacitásának fejlesztése valójában a városban már foglalkoztatott, de nem a városban élő munkaerőt mint termelési tényezőt két helyen veszi figyelembe.

Szakértői vitákban felmerült, hogy a fővárost és agglomerációs körzetét együtt, összehasonlítandóan kellene vizsgálni vagy az ingázók számával korrigált adatokat publikálni. Véleményünk szerint az adatok megfigyelési egységenkénti bemutatása a helyes megoldás, az elemzések, döntések céljára azonban különböző aggregátumok is előállíthatók. A vita tárgyát képező számok a következők: Budapesten és Pest megyében együtt

- az egy főre jutó bruttó hozzáadott érték (BHT) 619 ezer forint;
- az egy főre jutó elsődleges jövedelem 434 ezer forint;
- a tárgyeszköz-felhalmozás BHT-hoz viszonyított aránya 21,0 százalék.

Az így kapott értékek az egy főre jutó BHT és elsődleges jövedelem alapján képzett megyei sorrenden nem változtatnak, az összehasonított terület is az első helyre kerül. A tárgyeszköz-felhalmozás aránya szerinti rangsorban a főváros és környéke Győr-Moson-Sopron, Komárom-Esztergom, Szabolcs-Szatmár-Bereg és Fejér megye után az 5. helyet foglalja el.

1. tábla

A megyék fejlettségét jellemző mutatók

Megye	Egy főre jutó BHT	A háztartások egy főre jutó elsődleges jövedelme	Bruttó tárgyieszköz-felhalmozás a BHT százalékában
	ezer forint		
Budapest	767	522	19,2
Bács-Kiskun	328	223	16,7
Baranya	356	287	15,9
Békés	344	235	15,6
Borsod-Abaúj-Zemplén	296	234	20,8
Csongrád	402	301	15,7
Fejér	409	292	22,3
Győr-Moson-Sopron	449	310	28,1
Hajdú-Bihar	354	271	16,9
Heves	302	229	18,1
Komárom-Esztergom	340	262	25,3
Nógrád	266	207	15,2
Pest	323	256	29,9
Somogy	328	225	18,1
Szabolcs-Szatmár-Bereg	252	184	24,0
Jász-Nagykun-Szolnok	335	235	14,9
Tolna	403	265	18,7
Vas	447	305	19,2
Veszprém	335	263	20,3
Zala	403	267	20,1
Összesen	425	305	20,1

Az ESA-nak (European System of Accounts) – az Európai Unió tagállamaiban alkalmazott területi számlák módszertanának – a vonatkozó fejezete külön foglalkozik az ingázás kérdésével. E szerint a rezidensség elvének megfelelően az ingázók azon terület hozzáadott értékének előállításában vesznek részt, ahol dolgoznak. Ugyanakkor a háztartások elsődleges jövedelmét lakóhely szerint kell elszámolni, tehát ott, ahol az ingázók laknak és nem ott, ahol jövedelmüket megkeresik. A módszertan evidenciaként kezeli a nagyvárosok és ezek környezete között tapasztalható eltéréseket, és az adatok felhasználóira bízta azok értelmezését és szakszerű felhasználását.

A háztartások egy főre jutó elsődleges jövedelme alapján a GDP-hez hasonló mértékű eltéréseket találhatunk. A fővárosban kimutatott színvonal kétszerese a megyei háztartások jövedelmének. A Dunántúl és a keleti országrész lakosainak egy főre jutó jövedelme közötti különbség is jelentős (Budapest és Pest megye nélkül számolva 17 százalékos).

A 2. tábla 4 mutató szerint rendezi sorba a megfigyelt egységeket. Az első három oszlop nem kíván különösebb magyarázatot, az egy főre jutó adatok a BHT, illetve a háztartások elsődleges jövedelme és a terület átlagos népességszáma hányadosaként kapott értékek, a harmadik oszlop a beruházás helye szerinti tárgyieszköz-felhalmozásnak a megye hozzáadott értékéhez viszonyított aránya szerint képzett sorrendet mutatja.

2. tábla

A megyék sorrendje a fejlettségi szintet jellemző mutatók alapján

Megye	Egy főre jutó BHT	A háztartások egy főre jutó elsődleges jövedelme	Tárgyieszköz-felhalmozás a BHT százalékában	1. faktor*
Budapest	1	1	9	1
Bács-Kiskun	14	18	15	14
Baranya	8	6	16	3
Békés	10	14	18	17
Borsod-Abaúj-Zemplén	18	15	6	15
Csongrád	7	4	17	4
Fejér	4	5	5	9
Győr-Moson-Sopron	2	2	2	2
Hajdú-Bihar	9	7	14	16
Heves	17	16	13	12
Komárom-Esztergom	11	11	3	5
Nógrád	19	19	19	19
Pest	16	12	1	11
Somogy	15	17	12	7
Szabolcs-Szatmár-Bereg	20	20	4	20
Jász-Nagykun-Szolnok	12	13	20	18
Tolna	6	9	11	13
Vas	3	3	10	10
Veszprém	13	10	7	6
Zala	5	8	8	8

*Társadalmi-gazdasági fejlettségi szintet jellemző fő faktor.

Az 1. faktornak nevezett 4. oszlopban 24 mutató alapján, faktoranalízissel számított sorrendet közlünk. Ezt a mutatórendszert a KSH Környezeti és Területi Statisztikai főosztálya fejlesztette ki a Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztérium szakértőinek közreműködésével, a megyék gazdasági-társadalmi helyzetének jellemzésére, a hátrányos helyzetű térségek kiválasztásához, a kedvezményezettség megállapításához.³ A vizsgálatba bevont statisztikai adatok a gazdasági helyzeten, a foglalkoztatottságon és munkanélküliségen túl a demográfiai állapotokat, a társadalmi jelenségeket és az infrastruktúrát is tükrözik. Így például figyelembe veszik az iparban, a mezőgazdaságban és szolgáltatási ágakban foglalkoztatottak arányát, a tartós és a fiatal munkanélküliek arányát, a népsűrűséget, az átlagos településnagyságot, a természetes szaporodást, az iskolai végzettséget, a foglalkoztatottak havi nettó átlagkeresetét, a víz-, csatorna-, telefonellátottságot, a személygépkocsi-állományt stb. A kiválasztott jellemzők többsége azonos az EU-támogatásoknál alkalmazott kritériumokkal.

A sorrendek közötti összefüggést vizsgálva a tárgyieszköz-felhalmozás és a másik három mutató között alig mutatható ki kapcsolat (0,09–0,32); a többinél a közepesnél erősebb rangkorrelációt kaptunk eredményül.

³ Lásd Faluvégi Albert: A területfejlesztésre fordítható források decentralizálására alkalmazható eljárások. (Kézirat.)

A kapcsolatot kifejező rangkorrelációs értékek:

- az egy főre jutó BHT és az elsődleges jövedelem között 0,92;
 az egy főre jutó BHT és az 1. faktor között 0,62;
 az egy főre jutó elsődleges jövedelem és az 1. faktor között 0,71.

A jövedelemtermelő-képesség szempontjából legfejlettebb megyék – Győr-Moson-Sopron kivételével – a területi statisztika részmutatóiból kapott 1. faktor alapján csak az átlag körül helyezkednek el. Ezt az ellentmondást Tolna megyénél a Paksi Atomerőmű országosan is kiemelkedő termelési értéke, kereseti színvonala magyarázza, ahol a BHT-becslés ugyanis emiatt magasabbra értékeli a megye egészéről a naturáliákkal leírható képet.

A feljövő dunántúli megyék (Vas, Zala, Fejér) esetében feltehetően a múlt örökségként elmaradottabb infrastruktúra okozza az eltéréseket. Ezzel ellentétesen alakul Baranya, Komárom-Esztergom, Veszprém megye besorolása, amelyek az egy főre jutó bruttó hazai termék szerint a Budapest nélkül számított átlag körüli szinten vannak, a társadalmi-gazdasági fejlettséget jellemző faktor szerint viszont az első harmadban helyezkednek el.

3. tábla

A megyék fejlettsége az EU átlagához viszonyítva

Megye	Egy főre jutó BHT PPS*-ben kifejezve	Egy főre jutó BHT az EU átlagának százalékában
Budapest	10 633	67,6
Bács-Kiskun	4 553	28,9
Baranya	4 935	31,4
Békés	4 771	30,3
Borsod-Abaúj-Zemplén	4 099	26,1
Csongrád	5 570	35,4
Fejér	5 680	36,1
Győr-Moson-Sopron	6 228	39,6
Hajdú-Bihar	4 904	31,2
Heves	4 191	26,6
Komárom-Esztergom	4 712	29,9
Nógrád	3 686	23,4
Pest	4 476	28,4
Somogy	4 551	28,9
Szabolcs-Szatmár-Bereg	3 490	22,2
Jász-Nagykun-Szolnok	4 652	29,6
Tolna	5 584	35,5
Vas	6 206	39,4
Veszprém	4 644	29,5
Zala	5 586	35,5
Összesen	5 900	37,5

* PPS – Purchasing Powers Standard (vásárlóerő-paritás ECU-bázison)

Megjegyzés. Az összehasonlítást kismértékben befolyásolja, hogy a magyar adatok 1994-re, az EU adatai 1992-re vonatkoznak. A PPS-arányok az 1993. évi összehasonlítás továbbvezetéséből származnak.

A jövedelemtermelő-képesség alapján legkevésbé fejlett észak-keleti területek (Szabolcs-Szatmár-Bereg, Borsod-Abaúj-Zemplén és Nógrád megyék) a többi mutató tekintetében is hátra sorolódnak, pozitívumként csak a szabolcsi és borsodi beruházási hányadot emelhetjük ki.

Az Európai Unióban az elmaradott térségek fejlesztésére szolgáló alapokat az egy főre jutó bruttó hazai termék figyelembevételével osztják el. A térségeket a NUTS (Nomenclature of Territorial Units for Statistics) – a Közösség területi osztályozási rendszere – tartalmazza. Ennek második szintje jelöli a regionális számlák összeállítására alkalmas régiókat. A támogatásokra azok a régiók pályázhatnak, amelyekben az egy főre jutó GDP nem haladja meg az Unió átlagának 75 százalékát. Magyarország, kis területét és népességét tekintve, a NUTS 2 szintjén minden valószínűség szerint mindössze néhány, húsznál bizonyosan kevesebb régiót képezne.

Az összehasonlítás a térségek PPS4 -ben (ECU-ban, vásárlóerő-paritáson) kifejezett adatai alapján történik. Az Európai Unió 15 tagországának régióiban az egy főre jutó bruttó hazai termék 1992-ben közel 16 ezer PPS volt. Magyarország 1994. évi egy főre jutó bruttó hazai terméke becsléseink szerint 5900 PPS körüli érték, ami az 1992. évi EU-átlagnak alig több, mint egyharmada (37,5 százaléka), nagyságrendje Thüningiához hasonlítható. A magyar viszonylatban kiugróan fejlett főváros is csak 68 százalékát, a megyék közül a két szélső értékkel rendelkező megye, a fejlett Győr-Moson-Sopron közel 40 százalékát, a fejletlen Szabolcs-Szatmár-Bereg pedig alig több mint 22 százalékát éri el az EU-régiók átlagos szintjének.

TÁRGYSZÓ: Területi statisztika.

SUMMARY

For the first time in 1994 the Hungarian statistics compiled certain regional account estimates. It was a pilot work making use of the existing data sources. The data published cover gross value added by 17 sections of ISIC rev. 3., the allocation of primary income of households and gross fixed capital formation by 17 sections.

The paper deals with the following topics:

- it provides a short overview of the use of regional statistics in the distribution of regional development funds,

- it presents the major features of the methods and data sources applied in the compilation of gross value added, primary income of households and gross fixed capital formation,

- it provides a short analysis of the results.

A FOGYATÉKOSSÁG SZÁMBAVÉTELE A MAGYAR NÉPSZÁMLÁLÁSOKBAN, 1869–1949*

DR. LAKATOS MIKLÓS

A fogyatékos emberek a magyar társadalom leghátrányosabb helyzetű csoportjai közé tartoznak. Nagy részének nem csupán az egészségi állapota, hanem a mostoha társadalmi körülmények is nehezítik az életét, s teszi számára lehetetlenné a társadalomban normaként elfogadott életvitel folytatását.

Nem volt ez másképpen a múlt század második felének magyar társadalmában sem, és ezért döntött úgy a kormányzat, hogy felveszi ezt a kérdéskört a népszámlálások programjába. Ennek köszönhető, hogy már az 1869 és 1949 közötti népszámlálásokban is megtalálhatók voltak a „testi és szellemi fogyatkozásokra” vonatkozó kérdések.

A jelen tanulmány rövid összefoglalást ad az egyes népszámlálások főbb jellemzőiről, mintegy elhelyezve e speciális kérdéskört a népszámlálások adatfelvételi rendszerében. E statisztikatörténeti dokumentumok képet adnak bizonyos tényekről: a különböző történeti korszakokban hány fogyatékos ember élt Magyarországon, és milyen fogyatékoságban szenvedtek. Mint látni fogjuk, az adatfelvételek némelyike ennél is tovább ment: található adatok a fogyatékosok nemek szerinti, életkori, családi állapotbeli, foglalkozási, műveltségi (írás-olvasás), nemzetiségi, hitfelekezeti és területi megoszlására is. Egyfajta társadalomtörténeti tanulmánynak is tekinthető munkánk ezen része, hiszen szociológiai szempontból a fogyatékos emberek számának változását befolyásolták a közegészségügyi viszonyok, a háborúk, a modernizációs folyamatok, vagyis a nagyvárosok nyújtotta sajátos életviszonyok, az iparosodásból következő üzemi és közlekedési balesetek.

A fogyatékos emberekkel kapcsolatos empirikus vizsgálódást számos módszertani probléma nehezíti. Mindenekelőtt a nagy hagyományokkal rendelkező népszámlálási adatfelvételek módszertani megoldásait érdemes figyelembe venni annak érdekében, hogy tapasztalatokat gyűjtsünk e nehéz helyzetű társadalmi réteg vizsgálatához.

A következőkben népszámlálásonként elemezzük a fogyatékosággal kapcsolatos témakört.¹

* A jelen tanulmány „A fogyatékoság kérdése a magyar népszámlálások történetében (1869–1949) (Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1996. 119 old.) c. kiadvány átdolgozott változata, amely az OTKA T 6768 „A fogyatékosok helyzete az 1980-as évtizedben” c. kutatás és a PHARE szociálpolitikai kutatások programja támogatásával

¹ E témakörben összegyűjtött dokumentumokat először *dr. Tausz Katalin* dolgozta fel rövid dolgozatában, melynek főbb megállapításait – a szerző engedélyével – a jelen tanulmányban is felhasználtuk.

Tekintettel arra, hogy már az első magyarországi népszámlálástól vizsgáljuk az adatokat, a fellelhető dokumentumgyűjtemény nem egységes, népszámlálásonként nem mindegyik dokumentumfajta állt rendelkezésünkre. (Például az összeírási utasítások csak 1930-tól.)

Az adatok forrásaként felhasználtunk minden olyan kiadványt, amelyben találtunk a fogyatékosokra vonatkozó népszámlálási adatokat. (Az irodalomjegyzékben ezeket a kiadványokat tételesen felsoroljuk.) Ahol lehetett, felkutattuk az összeírás dokumentumait, például az összeírási utasítást. (A kérdőívek és más alapvető dokumentumok megtalálhatók az említett kiadványokban is.)

A korabeli népszámlálásokra is jellemző volt, hogy az adatokat először ún. feldolgozási táblák segítségével dolgozták fel, majd ezekből a táblákból ún. közlési táblákat készítettek, melyeket azután a népszámlálás eredményeit tartalmazó kötetekben jelentettek meg. A feldolgozási táblák rendszerint bővebb információt (például többszörös kombinációkat) tartalmaztak, mint a közlési táblák. Annak érdekében, hogy e bővebb információk ne vesszenek el, bibliográfiát készítettünk ezekről a feldolgozási táblákról. (Ez a bibliográfia megtalálható a népszámlálási archívumban.)

Az 1869. évi népszámlálás

Ismert statisztikatörténeti tény, hogy 1867-ben a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium keretében statisztikai szakosztályt szerveztek, amelynek első nagy feladata az 1869. év végi népszámlálás lebonyolítása volt. Az 1869. december 31-i eszmei időpontú népszámlálás területileg teljes volt, hiánytalanul kiterjedt a „magyar korona országaira”, így a társországokat (Horvátországot és Szlavóniát) is magába foglalta.

A kérdőívminták (felvételi nyomtatványok) egyszerűek voltak: egyetlen – kétféle formában („Felvételi ív” és „Bejelentési ív”) készült –, azonos tartalmú lajstrom szolgált az egyéni (személyi) adatok bejegyzésére. A népességi adatokat mind a kétféle íven személyenként (egyénenként), az ív (lajstrom) egymást követő soraiba kellett bejegyezni, majd háztartásonként (lakófelenként) összegezni.

A lajstromos ívnek széles jegyzetrovata volt, amelyen be kellett jegyezni a „testi” és „lelki” (szellemi) fogyatékoságot, a katonai szolgálatra vonatkozó adatokat, idegeneknél a honosságot, távollevőknél a tartózkodási helyet stb. A „jegyzet” rovatba a következő szöveg volt előnyomva:

„Ide bejegyzendő, ha az illető vak vagy siketnéma, elmebeteg, hülye; továbbá, ha az illető a rendes katonasághoz, honvédséghez, szabadságosokhoz, aggastyánokhoz, tartalékosok- vagy póttartalékosokhoz tartozik; továbbá vajjon kiszolgált katona-e? Ezeknél s a szabadságosoknál és tartalékosoknál kiteendő: tiszt, altiszt vagy közlegény volt-e az illető? Idegeneknél kiteendő az ország ahol honos, távollevőknél – kivéve a katonaságnál levőknél – kiteendő a megye és község, ha az országon belül, vagy az ország, ahol az illető külföldön létezik.”

Azért idéztük a teljes szöveget, hogy érzékeltesük: a fogyatékoságra történő kérdés némiképpen perifériális jelentőségű volt, melyet az adatok elemzésénél figyelembe kell venni. (Erre a módszertani kérdésre az 1890. évi népszámlálás értékelésénél még visszatérünk.)

Ezért is volt nagy jelentőségű, hogy Budapesten (ami a népszámlálás időpontjában még három különálló város volt) eltértek az országosan alkalmazott módszertől. (Már a magyar statisztikatörténet e korai szakaszában is megfigyelhetők voltak a székesfőváros esetében alkalmazott eltérő megoldások, melyek újítóan hatottak a magyar statisztikára.)

Budapesten – jelentős és korszerű kezdeményezésként – a népesség számbavétele egyéni lapokon, személyenkénti „Számlálólap”-okon történt, mégpedig a férfiaké fehér, a nőké piros lapokon. A budapesti számlálólap népességi kérdései megegyeztek az országos ívekével, a fogyatékosokat és a „védkötelezettségi viszonyt” azonban nem jegyzetszerűen, hanem külön kérdőpontban tudakolták: „12. testi, lelki hiányok: vak, siketnéma, elmebeteg, hülye?”

Mindezekből megállapíthatjuk, hogy a mai értelmezés szerint a fogyatékosoknak csak egy meghatározott csoportjáról volt szó, hiányoztak például a fogyatékosoknak olyan jelentős rétegei, mint a mozgáskorlátozottak vagy az egyéb testi fogyatékosokban szenvedők. Ugyanakkor látható, hogy 1869-ben a fogyatékos embereknek a legnehezebb helyzetben levő, a leginkább támogatásra szoruló csoportjai kerültek felvételre. Sajnos, a rendelkezésünkre álló dokumentumokból nem állapítható meg, hogy milyen közvetlen okok játszottak szerepet e témakör népszámlálási programba történő felvételénél, illetve, hogy miért csak ezeket a fogyatékos-kategóriákat alkalmazták a program kidolgozói. (Például érdekes lenne tudni, hogy kik, milyen kormányzati, illetve civil szervezetek javasolták e kérdéskör vizsgálatát. Tanulságos következtetések adódhatnak ebből a korabeli szociálpolitikai döntéshozó mechanizmusról.)

Az 1869. évi népszámlálás eredményeit külön kiadvány [3] foglalta össze. A kötet 1871 októberében jelent meg, ami jelzi, hogy elődeink számítógépek nélkül is képesek voltak az adatok gyors és hatékony feldolgozására. A nagy adatanyagot 12 részletes és 2 függelék táblában közölték. Az ismérvek közé tartozott például a családi állapot, a nem, a vallás, a műveltség, az életkor, a foglalkozás. A fogyatékosok adatait nemenként és törvényhatóságokként (megyéenként) közölték. A kötet X. fejezete foglalkozik a fogyatékosokkal. A mai szóhasználattól némileg eltérve, a fejezet címe „A természeti hiányokban szenvedők”. A kezdő mondatok jól jellemzik a korabeli statisztikusok fogalmazási készségét, szép magyar nyelvezetét.

„A népszámlálás által elért eredmények közül emberségi szempontból a legszomorúbbak mutattatnak be, ... noha statisztikai tekintetben örvendetes ténynek mondható, hogy valaha e számoknak is birtokába juthattunk; mert közintézkedések csak úgy lehetségesek, ha a tények, melyekre vonatkoznok kell ismeretesek...

...A nyert számok nagysága megdöbbentő, mert összeadva a vak, siketnéma, elmebeteg egyéneket és hülyéket, csakis az e nemű természeti hiányokban szenvedők száma 70 000-re, vagyis az összes lakosságnak közel fél százalékára rúg, kik – kevés kivétellel – keresetképtelenek lévén, hozzátartozóik vagy közsegélyezés által fentartandók s ápolandók.”

A kötetben szereplő táblacím a következő volt: „A jelenlevő népesség közül természeti hiányokban szenvedők általános számokban, törvényhatóságokként kimutatva.” A részletes táblaanyagból a fő számokat tartalmazó összefoglaló táblát állítottunk össze.

A korabeli elemző szöveg is kimutatta, hogy területenként a fogyatékosok aránya jelentősen eltért, és jelezte a férfiaknak és a nőknek – a népesség egészétől eltérő – megoszlását. A területi adatok közül a mai olvasót főleg a mai országterületet is tartalmazó

ország rész, Magyarország érdekelheti. (Természetesen ez a terület a mai Magyarországnál jóval nagyobb volt.) Mindenesetre az ún. szent korona országaiban, az akkori Magyarország területén a legkisebbek közé tartozott a fogyatékosok aránya.

1. tábla

A fogyatékosok száma az 1869. évi népszámlálás szerint

Terület	Népesség (fő)	Ebből fogyatékos (fő)					A népesség százalé- kában
		együtt	vak	siketnéma	elmebeteg	hülye	
Magyarország	11 117 623	49 198	13 243	14 396	9 556	12 003	0,44
Erdély	2 101 727	14 267	3 167	4 201	2 288	4 611	0,67
Együtt	13 219 350	63 465	16 410	18 597	11 844	16 614	0,48
Fiume város és kerületében	17 884	81	16	10	32	23	0,45
Horvát-Szlovén-országban	979 722	5 008	1 481	1 530	963	1 034	0,51
A határvidéken	1 200 371	2 279	616	562	323	778	0,19
<i>Mindösszesen</i>	<i>15 417 327</i>	<i>70 833</i>	<i>18 523</i>	<i>20 699</i>	<i>13 162</i>	<i>18 449</i>	<i>0,46</i>
Ebből:							
férfi	7 653 560	39 080	9 800	11 869	7 164	10 247	0,51
nő	7 763 767	31 753	8 723	8 830	5 998	8 202	0,41

Tanulságos, hogy az elemzés során a kiadvány összeállítói kitérnek az adatfelvétel egy módszertani hiányosságára. Már az első népszámlálás során felmerült annak igénye, hogy a fogyatékosok kezdete is felvételre kerüljön, mégis csak az 1930. évi népszámlálás alkalmával sikerült ezt az alkérdést a népszámlálási programba felvenni. (Az más kérdés, hogy a fogyatékosok két típusánál, az „elmebeteg”, illetve a „hülye” esetében közvetve jelen van a fogyatékosok kezdete, ugyanis az utóbbi kategóriába csak azokat az elmebetegeket kellett besorolni, akik már születésük óta azok.)

Az 1880. évi népszámlálás

Az 1880. évi népszámlálás tartalma nem tér el lényegesen az 1869. évitől, a népesség számbavételén túl ezúttal is kiterjedt a házak, lakások összeírására is. (1869. évi felvételhez hasonlóan az állatszámolás is feladata volt az összeíró apparátusnak.) A kérdéskörök nagy része szintén azonos volt a tíz évvel korábbival, azonban a kérdőívminták formai szempontból megváltoztak. (A XIX. sz. utolsó harmadában a népszámlálások lajstromos kérdőíveit világszerte az egyéni felvételi minták, a számlálólapok váltották fel.)

Nagy jelentőségűnek tartjuk, hogy már 1880-ban felmerült annak az igénye, hogy a lakosság egészségi állapotáról az ország vezetése és a közvélemény valamilyen információval rendelkezzen. Az 1880. évi népszámlálás felvételi programjában – valószínűleg kísérletképpen – szerepelt annak tudakolása, hogy a megszámlált beteg-e, mégpedig hány nap, hét, hónap óta? (Ígaz, hogy e kísérlet is csak az anyaországra, Magyarországra terjedt ki.) A betegség időtartama fontos kiegészítő kérdés, tekintettel arra, hogy így módon következtetni lehet a betegség tartósságára, közvetve súlyosságára. (A betegséggel kapcsolatos kérdésre azért térünk ki, mert úgy érezzük, hogy kapcsolódik fő témánkhoz, a fogyatékosok kérdésköréhez.)

Az összeírási utasításból az is leszűrhető, hogy a program kidolgozói megpróbálták az ún. egészségügyi panaszokat a betegségektől elválasztani.

Az 1880. évi népszámlálás adatait 1882 karácsonján hozták nyilvánosságra.[4] Az I. kötet – hasonlóan a tíz évvel korábbi kiadványhoz – színvonalas elemzést közöl a fogyatékosokról és a betegekről. A kötet XIII. fejezete: „A testi s lelki-fogyatkozásokban szenvedő népesség és az összes lakosság betegségi állapota” címmel jelent meg.

Az elemzés összehasonlítja az 1870-ben, illetve az 1880-ban összeírt fogyatékosok számát. E szerint a fogyatékosok száma tíz év alatt 70 833-ról 72 194-re emelkedett, a népességen belüli arányuk 0,45 százalék volt, amely nem változott. Adatokat közöl hitfelekezet szerint, és megállapítja, hogy alig képzelhető el összefüggés a fogyatékosok és a vallás között, mindamellett érdekes jelenség, hogy a római katolikusoknál a legalacsonyabbak a mutatók.

Érdekes a korcsoport és a családi állapot szerinti elemzés is. Érthető módon a vakok esetében talál leginkább összefüggést az életkor és a fogyatékosok között és a hülyéknél állapítja meg azt, hogy a gyermekek között nagyobb az arányuk, mint a felnőttek között.

Az anyanyelv szerinti összevetésnél megállapítja, hogy az oláhok között nagyobb a fogyatékosok aránya, mint a más nyelven beszélőknél. (Érdekes, hogy a cigányok között a fogyatékosok aránya átlagos mértékű volt. A későbbi tapasztalatok birtokában lehetséges, hogy az oláhok és a cigányok szétválasztása nem volt tökéletes, ugyanis az újabb kutatások szerint a cigányok között a fogyatékosok aránya igen magas.)

A foglalkozással összevetve a fogyatékosok adatait, az elemzés megállapítja:

„... kiviláglik, hogy a szóban levő szerencsétlenek legnagyobb része, úgyszólván éppen fele foglalkozás nélküli, aki tehát emberbaráti, többnyire családtagjai támogatására szorul. A közadományból, vagyis alamizsnából élő 6223 és intézetben elhelyezett 1884-gyel együtt ez 44 562 vagy az összességnek 61,7 százaléka. Mellőzve egyéb, alig keresetnek nevezhető foglalkozást – például az iskolajárást – alig egy harmada tekinthető olyannak, ki keresménye után él”.

Érdekes adat, hogy ebben a korban a fogyatékosok közül milyen kevesen kaptak intézeti elhelyezést (a fogyatékosok 2,6 százaléka). Talán éppen e kérdés megoldását szolgálta – többek között – a fogyatékosok témájának szerepeltetése a népszámlálási programban.

A betegséggel kapcsolatos elemzés megállapítja, hogy az összlakosság 1,45 százaléka, 198 350 fő volt beteg. Az egészségi állapot vizsgálatának néhány módszertani problémájára már ekkor is rámutattak, továbbá már akkor is jelentkezett a pénzhiány, amelynek következtében értékes adatok maradtak feldolgozatlanul. Az adatok elemzője már ekkor kimutatta, hogy a nők között a betegek aránya magasabb, mint a férfiak körében; hogy el kell választani az akut (heveny) betegségeket a krónikus betegségektől, hogy a statisztikai módszereknek korlátai vannak, és, hogy figyelembe kell venni az orvosi szakma szempontjait is.

Az 1890. évi népszámlálás

Az 1890. évi népszámlálás végrehajtása az 1880. évi népszámlálás során kidolgozott módszerek és tapasztalatok alapján állt. Néhány tartalmi változás történt csupán, például a lakások mellett a középületeket is összeírták, az állatszámllálást pedig elhagyták.

Ez alkalommal is feltették a betegségre vonatkozó kérdést. A fogyatkozásokat változtatlanul – és ezúttal sem helyesen – a számlálólapon alján a jegyzetben kellett feltüntetni. (*Jekelfalussy József* aligazgatónak – *Keleti Károly* helyettesének – azt az adatokkal alátámasztott javaslatát, hogy a fogyatkozásokat külön kérdőpontban tudakolja a számlálólapon, az Országos Statisztikai Tanács nem fogadta el.) Az 1890. évi népszámlálás fogyatékosokkal kapcsolatos eredményeit 1893-ban hozták nyilvánosságra.[5] A szöveges elemzés 13. fejezete közöl ismertetést a fogyatékosokról, a 12. fejezet pedig a betegek helyzetét mutatja be.

Mint említettük, az 1890. évi népszámlálás külön fejezetben (12. A betegségi állapot) vizsgálja az immár másodszor felvett betegségi statisztikát. (Míg 1880-ban csak Magyarországra terjedt ki a felvétel, addig 1890-ben az egész Magyar Birodalomban – így Horvát-Szlavonországban is – feltették ezt a kérdést.) Ennek alapján csak Magyarországra lehetett elvégezni az összehasonlítást. A betegek száma az 1880. évi 198 350-ről 1890-re 140 290-re esett vissza. Az adatok elemzője kissé értetlenül áll a jelenség előtt. Az elemzés ennek ellenére részletesen vizsgálja országrészenként és törvényhatóságokként az adatokat. Megállapítja, hogy egyes törvényhatóságoknál különbözőképpen csökkent a betegek aránya. Nagyon tanulságos, hogy az ún. jelenlévő népesség számbavételének módszere bizonyos esetekben mennyire zavarhatta a következtetések levonását, tekintettel arra, hogy figyelembe kellett venni az egészségügyi intézmények területi elhelyezkedését is.

Már 1880-ban azt a máig helyes észrevételt tették, hogy a nők betegebbek, mint a férfiak. Az okokat az elemző valószínűleg tévesen állapítja meg, mindenesetre érdekes az életszerű elemzés. Jelzi, hogy szükség lenne a betegségi állapot foglalkozásonkénti, illetve korcsoport szerint vizsgálatára. Megállapítja, hogy erre a hosszadalmas feldolgozási idő miatt nincs mód. Az utókor nagyon sajnálhatja, hogy ez elmaradt, ugyanis olyan fontos dimenziókról van szó, mely nélkül az egészségi állapot vizsgálata ma már elképzelhetetlen, és a korabeli adatok is értékelhetőbbek lettek volna.

Az 1890-es adatok alapján azt állapították meg, hogy az összes beteg csaknem felének volt krónikus betegsége. 1880-ban ez az arány még 71 százalék volt. (A kérdés csak egy betegségre vonatkozott.)

Összefoglalva megállapítható, hogy az 1890. évi népszámlálás fogyatékos-, illetve betegségadatai – módszertani problémáik ellenére – nagyon hasznos információk a korabeli állapotokról. Sajnos, a későbbiek során e témában, ilyen részletes elemzéssel nem fogunk találkozni.

Az 1900. évi népszámlálás

A XIX. század utolsó évtizedében hazánkban jelentősen megélénkült – részben a millenniumi ünnepségekhez kapcsolódóan – a statisztikai tevékenység.

1893-ban – Európában egyedülálló módon – cigányösszeírást hajtottak végre. Jelentős esemény volt az 1895. évben végrehajtott általános mezőgazdasági összeírás, valamint az állami anyakönyvvezetés 1895 októberével történt bevezetése s a népmozgalmi statisztika ezzel kapcsolatos újjászervezése. (Már ebben az időben is felmerült az az igény, hogy két népszámlálás között a népszámlálási apparátust foglalkoztatni kell oly módon, hogy az hasznos ismereteket, tapasztalatokat adjon a későbbi összeírásokhoz.)

Az 1900. évi népszámlálás tartalmi tekintetben nem tért el lényegesen az 1890. évi-től. Témánk szempontjából azonban jelentős módszertani változás történt: a testi és szellemi fogyatkozások kérdőpontja első ízben került teljeskörűen a számlálólapon szabályszerűen feltett kérdések közé. A betegségeket – a két előző népszámlálástól eltérően – 1900-ban nem kérdezték. (A tematika összeállításakor az akkori döntéshozók úgy értékelték, hogy a betegségekkel kapcsolatban nyerhető adatok nem lehetnek teljes értékűek.)

Az adatokat 1900-ban is központosítva, kézi úton dolgozták fel. A feldolgozási műveletet a községenkénti és községsoros táblák vezették be. (Az ezeket az adatokat tartalmazó kötetek jelentek meg először). Az 1900. évi népszámlálás fontos mozzanata volt, hogy a korábbi népszámlálásokkal ellentétben nemcsak a polgári népesség, hanem a katonák adatait is feldolgozta. (Ez érvényes a fogyatékosok témájára is.)

A testi és szellemi fogyatkozásokban szenvedők adatainak feldolgozása 1900-ban az 1890. évinél jóval részletesebb volt. Az ide vonatkozó feldolgozási tábla a korcsoportoknak, az anyanyelvnek és a vallásnak hármas kombinációjában mutatta ki a családi állapot és az írni-olvasni tudás alakulását. Az 1900. évi népszámlálás tíz kötetéből kettő tartalmazott fogyatékosokra vonatkozó adatokat: az 1907-ben megjelent „III. rész. A népesség részletes leírása” c. kötet [6] a fogyatékosokkal kapcsolatos táblázatos anyagot közölte, az 1909-ben megjelent „X. rész. Végeredmények összefoglalása” c. kiadvány [7] pedig egy rövid szöveges elemzést tartalmazott a fogyatékosokról.

Az 1900. évi népszámlálás alkalmából megváltoztatták a vakokra vonatkozó kérdést. Az előző népszámlálások csak annyit kérdeztek, hogy vak-e a megkérdezett, 1900-tól pedig úgy szerepelt a kérdés, hogy mindkét szemére vak-e. Bár a rendelkezésre álló források nem indokolják meg a változtatást, de feltehetjük, hogy ez ezért következett be, mert a korábbi kérdés nem volt egyértelmű, és valószínű, hogy a vakok közé olyanokat is besoroltak az összeírók, akik csak fél szemükre voltak vakok. Ha a népszámlálási adatokat elemezzük, akkor láthatjuk, hogy ez a módszertani változás nem okozott jelentős eltéréseket.

Módszertani szempontból a források először utalnak arra, hogy a fogyatékos személyek száma és a fogyatékosok száma eltérhet egymástól, azaz egy személynek több fogyatékosága is lehet. (Sem a módszertant bemutató szöveg, sem az adatokat közlő elemzés nem utal erre a problémára, csak a táblák tartalmaznak olyan rovatokat, amelyek bemutatják a két- vagy háromféle „érzéki v. értelmi fogyatkozásban szenvedőket”.) A táblázatos anyagból a 2. táblában bemutatjuk a fő számokat.

Az adatok alapján megállapíthatjuk, hogy a fogyatékosoknak csak 2,1 százaléka szenvedett több fogyatkozásban. A leggyakoribb fogyatékos-típus-kombináció a siketnéma és a hülye együttes előfordulás volt. (Ennek nyilvánvaló oka: születéskor olyan súlyos károsodás érte az újszülöttet, hogy halmozott fogyatkozás keletkezett.) Elfogadhatónak tarthatjuk a többszörös fogyatkozások ilyen alacsony arányát, ugyanis az 1980-as évtized egészségi állapot felvételei azt mutatják, hogy a leggyakoribb kombináció a testi fogyatékoság és valamilyen más – például gyengénlátás, hallászavar – fogyatékoság, az ilyen típusú halmozott fogyatékoság azonban ezekből a népszámlálási felvételekből hiányzik, hiszen a testi fogyatékosok adatait nem vették fel.

A fogyatékoság elemzése során a 3. táblában az 1900. évi adatokat az 1890. évi népszámlálás adataival hasonlították össze.

2. tábla

A fogyatékosok és a fogyatkozások száma nemek szerint 1900-ban

Nem	Fogyatkozások száma					Fogyatékosok száma
	összesen	ebből:				
		kétféle		háromféle		
		együtt	ebből:			
	siketnéma és hülye		siketnéma és elmebeteg			
Férfi	48 861	1 063	628	125	9	47 780
Nő	42 918	786	501	76	17	42 098
<i>Összesen</i>	<i>91 779</i>	<i>1 849</i>	<i>1 129</i>	<i>201</i>	<i>26</i>	<i>89 878</i>

3. tábla

A fogyatékosok száma 1890-ben és 1900-ban

Fogyatékoság típusa	1890-ben		1900-ben	
	Magyar Birodalom	Ebből Magyarország	Magyar Birodalom	Ebből Magyarország
Vak	18 363	15 430	19 377	16 482
Siketnéma	19 024	16 073	25 445	22 126
Elmebeteg	10 536	9 248	17 117	15 586
Hülye	17 622	26 659	29 840	26 157
<i>Összesen</i>	<i>65 545</i>	<i>56 659</i>	<i>91 779</i>	<i>80 853</i>

A korabeli szöveg a következőképpen magyarázza az adatokat:

„Az 1890. évi eredményekhez képest tehát, a vakokat kivéve, a többi fogyatkozásnál abnormis emelkedés mutatkozik, a mi leginkább onnan eredhet, hogy 1890-ben e fogyatkozások jó részét elmulasztották a számlálóbiztosok bejegyezni. Megerősíti ezt a föltevésünket, hogy éppen annál a fogyatkozásnál van legkisebb eltérés az eredmények között, a mely a legszembetűnőbb, s a mely ennél fogva (a népszámlálás alkalmával) legjobban felhívta a figyelmet.”

A szöveg nem szól arról, hogy az 1890. évi adat a fogyatékosok vagy a fogyatékos emberek számát jelenti-e. (Az 1900. évi adat a fogyatékosok számát jelenti.) Mivel az előző népszámlálások csak egyfajta fogyatékosadatot közölnek, ezért az 1900. évi népszámlálási szöveg szerzői nem tehettek mást, mint a már korábban megjelentekkel hasonlították össze az 1900. évi adatokat. Csak valószínűsíthetjük, hogy az 1890. évi népszámlálás adatai a fogyatékosok számát jelenthetik, mivel az 1900. évi adat is ezt a számot tartalmazza. (Az 1900. évi kötet szerkesztői tehát úgy gondolták, hogy a korábbi népszámlálás adatai szintén a halmozott fogyatékosági adatok.) Egyébként ez a módszertani kérdés az adatok értékelését nem befolyásolhatta, hiszen láthattuk, hogy a halmozott fogyatékosokban szenvedők aránya milyen alacsony volt. Jellemző az elemzés készítőinek óvatosságára, hogy a szövegben főleg csak arányszámokkal dolgoztak. (Egyébként a fogyatékosok aránya a népességben belül Magyarországon 0,48 százalék volt.)

Az elemzés további része néhány általános megállapítást tartalmaz, az anyanyelv, a nemzetiség és az írás-olvasás tekintetében. A megállapítások nemigen térnek el a korábbi népszámlálások által feltárt összefüggésektől. Még ehhez a témához tartozik, hogy 1906-ban megjelent egy kis kézikönyv *dr. Kenéz Béla* miniszteri segédtitkár, a M. kir. Statisztikai Hivatal munkatársának összeállításában. [8] Ebben a könyvben a szerző – aki jól ismerte az 1900. évi népszámlálás végrehajtásának folyamatát és a megjelent adatokat – szemléletesen bemutatja a fogyatékosok összeírásának szükségességét és módszertani problémáit. Egyben közöl néhány adatot az 1900. évi népszámlálás anyagából. Valószínűleg egyedülálló a kiadványnak a fogyatékosok különböző országokon belüli arányát bemutató táblája.

4. tábla

A fogyatékosok aránya a különböző országokban

Ország	Esett tízezer lakosra		
	elmebeteg, hülye, kretin	siketnéma	vak
Norvégia	39,0	10,8	12,9
Nagybritannia	34,8	8,0	5,0
Svédország	34,1	11,1	8,3
Dánia	29,9	6,5	5,3
Svájc	29,1	24,5	7,4
Finnország	27,1	11,6	15,6
Poroszország	26,0	9,0	6,7
Magyar Birodalom	24,4	13,2	10,1
Belgium	21,9	-	-
Ausztria	19,1	11,1	5,7
Franciaország	15,8	6,3	8,4
Portugália	15,5	3,0	12,5
Spanyolország	10,3	4,6	14,7
Olaszország	6,9	9,7	11,8
Bulgária	6,8	4,9	20,0
Szerbia	6,4	17,8	10,9

A tábla adatait a szerző a következőképpen kommentálja:

„Ha az adatokat a szükséges óvatossággal kezeljük is, akkor is nyilvánvaló, hogy az értelmi fogyatékosok Európa északi részében a leggyakoribbak s Dél-Európában a legritkébbek, még viszont a vakság inkább Délen van elterjedve. A siketnémaság Svájcban és Szerbiában fordul elő legsűrűbben.”

Figyelemre méltó, hogy már a századforduló táján foglalkozott a Nemzetközi Statisztikai Kongresszus a fogyatékosok kérdésével, és ebből következik, hogy a korabeli európai szakmai közvélemény mennyire fontosnak tartotta ezt a kérdést.

Összefoglalva az 1900. évi népszámlálás eredményeit, elmondható, hogy szakmai szempontból a legsokoldalúbb, az előző népszámlálásoknál kimunkáltabb feldolgozást nyújtott, azonban az adatok értékelését már kevésbé tartotta feladatának, és a legnagyobb hátránya az adatok közlésének késése volt. Ez volt az első – de nem az utolsó –

népszámlálás, amely sokat markolt, de keveset fogott. Tanulságait érdemes lenne a száz évvel később végrehajtandó, a 2000. évi népszámlálás végrehajtásának tervezésekor megfontolni.

A fogyatékos emberekkel kapcsolatos összeírás szakmai aggályait az 1900. évi népszámlálás alkalmával fogalmazták meg leginkább, ami az 1910. évi és az 1920. évi népszámlálás esetében azt eredményezte, hogy bár a fogyatékoság kérdését vizsgálták, de adatokat nem közöltek, és azok elemzését sem végezték el.

Az 1910. évi népszámlálás

A századfordulót követő első népszámlálás utoljára adott képet a történelmi Magyarország társadalmi-gazdasági viszonyairól. A népszámlálás eredményeit összefoglaló, zárókötet („VI. rész. Végeredmények összefoglalása”) csak az első világháborút követően, 1920-ban jelent meg, és a népszámlálás tervezéséről, végrehajtásáról, feldolgozásáról csak nagyon szűk terjedelemben adott tájékoztatást, ezért sok módszertani kérdésre nem lehet válaszolni. Így arra sem találhatunk választ, hogy az egyébként felvett érzéki és értelmi fogyatékosággal kapcsolatos adatokat miért nem tartalmazza egyetlen népszámlálási kiadvány sem.

Az 1910. évi népszámlálással immár véglegessé vált az a módszer, hogy a kérdésekre adható lehetséges válaszokat előnyomtatták. (Így – hasonlóan az 1900. évi népszámláláshoz – a Számlálólapon a 20. kérdésnél előnyomtatták a fogyatékoságra vonatkozó kérdést: mindkét szemére vak – siketnéma – hülye – elmebeteg.)

A rendelkezésre álló adatok alapján az 1910. évi népszámlálási adatok feldolgozása tervszerűen haladt, így – *dr. Thirring Lajos* szerint – a fogyatékosággal kapcsolatos adatoké is. Ennek megfelelően a korábbi népszámlálások részletesebb adatsorozatosságainál lényegesen egyszerűbb feldolgozásra került sor a fogyatékosok adatait illetően: csupán a 6–19 éveseket részletezték korcsoport és fogyatkozás szerint, egyébként minden további kombináció nélkül a négy fogyatékos kategóriába tartozók számát állapították meg.

Mint említettük, az érzéki és értelmi fogyatkozásokban szenvedőkre vonatkozó – 1900-ban közzétett – adatok nyilvánosságra hozása elmaradt. Az 1910. évi népszámlálás „V. rész Részletes demográfia” c. kötete szűkszavúan csak annyit jegyez meg, hogy ez a téma azért maradt ki, mert „... a feldolgozás ezekre vonatkozóan kevesebb részletre terjedt ki”. (Téma szerint az adatoknak ebben a kötetben kellett volna megjeleníteniük.) Csak találgatni lehet, hogy miért történt ez. Valószínűleg a fogyatékosokkal kapcsolatos felvételek módszertanának problémái is hozzájárultak ahhoz, hogy az adatközlés elmaradt. Azt, hogy a feldolgozás megtörtént az is bizonyítja, hogy az 1912. évi vakösszeírást bemutató 1916. évi népszámlálási kötet [9] közli az 1910. évi népszámlálás vakokra vonatkozó adatait is.

Összefoglalva az 1910. évi népszámlálással kapcsolatos anyagot, sajnálattal állapíthatjuk meg, hogy a statisztikai adatgyűjtéseknek a későbbiek során egyre elhatalmasodó „betegsége”, az adatok „besülése” már e népszámlálás esetében is tetten érhető. A későbbiek során meg kell kísérelni meglevő alaptáblákból az utólagos feldolgozást elvégezni. Ehhez azonban megfelelő anyagi forrást kell keresni, és a személyi feltételeket is biztosítani szükséges.

Az 1920. évi népszámlálás

A hazai népszámlálások történetében az 1920. évi volt az első, amely a jelentősen módosult országterület népesség- és lakásadatait gyűjtötte össze.

A népszámlálási tematika 1910-re elnyerte véglegesnek mondható rendszerét, amely nem jelenti azt, hogy a következő népszámlálások – az adott időszakra jellemző további problémák feltárására – újabb kérdéseket ne vettek volna fel. Az 1920. évi népszámlálás néhány, a háborúval összefüggő kérdéskörrel módosította az 1910. évi népszámlálás tematikáját (például a lakóhely tudakolásánál az 1914 előtti lakóhelyet is kérdezte). A háború rendkívül megnövelte a rokkant férfiak számát, ezért külön kérdésben tudakolták a rokkantság okát és a testi fogyatékoság jellegét.

A kérdőív 22. kérdése immár hagyományosnak mondható módon tudakolta az érzéki vagy értelmi fogyatkozást (mindkét szemére vak, – siketnéma, – hülye, – elmebeteg). A 23. kérdés pedig – az első két magyar népszámlálás szellemében – további egészségügyi vonatkozású témát érintett: tudakolta, hogy a megszámlált a népszámláláskor vagy az 1920-as év folyamán állt-e tüdőcsúcshurut miatt orvosi kezelés alatt.

A következő kérdésblokk 20–55 éves férfiakra, illetve az e korosztályon kívüli hadviselt férfiakra vonatkozott: a 27/h kérdés azt tudakolta, hogy ha sebesüléséből vagy betegségéből kifolyólag rokkanttá vált, miben áll a rokkantsága? A válaszok a következők lehettek: „jobbkeze, – balkeze, – fél lába, – mindkét lába csonka vagy béna, – teljesen vak, – fél szemére vak, – teljesen süket, milyen egyéb módon rokkant? ...” A magyar népszámlálások történetében először kérdeztek rá a testi fogyatékosokra. A következő népszámlálásoknál már az egész népességre – a régebben is szereplő érzéki és értelmi fogyatékos típusokkal együtt – egységes kérdés keretében foglalkoztak a fogyatékosággal. A fogyatékosággal kapcsolatos adatok felvételét és részbeni feldolgozását 1920-ban sem követte publikáció. (A feldolgozás során az érzéki és értelmi fogyatékosok adatait kor, vallás és anyanyelv szerint részletezték.)

Az 1930. évi népszámlálás

Az 1930. évi népszámlálást – az első világháborút követő népességi és társadalmi mozgásokhoz képest – megállapodottabb körülmények között, ugyanakkor súlyos gazdasági helyzetben, növekvő munkanélküliség idején hajtották végre. Tematikája a hagyományos kérdéseken kívül további kérdésekkel is bővült.

Témánk szempontjából fontos változás: a fogyatékosok köre – az 1920. évi népszámlálás tapasztalatait felhasználva – a testi fogyatékosok felvételével kibővült. A számlálólapon a fogyatékosággal kapcsolatos kérdések nem a demográfiai témákon belül szerepeltek, hanem a háborúval összefüggő kérdéscsoportba épültek be, jelezve, hogy e téma főleg ebben az összefüggésben volt érdekes.

A számlálólap 27. kérdése foglalkozott a fogyatékosokkal. A kérdést és a válaszlehetőségeket így fogalmazták meg:

„Érzéki, testi vagy szellemi fogyatkozása?

mindkét szemére vak (1), – fél szemére vak (2); – süketnéma (3), – teljesen süket (4), – néma (5); – jobbkeze (7), – balkeze (8), – féllába (9) – mindkét lába csonka vagy béna; – hülye (10); – elmebeteg (11) – vagy (12): .....

A számlálólap 27/a kérdése – úttörő módon – rákérdezett a fogyatékosok okára is:

„Milyen ok következtében keletkezett?

„hadiszolgálat (1), – ipari baleset (2), – más üzemi baleset (3), – egyéb baleset (4), – veleszületett (5), – betegségtől eredő fogyatkozás (6), – egyéb ok (7).”

Szerencsére rendelkezésünkre áll a számlálólapra vonatkozó részletes kitöltési utasítás, amely megfelelő módszertani támpontot nyújt arra, hogy 1930-ban hogyan értelmezték a fogyatékosokra vonatkozó kérdéseket.

Mind a kérdésekből, mind a kitöltési utasításból látható, hogy jelentős változások következtek be e téma felvételének történetében:

1. megváltozott a szóhasználat, nem „értelmi”, hanem „szellemi” fogyatkozásról van szó, továbbá újabb kategóriával bővítették az érzéki fogyatkozásokat („fél szemére vak”, „teljesen süket”, „néma”);

2. felvették a testi fogyatkozásokkal kapcsolatos kérdéseket (nem tettek különbséget az adott végtag csonkasága, illetve bénasága között);

3. bár a kitöltési utasítás kifejezetten nem rendelkezik róla, de a szövegből az derül ki, hogy akinek több fogyatkozása volt, azt is meg kellett jelölni;

4. felvették a fogyatékosok keletkezésének okát (a kérdés összeállítóit érdekelte, hogy a baleset milyen jellegű volt; és a betegségekre mint a fogyatékosok okára is rákérdeztek, ugyanakkor az egyéb oknál nem hagytak ún. „nyílt” válaszlehetőséget, és a kitöltési utasítás nem ad támpontot az egyes kategóriák értelmezésére, például mit tekintettek ipari balesetnek).

A számlálólapon további kapcsolódó kérdések is találhatók. Például a 26. kérdés keretében megkérdezték, hogy rokkant-e az illető, miben áll a rokkantsága, hány százalékban rokkant, kap-e rokkantsági ellátást; a 29. kérdés azt tudakolta, hogy az illető katonai szolgálata folytán vált-e rokkanttá; a 30. kérdés keretében megismételték a már 1920-ban is feltett kérdést a tüdőcsúcshurutra vonatkozóan; a 31. kérdés pedig részletesen foglalkozott a szociális ellátás témakörével. Ezek a kérdések arra utalnak, hogy a népszámlálási tematika összeállítói „szociális érzékenységgel” rendelkeztek, hiszen nyilván a korabeli társadalmi-gazdasági problémák enyhítését szerették volna elősegíteni e kérdések felvételével. E sok érdekes téma közül azonban végül keveset dolgoztak fel, illetve publikáltak.

Az 1930. évi népszámlálás alkalmával Magyarországon első ízben történt eredményes kísérlet a népszámlálás gépi feldolgozására. (A válaszlehetőségek után zárójelben már megtalálhatók a gépi feldolgozás kódszámai.)

Tekintettel arra, hogy az 1930. évi népszámlálás a fogyatékosok témájában alapvető jelentőségű volt, a feldolgozási táblák adatait újra feldolgoztuk, felhasználtuk az ún. zárókötetben megjelent egyetlen tábla adatait is.² Az újrafeldolgozás azért is jelentős, mert az 1930. évi országterület megegyezett a jelenlegivel, így az adatok területi szempontból összehasonlíthatók. A feldolgozás során nem a fogyatékosok, hanem a fogyatékosok számát részletezték, így a másodelemzés során is, a fogyatkozások számát elemeztük. Egy embernek több fogyatékosága is lehet, és mivel az 1930. évi népszámlálás felvette a többszörös fogyatékosokat is, ezért kell ezt a különbséget megtenni.

Az 1930. évi népszámlálás szerint a fogyatkozások száma 182 437 volt. Ez nagy valószínűséggel azt jelenti, hogy a fogyatékosok 7,3 százalékának volt több fogyatkozása

² Az újrafeldolgozás eredményeit lásd: A fogyatékosok kérdése a magyar népszámlálások történetében (1869–1949). Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1996. 69–90. old.

(feltételezve, hogy egy fogyatékosnak kettőnél több fogyatkozása nincs). Sajnos olyan 1930. évi feldolgozási táblát nem találtunk, amely megmutatta volna a fogyatékosok számát. Az 1910-ig azonos tartalommal felvett érzéki és értelmi fogyatékosok száma 1930-ban 41 648 fő volt. Ezt a számot elfogadhatónak tarthatjuk, tekintettel arra, hogy az ország területét jelentős veszteség érte. (1900-ban a Magyar Birodalom területén 89 878 érzéki és értelmi fogyatékos volt.)

A fogyatkozások jellege szerinti megoszlás nemenként jelentősen eltért. Míg a fogyatékos férfiak között a testi fogyatékosok aránya 60,5 százalék volt, addig a nők körében csak 33,1 százalék. Ez az eltérés érthető, ha a közeli első nagy világháborúra gondolunk hisz a férfiak jelentős része a háború következtében szerezte testi fogyatékoságát. (Sajnos, az 1930. évi népszámlálás hiába kérdezte a fogyatékosok okát, a feldolgozási táblák között nem találtunk olyan kombinációt, mely ezt tartalmazta volna.) Bár az elmebetegek és hülyék aránya a nők körében magasabb, mint a férfiak között, mégis, ha csak ezt a két kategóriát nézzük, akkor a fogyatékos férfiak száma nagyobb. Azzal, hogy az 1930. évi népszámlálás felvette azokat a személyeket, akik fél szemükre vakok, jelentősen – körülbelül 23 ezer fővel – gyarapította a fogyatékosok számát.

Az újrafeldolgozás során a testi és szellemi fogyatékos emberek területi megoszlását is vizsgáltuk. (Ezeket az adatokat – nemenkénti bontás nélkül – az 1930. évi népszámlálás zárókötetete is tartalmazta.) Az adatokat országrészenként, illetve törvényhatóságokként, (megyéenként) közölték. Mint a korábbi népszámlálási adatok elemzése során az adatértékelők már rámutattak, a fogyatékosok területi elhelyezkedését jelentős mértékben befolyásolta a fogyatékosokat gondozó intézetek területi megoszlása, amit az értékelésnél figyelembe kell venni. A fogyatékosok 32,8 százaléka a Dunántúlon, 54,2 százaléka az Alföldön lakott. Ha erről az utóbbi területről leválasztjuk Pest megyét (Budapesttel együtt), akkor az arány csak 28,1 százalék, azaz az ún. központi régióban élt a fogyatékosok 26,1 százaléka. A fogyatékosok 12,9 százaléka pedig az északi országrészben lakott. A férfiak és a nők megoszlása némileg különbözött egymástól, aminek egyik oka, hogy a fogyatkozások jellegében is nagy különbség volt a két nem között. Mivel a nők között az értelmi fogyatékosok aránya nagyobb volt, ezért a nők területi megoszlását jobban befolyásolta az ilyen jellegű szociális intézmények országon belüli elhelyezkedése.

Szerencsére találtunk olyan feldolgozási táblákat, amelyek a korábbi népszámlálások által felvett négy fogyatékos típus adatait terület szerint összegezték. (Az adatok egybefoglalását és javítását már nekünk kellett elvégezni.) A feldolgozás eredményei jól szemléltetik, hogy az érzéki és az értelmi fogyatékosok területi megoszlása mennyire különböző, ami főleg a szociális jellegű intézmények országon belüli eltérő telepítésére vezethető vissza. Az 1930-ban felvett érzéki és értelmi fogyatékosok területi megoszlása némileg eltért az összes fogyatékosétól: míg az összes fogyatékosnak 26,1 százaléka lakott Pest megyében, addig az érzéki és értelmi fogyatékosoknak 23,1 százaléka.

A feldolgozási táblák között – nyilvánvalóan a korábbi népszámlálásokkal történő összehasonlítás céljából – az érzéki és értelmi fogyatékosok korcsoport szerinti adatait is megtaláltuk. Ezekből az adatokból megállapíthatjuk, hogy fogyatékos típusok szerint elég eltérő volt a korösszetétel: az elmebetegeknek 15,4, a hülyéknek 8,2 százaléka tartozott a 60 éves és idősebbek közé, ugyanakkor a vakoknak 45,5 százalékát számíthattuk ezen idősebb korosztály körébe. Ez igazolja azt a megállapítást, hogy különösen a veleszületetten elmekárosodottak (hülyék) halandósága olyan jelentős mértékű volt, hogy

csak nagyon kis részük érte meg a 60. életévet. Ugyanakkor a vakok jó része felnőtt korban vált fogyatékosná, így jelentős részük tartozhatott az időskorúak közé. E tendencia nemenként kisebb-nagyobb eltéréssel, de azonos volt.

Az 1941. évi népszámlálás

Az 1941. évi népszámlálást különleges – háborús – körülmények között kellett végrehajtani, továbbá ennek a népszámlálásnak mind az 1869 és 1910 közöttiektől, mind az 1920. és 1930. évitől megkülönböztető vonása az ország területének különbözősége volt. Az 1941. évi népszámlálás területileg mintegy középhelyet foglalt el az első öt és a következő két népszámlálás között: az ún. átmenetileg megnagyobbodott Magyarország területe a trianoninak közel kétszerese, a régebbinek viszont alig több mint fele volt.

A fogyatékosok témája – az 1930. évi népszámlálás esetében alkalmazott módon – szerepelt a programban. Ez alkalommal azonban csak a fogyatékoság típusát kérdezték, a fogyatékoság okát nem, és a rokkantakra vonatkozó kérdésblokk is elmaradt. (E népszámlálás kérdőívén a tíz évvel korábbinál kevesebb szociális jellegű kérdés szerepelt.)

Az utasítás figyelemre méltó részletességgel szabályozta azt, hogy mikor kell a testi fogyatkozásokot az egyéb rovatba beírni. Ugyanakkor a többi fogyatékos típus (például a siketnéma, az elmebeteg) meghatározásától eltekint. A szövegből az is kiderül, hogy ha a kérdezettnek több fogyatékosága volt, azt is fel kellett venni.

Az 1941. évi népszámlálás végrehajtói bőséges publikációt terveztek a rendkívül gazdag népszámlálási adatállományból, de a világháborús események miatt e tervek nem valósulhattak meg.

A Történeti Statisztikai Kötetek c. sorozatban 1975 és 1985 között több olyan kiadvány jelent meg, amelyek a már 1941 és 1945 között készült feldolgozási táblák alapján közlik az 1941. évi népszámlálás adatait. E kiadványokból azonban a fogyatékosokkal kapcsolatos adatok hiányoznak, mégpedig azért, mert a megmaradt feldolgozási táblák sem tartalmazták ezeket az adatokat. (A Thirring Lajos által összeállított népszámlálástörténeti kiadványokból nem állapítható meg, hogy bár szerepelt a feldolgozási tervekben, már eredetileg is mellőzték-e a fogyatékosok adatainak feldolgozását, vagy a már elkészült táblák a háborús események miatt megsemmisültek.) Mindenesetre Thirring Lajos jelezte, hogy a fogyatékosadatok feldolgozása szerepelt a tervek között.

Az 1949. évi népszámlálás

A második világháború utáni első népszámlálásnak sok követelménynek kellett megfelelnie. Egyik legfontosabb feladat az volt, hogy a kormányzati, igazgatási problémák megoldása során felmerült sürgős adatszükséglet kielégíthető legyen. Feladata volt továbbá az is, hogy adataival a különféle és sok tekintetben alapvetően megváltozott folyamatokat, a nagymérvű társadalmi és gazdasági átalakulás jelenségeit korszerűen, de a múlttal való összehasonlítás lehetőségeinek biztosításával jellemezze. Így az 1949. évi népszámlálás keretében a korábban megszokottnál jóval tágabb körű adatgyűjtést kellett kialakítani. A hagyományos népszámlálási témakörökhöz kapcsolódott még a mezőgazdasági összeírás, az iparosok és kereskedők összeírása, az igazgatási, a népesség-nyilvántartási összeírás. Témánk szempontjából meg kell említeni, hogy az összeíróknak a

vakokról név- és lakcímjegyzéket kellett készíteni. (Az 1910. évi népszámlálásnál – igaz csak a feldolgozás fázisában – szintén készítették a vakokról címjegyzéket, amelyet azután az 1912. évi vakösszeírásnál használtak fel.)

A hagyományos népszámlálási kérdéseknél – hasonlóan a korábbi népszámlálásokhoz – voltak apróbb változtatások. A népszámlálás történetében először 1949-ben az ún. szellemi fogyatékosoknál nem választották el a hülyéket az elmebetegektől. Ez azt jelenti, hogy egységes kategóriát alakítottak ki erre a fogyatékos típusra. Ezzel elveszett egy fontos adat, mégpedig az, hogy a szellemi fogyatékoság születéstől fogva fennállt-e vagy csak később kezdődött. (A hülyék és az elmebetegek között főleg a halandóság tekintetében lehetnek különbségek.) Ha rákérdeztek volna a fogyatékoság okára vagy kezdetére, akkor el lehetett volna választani a két szellemifogyatékos-típust.

További változás már csak a feldolgozási kódutasításból, illetve a publikációkból derül ki, mégpedig az, hogy a testi fogyatékosoknál külön kódszámot kapott a végtaggal kapcsolatos adat, ha az teljesen hiányzott, illetve ha csonka, béna volt. Ez a módszer pontosította a testi fogyatékosággal kapcsolatos ismereteinket.

Az 1949. évi népszámlálás adatközlései – hosszú idő óta először – teljesen mondhatók; a kiadványsorozat valamilyen formában és terjedelemben – nagyon csekély kivétellel – csaknem minden feldolgozási részletre vonatkozóan közölte a fontosabb, sok esetben a részletes adatokat is. Ez a megállapítás igaz a fogyatékos témakörre is. Az 1900. évi népszámlálás óta ez a népszámlálás publikálta a legtöbb adatot a fogyatékoságról. Ezt a feldolgozási táblák gyors és pontos elkészítése is lehetővé tette.

A fogyatékosokkal kapcsolatos adatokat tartalmazó táblák a tizenkét kötetből álló kiadványsorozat 9. [12], illetve 12. kötetében [13] jelentek meg.

Az 1949. évi népszámlálás publikációjára is jellemző volt, hogy elemző szövegek alig jelentek meg. Mivel a fogyatékosok adatait elemző szöveget sem találtuk, ezért ezt az elemzést utólag végeztük el. Az elemzéshez olyan feldolgozási táblákat is felhasználtunk, amelyeknek adatai nem szerepeltek a nyilvános publikációkban.³ Bár az 1930. évi, illetve az 1949. évi népszámlálás fogyatékosokra vonatkozó adatai némileg eltérnek egymástól, igyekeztünk olyan táblákat összeállítani, amelyeknek adattartalma hasonló.

1949-ben a fogyatékosok száma 184 890 fő volt. 1930 óta számuk 8,6 százalékkal emelkedett. Ez az emelkedés természetesnek tekinthető, mivel a második világháború következtében megnőtt a fogyatékosok száma. (Például a mindkét szemére vakok száma 28,9 százalékkal nőtt, érdekes viszont, hogy a testi fogyatékosok száma alig mutatott emelkedést.) A fogyatékosok 70,2 százaléka férfi, 29,8 százaléka nő volt. A fogyatékosok népesség belüli aránya alig változott. (A férfiaké csökkent, a nőké emelkedett. A fogyatékos típusokat a fogyatkozások száma szerint részletezték, az adatok értékelését azonban ez a körülmény érdemlegesen nem befolyásolja. 1949-ben a fogyatékosok 10,7 százalékanak volt több fogyatékosága.

A népszámlálási felvételek azonos módszertani megoldásainak előnyeit mutatja, hogy a fogyatékos típusok megoszlása többé-kevésbé hasonló volt az 1930-as népszámláláséhoz. (Eltérés főleg abban volt, hogy csökkent a testi fogyatkozások és nőtt az érzéki fogyatkozások aránya.) A fogyatkozások jellege szerinti arányok nemenként ennél a népszámlálásnál is jelentősen eltérők.

³ Az újonnan feldolgozott táblákat lásd a 2. lábjegyzetben szereplő kötetben.

Az adatokat ezúttal is országrészenként, illetve megyénként csoportosítottuk. Az 1949. évi népszámlálás is kimutatta, hogy egyes érzéki- és értelmifogyatkozás-típusok területi megoszlása – az intézeti elhelyezésnek köszönhetően – eléggé különböző. Míg a vakok közel egyötöde lakott Budapesten, addig az értelmi fogyatékosoknál ez az arány csak 10,7 százalék volt.

Az 1949. évi népszámlálás néhány kombinációs ismérv tekintetében az 1930. évinél teljesebb. Például az összes fogyatékos típus esetében közöl korcsoportos adatokat. (A testi fogyatékosokról nincs korcsoportos információ 1930-ból.) Az adatok szerint az érzéki és értelmi fogyatékosok megoszlása többé-kevésbé hasonló volt az 1930. évi népszámlálásnál tapasztaltakkal. A testi fogyatékosok kor megoszlása jelentősen eltér az érzéki, értelmi fogyatékoságban szenvedőektől. Főleg az ún. aktív, 15–59 éves korúak arányában van különbség: a testi fogyatékosok között ennek a korosztálynak az aránya 74,4 százalék, az érzéki és értelmi fogyatékosok körében 66,0 százalék. Ha a fogyatékosok okára vonatkozó kérdést feltették volna, akkor valószínűleg igazolódna, hogy főleg azokban a korosztályokban magas a testi fogyatékosok aránya, amelyek részt vettek a háborúban vagy valamilyen baleset érte őket. (A férfiaknál a különbség még egyértelműbb.)

Új információ, hogy adatok vannak a kereső fogyatékosokról is. A 15–59 éves fogyatékosok 71,7 százaléka volt kereső 1949-ben, ami a hasonló korú népesség 64 százalékos arányához képest rendkívül magas. E magas arány abból adódik, hogy a fogyatékosok nemek szerinti összetétele a férfiak javára erősen eltolódott.

A két nem adatait külön vizsgálva, mindkét nem esetében alacsonyabb arányokat tapasztalunk, mint az ún. produktív korú népességnél: a fogyatékos férfiak 84,6 százaléka, a nők 35,3 százaléka volt kereső, szemben az össznépesség 94,6, illetve 36,1 százalékos arányával. Természetesen az aktív keresők aránya – a fogyatékoság súlyosságának megfelelően – fogyatékos típus szerint változott. Például a 15–59 éves szellemi fogyatékosok között a keresők aránya 36, a testi fogyatékosok körében pedig 78 százalék volt. Ezen belül is változó arányokat találtunk, például a jobb kézzel kapcsolatos fogyatékosok esetén 87,5 százalék, a mindkét láb fogyatékosok esetében 53,2 százalék volt az aktív keresők aránya.

*

Áttekintve kilenc népszámlálás anyagát, csak tisztelettel adózhatunk elődeinknek, hogy a nehéz sorsú, hátrányos helyzetű fogyatékosok témáját következetesen felvették a népszámlálási programba, annak ellenére, hogy tisztában voltak azokkal a módszertani problémákkal, amelyek e feladat elvégzését nehezítették. A vizsgálódás során azt is láttuk, hogy nem mindig sikerült teljes terjedelmében megvalósítani azt, amit az adott népszámlálási program kidolgozói elterveztek, de az évtizedek során felhalmozódott anyag így is alapvető forrást jelent e téma iránt érdeklődőknek.

A következőkben összefoglaljuk azt, hogy az egyes népszámlálások mely fogyatékos típusokat vizsgálták (lásd az 5. táblát), és a megjelent kiadványok közlési, illetve feldolgozási táblái milyen ismérvek kombinációja szerint hozták nyilvánosságra az adatokat. (Lásd a 6. táblát.) A fogyatékos típusoknál az adott népszámlálásnál használt megjelölést használjuk, az esetleges eltéréseket jegyzet formájában közöljük.

5. tábla

A fogyatékoság vizsgálata az egyes népszámlálásokban

Fogyatékoság típusa	1869.	1880.	1890.	1900.	1910.	1920.	1930.	1941.	1949.
	évi népszámlálás								
Vak	X	X	X						
Mindkét szemére vak				X	X	X	X	X	X
Teljesen vak						X			
Fél szemére vak						X	X	X	X
Siketnéma	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Teljesen siket						X	X	X	X
Néma							X	X	X
Hülye	X	X	X	X	X	X	X	X	
Elmebeteg	X	X	X	X	X	X	X	X	
Fogyatékos elméjű									X
Jobb keze						X	X	X	X
Bal keze						X	X	X	X
Fél lába						X	X	X	X
Mindkét lába						X	X	X	X
Egyéb fogyatékoság						X	X	X	X
Fogyatékoság oka							X		
Betegség		X	X						
Tüdőcsúcsshurut						X	X		

Megjegyzés. A fogyatékoságot 1869-ben, 1880-ban, 1890-ben a számlálólap jegyzet rovatában kérdezték (Budapesten a kérdőíven szerepelt). Az 1920. évi népszámláláskor az 1901–1865. évben született férfiakról, illetve az 1865 előtt született tényleges és a háborúba önként jelentkezett katonáktól kérdezték a teljes vakságot, a teljes siketséget és a teljes végtaghiányt. 1949-ben a teljes végtaghiányt külön kellett jelölni és külön is kódolták.

6. tábla

A fogyatékosággal kapcsolatos információkat tartalmazó közlési és feldolgozási táblák

Ismérv	1869.	1880.	1890.	1900.	1910.	1920.	1930.	1941.	1949.
	évi népszámlálás								
Nem, terület	K	K	K	K					K
Korcsoport		K	K						
Nem, korcsoport									K
Nem, korcsoport, terület		F		FK	F	F	F		F
Anyanyelv		K	K	K					
Nem, anyanyelv, terület		F		F		F			
Vallás		K	K	K					
Nem, vallás, terület		F		F		F			
Családi állapot nemenként		K	K						
Nem, családi állapot, terület		F							
Műveltség		K	K						
Nem, műveltség, terület		F		F					
Terület							K		

(A tábla folytatása a következő oldalon.)

(Folytatás.)

Ismérv	1869.	1880.	1890.	1900.	1910.	1920.	1930.	1941.	1949.
	évi népszámlálás								
Gazdasági aktivitás									K
Gazdasági aktivitás, terület							F		
Nem, foglalkozás	K								
Nem, foglalkozás, terület	F								
Foglalkozási főcsoport, terület							F		
15–59 éves keresők: foglalkozási főcsoport, foglalkozási viszony								K	
15–59 éves keresők: nem, korcsoport, összevont foglalkozási ág, foglalkozási viszony, terület									F
Testi fogyatkozás oka, nem, terület							F		
Fogyatékos együtt, nem, műveltség, vallás, foglalkozás, terület						F			

Megjegyzés:

K – közlési táblák,

F – feldolgozási táblák.

7. tábla

A fogyatékosok száma a fogyatékoság típusa szerint, 1949 és 1990

Megnevezés		Szám szerint		Százalék	
1949-ben	1990-ben	1949-ben	1990-ben	1949-ben	1990-ben
Érzéki fogyatkozások					
Mindkét szemére vak	Vak	8 698	7 785	4,2	2,1
Fél szemére vak	Egyik szemére nem lát	32 144	17 715	15,7	4,8
	Együtt	40 842	25 500	19,9	6,9
	Gyengénlátó	-	43 610	-	11,8
Siketnéma	Siketnéma, néma	6 946	4 525	3,4	1,2
Néma		2 364	-	1,2	-
	Együtt	9 310	4 525	4,6	1,2
Teljesen siket		7 380	-	3,6	-
	Nagyothalló, siket	-	43 475	-	11,8
	Beszédhibás	-	8 435	-	2,3
Fogyatékos elméjű	Értelmi fogyatékos	32 672	71 930	16,0	19,5
Összesen	Összesen	90 204	197 475	44,1	53,6
Testi fogyatkozások					
Jobb keze	teljesen hiányzik	25 950	-	12,7	-
Bal keze	vagy	24 346	-	11,9	-
Fél lába	csonka	40 377	-	19,7	-
Mindkét lába	vagy béna	10 594	-	5,2	-
	Testi fogyatékos	-	35 800	-	9,7
	Mozgássérült	-	110 230	-	29,9
Összesen	Összesen	101 267	146 030	49,5	39,7
Egyéb	Egyéb, ismeretlen	13 271	24 760	6,5	6,7
<i>Mindösszesen</i>	<i>Mindösszesen</i>	<i>204 742</i>	<i>368 265</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Kilenc népszámlálás közlési és feldolgozási tábláinak tartalmát foglaltuk a 6. táblába. Természetesen egyetlen táblában nehéz minden részletre kitérni, ezért csak a főbb összefüggéseket ismertetjük.

Az 1880–1900. évi népszámlálásoknak több adata nem külön táblázatként, hanem ún. szövegekői táblaként jelent meg. A 6. táblában a terület mint ismerv nagyon változatos részletezést jelent. A közlési táblák többnyire törvényhatóságokéi bontást tartalmaznak, a feldolgozási táblák között már vannak olyanok, amelyek ennél részletesebb területi bontásban készültek.

E tanulmánynak nem tárgya az 1990. évi népszámlálás eredményeinek ismertetése, de nem tudjuk megkerülni azt a kérdést, hogy a korábbi népszámlálások eredményei miképpen viszonyulnak az 1990. évi népszámlálás fogyatékos-felvételének adataihoz. Nyilvánvaló, hogy a kilenc népszámlálás közül az 1949. évi információival érdemes az 1990. évi adatokat összehasonlítani, tekintettel arra, hogy ez a népszámlálás közölte a legteljesebb fogyatékos körre vonatkozó adatokat, és időben is a legközelebbinek tekinthetjük. (Az 1990. évi népszámlálás fogyatékosokkal kapcsolatos adatai [14]-ben jelentek meg.)

A csoportosítást úgy végeztük, hogy a legjobban összehasonlítható kategóriák kerüljenek egymás mellé. Az adatok értékelésekor a következő főbb módszertani különbségre hívjuk fel a figyelmet:

- az 1949. évi népszámlálás adatai a fogyatkozások számát, az 1990. évi információk a fogyatékos emberek számát jelentik;
- az 1949. évi adatok teljes körűek, az 1990. évi információk 20 százalékos reprezentatív mintából származnak;
- az 1949. évi népszámlálás fogyatékos-kategóriáiból hiányzik a gyengénlátó, illetve a nagyothalló fogyatékos típus;
- a testifogyatékos-kategóriák tartalma jelentősen eltér;
- az 1990. évi népszámlálás közlési tábláiban a kis esetszám miatt a siketek és a nagyothallók összevontan szerepelnek; ugyanez a helyzet a siketnéma és néma kategóriák esetében.

Az 1930. évi, az 1949. évi és a 1990. évi népszámlálás fogyatékosokra vonatkozó adatainak értékelése külön tanulmány keretében történik. A 7. tábla adataihoz annyit szükséges megjegyezni, hogy az egyes kategóriákba tartozó fogyatékosok abszolút száma, aránya viszonylag közel esik egymáshoz (például vakok), más kategóriákban meglehetősen eltér (például értelmi fogyatékosok). Mindenesetre az érzéki és az értelmi fogyatékosok, illetve a testi fogyatékosok aránya mindkét népszámlálás adatai szerint elég közel esnek egymáshoz. (Ezek a megállapítások az 1990. évi népszámlálás adatai esetében a gyengénlátók és a nagyothallók nélkül értendők.)

A népszámlálások fogyatékosággal kapcsolatos témakörének feldolgozása módszertani szempontból is sok tanulsággal járt. A téma kutatásához, a meglevő adatállományok értelmezéséhez és a jövőbeni adatfelvételekhez – reméljük – segítséget nyújthat az általunk feltárt gazdag forrásanyag.

IRODALOM

[1] Az 1869–1980. évi népszámlálások története és jellemzői. Írta: dr. Thirring Lajos. I. rész (1869–1910), II. rész (1920–1941), III. rész (1949). (A III. részt dr. Thirring Lajos tanulmányai és hagyatéka alapján összeállította Dallos Ödönne.) Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1983., 1988., 1989.

- [2] A magyar népszámlálások előkészítése és publikációi 1869–1990. (I.–II.) Szerkesztette: *dr. Klinger András, dr. Kepcs József*. Budapest. Központi Statisztikai Hivatal. 1990., 1992. 166 old. és 248 old.
- [3] A Magyar Korona Országában az 1870. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei a hasznos háziállatok kimutatásával együtt. Országos Magyar kir. Statisztikai Hivatal. Pest. 1871.
- [4] A Magyar Korona Országában az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei némely hasznos háziállatok kimutatásával együtt. Országos Magyar kir. Statisztikai Hivatal. Budapest. 1882.
- [5] A Magyar Korona Országában az 1891. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei. Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal. Budapest. 1893.
- [6] A Magyar Szent Korona Országainak 1900. évi Népszámlálása. Harmadik rész. A népesség részletes leírása. Magyar Statisztikai Közlemények 5. kötet. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1907.
- [7] A Magyar Szent Korona Országainak 1900. évi népszámlálása. Tizedik rész. Végeredmények összefoglalása. Magyar Statisztikai Közlemények 27. köt. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1909. 101–103. oldal
- [8] Magyarország népességi statisztikája. Írta: *dr. Kenéz Béla* miniszteri segédtitkár a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatalban. Stampfel-féle Könyvkiadóhivatal. Budapest. 1906.
- [9] A Magyar Szent Korona Országában az 1912. évben végrehajtott vakságügyi statisztika eredményei. Magyar Statisztikai Közlemények 55. köt. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1916.
- [10] Az 1930. évi népszámlálás. VI. rész. Végeredmények összefoglalása, továbbá az 1935., 1938. és 1939. évi népösszeírások végeredményei. Magyar Statisztikai Közlemények 114. köt. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1941.
- [11] Népszámlálási kérdések. Az 1949. évi népszámlálás tapasztalatai. Írta: *dr. Thüring Lajos*. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1957. 39. oldal
- [12] 1949. évi népszámlálás. 9. Demográfiai eredmények. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1950.
- [13] 1949. évi népszámlálás. 12. Összefoglaló főeredmények. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1952.
- [14] 1990. évi népszámlálás. A fogyatékosok életmódja és életkörülményei (a 20 százalékos reprezentatív minta alapján). Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1995.

TÁRGYSZÓ: Népszámlálás.

SUMMARY

The study gives a brief summary of the main characteristics of the population census in question, setting the specific area of handicapped in a certain place within the survey system of population censuses. The documents of the history of statistics give a picture of some facts: how many handicapped lived in Hungary in different periods of history, what kind of defect they suffered from. Some surveys subtend that: data are available on the distribution of handicapped by sex, age, marital status, occupation, qualification (literacy), nationality, religion and region. This part of the study can be taken for social history study since, from the aspect of sociology, changes in the number of handicapped were affected by the conditions of public health, wars, and modernization processes, namely living conditions in large towns, work and traffic accidents due to industrialization.

Empirical analysis of handicapped emerges several methodological problems. It is worth considering first of all methodology applied in population censuses of long tradition, in order to obtain information for further analysing this social stratum of unfavourable position.

A PIACGAZDASÁGRA ÁTTÉRŐ EURÓPAI ORSZÁGOK FELZÁRKÓZÁSA (II.)

NÁDUDVARI ZOLTÁN

A piacgazdaságra áttérő országok körét és az összehasonlíthatóság nehézségeit a tanulmány első részében (*Statisztikai Szemle*. 1996. évi 7. sz. 550–564. old.) tekintettük át. Az országok fejlődési útjainak vizsgálatakor néhány olyan mutatót választottunk ki, melyekkel többé-kevésbé jellemezhetővé és összehasonlíthatóvá tehetők az egyes országok, országcsoportok. Ezt követően a fejlődési pályákat hasonlítottuk össze, a szóban forgó országok felzárkózásának világpiaci és makrogazdasági hátterét vizsgálva.

A tanulmány második részében az egyes országok fejlődési pályáinak előrejelzéseit tartalmazó ún. forgatókönyveket ismertetjük.

A LEHETSÉGES INTEGRÁCIÓS FORGATÓKÖNYVEK

Az elemzők világszerte fokozott érdeklődéssel figyelik a keleti térség erőfeszítéseit, és megkísérik az egyes országok fejlődési pályáját előre jelezni. Az egyes forgatókönyveket „testre szabott” ütemezéssel pontosítják majd a folyamatban levő, az Európai Unióba való felvétel információs alapjait megteremtő szakasz lezárását követően. A kelet-európai országok egy része „szakmai önéletrajz” jelleggel most vázolja fel az Európai Unió kérdőívére adott válaszokkal, hogy az utóbbi fél évtizedben mit tett a csatlakozás érdekében. E pálya akkor meggyőző és vezet pozitív döntésre mind a befogadók, mind a csatlakozni szándékozók részéről, ha hitelesíthető információkra épül.

Sok kelet-európai ország számára az igazi kérdés a „merre”, a „kikkel” és a „milyen áron”. Csak az erre adott válaszok ismeretében pontosíthatók az új pályára jutás egyéb fontos feltételei. A feltételek előkészítése a négy „visegrádi” országban évekkal ezelőtt megkezdődött. Napjainkban a közvélemény számára is egyértelművé vált, hogy ilyen hosszú távú döntéseket csak a statisztikák által alkotott hiteles képet elemezve hoznak nemcsak a nyugat-európai befogadók, hanem egyre inkább az új fejlődési pályára törekvő más országok is.

Az Európai Unióba törekvő kelet-európai országok és a fogadó integrációs szervezetek érdekeltviszonyai a mélyreható átalakulási folyamattal összefüggésben értékelhetők. A fejlettségi különbségekből eredően a csatlakozás pozitív és negatív hatásaival egyaránt számolni kell. Az Európai Unió egészét tekintve 1993-ban az egy főre jutó GDP 15 063 dollár volt, ami mintegy négyszerese az új pályán haladó kelet-európai or-

szágok átlagosan 3807 dolláros színvonalának. Nagy körültekintést igényel az adatforrásokban a hivatalos valutaárfolyamokkal megadott mutatók nemzetközi összehasonlítása, figyelembe kell venni ugyanis a tényleges vásárlóerők eltérő arányait is. Kellő fenntartással kell kezelni a Világbank kiadványában szereplő becsült fejlettségi mutatók megalapozottságát és az átlagszámítás (közelebről nem ismert) súlyozási viszonyait.

A Világbank kiadványában [12] az 1993-ra számított (sok esetben becsült) egy főre jutó bruttó hazai termék vagy ehhez közelálló tartalmú teljesítménymutatók alapján a négy „visegrádi” ország sorrendje: Magyarország (3330 dollár), Cseh Köztársaság (2730 dollár), Lengyelország (2270 dollár) és Szlovákia (1900 dollár). Az új pályán haladó országok közé sorolt Szlovénia (6310 dollár) és Észtország (3040 dollár) eszerint sokkal fejlettebbek, mint a később indult országok, amelyek közül Lettország (2030 dollár) megelőzi Litvániát (1310 dollár), Bulgáriát (1160 dollár) és Romániát (1120 dollár). A leszakadó országok 1993. évi sorrendje: Fehéroroszország (2840 dollár), Orosz Föderáció (2350 dollár), Ukrajna (1910 dollár), Moldávia (1180 dollár). A Szovjetunió felbomlása nyomán Ázsiában megalakult független államok (470–960 dollár) megelőzik az alban GNP színvonalát (340 dollár). [9]

Az új pályán haladó országok csoportja az 1993. évi vásárlóerő-paritással számított GDP alapján is megelőzi a később indult országokat. A sorrend: Cseh Köztársaság (7770 dollár/fő), Észtország (6860 dollár/fő), Magyarország (6260 dollár/fő), Lengyelország (5010 dollár/fő), illetve Szlovákia (6450 dollár/fő), Lettország (5170 dollár/fő), Bulgária (3730 dollár/fő), Litvánia (3160 dollár/fő), Románia (2910 dollár/fő). Magyarország 1995-ben elérte a 7000 dollár/fő színvonalat a vásárlóerő-paritás alapján (a hivatalos kereskedelmi árfolyamon számított magyar GDP 1995-ben 4300 dollár/fő).

Egy nyugat-európai elemzés [1] feltételezi, hogy az Európai Unió országainak növekedése átlagosan évi 1 százalék, a kelet-európai országok fejlődési üteme pedig ennek háromszorosa lehet. Ebben az esetben sem valószínű az új pályára térő országcsoport közeli felzárkózása, mert az előbbiek évi növekménye (150 dollár/fő) nagyobb az utóbbiakénál (115 dollár/fő). Az ütemek összehasonlítása során sokféle foratókönyv adódik, az Európai Unió esélyei várhatóan kedvezőbbek, a kelet-európai országoké viszont bizonytalanabb az előrejelzetnél.

A következő évtizedek fejlődése jórészt attól függ, hogy az átalakuló országok milyen gazdasági érzékenységgel integrálódnak a világgazdaságba és különösen az európai gazdasági rendszerbe. Több elemzés vizsgálta az előnyök és a hátrányok mérlegelésével, hogy mi történik, ha a később indult, valamint az ennél is fejletlenebb leszakadó kelet-európai országok belépnek az Európai Unióba. A kelet-európai országok többsége még hosszú ideig nem lesz képes az OECD és az Európai Unió teljes jogú tagjaira vonatkozó szigorú feltételek teljesítésére, ezért más megoldásokat is célszerű vizsgálni és ez fokozottan érvényes a leszakadó országokra. Az OECD-be már felvett Cseh Köztársaság és Magyarország további integrációs programja ugyancsak most alakul ki.

A kölcsönös alkalmazkodás nemzeti, illetve európai integrációs stratégiái különböznek egymástól az elnyerhető előnyök, az elkerülhetetlen megrázkódtatások intenzitása és a megvalósulás reális ütemezése tekintetében. Logikailag két játékos nyeresége és vesztesége kombinálható, megengedve, hogy vannak esetek, amikor mindkettő nyer vagy veszít (a játék nem nulla összegű). A „fogadóelőny” azt a stratégiát jelzi, amelyben az Európai Unió távlatilag előnyösnek értékeli a befogadást, amely azonban az érintett

keleti partnerekre más változatban nem mutakozó terheket, kötelezettségeket róhat. A „csatlakozó előny” ennek a fordítottja, a kelet-európai országok által megszerzett kedvezmények árát az integrációs szervezet más tagországaival fizettetik meg. A „közös előny” és a „közös hátrány” esetén a csatlakozás hatásaként az előbbi stratégiák pozitív, illetve negatív eredményeit mindkét fél érzékeli.

A feleknek az európai integrálódásért viselt terhei feltehetően akkor a legnagyobbak, ha az említett országok az Európai Unió teljes jogú tagjává válnak. Ennél kisebb lehet a kölcsönös tehervállalás, ha az országok (megfelelő feltételek megléte esetén) az Európai Gazdasági Terület intézményeihez csatlakoznak, szorosabb integrációs kötıtségek nélkül. Egy harmadik, reális forgatókönyv szerint az „együttélés” elvét követik a nyugatiak és a keletiek. Eszerint a térség országai saját kelet-európai szabadkereskedelmi övezetük (például a CEFTA) révén javítják tárgyalási pozíciójukat más integrációs szervezetekkel.

Vannak további stratégiai lehetőségek is, például a csendes-óceáni térség országaival vagy más gyorsan fejlődő (például távol-keleti) országokkal fennálló gazdasági kapcsolatok távlati bővítése, lemondva az előbbi intézményes együttműködési formákról. A következőkben csak az első három forgatókönyv szerepel.

A) Teljes jogú EU-tagság

A belépés mellett és ellen szóló érveket kell összevetniük a politikai döntéshozóknak. Soktényezős elemzések alapján tárható fel, hogy a piaci térség növelése érdekében mekkora terheket, kockázatokat érdemes még vállalni a belépő és a befogadó országoknak. Az érdekviszonyok (és főleg adatháttérrel való megalapozhatóságuk) jobb áttekinthetősége érdekében a feleket érintő előnyök és hátrányok itt csak rövid utalásokkal szerepelnek.

A csatlakozás közös előnyei a következők:

- Kelet-Európa gazdaságának növekedése, modernizálása javítja a fejlett technikára épülő termékek jövedelmezőségét, ezzel erősödne a megnövelt Európai Unió nemzetközi versenyképessége; a csatlakozás legfontosabb következménye ugyanis az áruforgalom minden korlátjának leépítése, és ezzel hatalmas értékesítési piac nyílna Kelet-Európa termékei és szolgáltatásai részére, ugyanakkor a nyugat-európai áruk is korlátozás nélkül juthatnának a földrajzilag kibővíthető belső piacra (lásd a Függelék 8. tábláját);

- a tőkepiacon, valamint a bankrendszerben bekövetkező átalakulás az Európai Unióhoz csatlakozás egyik lényeges feltétele: a teljes jogú tagságot elnyerő országok az európai modellre áttérve érhetik el a nyugati befektetők által igényelt biztonságot, küzdhetik le a beruházások növelését gátló fenntartásokat, és ezekkel a befektetésekkel megújítható a kelet-európai országok tőkeállománya, viszonylag gyorsan megteremthetők a gazdasági fejlődés mennyiségi és minőségi feltételei;

- az Európai Unió korábbi, dél-európai kiterjesztése során szerzett politikai, gazdasági stabilizálási tapasztalatok a kelet-európai gazdaságokat konszolidáló reformokhoz is jól hasznosíthatók, és ez erősítheti a közvélemény és a befektetők bizalmát a kialakuló új rendszerek iránt.

A fogadóelőnyök többek között:

- a nyugat-európai életszínvonal is más feltételekkel növekedhet (bizonyos idő után), ha az olcsóbban termelő országok teljes jogú taggá válnak, ha szélesedik a most „kényes áruk” közé sorolt élelmiszerek, ruházati cikkek és hasonlóak választéka, megnövekedhet a kelet-európai gyártók részesedése az árszála alsó kategóriáiban;

- a kelet-európai országok növekvő mértékben válnának a nyugat-európai cégek kiterjesztett piacává, és a fő haszonélvezők a fejlettebb országok lennének, a technológiai szerkezet korszerűsítéséhez kapcsolódó minőségi fejlődésnek ugyanis kicsi az esélye a kevésbé fejlett országokban;
- a Maastrichti Egyezmény értelmében a teljes jogú taggá váló országok is köteleznék magukat, hogy átveszik az Európai Unió társadalmi és környezeti szabványait, akkor is, ha ennek hatására megnövekszik a termelés, valamint a munkaerő költsége, és ez a költségnövekedés csökkentené a különböző országok telephelykínálata közötti jelenlegi kelet-európai költségelőnyt.

A csatlakozók előnye:

- az újonnan csatlakozók jelentős összegeket kapnának a közös pénzalapokból anélkül, hogy a jelen szakaszban tisztázott lenne ennek kereskedelemfejlesztő hatása;
- a jelenlegi korlátozások feloldásával közvetlenül eljuthatnak az Európai Unió országaiba a kelet-európai olcsóbb áruk, elsősorban az élelmiszerek, a nagyobb sorozatban termelhető feldolgozott termékek (lásd a Függelék 8. tábláját), és a vitathatatlan versenyelőny az exportálók kisebb bérköltsége a teljes jogú tagság elnyerése után is megmarad;
- különleges helyzet várható az agrártermékek piacán, hiszen az új tagországoknak is alkalmazkodni kellene az Európai Unió agrárrendtartásának előírásaihoz, az árgaranciákhoz, a protekcionista árkiegyenlítő programhoz, így a kelet-európai országok az Európai Unió agrártámogatási alapjából tekintélyes összegeket kaphatnak, és jövedelmező exportot érhetnek el, ami pedig erősíti gazdasági növekedésük esélyeit;
- az Európai Unió szerkezetváltoztatási alapja is nagy esélyeket kínál a belépett országoknak, az alap elszámolási szabályai szerint a kelet-európai országok mindegyike nagyobb összegű támogatást kapna, mint befizetések összege, tehát nettó felvevő helyzetbe jutnának a GDP színvonala alapján;
- a jelenlegi tagországok munkahelyeivel versenyezve előnyt jelent a kelet-európai országok számára az alacsonyabb munkaerőköltség, ami földrajzi átrendeződéssel járó telephely-változtatást is valószínűsíthet például a szerszámgépek, textiltermékek gyártásában, a bér munkára alapozott feldolgozásban, és ez mind ágazati, mind regionális foglalkoztatási gondokkal, beruházások kiesésével járhat Nyugat-Európában;
- kétséges, hogy a telephely-változtatás említett (a nyugat-európai országok számára kedvezőtlen) várható hatásait képes lesz-e ellensúlyozni a bonyolultabb nyugati termékek új tagországokban megnyíló nagyobb piaca.

A közös hátrányok közül megemlíthendők:

- a gazdasági előrejelzések (bár eltérő intenzitással) Európa egészének stabilitását féltik ettől a lépéstől, mértékadó vélemények szerint ugyanis az Európai Unió nagymértékű szélesítése hatással lehet a földrész gazdasági virágzására, biztonságára (az Európai Monetáris Unió egyik alapkövetelménye, hogy közelítsék egymáshoz a jelenlegi tagországok kiválasztott makrogazdasági mutatóit, és addig nem várható az Európai Unió túlzott kiterjesztése kelet felé, amíg az elemzések nem valószínűsítik, hogy az újonnan belépő az előírt ütemben képes lesz teljesíteni az Európai Unió követelményeit);
- a kölcsönös piacnövelés a kelet-európai termelési szerkezet egy részét állandósíthatja, csökkentve ezzel a cserearányok javításának esélyét, így az érintett ország nem képes csökkenteni külkereskedelmi deficitjét;
- stabil árakat csak a szabályozott agrárpiac résztvevőjeként érhetnek el a csatlakozók, ez elősegítheti a folyó fizetési mérleg kiegyensúlyozását is, de a jelenleginél stabilabb agrárárak a mezőgazdasági termelés fokozására ösztönöznek, és ez távlatilag termékfeleslegnek halmozódására vezethet;
- több nemzetgazdasági ágat (elsősorban a mezőgazdaságot, nehézipart) érintő programok indulhatnak, de ahol az Európai Unió szerepet vállal az anyagi támogatásban, ott nem kellően hat az ösztönzés a csatlakozási célok között kiemelten kezelt modernizálásra (a juttatások megmenthetnek a világpiacon már nem versenyképes üzemeket is);
- a munkaerő szabad áramlása révén reális az a veszély, hogy a legjobban képzett munkaerőt a nyugati országok elszívják a keleti országokból és ezzel csökkenne a struktúra korszerűsítésének esélye, megmerevedne a korábbi gazdasági szerkezet;
- a potenciális új belépőknek nem áll érdekükben, hogy a nyugati országok „hátsóudvarává” váljanak, a kelet-európai modernizációs törekvések a teljes jogú tagság hatására megakadhatnak; a csatlakozóknak szá-

molniuk kell tekintélyes többletráfordításokkal – amelyek az Európai Unió társadalmi, jogi és egyéb előírásainak érvényesítéséből erednek – és tekintélyes nem vámjellegű korlátokkal a megnyíló európai piacokon.

Számos vélemény szerint a teljes jogú tagság ma még nem időszerű a legtöbb kelet-európai ország számára.

B) Csatlakozás az Európai Gazdasági Térséghez

A második forgatókönyv az Európai Unió „előszobájának” tekintett Európai Gazdasági Térséghez csatlakozás tényezőit tartalmazza, a három korábbi EFTA-tagország (Ausztria, Finnország és Svédország) tapasztalatai alapján. Nehéz megállapítani az itt vizsgált pályák alapján, hogy a kelet-európai országok közül melyeket és milyen időtávon érint ez a csatlakozási változat.

A közös előnyök a következők lehetnek:

- az Európai Gazdasági Térség tagországai is élvezik az egységes európai belső piacon érvényesülő szabadság négy előnyét (az áruk, a szolgáltatások, az emberek és a tőkék szabad áramlását) anélkül, hogy az Európai Unió teljes jogú tagjai lennének, de az általános elvek, különösen az emberek szabad áramlását illetően, csak fokozatosan valósulhatnak meg, várhatóan a később indult országok sokkal előbb érzékelhetik ennek előnyét, mint a fehérorosz, az orosz vagy az ukrán gazdaság;

- tapasztalat szerint a csatlakozás növelheti a piaci forgalmat, bővíthetők a beruházások, ennek hatására javulhat a foglalkoztatás és fenntartható a gazdasági növekedés;

- pozitív hatás a kutatási, a környezeti és a társadalmi politikák összehangolásában is megmutatkozhat, könnyebben szervezhető a fejlett technikára alapozott tőkejavak beáramlása Kelet-Európába, ahol a korszerű technika fogadására jól képzett vagy szakmai képzésre nyitott munkaerő áll rendelkezésre (az alapozó szakaszban a legfontosabb környezeti, társadalompolitikai szabályokat az Európai Unió segítségével honosíthatják meg az érintett országokban).

Fogadóelőny az Európai Unió szempontjából:

- a Térség országainak vállalniuk kell, hogy megnyitják piacaikat az Európai Unióból származó áruk előtt;
- az Európai Gazdasági Térség nem ad jogot a mezőgazdasági termékek európai piacainak elérésére, emiatt a kelet-európai országok a számukra legérzékenyebb árucsoporttal kapcsolatos előnyökből továbbra is kimaradnának (ez a tényező az Európai Unió teljes jogú tagsága kérelmezésének egyik fő ösztönzője.);

- a kívül maradók számára az Európai Unió nem folyósít támogatást a szerkezetfejlesztési alapból, ezért a fejlesztési intézkedések terheit az érintett országok maguk viselik;

- különösen nagy ráfordításokkal terheli a kelet-európai országokat az agrártermelés átalakítása, ebben a változatban ugyanis a kelet-európai élelmiszerek piaca lényegében nem bővül;

- az Európai Gazdasági Térség nem válhat fogyasztási unióvá, sokkal gyengébb a kívülálló országcsoport védelmi rendszere, mint amilyen az Európai Uniót jellemzi;

- hátrányos a kelet-európai országok számára, hogy nem jutnak olyan hatásos eszközhöz saját fejlődésük irányítására, meggyorsítására, mint amilyen az Európai Unióhoz csatlakozás forgatókönyve esetén elérhető.

A csatlakozó országok előnyei a következők:

- a Kelet-Európa országai közötti kereskedelem is megélné az egységes belső piacra vonatkozó szabályok alkalmazásával, az Európai Gazdasági Térség a legközvetlenebb ugródeszka az Európai Unióba lépéshez, bár a teljes jogú tagsághoz képest hátrányokkal is számolni kell;

- megnövekedhet az európai foglalkoztatottak közötti versengés, és nyugat-európai munkahelyek is veszélybe kerülhetnek, ha a nyugatról szabadabban áramló tőke Kelet-Európa gazdaságát korszerűbbé teszi;

- a nyugatra áramló képzett kelet-európai munkaerő is versenyt támaszt a nagyobb keresetű helyi diplomások és más szakértők körében.

C) A szabadkereskedelmi övezet kibővítése

A harmadik forgatókönyv arra az ígéretre épül, hogy az előző kettővel elérhető reális integrációs előnyök helyett Nyugat-Európa a kelet-európai országokkal korrekt gazdasági kapcsolatokat fog tartani.

A térség „új pályán haladó” országait tömörítő szabadkereskedelmi övezete a CEFTA, amely elsősorban a „később indult” és a „leszakadó” országok csatlakozása esetén a nemzetközi együttműködésre kedvező feltételeket kínál. E változat koncepciójának fő vonzereje, hogy nagymértékben megnövelhetők a kelet-európai piac méretei. A szabadkereskedelmi övezetet kibővítve a CEFTA tagországai az Európai Unióval folyó tárgyalásokon a jelenleginél előnyösebb kereskedelmi feltételeket érhetnek el. A fő cél, hogy a nagy fogyasztói piac ne legyen alávetve az Európai Unió kereskedelmi diktátumának.

E forgatókönyv a következő közös előnyöket biztosítja:

- hosszabb idő alatt alakul ki a válasz arra a kérdésre, hogy felkészült-e az Európai Unió (és ha igen, milyen időponttól) újabb tagországok fogadására, és a „parkoló pálya” jellegű megoldás olyan egyedileg ütemezhető módon oszthatja el a felzárkózás terheit, ahogy azokat Kelet-Európa egyes országai – szerves fejlődés révén, nagyobb társadalmi-gazdasági megrázkódások nélkül – képesek elviselni (az Európai Unió követelményeihez igazodás azonban ebben a változatban is jelentős erőfeszítéseket igényel a belépésre felkészülő kelet-európai országoktól);

- a tranzakciók költségeinek kölcsönös csökkentése kedvezően hatna a jelenleginél nagyobb kelet-európai földrajzi körzet külkereskedelmi ügyleteire, az olcsóbb árukából megnövekedne a kölcsönös forgalom, ami közvetve a nyugat-európai szállításokat is fellendítheti;

- érvényesülhetnek a kisebb munkaerőköltségből fakadó előnyök, ezzel leszorítanak a fogadó nyugat-európai országok fogyasztói árait és helyes befektetési döntésekre vezetnének.

A fogadóelőny az Európai Unió részéről:

- a kelet-európai szabadkereskedelmi övezetre (elsősorban az Európai Unió országaival szemben) egységesen alkalmazhatóvá válnak a tarifális és nem vámjellegű (elsősorban hatósági, műszaki és szavatossági előírásokból adódó) korlátok a saját piacok, korszerűsítési programok védelmére;

- a CEFTA kibővítése esetén nagyobb piacra szállíthatnának a nyugat-európai exportőrök is, és az Európai Unió piaci eszközökkel továbbra is befolyásolhatná a térségek közötti kereskedelem mennyiségét, összetételét;

- a CEFTA révén a kelet-európai áruk kétoldalú kereskedelmi megállapodások alapján szabadon bejuthatnak az Európai Unió piacaira (így a „kényes” árukat – élelmiszert, ruházatot, acélterméket stb. – is beleértve.);

- nincs hatással a CEFTA működése az Európai Unió agrártermékpiacára, a kelet-európai mezőgazdasági termékekre továbbra is vonatkozna az Európai Unió importszabályozása;

- az Európai Unió megakadályozhatja más „kényes áruk” bevitelét (például kétoldalú egyezményekkel, dömpingellenes szabályokkal stb.).

A csatlakozók előnyei:

- a CEFTA bővülése a befektetők számára a jelenleginél vonzóbbá tenné a szabadkereskedelmi övezetet a helyi piacok nagyságát és a fejlesztés ráfordításait (a vám- és a jogszabályok miatti kiadásokat) tekintve; vonzóbb lenne a befektetés valamely kiválasztott országban, amennyiben a fejlesztés eredményeként kibocsátott áruk a többi kelet-európai ország piacára is szabadon eljuthatnak;

- a fejlett gazdaság modern ágazatai helyben alkalmazhatják a képzett helyi szakembereket, így szükség-telen, hogy tömegesen áttelepüljenek a nyugati országokba.

A CEFTA és tagjai részéről említésre méltók a következő közös hátrányok:

- bizonytalan a szabadkereskedelmi övezethez csatlakozók köre, nagyon heterogén a potenciális tagországok fejlettségi színvonala és tisztázatlanok a gazdasági hatások;
- a KGST tapasztalataira tekintettel kérdéses, hogy milyen hatékonyságú lenne a kibővített CEFTA működése, az integrációs szervezetnek például egyenként kellene vizsgálni a leszakadó országok csatlakozásához fűződő kölcsönös érdekeket és a felzárkózás reális gazdasági alapjait;
- csak helyi humántőke hasznosítására számíthatnak; nem lenne mód a kelet-európai munkaerő szabad áramlására Nyugat-Európa vonzó országaiba;
- ehhez a stratégiához is növekvő nyugat-európai támogatás szükséges;
- a tőke és a munkaerő szabad áramlása attól is függ, hogy a kelet-európai országok milyen mértékben liberalizálják a térségen belüli kereskedelmet.

*

Az Európa keleti és nyugati országai közötti együttműködést a kilencvenes évek első felében új alapokra helyezte a KGST felbomlása nyomán kialakult és a piacgazdaságra való áttéréssel, a gazdasági szerkezet gyökeres változásával jellemezhető kelet-európai folyamat. A térség országairól rendelkezésre álló és egymással összevethető gazdaságstatisztikai adatok alapján felvázolható, hogy az átalakuló országok egymástól nagymértékben különböző fejlettségére tekintettel milyen eséllyel valósulnak meg a nemzetközi gazdasági kapcsolatok lehetséges forгатókönyvei: a teljes jogú EU-tagság, az Európai Gazdasági Térséghez csatlakozás, valamint egy sajátos szabadkereskedelmi övezet létesítése és egyéb lehetőségek.

IRODALOM

- [1] *Bauer, P.*: East-West economic cooperation. Interests involved, institutional possibilities and economic rationale. *Intereconomics*. 1995. nov.-dec. 285–293. old.
- [2] *Economic survey of Europe in 1994–1995*. United Nations Economic Commission for Europe. United Nations Economic Commission for Europe. New-York–Genf. 1995.
- [3] *Guyader, M., – Nagarajan, N. – Willems, F. et al.*: „Towards greater economic integration”. The European Union’s financial assistance and trade policy for Central- and Eastern Europe and the New Independent States.. United Nations Economic Commission for Europe. New-York–Genf. 1995. október. 24 old.
- [4] *Herr, H.*: Budgetkrise und Entwicklungsperspektiven der Transformationsländer. *Konjunkturpolitik*. 1994. évi 1. sz. 43–66. old.
- [5] *Hunya G. – Vidovic, H et al.*: Leichte Erholung folgt einer schweren Rezession. Die Wirtschaft der Oststaaten 1993/94. *WIFO Monatsberichte*. 1995. évi 5. sz. 288–304. old.
- [6] *Nyitrai Ferencné dr.*: Felzárkózás Európához, 1990–1995. A Cseh Köztársaság, Lengyelország, a Szlovák Köztársaság, Szlovénia és Magyarország összehasonlító elemzése. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1996. 70 old.
- [7] *Schneider, M.*: West-Ost Agrarhandel in Diskussion. *WIFO-Monatsberichte*. 1994. évi 10. sz. 567–578. old.
- [8] *Stankovsky, J.*: OECD-Handel mit Ost-Mitteuropa kraftig gewachsen. *WIFO Monatsberichte*. 1993. évi 9. sz. 463–471. old.
- [9] *Stankovsky, J.*: Zunehmende Wirtschaftsverflechtung Österreichs mit Osteuropa. *WIFO Monatsberichte*. 1994. évi 9. sz. 511 – 523. old.
- [10] *Statistical Bulletin*. Główni Urząd Statystyczny, Český Statistický Úrad, Statistický Úrad SR. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1996. 83 old.
- [11] *The World Bank Atlas*. International Bank of Reconstruction and Development. Washington. 1995. 18–19. old.
- [12] *World engineering industries and automation. Performance and Prospects, 1993–1995*. United Nations Economic Commission for Europe. New-York – Genf. 1995. 445 old.

FÜGGELÉK

A PIACGAZDASÁG ÁTTÉRŐ EURÓPAI ORSZÁGOK FŐBB ADATAI

1. tábla

A „keleti” országok bruttó hazai terméke (nemzeti jövedelme) és bruttó ipari termelési értéke alakulása
(a reálérték százalékos változása az előző évihez képest)

Ország	A GDP (nemzeti jövedelem)			Bruttó ipari termelési érték		
	1991	1992	1993	1991	1992	1993
II. Albánia	-27,7	-9,7	11,0	-41,9	-30,1	2,5
Bulgária	-11,7	-5,7	-3,8	-22,2	-15,9	-6,9
Románia	-13,7	-15,4	1,0	18,7	-22,1	1,3
Bosznia-Hercegovina	.	.	.	-16,2	.	.
Horvátország	-14,4	-9,0	-3,2	-28,5	-14,6	-5,9
Kis-Jugoszlávia	-11,2	-26,2	-30,3	-17,6	-22,4	-37,4
Macedónia	-12,1	-13,4	-15,0	-17,2	-15,8	-13,9
Szlovénia	-8,1	-5,4	1,3	-12,4	-13,2	-2,8
III. Fehéroroszország	-1,2	-9,6	-9,5	-1,0	-9,4	-7,4
Moldávia	-18,7	-28,3	-4,8	-11,1	-27,1	-10,0
Orosz Föderáció	-12,8	-19,2	-12,0	-8,0	-18,0	-16,2
Ukrajna	-11,6	-13,7	-14,2	-4,8	-6,4	-22,4
Azerbajdzsán	-0,7	-22,1	-19,0	4,8	-23,7	-7,0
Grúzia	-20,1	-40,3	-39,4	-22,6	-45,8	-26,6
Kazahsztán	-11,8	-13,0	-12,9	-0,9	-13,8	-14,8
Kirgizia	-4,2	-16,4	-16,4	-0,3	-26,4	-25,3
Örményország	-8,8	-52,3	-14,8	-7,7	-48,2	-11,1
Tadzsisztán	-8,4	-31,0	-17,3	-3,6	-24,2	-19,5
Türkmenia	-4,7	35,8	10,0	4,8	-14,9	4,0
Üzbegisztán	-0,5	-11,1	-2,4	1,5	-6,4	-7,0
IV. Észtország	-10,0	-14,4	-7,8	-7,2	-38,9	-26,6
Lettország	-8,3	-33,8	-19,9	-0,7	-34,8	-38,1
Litvánia	-13,1	-39,3	-23,6	-4,9	-51,6	-45,9

Megjegyzés. A „visegrádi” országok (I.) adatait lásd a tanulmány 2. táblájában.
Forrás: [11] 4. old

2. tábla

A GDP szerkezete a nemzetgazdaság termelő ágai és országok szerint, 1990
(folyó áron, a GDP százalékában)

Ország	Ipar	Építőipar	Mező- és erdőgazdálkodás	Közlekedés, távközlés	Kereskedelem
Cseh Köztársaság	39,3	8,1	7,3	4,3	13,2
Lengyelország	47,4	9,7	8,9	5,1	13,4
Szlovák Köztársaság	.	.	.	.	.
Szlovénia	33,3	4,4	4,7	6,5	10,9
Magyarország	31,8	6,6	16,2	8,2	11,5

3. tábla

*A gépipari termelés alakulása országok szerint
(a reálérték százalékos változása az előző évihez képest)*

Ország	1986.	1987.	1988.	1989.	1990.	1991.	1992.	1993.
	évben							
I. Cseh Köztársaság	.	.	.	.	.	31,4	29,3	29,8
Lengyelország	5,6	7,1	9,6	0,0	-23,5	-25,2	2,5	12,9
Szlovák Köztársaság	.	.	.	.	.	26,1	-23,2	-21,4
Magyarország	3,7	4,7	0,0	0,2	-16,9	-28,1	-26,8	13,2
II. Bulgária	3,9	13,8	8,3	22,7	-22,3	-27,9	-28,4	.
Horvátország	.	.	.	.	-33,8	-23,0	.	.
Szlovénia	.	.	.	.	-15,9	-18,0	-3,5	.
III.Fehéroroszország	.	.	.	.	.	5,1	-7,4	2,8
Orosz Föderáció	.	.	.	.	0,4	5,0	-14,2	-12,8
Ukrajna	.	.	.	4,1	1,6	3,8	-3,7	5,4
IV. Észtország	.	.	.	.	.	13,8	15,4	.
Lettország	.	.	.	.	.	.	-41,3	-38,6

Forrás: [11].

4. tábla

*A gépiparban (ISIC Rev. 2: 38) foglalkoztatottak száma és feldolgozóiparon
belüli aránya országok szerint*

Ország	Ezer fő		Százalék	
	1986-ban	1993-ban	1986-ban	1993-ban
I. Cseh Köztársaság (1991–1993)	634	495	45,6	41,2
Lengyelország (1986–1991)	1400	1066	39,2	35,4
Szlovák Köztársaság (1990–1993)	250	173	31,2	36,7
Magyarország (1986–1991)	477	360	37,6	35,8
II. Bulgária (1986–1991)	400	404	31,6	38,3
Horvátország (1990–1991)	150	120	28,1	29,1
Szlovénia (1990–1992)	136	102	40,5	36,1
III.Fehéroroszország (1988–1993)	706	573	48,4	44,8
Orosz Föderáció (1989–1993)	9834	6451	50,9	38,1
Ukrajna (1988–1993)	3128	2392	50,0	49,1
IV. Lettország (1990–1993)	145	65	41,9	33,0

Megjegyzés. A zárójelben megadott határévek adatai az ENSZ közlése alapján.
Forrás: [11]

5. tábla

A dollárárfolyamok alakulása országok szerint, 1991–1993

Ország	Ezer nemzeti valuta dollárértéke				
	1991	1992	1993	1994*	1995*
I. Cseh Köztársaság	34,07	35,36	34,16	35,87	37,49
Lengyelország	0,09	0,07	0,05	0,04	404,53
Szlovák Köztársaság	35,92	34,60	30,11	32,18	33,70
Magyarország**	13,37	12,66	10,86	9,55	7,96
II. Bulgária	66,84	52,42	35,48	15,16	14,15
Horvátország	53,42	3,88	.	177,67	188,46
Románia	13,80	3,25	1,27	0,56	0,38
Szlovénia	36,27	12,30	8,83	7,81	7,73
III. Fehéroroszország	572,09	.	0,67	.	.
Orosz Föderáció	572,09	4,50	1,04	0,28	0,21
Ukrajna	572,09	9,42	0,21	0,01	0,006
Moldávia	572,09	.	274,73	.	.
IV. Észtország	572,09	163,64	75,63	80,81	86,79
Lettország	572,09	1461,99	1481,48	1819,51	1859,4
Litvánia	572,09	10,46	.	250,16	250,00

*Az év végén, orosz rubel piaci árfolyammal.

**Az MNB középárfolyama, munkanapokkal súlyozva.

Forrás: [11] és *Financial Times*. 1994. december 30; 1995. december 22.

6. tábla

A bruttó hazai termék felhasználásának szerkezete
(folyó áron, a GDP százalékában)

Ország	Személyes és közösségi fogyasztás	Beruházás	Külkereskedelmi mérleg egyenlege	Személyes és közösségi fogyasztás	Beruházás	Külkereskedelmi mérleg egyenlege
	1990-ben			1994-ben		
Cseh Köztársaság	70,1	28,6	1,3	79,9	20,4	-0,3
Lengyelország*	67,2	25,6	7,1	83,5	15,6	1,0
Szlovák Köztársaság	75,8	33,5	.	80,6	.	6,1
Szlovénia	66,0	16,8	15,7	74,7	20,8	3,9
Magyarország	72,0	25,4	2,6	85,2	21,6	-6,8

*Az 1994. évi helyett 1993. évi adatok.

7. tábla

A külföldiek közvetlen tőkebefektetései Kelet-Európában

Ország, országcsoport	A befektetések értéke (millió dollár)				Megoszlás (százalék)	
	1994	1995	1990–1995	1996–2000	1990–1995	1996–2000
I. Cseh Köztársaság	878	2 500	5 666	15 466	15,9	15,6
Lengyelország	1 875	2 500	7 148	21 969	20,0	22,1
Szlovák Köztársaság	187	200	775	2 150	2,2	2,2
<i>Magyarország</i>	<i>1 146</i>	<i>4 400</i>	<i>11 200</i>	<i>12 968</i>	<i>31,4</i>	<i>13,1</i>
II. Albánia	53	75	205	583	0,6	0,6
Bulgária	105	150	412	1 428	1,2	1,4
Románia	340	400	933	4 017	2,6	4,1
Szlovénia	87	150	501	3 052	1,4	3,1
Más balkáni országok: Bosznia-Hercegovina, Horvátország, Kis-Jugoszlávia, Macedónia	120	100	300	2 210	0,8	2,2
III. Orosz Föderáció	1 000	2 000	4 400	26 960	12,3	27,2
Ukrajna	91	113	574	1 400	1,6	1,4
FÁK többi országa	640	800	2 300	5 085	6,4	5,1
IV. Észtország, Lettország, Litvánia együtt	430	400	1 280	1 890	3,6	1,9
<i>A térség országai összesen</i>	<i>6 952</i>	<i>13 788</i>	<i>35 694</i>	<i>99 186</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Forrás: Magyar Hírlap. 1996. március 26. 11. old.

8. tábla

A kelet- és közép-európai országok külkereskedelme partnerországok és integrációs szervezetek szerint

Ország, országcsoport	Arány az összes kivitelből		Arány az összes behozatalból	
	1989-ben	1994-ben	1989-ben	1994-ben
Az egykori KGST országai	41,3	17,1	39,9	20,3
Európai Unió	31,5	57,0	30,1	52,4
EFTA	7,5	8,4	7,0	10,0
Egyesült Államok	2,7	3,3	2,3	3,2
Japán	1,2	0,5	1,4	1,0
A világ többi országa	15,8	13,8	19,3	13,0

Forrás: [3] 6. old.

Az Európai Unió külkereskedelme a kelet-európai országokkal
(millió ECU)

Ország	Behozatal			Kivitel		
	1993.	1994.	1994-ben (Index: 1989. év = 100,0)	1993.	1994.	1994-ben (Index: 1989. év = 100,0)
	évi értéke			évi értéke		
Lengyelország	7 578	9 108	236,1	9 966	10 824	274,4
Cseh Köztársaság és Szlovákia	6 001	8 241	322,3	7 297	9 728	408,1
Magyarország	3 949	4 922	190,3	4 963	6 151	205,9
Románia	1 687	2 508	98,5	2 320	2 649	385,1
Bulgária	950	1 343	253,5	1 346	1 672	113,3
Albánia	81	127	127,6	400	425	351,2
Szovjet utódállamok	21 610	33 510	.	18 460	25 300	.

Forrás: [3] 7. és 15. old.

TÁRGYSZÓ: Nemzetközi összehasonlítás.

SUMMARY

The author analyses the ways and chances of catching European countries up which change over market economy. In the first half of the 1990s cooperation of East- and West-European countries has become organized on new basis due to the dissolution of CMEA and to changing over market economy in East-Europe. Drawing on economic statistics it can be pointed out, in view of the different development level of countries in transition, what chances can stand of the various scenarios as to international economic links: full EU membership, joining the European Economic Space, and forming a specific free trade zone. Having weighed positive and negative effects, the eastern and western countries concerned might be able to decide about integration strategies of different impact and time-scale.

A TÁRSADALOM ÉS A GAZDASÁG FŐBB FOLYAMATAI*

A magyarországi társadalmi–gazdasági folyamatokban 1995-ben az alábbi főbb jelenségek voltak tapasztalhatók.

Népesedés

Magyarország népesedési helyzetét – hasonlóan a huszadik századi európai trendekhez – hosszabb távon érvényesülő, és a nyolcvanas évektől felgyorsuló kedvezőtlen tendenciák jellemezték. A térségben nagymértékben csökkent a termékenység, a házasságkötések gyakorisága és gyengült a házasságok stabilitása. Ezzel párhuzamosan egyre elterjedtebbé vált a házasságkötés nélküli együttélés. Egyre több gyermek született házasságon kívül. Az anyák az első gyermek megszületését későbbi életkorban vállalták és kevesebb gyermeket szültek, mint elődeik.

A születések, a házasodások és a válások számának negatív tendenciái lényegében megfelelnek a nemzetközi irányzatoknak. A magyarországi halandóság azonban eltért attól. A halálozási mutató a hatvanas évektől tartósan emelkedő irányzatú és nemzetközi összehasonlításban is kiemelkedően magas. A lakosság 15 éve gyorsuló ütemben, csaknem félmillióval fogyott. A csökkenés ezen belül 1990-től mintegy 160 ezer fő volt. Előzetes adatok szerint 1996. január 1-jén az országban 10 millió 214 ezer ember élt, 32 ezerrel kevesebb, mint egy évvel azelőtt. Európában – a legutóbbi adatok szerint – nyolc olyan ország van, ahol fogy a népesség.

A születések száma ezer lakosra számolva Magyarországon 1995-ben 10,9 volt, a halálozásoké 14,1. A születésszám a magyar demográfia történetében mélypontot ért el, és a halandóság valamelyest mérséklődött az előző évekhez képest.

A születések számának csökkenése számos életmódbeli változást takar. Az évtized első felében a harmincévesnél fiatalabb nők termékenysége 20–30 százalékkal csökkent, az idősebbeké valamelyest emelkedett. Változtak az együttélési, a családalapítási szokások is. A házasságkötések száma a hetvenes évektől, a válásoké a nyolcvanas évek második felétől kisebb ingadozásokkal csökken. E mutatók alapján Magyarország az európai középmezőnyhöz tartozik. Előzetes adatok szerint 1995-ben 54 ezer pár kötött házasságot, 12 ezerrel kevesebb, mint az évtized kezdetén. Ezer lakosra 5,3 házasságkötés jutott. A huszadik században ennél kevesebb házasságot csak az első világháború idején

* A Magyarország, 1995. (Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1996. 85. old.) című kiadvány rövidített változata.

kötöttek. Ezzel párhuzamosan száz családból 1970-ben 2,1, 1994-ben 4,9 alapult élet-társi kapcsolaton. Ez az együttélési forma nálunk a legfiatalabbak és a 60 évesnél idősebbek körében elterjedtebb. Válással – előzetes adatok szerint – 1995-ben 24 ezer házasság végződött, valamivel több mint egy évvel azelőtt. Ezer lakosra 2,3 válás jutott.

A gyermekek többsége ma is házasságban születik. Ugyanakkor a házasságon kívül születettek aránya az 1980. évi 7 százalékról 1995-re 21 százalékra nőtt. E gyermekek közel egyharmadának anyja 20 évesnél fiatalabb volt. A fővárosban az elmúlt évben minden negyedik gyermek házasságon kívül született. Számos európai országban (Svédország, Dánia) ennél jóval magasabbak ezek az arányok.

A művi vetélések számának csökkenését 1995-ben növekedés váltotta fel. Az abortuszok száma 77 ezerre becsülhető. A növekmény elsősorban abból származik, hogy a 20–29 éves, három- vagy többgyermekes anyák körében nőtt a terhességmegszakítások száma.

Az alacsony termékenységgel összefüggésben tovább nőtt az idős népesség hányada, és 1993-tól meghaladta a gyermekkorúakét. A gyermekek aránya Magyarországon 1996 elején 18 százalék, a hatvanévesnél idősebbeké 19,4 százalék volt.

Magyarországon a születéskor várható átlagos élettartam 1994-ben 69,4 év volt, ami Európában igen alacsony érték. Ezen belül a férfiak születésükkor 64,8, a nők 74,2 év megélésére számíthatnak. A férfiak várható átlagos élettartama 1966-tól folyamatosan csökken.

A hatvanas évektől a magyar halandósági viszonyok romlása úgy ment végbe, hogy jelentősen javult a csecsemő- és gyermekhalandóság, és ezzel egyidőben rosszabbodtak a felnőtt lakosság életkilátásai. Elsősorban a 35–64 évesek halandósága nőtt. A húszas-harmincas évek halálozási rátáinak újbóli megjelenése annak is következménye, hogy a férfiak néhány korcsoportjában hazánk mortalitási mutatói nemzetközi összehasonlításban a legrosszabbak között vannak.

A halandóság – főként a férfiaknál – lényegesen magasabb a községekben, mint a városokban. A halandóság területi eltérései főként a szociális helyzet különbségeit tükrözik.

Számítások szerint évente a halálozások körülbelül 18 százaléka (mintegy 28 ezer haláleset) azért következik be, mert az egészségügyi ellátás nem megfelelő. (Ez az arány a fejlett országokban 10–11 százalék körüli.)

A kilencvenes években a belföldi lakóhely-változtatás, a népesség országon belüli mozgása tovább lassult. A településhatárt átlépő költözések száma – előzetes adatok szerint – 1995-ben mintegy 380 ezer volt, s mérséklődtek a megyék közötti különbségek is. A vándorlások jelentős része megyén belüli népességmozgás. Az előző évtizedhez képest a városok–községek közötti vándorlás kiegyenlítettebbé vált.

Az 1990-es években az állandó vándorlások jellemzője a fővárosból és a többi városból a községekbe irányuló költözés lett. Ennek következménye, hogy a községek állandó vándorlási különbözete pozitívvá vált és növekvő tendenciát mutat. Az ideiglenes vándorlásokat továbbra is a községekből a fővárosba és a többi városba irányuló elvándorlás jellemzi, tehát a községeknek összeségében továbbra is vándorlási veszteségük van a városokkal szemben.

A kelet-közép-európai társadalmi-gazdasági változások hatására az utóbbi néhány évben a nemzetközi népességmozgás megnőtt, jellege pedig megváltozott. Miközben az

elvándorlás (feltételezhetően a magasabb szakképzettségűek körében) folytatódik, az elmúlt néhány év során a bevándorlás a magyar társadalom igen jelentős szociális, gazdasági, politikai problémájává vált.

Ha a rendelkezésre álló adatok nem is teszik lehetővé minden bevándorló számbavételét, nagyjából jól tükrözik a tartós és legális bevándorlás folyamatait. 1994-ben mintegy 138 ezer külföldi élt Magyarországon egy évnél hosszabb ideje, nagyobb részük (mintegy 80 ezren) letelepedési engedéllyel (bevándorlóként). A legtöbben, 37 ezren 1990-ben érkeztek, később számuk csökkent, és úgy tűnik, hogy alacsonyabb szinten stabilizálódik.

A külföldön élő, dolgozó magyar állampolgárok száma – a fogadó országok statisztikáin alapuló becslések szerint – alig különbözik a Magyarországon élő külföldiekétől.

Életkörülmények, életmód, életszínvonal

Az 1990-es évek foglalkoztatási viszonyait az alkalmazásban állók számának rohamos csökkenése, a munkanélküliség tömegessé válása jellemezte.

1990. január 1. és 1995. január 1. között a munkaképes korú népesség, amely a munkaerő-kínálat lehetséges bázisa, mintegy 125 ezer fővel növekedett. Ennek ellenére, elsősorban a makrogazdasági folyamatok kedvezőtlen alakulása miatt, a foglalkoztatottak száma 1,4 millióval csökkent (a mintavételes munkaerő-felmérés definíciója szerint). Ebből 300 ezren a nyugdíj melletti foglalkoztatás visszaszorulása miatt maradt munka nélkül. A gazdaság foglalkoztatási képessége folyamatosan csökkent, bár e csökkenés üteme 1994-től lassult.

A munkaerő-felmérés adatai szerint – az 1993. évi 6 százalékos csökkenés után – 1994-ben 2, 1995-ben pedig 1 százalékkal mérséklődött a foglalkoztatottak száma az előző évihez képest. A múlt év átlagában a foglalkoztatotti létszám mintegy 3 millió 960 ezer volt, 33 ezerrel kevesebb, mint 1994-ben. A foglalkoztatottak több mint négyötöde alkalmazásban áll, csaknem egytizede vállalkozó, a többi (7–8 %) szövetkezeti tag, valamilyen társas vállalkozás tagja, illetve segítő családtag.

A foglalkoztatottak gazdasági szektoronkénti megoszlása jelentősen módosult 1990 és 1995 között. A szolgáltatási szektor súlya erősen megnövekedett, közelebb került a fejlett piacgazdaságokban kialakult arányhoz. Magyarországon azonban ez az arány nem szerves fejlődés eredményeként jött létre, hanem azért, mert a mezőgazdaságban és az iparban hamarabb kezdődött és eddig gyorsabb volt a munkahelyek megszűnése.

1995-ben a nemzetközileg általánosan elfogadott definíció szerinti munkanélküliek átlagos száma 416 ezer volt, ami 35 ezerrel kevesebb, mint az előző évben. Az 1993. évet jellemző 519 ezer fős csúcértékhez képest két év alatt 103 ezerrel csökkent a munkanélküliek száma. A munkanélküliségi ráta 1995-ben 9,5 százalék volt, 0,7 százalékponttal alacsonyabb, mint 1994-ben.

A munkaerőpiac állapotát mégsem lehet a korábbi évekhez képest lényegesen jobbnak minősíteni, mert a munkanélküliek összetétele kedvezőtlenül alakult.

A legalább egy éve munkát keresők aránya a munkanélkülieken belül 1995-ben már mintegy 50 százalékot tett ki, s az év végén a munkakeresés átlagos ideje meghaladta a 15 hónapot. A tartósan munka nélkül lévők egyik jellegzetes ismérve az általános és szakmai végzettség hiánya. A tartósan munkát keresők között 40 százalék fölötti azok-

nak az aránya, akik korábban segéd- vagy betanított munkásként dolgoztak. Az összes munkanélkülieken belül ez az arány 37,5 százalék, a foglalkoztatottak között pedig csak 23,5 százalék végzett ilyen alacsony kvalifikáltságot igénylő munkát.

Az 1990 és 1995 közötti időszak másik kedvezőtlen jelensége, hogy stabilizálódott a fiatalok magas aránya a munkanélküliek körében. A 15–29 évesek aránya a munkanélkülieken belül 39,4 százalék, míg a 15–74 éves népességen belüli arányuk ennél jóval kisebb, 28,7 százalék volt 1995-ben. A munkanélküliek idősebb korcsoportjaihoz képest a fiatal munkanélküliek azért vannak hátrányban, mert nincs vagy alig van munkatapasztalatuk.

Az Országos Munkaügyi Központ adatai szerint 1995-ben a regisztrált munkanélküliek számának évközi csökkenését novembertől növekedés váltotta fel. Ez a növekedés az idényjellegű ágazatok munkaerő-gazdálkodásából adódik, mivel a decemberben munkanélkülivé váltak közel egyharmada a mezőgazdaságból és az építőiparból került ki.

A nyilvántartott munkanélküliek számának decemberi növekedésével együtt nőtt a munkanélküli-ellátásban részesülők, valamint – több mint fél év után először – a jövedelempótló támogatásra jogosultak száma is. A növekedés a regisztrációba közhasznú munkavégzésről visszatérők létszámának ugyancsak szezonális jellegű, dinamikus emelkedésével függött össze.

A munkanélküliség területi megoszlása szempontjából tartósan az ország észak-keleti harmada van kedvezőtlenebb helyzetben. 1995-ben a regisztrált munkanélküliek aránya a gazdaságilag aktív népesség százalékában Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében 17–19, Budapesten pedig kevesebb, mint 6 százalék volt.

A bruttó keresetek nominálértéke 1989 és 1995 között 3,7-szeresére emelkedett. A változás a nettó értéket tekintve csak 3,1-szeres növekedést jelentett, ami – a fogyasztói árak megnégyszereződése mellett – a bérből és fizetésből élők reálkeresetének mintegy 22 százalékos csökkenését eredményezte. Ennek több mint fele az 1995. évi visszaesés következménye. A kilencvenes években a korábbi ágazati kereseti arányok átrendeződtek: néhány nemzetgazdasági ág, ágazat mutatói kiugróan kedvezően alakultak, mások a tartósan lemaradók közé kerültek (oktatás, építőipar).

A bruttó keresetek 1995-ben 16,8 százalékkal emelkedtek, mintegy 8 százalékponttal kisebb ütemben, mint 1994-ben. Jelentős ütemkülönbség mutatkozik 1995-ben a versenyszférában és az állami költségvetési intézményekben dolgozók bére között, az utóbbiak rovására.

A nettó kereset mintegy 33 százalékkal volt alacsonyabb a bruttónál, s már az átlagkeresettel rendelkezők is a legmagasabb jövedelemadó-sáv közelébe kerültek.

A foglalkoztatottak adózás utáni keresete 1995-ben 25 890 forint volt, ezen belül a fizikai foglalkozásúak 21 020, a szellemi munkakörben dolgozók pedig 32 600 forintot kaptak kézhez havonta. Az éves nettó kereset 12,6 százalékkal haladta meg az egy évvel korábbit. A fogyasztóiár-index ugyanezen idő alatt 28,2 százalékkal emelkedett, így a reálkereset átlagosan 12,2 százalékkal csökkent. Ez a szellemi foglalkozásúaknál 14,0, a fizikaiaknál 11,2 százalékos reálkereset-csökkenést jelentett.

Hazánk kereseti viszonyait a többi visegrádi ország megfelelő adataival összevetve a következő fő jellegzetességek tapasztalhatók. Az 1994-es év kivételes volt, amikor a reálkereset Magyarországon 7 százalékkal nőtt az előző évhez képest. Ez az érték nemcsak

hazai összehasonlításban volt kiemelkedő, hanem erősen meghaladta az összehasonlítással vett három országban mutatkozó növekedést is. Az előző évhez képest 1995-ben a reálbérek havi átlaga Magyarországon 87,8, Lengyelországban 103,9, Szlovákiában 103,4 százalék, Csehországban pedig 107,7 százalék volt.

1. tábla

A nettó átlagkeresetek alakulása néhány kiemelt ágazatban

Ágazat	Nettó átlagkereset (forint)	A nominális	A reál-
		keresetek változása az 1994. évi százalékában	
Nemzetgazdaság összesen	25 891	12,6	-12,2
Ebből:			
mezőgazdaság, halászat	21 338	17,3	-8,5
bányászat	31 895	13,0	-11,9
feldolgozóipar	25 790	16,0	-9,5
villamosenergia-, gáz-, hő- és vízellátás	31 924	14,7	-10,5
ipar	26 497	15,8	-9,7
építőipar	22 496	13,3	-11,6
kereskedelem	24 359	13,1	-11,8
pénzügyi tevékenység	41 659	9,5	-14,6
közigazgatás és kötelező társadalombiztosítás	29 462	9,0	-15,0
oktatás	24 095	6,0	-17,3
egészségügy és szociális ellátás	22 915	7,9	-15,8

A lakosság munkából származó, illetve a tőke utáni jövedelme kiegészül a központi költségvetésből, a nyugdíj- és egészségbiztosítási alapokból, az önkormányzatoktól stb. származó juttatásokkal, jövedelmekkel. Ezek több mint fele pénz formájában jut el a lakossághoz. A juttatások az elmúlt években is a lakosság jövedelmének több mint 40 százalékát tették ki. A pénzbeni juttatások többsége az időskorúak ellátásához kapcsolódik.

A kilencvenes évek változásai – mint például a munkanélküliség, a reáljövedelmek csökkenése, az államháztartás nehézségei, és a korábban ingyenes vagy szerény térítés mellett igénybe vehető társadalmi juttatások részbeni piacositása – a lakosság egészét érintette, de ezen belül a gyermekeket és időseket, e két, szociálisan különösen érzékeny réteget sújtotta leginkább.

A népesség öregedése, egészségi állapota, és az utóbbi évek munkaerő-piaci folyamatai oda vezettek, hogy a nyugdíjasok száma (járadékosokkal és egyéb ellátásban részesülőkkel együtt) a kilencvenes években több mint 500 ezerrel nőtt és 1996. január 1-jén megközelítette a 3 millió főt. A növekedés háromszor akkora volt, mint az előző ötéves periódusban. A nyugdíjazáson belül a rokkantsági és a korengedményes nyugdíjazottak száma 1991-ben volt a legmagasabb, míg az előnyugdíjazottaké 1994-ben. A legutolsó év adatai alapján a nyugdíjasok 53 százaléka saját jogú öregségi, 24 százalékuk rokkantsági és 7 százalékuk özvegyi nyugdíjat kapott, a többiek mezőgazdasági szövetkezeti járadékban, baleseti járadékban, árvaellátásban vagy egyéb nyugdíjszerű ellátásban részesültek. A nyugdíjazottak jelentős hányada viszonylag fiatal: az 1995-ben nyugdíjba vonult férfiak 34, a nők 39 százaléka ötven év alatti volt.

Nyugdíjakra és egyéb nyugdíjszerű ellátásra 1995 folyamán 582,2 milliárd forintot fizettek ki. A nyugdíjkiadások 1990-től nominálértéken 2,9-szeresre nőttek. Évente a nyugdíjak összege a bruttó hazai termék 10–11 százalékát teszi ki. Az egy nyugdíjasra jutó havi nettó nyugdíjkiadás 16 030 forint volt, 2,4-szerese az 1990. évi összegnek. A fogyasztói árak ez idő alatt több mint 3-szorosukra emelkedtek, így az egy nyugdíjasra jutó nyugdíj reálértéke öt év alatt 23 százalékkal csökkent. A fejlett országokban növekvő probléma a népesség öregedése, ezzel párhuzamosan a nyugdíjas réteg szélesedése.

A gyermeknevelés támogatásának egyik fő eszköze a központi költségvetésből finanszírozott családi pótlék, amiben 1995-ben 1,4 millió család több mint 2,3 millió gyermek után részesült. Az ellátott családok száma az előző évhez képest 4,7 százalékkal, a gyermekeké ennél kisebb mértékben, mintegy 3 százalékkal csökkent. A csökkenés az évtized kezdetétől – a születésszám alakulásával összhangban – folyamatos volt. 1990-ben még 1,5 millió család 2,5 millió gyermek után kapott családi pótlékot. A családi pótlék összege 1993 elejétől változatlan, és így a kiadás az 1993. évi 103 milliárd forintról 1995-ben 100 milliárd forintra csökkent. Az egy gyermekre jutó pótlék reálértéke 1995-re 55 százalékkal romlott.

Az egészségbiztosítási alap által fizetett, de a központi költségvetésből finanszírozott gyermekgondozási díjra 1995-ben 20 milliárd forintot, gyermekgondozási segélyre 11 milliárd forintot, várandóssági pótlékre 2 milliárd forintot fizettek ki. A gyermekgondozási díjat az elmúlt évben 125 ezren vették igénybe, számuk 1989-től folyamatosan csökkent. A csökkenés mértéke öt év alatt 20 százalékos, ezen belül 1995-ben 8 százalékos volt. A díj egy főre jutó havi átlaga – amelynek mértéke függött a korábbi jövedelemtől – a legutolsó évben 13 613 forint volt, 18,4 százalékkal több az egy évvel korábbinál. Gyermekgondozási segélyen 114 ezer anya nevelte gyermekét. A segély – amely anyai jogon járt – havi 8236 forintot tett ki, és nominálisan 12,6 százalékkal emelkedett az előző évhez képest. (Reálértéke 1995 folyamán ugyanilyen mértékben csökkent.)

Bölcsődébe 1995-ben 38 ezer gyermeket irattak be, a bölcsődéskorúak 10,9 százalékát. Az intézményekben 38,3 százalékkal kevesebb a férőhely, mint 1990-ben. A bölcsődések száma évről évre kevesebb volt.

A lakosság életkörülményeit javító *szociális segélyekre* az önkormányzatok 1994-ben 26,5 milliárd forintot – a munkanélküliek jövedelempótló támogatásával együtt számolva – 60 százalékkal többet fizettek ki, mint egy évvel azelőtt. A növekedés kisebb volt, mint a megelőző évben.

A rendszeres szociális segélyben részesülők száma 1990-től 40 százalékkal, 27 ezerre csökkent. A segély átlagos havi összege ugyanezen időszak alatt 3209 forintról 5396 forintra emelkedett, reálértéken azonban az 1990. évinek alig 54 százaléka. A segélyezett több mint 36 százaléka hetvenéves vagy idősebb. Rendszeres szociális segélyt legtöbben Szabolcs-Szatmár-Bereg, Békés, Bács-Kiskun és Hajdú-Bihar megyében kaptak.

Átmeneti pénzbeni segélyt 1994-ben 2,3 millió esetben fizettek ki, számuk 1990-től csaknem megháromszorozódott. Az esetenként kifizetett összeg átlagértéke 2158 forint volt, nem változott a négy évvel korábbihoz képest.

Azok a munkanélküliek, akik a segélyezés ideje alatt elhelyezkedni nem tudtak, a segélyezés lejárta után jövedelempótló támogatást kaphatnak. Számuk az 1993. évi 111 ezerről 1994-ben 195 ezerre emelkedett. A kifizetett havi átlagos összeg az 1993. évi 4087 forintról 1994-ben 5689 forintra nőtt. A támogatást igénybe vevők jelentős rész-

ben Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, a fővárosban, Hajdú-Bihar, Jász-Nagykun-Szolnok, Békés és Bács-Kiskun megyében élnek.

A gazdaság teljesítőképességének csökkenése miatt a kilencvenes évtized első éveiben a *háztartások fogyasztása* is jelentősen visszaesett. A külgazdasági egyensúly helyreállítása 1994-ben prioritást kapott, ami a belföldi felhasználás tudatos visszafogásában is kifejezésre jutott. A GDP közel 3 százalékos növekedése ellenére a lakossági fogyasztás gyakorlatilag stagnált. Ez a gazdaságpolitikai irány 1995-ben még erőteljesebben érvényesült, a lakosság fogyasztása 5–6 százalékkal csökkent.

A fogyasztás szerkezetére vonatkozó részletes adatok a háztartási költségvetési megfigyelésből származnak. A kiadások növekedése meghaladta a jövedelmekét, ami azzal a következménnyel járt, hogy amíg 1989-ben a rendelkezésre álló jövedelmek 12 százalékkal magasabbak voltak a kiadásoknál, addig 1994-ben a jövedelmek és a kiadások színvonala gyakorlatilag megegyezett.

A kiadások szerkezetében az alábbi említésre méltó változások történtek:

– emelkedett a lakásfenntartási kiadások aránya (10-ről 14 százalékra), továbbá a közlekedési, hírközlési (11-ről 13 százalékra), az élelmiszer- (32-ről 34 százalékra) és az egészségügyi, testápolási (3-ről 4 százalékra) kiadásoké;

– csökkent a lakásépítési, ingatlanvásárlási (10-ről 7 százalékra), a háztartási és lakásfelszerelési (8-ről 6 százalékra) kiadás, és tovább mérséklődött az előző évekhez képest már 1989-ben is csökkenő tendenciát mutató ruházati, valamint a művelődési, üdülési kiadások hányada.

A fogyasztási szerkezet ezen módosulása jelzi egyrészt az életszínvonal csökkenését, másrészt mutatja azt az átrendeződést, ami a dotációk, ártámogatások leépítése, illetve az áfa és bizonyos termékek esetén a fogyasztási adók bevezetése miatt következett be az egyes főcsoportok között.

Már 1989-ben is megfigyelhető volt, hogy a legalacsonyabb jövedelműek többet költöttek, mint az adott évben megszerezhető jövedelmük, felélve megtakarításaikat. Ez a jelenség 1994-re tovább erősödött.

A *lakásépítés* 1990-től 1993-ig évente mintegy ötödével, összességében kevesebb mint a felére csökkent, ezután 1994-ben stagnálás, majd 1995-ben növekedés következett be; közel 25 ezer lakás épült fel, 4 ezerrel (18 százalékkal) több, mint 1994-ben. A lakásépítés növekedési ütemét meghaladta a lakásmegszűnések (6423 db) 26,8 százalékos mértéke.

A *lakásállomány* felszereltsége folyamatosan javult. 1996 elején vízvezetékkel a lakások 84, csatornával csaknem 85 százaléka volt ellátva, de ezen belül közcsatornával csak 44, vezetékes gázzal a lakások 41 százaléka rendelkezett. A lakott lakások 80 százalékában található fürdőszoba, 75 százalékában vízöblítéses WC.

A *lakásellátottság* fajlagos mutatói javultak. Ezer főre 1996 elején 391 lakás jut, a 100 lakásra jutó népesség 256 fő. A 100 szobára jutó lélekszám 106 volt, átlagosan tehát majdnem minden lakóra jut(ott) egy szoba. Ez a mutató nemzetközi összehasonlításban megközelíti az európai középmezőnyt. Az utóbbi években jelentősen emelkedett a magántulajdonban lévő lakások aránya, az 1990. évi 77-ről, 1995-ben több mint 90 százalékra, aminek fő oka az önkormányzati lakások értékesítése.

Az *egészségügyi helyzetet* a lakosság életmódja, a társadalmi környezet, a szociális helyzet és az egészségügyi ellátás minősége együttesen alakítják. Az öröklődés szerepe

szinte elhanyagolható a stresszhatások, a táplálkozási szokások, a dohányzás, az alkoholizmus, a mozgásszegény életmód és a környezeti ártalmak mellett.

Az egészségügyi hálózatban 1994-ben 34 600 orvos dolgozott, 1700-zal több, mint 1990-ben. Egy orvosra átlagosan 296 lakos ellátása jutott. 5000 házi orvos és 1500 házi gyermekorvos tevékenykedett. A házi orvosoknál a betegforgalom a rendelőkben 1990-hez képest 16,5, a házi beteglátogatásoké 43,0 százalékkal nőtt. A házi orvosok feladatköre bővült. A házi gyermekorvosi rendelők forgalma 1994-ben 9 millió volt, 320 ezerrel több, mint egy évvel azelőtt és 1,3 millióval haladta meg az 1990. évi. A gyermekorvosok 1,5 millió esetben mentek ki beteghez, ami 6,9 százalékkal több az előző évinél és 51,6 százalékkal nőtt az 1990. évihez képest. A kórházi ágyak száma az 1990. évi 105 ezerről fokozatosan csökkent és 1994 végére mintegy 98 500-ra mérséklődött.

A kilencvenes években az oktatási intézményekben évről évre kevesebben tanultak. Az alapfokú *oktatásban* a demográfiai okok miatti létszámcsökkenés jelentős mértékű volt, ugyanakkor a közép-, és főként a felsőoktatásban dinamikusan bővült a létszám. A növekedés az esti és levelező oktatásban jelentősebb volt, mint a nappali tagozatokon. A változásokat a korosztályok népességnagyságán kívül a munkaerő-piaci feltételek is befolyásolták.

Az 1995/96-os tanévben száz megfelelő korú közül 87 gyermek óvodás, 30 szakmunkástanuló vagy szakiskolába jár, 61 középiskolás, 15 egyetemista vagy főiskolás.

Az iskolák döntő többségét jelenleg is az önkormányzatok működtetik (87 %). A középiskolások 48 egyházi és 30 alapítványi középiskolában tanulhattak 1994-ben. A 6 és 8 osztályos gimnáziumokba 32 ezer tanuló jár.

A középiskolás első osztályosok száma 83 ezer, 44 százalékuk gimnáziumi, 56 százalékuk szakközépiskolai tanuló. Az elmúlt tanévben 70 ezren érettségiztek, 17 ezerrel többen, mint 1990-ben. Száz 18 éves fiatal közül 1995-ben 40 érettségizett. Technikusi vizsgát további 10 ezren tettek. Az érettségi után 24 ezren folytatták tovább tanulmányaikat technikus vagy egyéb szakképzésben. Létszámuk 1990-hez képest több mint háromszorosára emelkedett. A továbbtanulási igények az utóbbi években megnöttek.

A felsőoktatásban a nappali tagozaton tanulók több mint fele főiskolás. Az idei tanév első évfolyamát 42 ezer hallgató kezdte meg, közel kétszer annyi, mint öt évvel azelőtt. A felsőoktatásban tanulók aránya nemzetközi összehasonlításban meglehetősen alacsony, 17 százalék.

A hazai felsőoktatási intézmények 31 százalékát egyházak és felekezetek működtetik, és az alapítványi egyetemek és főiskolák aránya 4 százalék volt. A felsőoktatásban az oktatói létszám csökkent. A hallgatók negyedrésze műszaki, 13 százaléka bölcsészettudományi, 11 százaléka tanárképző főiskolai, 11 százaléka közgazdasági képzésben vesz részt. Diplomát nappali tagozaton 20 ezren szereztek, 4 ezer fővel többen, mint 1990-ben.

A felnőttoktatásban részt vevők számának emelkedése a középiskolákban nagyrészt az érettségire vagy a szakmunkásvizsgára épülő kiegészítő képzés iránti érdeklődésből adódott. A felsőoktatásban esti vagy levelező tagozatokon 6 ezren diplomáztak. Az esti és levelező képzésben diplomát szereztek száma 1990 és 1994 között csökkent. Változás 1995-ben következett be, amikor a felnőttoktatásban oklevelet ismét 7 százalékkal többen kaptak, mint az előző évben. Az esti és levelező tagozaton végzettek között az első diplomások aránya az 1990. évi 69 százalékról 1995-ben 39 százalékra csökkent.

A népesség iskolázottsága a kilencvenes években is tovább emelkedett. A munkavállalási korúaknak 1994-ben egyharmada legalább érettségizett, és egytizedük diplomás volt. A megfelelő korú népességből 1970 és 1994 között az általános iskolai vagy magasabb végzettségűek aránya 1,6-szeresére, a középfokú végzettségűeké több mint kétszeresére, a diplomásoké 2,4-szeresére nőtt. Míg az idősebbek között a férfiak voltak tanultabbak, a fiatalabbak körében a nők képzettebbek.

Az *időmérleg-felvételből* kitűnik, hogy a társadalmi-gazdasági változásokkal összefüggésben a lakosság kevesebb időt fordított keresőmunkára, mint a hetvenes-nyolcvanas években, a szabadideje ezzel párhuzamban nőtt. Mind a férfiak, mind a nők a nap 24 órájának csaknem felét használták fel alvásra, valamint személyes szükségleteik ki-elégítésére.

2. tábla

A felnőtt lakosság napi 24 órája

A tevékenység típusa	Férfiak		Nők	
	1986	1993	1986	1993
Alvás, személyes ellátás	11,08	11,21	11,06	11,13
Munkaidő	7,36	6,42	8,25	8,03
Ebből:				
kereső-, termelőmunka	5,53	4,54	3,37	3,01
háztartás, család	1,43	1,58	4,48	5,02
Közlekedés	1,07	1,02	0,51	0,49
Szabadidő	4,10	4,46	3,39	3,55
Ebből:				
tévénézés	1,57	2,41	1,47	2,15

Megjegyzés. Az adatokban foglalkoztatottak, munkanélküliek, gyermeket nevelő anyák, nyugdíjasok, az egész felnőtt lakosság munka- és pihenőnapokon eltöltött idejének átlaga tükröződik.

A kilencvenes évtized elején a gazdasági-társadalmi átalakuláshoz kapcsolódó változások – a gazdaság szerkezeti átalakulása, a magángazdaság térhódítása, az új vállalkozási formák, a kisvállalkozások gyors terjedése, a gazdasági teljesítmények visszaesése, a nagyarányú piacvesztés, a munkanélküliség gyors növekedése, a társadalom egyes rétegeinek elszegényedése, egyes települések perifériára szorulása – igen eltérő mértékben érintették az ország különböző területeit. Egyes régiók viszonylag sikeresen alkalmazkodtak az új kihívásokhoz, mások viszont súlyos foglalkoztatási, gazdasági válsághelyzetbe kerültek az utóbbi öt év során.

A kistérségek szintjén vizsgálva a területi folyamatokat, az első, alapvető jellemző a budapesti agglomeráció és az ország többi része, valójában a főváros és a vidék közötti sokrétű különbség felerősödése. Lényegesen erősebben tömörültek az új szervezetek a fővárosba, főleg olyan tevékenységekben, amelyek egyrészt vezérlői, szervezői, egyben szereplői a gazdaság átalakulásának, másrészt a szolgáltatási szférához tartoznak.

Jól érzékelhető a másik problémakör is: a korábban tapasztalt nyugat-keleti innovációs lejtő napjainkra már szakadékká vált. Az ország nyugati részének kistérségei jóval aktívabbak az újdonságok fogadásában, mint a keleti és az északi régiók térségei. Több

információval rendelkeznek, közelebb vannak az európai gazdasági centrumokhoz, kellő tapasztalatot halmoztak fel a nemzetközi kapcsolatokban, emellett a települési és termelési infrastruktúrával is jobban ellátottak, s magasabb a népesség iskolázottsága is.

A harmadik meghatározó jelenség a térségközpontok között meglévő és rendre újratermelődő különbségek problematikája. Igen határozottan koncentrálódnak a településhálózat csúcán lévő centrumokban az újdonságot vonzó és gerjesztő tényezők. A hálózat erősen tagolt, és nagy eltéréseket mutat, ami a centrumok térségi hatásaiban is érvényesül, határozottan megszabva az egyes innovációk elérhetőségét, de terjedésének útját, menetét is.

A kialakult regionális tagozódás főbb típusai között a legkedvezőtlenebbek az innovációhiányos térségek, a perifériák, valamint a válságtérségek.

A régiók közötti különbségek összefoglaló jellemzése céljából a Központi Statisztikai Hivatal kísérleti számításokat végzett az országban megtermelt bruttó hazai termék megyei megoszlására vonatkozóan. Az előzetes eredmények szerint a legkevésbé fejlett gazdaságú Szabolcs-Szatmár-Bereg és Nógrád megyében az egy főre eső bruttó hazai termék színvonala alig több mint fele (56–62 százaléka) a legfejlettebb Győr-Moson-Sopron és Vas megyeinek. Budapest, és az azt övező agglomerációs övezet speciális helyzetétől eltekintve megállapítható, hogy a már említetteken kívül Fejér, Zala, Tolna és Csongrád megye gazdasága viszonylag fejlett, és Heves, valamint Borsod-Abaúj-Zemplén gazdasága elmaradott. Az egy főre jutó bruttó hazai termék csak kismértékben tér el a főváros nélkül számított átlagtól Somogy, Baranya, Hajdú-Bihar, Komárom-Esztergom, Jász-Nagykun-Szolnok, Veszprém és Bács-Kiskun megyében.

Az 1995-ben lefolytatott eljárásokban 502 ezer bűncselekmény vált ismertté, ami 29 százalékkal több az egy évvel korábban megfigyeltnél. A bűnözési görbe jellegét és a bűnözés méreteit elsősorban a vagyon elleni bűncselekmények határozzák meg. Fokozottan így volt ez az utóbbi két évben. 1995-ben az ismertté vált esetek közel négyötödét adó vagyon elleni bűncselekmények elszaporodását elsősorban az okozta, hogy a családok száma több mint négyszeresére emelkedett az 1994-es értékhez képest.

A vagyon elleni bűncselekmények száma 36, a közrend ellenieké 27, a gazdaságiaké pedig 24 százalékkal emelkedett. A vagyon elleni bűncselekményekkel okozott kár 62,4 milliárd forint volt, ami több, mint másfélszerese az egy évvel korábban tapasztaltnak. A gazdasági bűncselekményeket 11,7 milliárd forint értékben követték el, ami több mint kétszerese az előző évinek. A személy elleni bűncselekmények száma gyakorlatilag nem változott. A befejezett és a megkísérelt emberölések száma 1995-ben 406 volt, 33-mal kevesebb, mint 1994-ben.

Az ország minden százezer lakosából 3200 vált valamilyen bűncselekmény sértettjévé. Az ismertté vált sértett személyek száma 44 százalékkal növekedett. Ezen belül csupán a gyermekkorú sértettek száma (2969) csökkent.

Az ismertté vált bűnelkövetők száma 121 ezer volt, 1,4 százalékkal több az egy évvel azelőttinél. A fiatalok elkövetők száma az előző évek gyors növekedése után, 1995-ben csekély mértékben csökkent. A bűnözés területi megoszlása szerint az ország nem egységes. A főváros továbbra is a legveszélyeztetettebb.

1995-ben 354 ezer rendőri eljárás indult ismeretlen tettes ellen, 13 százalékkal több, mint egy évvel korábban. Ezeknek a nyomozásoknak 45 százaléka volt eredményes, egy százalékponttal több, mint 1994-ben.

A gazdasági feltételrendszer

Az OECD-térség országaira az 1990-es évtized elején általánosan jellemző recessziót – mely az Egyesült Államokban már 1991-ben, a többi OECD-országban csak 1993-ban érte el mélypontját – 1994-ben általános fellendülés követte, amely 1995-ben folytatódott ugyan, de lendülete az Európán kívüli OECD-országokban megtört. Az európai OECD-országokban látványos volt a beruházási piac élénkülése; a bruttó beruházás 5,6 százalékkal nőtt 1994-hez viszonyítva. Az infláció körülbelül 7 százalékkal nőtt, a munkanélküliség rátája pedig valamelyest csökkent, 11,0 százalék az aktív népesség százalékában. Az európai régió nagyobb részében gyenge maradt a fogyasztói kereslet. A külkereskedelem 1994-ben indult határozott fellendülése 1995-ben tovább folytatódott; az export volumene 8,8, az importé 7,6 százalékkal emelkedett. Ez a magyar gazdaság szempontjából pozitív fejlemény, hiszen a magyar kivitelnek ma már több mint a fele az európai fejlett piacgazdaságokba irányul. Termékeink piacra jutási esélyeinek az a tény is kedvez, hogy fő kereskedelmi partnerünk – Németország – behozatalában is fellendülés tapasztalható, bár valamivel kisebb mértékű.

Az OECD-tagországok zömének törekvése a fajlagos államháztartási hiány csökkentésére általában bizonyos mértékű sikerrel járt. Az államháztartási deficit lefaragásának útja a legtöbb országban a szociális kiadások csökkentése volt, amit több helyütt társadalmi ellenállás fogadott.

A kelet-európai országok többségében a gazdasági válság mélypontja 1993-ra tehető. Oroszországban és Fehéroroszországban azonban 1994-ben is folytatódott a hanyatlás. Az előrejelzések szerint még 1996-ban sem várható növekedés, legfeljebb a csökkenés üteme mérséklődik. A visegrádi országokban és Szlovéniában a stabilizálódás jeleként értékelhető, hogy az ipari termelés csökkenése 1992-es mélypontja után megállt, és már 1994-től valamennyi országban növekedésnek indult.

Az állam vállalkozói vagyontát érintő, 1990-ben megindult *privatizáció* során 1990 és 1995 között – az ÁPV Rt adatai alapján – az állami vagyonkezelő szervezetek kezelésében lévő gazdasági társaságok több mint felét (771 darab), 100 százalékan értékesítették. A megmaradó 661 társaságból 363 többségi, míg 298 kisebbségi állami tulajdonban volt 1995 végén, közülük 88 társaság tartós állami tulajdonban marad.

Az értékesítések révén a nemzetgazdaság több területén meghatározóvá vált a magántulajdon, így a nagy- és kiskereskedelemben, a vendéglátásban, az élelmiszeripar egyes területein (dohányipar, szeszipar, növényolajipar, sütőipar, gabonaipar, tejipar stb.), az építőanyag-iparban, az építőiparban, az olajiparban és a villamosenergia-iparban.

Kisebb mértékű volt a privatizáció a mezőgazdasági társaságoknál, a föld- és a kárpótlási törvények okozta jogi bizonytalanságok miatt, a fémfeldolgozó- és a könnyűipar bizonyos területein, ezek válságos piaci és pénzügyi helyzete miatt, továbbá a termelő infrastruktúra, valamint a bankok esetében. A bevételek 1995-ben meghaladták a 473 milliárd forintot, ami 38 milliárd forinttal több, mint a megelőző öt év összes bevétele.

A privatizáció eredményeként az Országos Kárrendezési és Kárpótlási Hivatal adatai szerint az ország földterületének közel fele, mintegy 4,6 millió hektár egyéni tulajdonba került. A korábban domináns mezőgazdasági nagyüzemek visszaszorulása mellett megnőtt az egyéni gazdálkodók szerepe. A birtokviszonyok változásának egyik jellem-

zője a földterületek elaprózottsága. Az átlagos birtokméret – az 1994. évi adatok alapján – nem éri el az 1 hektárt, a legjellemzőbb a 0,5 hektár alatti birtok, amellyel a földet használó háztartások 77 százaléka rendelkezik, 500 hektárnál nagyobb földterületet mindössze 26 egyéni gazdaság használ.

A *nemzetgazdaság szervezeti struktúrája* az elmúlt öt évben jelentős változáson ment keresztül. Az átalakulás gyökerei az 1980-as évek első felére nyúlnak vissza, amikor megjelentek a kisvállalkozások különböző formái. Az 1988-ban életbe lépett társasági törvény hatására eddig nem tapasztalt vállalkozási láz kezdődött. 1988 és 1990 között a gazdasági szervezetek száma mintegy 100 ezerrel nőtt.

A rendszerváltozás után a privatizáción túl a foglalkoztatottság csökkenése, a munkanélküliség gyors növekedése ösztönözte a vállalkozóvá válást, felgyorsítva és minőségileg megváltoztatva a korábbi folyamatokat. Az 1990-es évek első felében a gazdasági társaságok száma 25 600-ról 212 500-ra, több mint nyolcszorosára emelkedett. A növekedés üteme 1995-ben lassult ugyan, de még így is 28 900-zal, 16 százalékkal több gazdasági társaság volt az év végén, mint egy évvel korábban. A társas vállalkozások között legnépszerűbb a korlátolt felelősségű társaság és a betéti társaság: 1995 végén a nyilvántartott társas vállalkozásoknak 39, illetve 41 százalékát képviselték.

A regisztrált vállalkozások nagyobb részét, háromnegyedét az egyéni vállalkozások adják. Számuk 1995 végén az Adó- és Pénzügyi Ellenőrzési Hivatal (APEH) nyilvántartása szerint 791 500 volt, kétszer annyi, mint öt évvel korábban. A növekedés üteme az időszak végére megtorpant, 1995-ben 2 százalékos volt, ezen belül június óta folyamatosan csökkent. A csökkenés oka az adózási szabályok 1995. május 15-ei módosítása, amely jelentősen szűkítette az átalányadózást választhatók körét. (Ezt megelőzően az átalányadózás sokak számára nyújtott adóminimalizálási lehetőséget, sok munkáltató egyéni vállalkozóként foglalkoztatta tovább korábbi alkalmazottait.)

1995 végén a gazdasági társaságok mintegy négyötöde, az egyéni vállalkozásoknak alig több mint fele minősült – a KSH szerint – működő vállalkozásnak. A vállalkozások túlnyomó része változatlanul kisméretű. 1995 végén a 606 ezer működő vállalkozás 96 százaléka tartozott a 11 főnél kisebb létszámot foglalkoztatók közé. A gazdasági társaságoknál ez az arány 90 százalék volt. Területileg a működő társas vállalkozások 41 százaléka, az egyéni vállalkozások 23 százaléka Budapestre koncentrálnak.

A *csőd-, felszámolási- és végelszámolási eljárásról* 1992. január 1-jén életbe lépett 1991. évi II. törvény az első évben jelentős csődhullámot indított el. A magyar cégbíróságok hivatalos lapjában, a *Cégek Közönyben* 1992-ben összesen 2294 jogi személyiségű gazdasági szervezet csődbejelentését tették közzé, 1993-ban már csak 780, 1994-ben 73 és 1995-ben 28 az új eljárások száma.

A csődeljárás alá került vállalkozások közül 1995 végéig összesen 2916 szervezettel szemben fejeződött be az eljárás. Ezek 52 százaléka felszámolás alá került, 45 százaléka megegyezett hitelezőivel és 3 százaléknál egyéb módon szűnt meg az eljárás (a bíróság visszavonta vagy valamely okból megszüntette).

A felszámolási eljárásról szóló 1986. évi 11. törvényerejű rendelet életbe lépésétől 1991 végéig csupán 746 jogi személyiségű vállalkozás ellen indult eljárás. Az 1991. évi II. törvény hatályba lépése után jelentősen felgyorsult a folyamat: 1992-ben 1734, 1993-ban 2241, 1994-ben 1950 és 1995-ben 2269 új felszámolási eljárás indult a jogi személyiségű vállalkozások körében, s az eddig befejezett eljárások száma mindössze-

sze 653. Az összes felszámolási eljárás alá került jogi személyiségű vállalkozás 28–28 százaléka az ipar, illetve a kereskedelem, javítás ágazatban, 18 százaléka az építőipar és 12 százaléka az ingatlanügyletek, egyéb szolgáltatás területén tevékenykedett.

1989 óta – az 1994-es társasági adóbevallások szerint – a *külföldi érdekeltségű vállalkozások száma* 17-szeresére, közel 24 ezerre növekedett, miközben a külföldi tőke összege – folyó áron – 28-szorosára, 834 milliárd forintra duzzadt. Ebben az időszakban a vizsgált körben a külföldi befektetés aránya a jegyzett tőkéből 24 százalékról 60 százalékra emelkedett.

1995-re csak az újonnan alakult és bejegyzett vállalkozások adatai állnak rendelkezésre. Ekkor 3720 új külföldi érdekeltségű cég alakult, 27,6 milliárd forint külföldi tőkebefektetéssel. Ez az adat nem tartalmazza sem az energiaipar privatizációját, sem az évközi tőkeemeléseket. A Magyar Nemzeti Bank információi szerint 1995-ben pénzben (nem apportban) 557 milliárd forint külföldi tőke érkezett Magyarországra, ami önmagában is több mint háromszorosa az előző évben hazánkban letelepedett külföldi tőkének. 1994-ben az összes vállalkozás 15 százaléka volt külföldi érdekeltségű, ezek jegyzett tőkéje a társasági adóbevallást benyújtók körének 32 százalékát tette ki. Ez egyben azt is jelenti, hogy a magyar vállalkozói vagyon egyharmadára hatással lehetnek a külföldi befektetők.

A külföldi tőkével működő vállalkozások állították elő 1994-ben a hozzáadott érték 39 százalékát, a nettó árbevétel 38 százalékát; az összes beruházásból való részesedésük 38 százalékot tett ki. Ezeket az eredményeket lényegesen kevesebb munkaerő – az összes létszám 23 százalékának – alkalmazásával érték el. Az egy főre jutó hozzáadott érték 67, a nettó árbevétel 61 százalékkal, míg az átlagkereset csupán 25 százalékkal magasabb a külföldi vállalkozásokban, mint a teljes vállalati körben.

Az Ipari és Kereskedelmi Minisztérium információi szerint – amelynek forrása a kiadott engedélyek állománya – 1994 végéig külföldön 1277 magyar tőkével működő vállalkozást alapítottak, 8,2 milliárd forint alaptőkével. A magyar tőkebefektetők külföldön viszonylag kisebb cégek alapításában érdekeltek, mindössze 6,4 millió forint az egy vállalkozásra jutó átlagos jegyzett tőke. Kivételt képeznek az amerikai–magyar vállalkozások a 25,5 millió forint átlagos alapítói vagyonukkal.

A gazdaság teljesítménye és egyensúlyi helyzete

A gazdaság összteljesítményét kifejező *bruttó hazai termék* (GDP) 1990–1993-ban évről évre csökkent, négy év alatt összesen mintegy 18 százalékkal. 1994-ben az előző évi enyhe (1 százalékot sem elérő) csökkenést 2,9 százalékos növekedés váltotta fel, ami, bár szerényebb mértékben, de 1995-ben is folytatódott.

Az előzetes számítások és részben becsült adatok szerint a GDP múlt évi volumene mintegy 1,5 százalékkal emelkedett 1994-hez képest. Az emelkedés a kivitel növekedésének tudható be, a belföldi felhasználás – az előző két évi növekedés után – 5–6 százalékkal csökkent. A csökkenés a lakossági és a közösségi fogyasztás visszaesésével magyarázható, a bruttó felhalmozás – mind a beruházás, mind a készletfelhalmozás – meghaladta az előző évit.

A bruttó hazai termék 1995. évi becsült értéke folyó áron 5500 milliárd forint volt, egy lakosra számítva 540 ezer forint.

A fogyasztás radikális visszafogása következtében a külkereskedelmi hiány lényegesen kisebb lett az 1994. évinél, de még így is meghaladta a 100 milliárd forintot.

Az 1995. évi gazdaságpolitikai fordulat szándéka szerint visszafogta mind a lakossági, mind a közösségi fogyasztást és ösztönözte a beruházásokat. Ez a törekvés a fő irányokat tekintve sikeres volt, bár a beruházások csak körülbelül 1 százalékkal növekedtek, a felhalmozás motorja ebben az évben is a készletfelhalmozás volt.

A gazdasági növekedés vonala hazánkban hasonló volt a többi közép-kelet-európai országéhoz. (A szovjet utódállamok sajátos helyzetétől itt eltekintünk.) A kilencvenes évek elején ezekben az országokban a magyarországihoz hasonló mértékű vagy annál nagyobb gazdasági visszaesés következett be. Ezt esetenként már 1992–1993-ban, általánosan pedig 1994-ben növekedés követte, s a közvetett adatok arra utalnak, hogy ez 1995-ben is folytatódott.

A magyar gazdaság nemzetközi környezetéről átfogó képet ad az Európai Összehasonlítási Program (European Comparison Project – ECP), melynek 1993-ra vonatkozó szakasza nemrég fejeződött be. Ez a program az országok adatait nem a hivatalos valuta-átváltási árfolyamon, hanem a tényleges vásárlóerő-paritáson számítja át nemzeti valutáról közös valutára. Az összehasonlítás legnagyobb érdeklődésre számot tartó eredménye az országok GDP-jének a lakosság egy főjére vetített nagysága. Az összehasonlítás aktualizálása érdekében becslést készítettünk 1994-re.

A Szovjetunió és Jugoszlávia felbomlásával kialakult új európai országstruktúra még az eddiginél is élesebbé tette a gazdasági különbségeket. A Svájc és Luxemburg képviselte szélső értékektől eltekintve is közel kilencszerezes különbség van a skála két végpontja között. A fejlett európai országok – Belgiumtól Finnorszáig – egy meglehetősen homogén tömböt alkotnak, jelentősen elkülönülve a skála végén felsorakozó, a gazdasági átmenet útját járó országoktól.

Magyarország a harmincnégy ország rangsorában mind 1993-ban, mind 1994-ben a huszonegyedik helyen állt. A rangsor elején álló Luxemburg GDP-je 4,6-szerese, a rangsor végén álló Moldováé pedig 37 százaléka volt a magyarországinak. Bár módszertani okokból a legutolsó és a korábbi összehasonlítások eredményei nem vethetők össze, ezek az eredmények kétségkívül hazánk és a fejlett országok közötti különbségek növekedésére utalnak.

A GDP fő összetevői közül a lakossági fogyasztás és a beruházás nagysága általában kapcsolatban van a GDP színvonalával. A lakossági és a közösségi fogyasztás tekintetében kevésbé (hétszeres, a szélső értéket figyelmen kívül hagyva), de a beruházási tevékenységben óriási (negyvenszeres) különbségek alakultak ki a fejlett és a kevésbé fejlett országok színvonala között. Magyarországot az egy lakosra jutó lakossági fogyasztása a huszonegyedik, beruházása és közösségi fogyasztása pedig a huszonegyedik helyre sorolta Európában. A vizsgált 34 ország átlagértékénél a magyar bruttó hazai termék 45,6 százalékkal alacsonyabb.

Magyarország a fogyasztási főcsoportok közül az „Oktatás, szórakozás, pihenés” és a „Lakás, háztartási energia” területén közelítette meg legjobban a 34 ország átlagát (98, illetve 82 százalék), a legnagyobb mértékben pedig a „Ruházat és lábbeli” és a „Közlekedés, hírközlés” fogyasztásában maradt el (46, illetve 51 százalék) tőle. Az előző kettő a lakossági fogyasztás árszintjéhez viszonyítva drága, míg az utóbbi kettő olcsó fogyasztási főcsoportnak számít.

A *munkatermelékenység* legáltalánosabb makroszintű mutatószáma az egy foglalkoztatottra jutó bruttó hazai termék. E mutató 1990–1991-ben csökkent, majd az 1992–1994-ben évi átlagban 8,3 százalékkal, összesen 26 százalékkal emelkedett. A termelékenység emelkedése 1995-ben is folytatódott, üteme azonban lelassult, előzetes adatok szerint 3,7 százalékos volt.

A termelékenység növekedésének 1995. évi lassulása vélhetően több tényezővel függ össze. Erre az időszakra a vállalkozásoknál nem hatékonyan foglalkoztatott munkaerő felszabadításában a korábinál kisebb tartalékok maradtak, az előző évhez képest felére esett vissza a gazdasági teljesítmény növekedési üteme, a költségvetési szférában pedig az elbocsátások még csak elkezdődtek. E mellett szerepet játszott az is, hogy 1995-ben csak kevés vállalkozás ment csődbe.

A termelékenység alakulásának másik aspektusa, hogy 1995-ben jelentősen, 12 százalékkal csökkentek a reálbérek. Ebből adódóan az egységnyi bérre jutó termelési érték növekedési üteme felgyorsult. A relatíve olcsóbbá váló munkaerő a nemzetközi versenyképesség fokozásának is tényezője lehet.

Az ország *energiafelhasználása* 1990–1994-ben – az 1993. évi stagnálást kivéve – minden évben csökkent, összesen 22 százalékkal. 1995-ben az energiafelhasználás mérséklődése nem folytatódott: a felhasznált energiamennyiség 2,6 százalékkal meghaladta az 1994. évit. A növekedésben szerepe van a bővülő ipari termelésnek, valamint annak, hogy az előző évinél hidegebb időjárás miatt – a háztartási energia árának 50 százalékos emelkedése ellenére – növekedett a lakossági és kommunális szféra felhasználása. Meg kell jegyeznünk, hogy a lakosság energiafelhasználásának nem elhanyagolható és növekvő része nem fogyasztási, hanem termelési célokat szolgál. 1995-ben a termelőágazatok 2 százalékkal, a lakossági és kommunális szféra 3,2 százalékkal több energiát használt fel, mint 1994-ben. Az energiafelhasználáson belül az átlaghoz közel eső mértékben bővült a villamosenergia-fogyasztás.

A nemzetgazdaság *beruházásainak* volumene, több évi visszaesést követően, 1993-ban 2,5, 1994-ben 12,3 százalékkal nőtt az előző évihez képest. A tavalyi év II. és III. negyedévében – különösen a költségvetési és önkormányzati beruházások csökkenése, illetve elmaradása miatt – megtört a növekedés lendülete, és az 1995-ben realizált 1070 milliárd forint teljesítményérték, összehasonlításon számolva, az előző évi szintnek felel meg. A megindult fejlődés tehát hullámzó, az elért szint még mindig jelentősen alatta maradt az 1989. évinek, és a beruházások részesedése a GDP-ből továbbra is alacsony (20%).

A beruházási folyamatok szektoronként ellentmondásosan alakultak. A részletesen megfigyelt kör beruházásainak döntő hányadát (több mint 80 százalékát) kitevő vállalkozóknál folyó áron közel egyharmados növekedést tapasztaltak, ugyanakkor a költségvetési és társadalombiztosítási szervezeteknél 18,5 százalékos visszaesés figyelhető meg az 1994. évi bázisidőszakhoz képest.

A megfigyelt kör 669 milliárd forint értékű beruházásainak anyagi–műszaki összetételét elemezve, 1995-ben a gépberuházások arányának növekedése tapasztalható. A 328 milliárd forintot kitevő gépberuházás (55,9 százaléka importgép) 4,9 százalékponttal nagyobb arányt képvisel, mint az előző évben. Egyidejűleg 4 százalékkal csökkent az építési beruházások aránya. A nemzetgazdaság összes beruházásán belül a géphányad növekedése még nagyobb mértékűre becsülhető.

A beruházások teljesítményértékének ágazatok szerinti megoszlását folyó áron vizsgálva, a feldolgozóiparban, valamint a szállítás, raktározás, posta és távközlés ágakban koncentráliódik az összes beruházás 26,7, illetve 26,4 százaléka. A mezőgazdasági, erdőgazdálkodási, halászati ágazatba 18,9 milliárd forintot, az összes beruházás 3 százalékát investálták.

A főbb ágazatok termelése

Az ipari termelés¹ volumene – az 1988–1989. évi viszonylag mérsékelt csökkenés után – a kilencvenes évtized első három évében számottevően (a három év alatt összesen 33 százalékkal) visszaesett. A csökkenés 1993-ban megállt: a bruttó termelés volumene 4 százalékkal bővült. Ez a kedvező tendencia a következő két évben tovább folytatódott: az ipar termelése 1994-ben közel 10, 1995-ben csaknem 5 százalékkal haladta meg az előző évi volument. Az 1995. évi színvonal az 1989. évi négyötödével egyenértékű.

Az ipari termelés a kilencvenes évtized eddig eltelt időszakában differenciáltan változott, aminek eredményeként ágazati szerkezete a következők szerint módosult:

– a bányászat és az energetikai szektor részesedése 1991-ben nőtt (előbbi 1,9 százalékról 2,1 százalékra, utóbbi 12,4 százalékról 14,7 százalékra), majd 1992-től kezdődően 1995-ig folyamatosan csökkent (1,1 százalékra, illetve 12,1 százalékra),

– 1991-ben a feldolgozóipar aránya – az előző évi 85,7 százalékról – 83,8 százalékra mérséklődött, majd részesedése 1995-re 86,8 százalékra emelkedett.

3. tábla

*A feldolgozóipar bruttó termelésének megoszlása
(1995. évi árszinten, százalék)*

Ágazat	1990.	1992.	1995.
	évben		
Élelmiszeripar	24,7	29,9	26,1
Könnyűipar	14,8	15,1	13,8
Vegyipar	24,6	24,8	22,1
Építőanyag-ipar	4,0	3,8	3,7
Kohászat	12,6	9,9	12,0
Gépipar	19,3	16,5	22,3
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Az ipari termelés alakulását motiváló tényezők az elmúlt három évben jelentősen változtak. 1993-ban a növekedést még teljes egészében a belföldi kereslet indukálta. 1994-ben a létrehozott terméktöbblet fele-fele arányban származott a belföldi értékesítés és az export bővüléséből. 1995-ben viszont a termelés többlete már teljes egészében exportra került.

Az ipari termelés tartós tendenciáit kifejező trendvonal 1995-ben nem mutatott szignifikáns eltéréseket az előző év decemberi szinthez képest.

¹ Az ipar egészére közölt információk valamennyi ipari vállalkozás adatát tartalmazzák azok jogi státusára és nagyságára való tekintet nélkül. Az iparági adatok a 10 fő feletti vállalkozásokra vonatkoznak.

A középnagyságú, 50–300 fővel működő vállalkozások termelése az ipari átlagot (4,8 százalék) lényegesen meghaladóan, 10,3 százalékkal bővült. E kör az ipari termelésből 18 százalékkal részesedett, de az 1995. évi növekmény 37 százalékát hozta létre. A termelés 63 százalékát (és a terméktöbbit 60 százalékát) képviselő 300 főnél nagyobb létszámú vállalatok termelése az átlaghoz közel esően, 4,5 százalékkal emelkedett. Legkevésbé – az átlagtól jóval elmaradva – az 50 főnél kisebb létszámmal működő szervezetek bővítették termelésüket.

1995-ben az ipar összes értékesítése az első félévi 7,7 százalékos emelkedés után a második félévben 1,0 százalékkal bővült, s így az értékesítés volumene az év folyamán – összességében – 4 százalékkal nőtt. Az értékesítésen belül a belföldi eladások 1,4 százalékkal mérséklődtek, míg az export 19,1 százalékkal felülmúlta az előző évit, aminek következtében az export célú értékesítés aránya az 1994. évi 25-ről 30 százalékra emelkedett.

Az elmúlt öt évben növekedett az *építőipari* vállalkozások tevékenysége, ugyanakkor csökkent a nem építőipari szervezetek és a lakosság által kivitelezett építkezések aránya.

Az építési–szerelési tevékenység több mint háromnegyedét végző építőipari szervezetek termelése az 1992–1994-ben megfigyelt gyorsuló ütemű növekedés után, 1995-ben 14,8 százalékkal visszaesett.

A teljesítményjavulás a mélyépítőiparban 1991-től 1994-ig egyre növekvő mértékű volt, 1995-ben azonban drasztikusan, 22,6 százalékkal visszaesett a termelés volumene. Az építési szak- és szerelőipari vállalkozások teljesítménye 1992-től 1994-ig növekedett, 1995-ben itt is visszaesés következett be, 11,2 százalékos mértékben. A magasépítő-iparba és az épületfenntartás és -korszerűsítés alágazatba tartozó vállalkozások teljesítménye mindegyik évben elmaradt az előző évitől. Az 1994. évi mérsékeltbb csökkenés után 1995-ben a magasépítő-iparban 7,5 százalékos, az épületfenntartás és -korszerűsítés alágazatban 26,2 százalékos volumencsökkenés következett be. A termelés visszaesését döntően befolyásolta az állami nagyberuházások, elsősorban az infrastrukturális beruházások csökkenése.

Az építési–szerelési munkák szerződésállománya 1995 végén 97,3 milliárd forint volt, folyó áron számolva – 23 milliárd forinttal, 19 százalékkal – kevesebb az egy évvel korábbinál.

A *mezőgazdaság* bruttó termelése 1989-től 1993-ig folyamatosan csökkent. Bár a termelés 1994-től kismértékű növekedést mutat, az agrárgazdaság 1995. évi teljesítménye az 1989. évinek kétharmada. A termelés alakulását alapvetően befolyásolta az alacsony és tendenciájában tovább csökkenő jövedelmezőségi szint, a tulajdon(os)i szerkezetváltás bizonytalansága, valamint az időjárás viszontagságai miatti hozamkiesés.

A növénytermelés teljesítménye az elmúlt öt évben közel egyharmadával csökkent, ezen belül 1993 és 1995 között hasonló volumenben alakult. A termelés visszaesését az alacsony termésátlagok idézték elő. Ebben az aszály mellett közrejátszott a pénzügyi nehézségekkel és a szerkezeti változásokkal összefüggő, alacsonyra süllyedt technológiai színvonal is.

Az állattenyésztés bruttó termelése 1995-ben kismértékben növekedett a megelőző évihez képest, de így is mintegy egyharmaddal (35 százalékkal) elmarad az 1989. évitől. Az 1995. évi szarvasmarha-állomány 56 százaléka, a sertésállomány 62 százaléka az 1986–1990-es évek átlagos állományának. 1988 óta először a tavalyi évben – az év végi

adatok alapján, a tyúkállomány kivételével – megállt az állatállomány csökkenése. Az állattenyésztés tulajdon(os)i átstrukturálódásával összhangban különösen a sertés- és a juhágazatban folytatódott az egyéni gazdálkodók által tartott állomány arányának emelkedése. Csökkent a vágóállat-termelés, mérséklődött a tehéntej-, valamint a gyapjútermelés.

A *szállítás* területén az országos közúthálózat hossza alig változott (valamelyest nőtt) az 1990-es években, 1995 végén némileg meghaladta a 30 ezer kilométert. Ebből 293 kilométer volt autópálya, amelynek hálózata szintén kissé bővült az évtized eleje óta. A további fejlesztés szempontjából fontos állomást jelent, hogy elkészült az első koncessziós szerződés keretében megépített autópályaszakasz Győr és Hegyeshalom között. Mindez azt is jelenti, hogy 1996-ban lehetővé vált Budapest és Bécs között az autópályán való közlekedés.

A vasúthálózat évek, sőt évtizedek óta tartó csökkenése a legutóbbi évekre is jellemző maradt. Ezen belül azonban kissé nőtt a villamosított vonalak hossza. 1994 végén 7715 kilométert tettek ki az ország vasútvonalai, amelyek 30 százaléka volt villamosítva.

A közlekedési szervezetek által szállított áruk mennyisége és az árutonnakilométer-teljesítmény mutató 1995. évi értéke az 1991. évi szintet érte el. Ezen belül a vasúti szállítás aránya 39-ről 29 százalékra csökkent, míg a közúti szállításé 48-ról 57 százalékra növekedett. Mindez a közúti áruszállítás javuló piaci pozíciójára utal. A vízi és a csővezetékes szállítás részesedése az összes szállítási teljesítményből nem módosult számottevően, 2, illetve 12 százalék körüli.

A nemzetközi közúti fuvarozásban továbbra is megfigyelhető az a kedvezőtlen folyamat, amely a külföldi fuvarozók térhódítását jelzi a hazai vállalkozókkal szemben, főként az export-, de az importszállításoknál is. A Magyarországon bejegyzett közúti gépjárművek részesedése a kiviteli forgalomból – a szállított áruk tömegét tekintve – az 1991. évi 53 százalékkal szemben 1995-ben 39 százalék volt. A behozatali forgalomnak 1991-ben 57 százaléka, 1995-ben 42 százaléka jutott a magyar szállítókra. A magyar utakon jelentős a külföldi tehergépjárművek tranzitforgalma is. Darabszámuk kétszerese a behozatali és kiviteli forgalmat lebonyolító külföldi járművekének. 1995-ben a tranzitforgalomba be- és kilépett külföldi tehergépjárművek száma 1 159 ezer volt.

A távolsági személyszállításon belül csak a légi közlekedés forgalma mutat növekvő tendenciát az 1990-es években, ez a szállítási ágazat teljes utaskilométer-teljesítményének 12 százalékát jelentette, az 1991. évi 6 százalékkal szemben. (A szállított utasok száma alapján a légi közlekedés aránya elenyésző.) Egyidejűleg a vasúti közlekedés részesedése csökkent, a közúti közlekedésé kevésbé változott: az előbbi valamivel 40 százalék felett, az utóbbi néhány ponttal 50 százalék alatt volt.

A helyi személyszállításban az 1995. évi utasszám és utaskilométer-teljesítmény egyaránt 8–8 százalékkal maradt el az 1991. évitől. A csökkenés az autóbussznál 5 százalékos, a metró, földalatti és trolibusz esetében 10–12 százalékos volt. Az autóbussz részesedése a helyi forgalomból így valamelyest nőtt, 1995-ben annak majdnem 70 százalékát autóbusszal bonyolították le.

Az ország személygépkocsi-állománya 1995 végén 2,2 millió felett volt, ez öt év alatt 15 százalékos gyarapodást jelent, a személygépkocsik átlagéletkora tovább emelkedett, és meghaladta a 11 évet. A tehergépjárművek állománya a személygépkocsikénál gyorsabban, több mint 30 százalékkal nőtt az időszak folyamán, 1995 végén – a dömperekkel

és különleges célú gépkocsikkal együtt – meghaladta a 290 ezret. Átlagéletkoruk 9 év feletti volt.

A kilencvenes években a *távközlési* piac gyors ütemben bővült, kínálata gazdagodott. Annak ellenére, hogy a piacot kisszámú, monopolhelyzetben lévő szolgáltató uralja, azon számos új szolgáltatás jelent meg. A közcélú vezetékstelefon-hálózat gyors bővülése ellenére ez a szolgáltatás ma már a távközlési piacnak csak mintegy a 60 százalékát jelenti.

A távbeszélő-főállomások száma, amely 1990-ben még nem érte el az 1 milliót, 1995 végén meghaladta a 2,1 milliót. A gyarapodás üteme évről évre gyorsult, 1995-ben az előző évhez képest mintegy 20 százalékos volt.

A mobiltávbeszélő-hálózat az utóbbi években bővült ugrásszerűen. A növekedés üteme messze felülmúlta a vezetékes hálózatét, 1995-ben 80 százalékos volt. A készülékek száma 1995. év végére elérte a 267 ezret. Országos közcélú személyhívó szolgáltatásra kapott koncesszió alapján két szolgáltató működött. A prémiumdíjas szolgáltatások piacán 32 szolgáltatónak volt engedélye.

Rádióműsor-szóró engedéllyel 46, televízióműsor-szóró engedéllyel 35 szolgáltató rendelkezett. Az országos televízióadások adóinak együttes adásideje 1995-ben több mint 11 ezer óra volt, lényegében ugyanannyi, mint egy évvel azelőtt.

A „második távközlési infrastruktúra”, a kábeltelevíziós hálózat a hetvenes évek második fele óta magánkezdeményezés alapján fejlődött ki. A bekapcsolt lakások száma 1995-ben meghaladta az 1,5 milliót, a kábeltelevízió-hálózatok vonalhossza pedig a távíró- és távbeszélő-hálózat vonalhosszának hatodát.

A telematikai szolgáltatások leggyorsabban fejlődő területe a számítógép-hálózati (Internet) szolgáltatások. A számítástechnikai szolgáltató ágazat 1994. évi nettó árbevétele meghaladta az 53 milliárd forintot. Az egységek 94 százalékát képező 20 fő alatti vállalkozások az ágazati létszám 54 százalékával az árbevétel 56 százalékát adták. A bevétel 38 százaléka szoftverkészítésből, tanácsadásból származott, az adatfeldolgozás részesedése már csak 19 százalék. Az adatbanki tevékenységből 4 milliárd forint árbevétel származott.

A telematika gyors ütemű fejlődését a hírközlés más ágainak stagnálása vagy visszaesése kísérte. Folytatódott a levélpostai, a postacsomag- és az utalványforgalom csökkenése. A telex- és távirat-szolgáltatást felváltja a korszerűbb telefax, bürofax, az Internet szolgáltatások, a mobiltelefon.

Külgazdasági kapcsolatok

A *külkereskedelmen* belül az árukivitel az évtized elején tapasztalható ingadozás után 1993 közepétől mérsékelten emelkedő alapirányzatú volt. Ez a tendencia egészen 1995 szeptemberéig tartott, majd az év hátralevő hónapjaiban ismét némi csökkenést mutat a trendvonal. Az 1995. évi kivitel volumene 8 százalékkal haladta meg az egy évvel korábbit, az 1990. évinél pedig mintegy 5 százalékkal volt több, és lényegében az 1989. évi szinttel azonos. Ez utóbbi összehasonlítás azt mutatja, hogy az ország export-teljesítőképesége 1995-re kiheverte a KGST összeomlásával kapcsolatos traumát, és az 1993. évi növekedésgyorsítási kísérlet negatív következményeit. (1993-ban a belföldi kereslet gyors növekedése miatt gyengült az exportkényszer.)

Az exportban a fejlett országok részesedése 70 százalék körüli volt, ezen belül az Európai Unióé 1991 és 1994 között 45–51 százalék között ingadozott. 1995-ben az Unió kibővülése, különösen második legnagyobb partnerünk, Ausztria csatlakozása következtében 63 százalékra emelkedett ezen országok aránya. A volt szocialista országok mintegy egynegyedét vették át a magyar exportnak (1989-ben még mintegy 44 százalékát). Az országcsoporton belül azonban megnőtt a CEFTA-országok jelentősége: az 1991.évi 4 százalékkal szemben 1995-ben 6 százalék volt a teljes exporton belül e három ország aránya. A fejlődő országok súlya 8 százalékról 4 százalékra csökkent az időszak folyamán.

4. tábla

A kivitel alakulása

Megnevezés	1995	Változás az előző évhez képest (százalék), összehasonlító áron			
		1992	1993	1994	1995
Energiahordozók, villamos energia	2,4	+79,9	+9,4	+23,9	-13,2
Anyagok, félkész termékek, alkatrészek	39,4	-2,2	-8,5	+16,2	+7,6
Gépek, szállítóeszközök, egyéb beruházási javak	11,4	-9,6	+3,3	+8,7	+5,1
Fogyasztási iparcikkek	24,9	+17,1	-15,8	+25,9	+4,0
Élelmiszeripari anyagok, élő állatok, élelmiszerek	22,0	-8,0	-27,2	+10,3	+20,9
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>+1,0</i>	<i>-13,1</i>	<i>+16,6</i>	<i>+8,4</i>
Ebből:					
átalakuló országok	24,5	-1,4	-6,2	+4,0	+20,2
fejlett országok	69,3	+5,5	-15,7	+23,3	+3,2
fejlődő országok	3,9	-31,2	-12,9	-14,5	+1,5

A behozatal alakulását az évtized elején mindenekelőtt két, ellentétes hatású tényező befolyásolta: a termelés visszaesése és a behozatal adminisztratív akadályainak feloldása. Az import trendje 1991-ben növekvő, majd az év végétől átmenetileg csökkenő irányzatot jelez. 1993 közepétől ismét jelentős emelkedés mutatkozik, összefüggésben a bruttó termelés (kibocsátás) emelkedésével, de főként a belföldi felhasználásnak – a termelés növekedését erősen meghaladó – felfutásával. A növekvő irányzat egészen 1995 márciusáig jellemző maradt, amikortól a vámpótlék bevezetése és a forint leértékelése rontotta a külföldi áruk versenyképességét a hazai piacon.

A fejlett országokból származó behozatal az általános tendenciával megegyezően 1993-ban és 1994-ben is számottevően emelkedett, 1995-ben pedig (4 százalékkal) csökkent. A volt szocialista országokból történő vásárlásokat viszont szinte folyamatos csökkenés jellemezte. 1995-ben az ezekből az országokból származó import volumene 4 százalékkal maradt el az előző évitől, az 1989. évi szintnek pedig csak mintegy 60 százalékát tette ki. A fejlődő országokból 1995-ben is folytatódott a – nem túl jelentős nagyságú – behozatal növekedése.

Az átalakuló országok részesedése az importból 25 százalék körül mozgott, amelyen belül 6 százalék jutott a CEFTA-országokra. A fejlett országokból érkezett az import 65–70 százaléka, ezen belül az Európai Unió országaiból 1994-ig 40–45 százaléka,

1995-ben több mint 60 százaléka. A fejlődő országok részesedése kissé emelkedett, de így is csak 6 százalék körüli volt 1995-ben.

5. tábla

A behozatal alakulása

Megnevezés	Behozatal 1995-ben	Változás az előző évhez képest (százalék), összehasonlító áron			
		1992	1993	1994	1995
Energiahordozók, villamos energia	10,8	-5,1	+14,6	+6,2	-4,3
Anyagok, félkész termékek, alkatrészek	42,2	-10,1	+9,0	+21,6	+2,8
Gépek, szállítóeszközök, egyéb beruházási javak	20,1	-9,4	+52,7	0,0	-12,9
Fogyasztási iparcikkek	20,9	-4,3	+15,7	+22,7	-2,8
Élelmiszer-ipari anyagok, élő állatok, élelmiszerek	5,9	-2,3	+17,7	+26,9	-15,5
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>-7,6</i>	<i>+20,9</i>	<i>+14,5</i>	<i>-3,9</i>
<i>Ebből:</i>					
átalakuló országok	24,0	-11,1	+48,8	-7,7	-4,1
fejlett országok	70,4	-6,4	+10,1	+24,0	-4,0
fejlődő országok	5,6	-39,9	+27,1	+14,2	+15,6

A külkereskedelmi mérleg az 1990. évi aktívum után 1991-től passzívra fordult, 1993-tól pedig különösen nagy összegű hiányt mutatott.

6. tábla

A külkereskedelmi forgalom és egyenleg alakulása

Év	Behozatal	Kivitel	Egyenleg	
	milliárd forint (folyó áron)			millió dollár
1990	545	604	59	941
1991	856	764	-91	-1195
1992	879	844	-35	-374
1993	1162	820	-343	-3623
1994	1537	1129	-408	-3853
1995	1936	1622	-315	-2599

Az idegenforgalomban Magyarországra látogató külföldiek száma az 1990-es évekre ugrásszerűen megnőtt, és 1993-ban meghaladta a 40 milliót. Ezt követően némileg mérséklődött ugyan a forgalom, de 1994-ben és 1995-ben is 39 millió feletti volt. Bár a legnagyobb arányban az egyetlen napra érkezett kirándulók száma emelkedett, a látogatóforgaloméhoz hasonló tendenciát mutat a 24 óránál hosszabb időre érkezett turisták és a turistaéjszakák száma is. Mindennek ellenére a regisztrált kereskedelmi szálláshelyek külföldi vendégforgalma csökkent.

A regisztrált kereskedelmi szálláshelyeken 1995-ben összesen 4,8 millió (külföldi és belföldi) vendég fordult meg, és ott 15,6 millió vendégéjszakát töltött el. Az előző évihez képest a vendégek száma 4 százalékkal, a vendégéjszakáké 6 százalékkal csökkent.

A külföldi vendégektől 1995-ben 31 milliárd forint szállásdíjbevétel származott, amelynek 90 százaléka a szállodákban realizálódott. Egy vendégéjszakára átlagosan 3177 forint szállásdíj jutott, ezen belül a szállodákban 4428 forint. A belföldi vendégforgalomból származó szállásdíjbevétel 6 milliárd forintot tett ki, egy vendégéjszakára vetítve 1026 forintot.

A kereskedelmi szálláshelyek külföldi vendégforgalma csak töredékét jelentette a külföldi látogató-, illetve turistaforgalomnak. Az 1995-ben Magyarországra érkezett 39,2 millió külföldi látogató 80 százaléka a szomszédos országok állampolgára volt (az egykori szocialista országok aránya 66 százalék). A legnagyobb számban, több mint 5–5 millióan Horvátországból, Ausztriából és a Jugoszláv Szövetségi Köztársaságból érkeztek. Az előző évihez viszonyítva csökkent az általában idegenforgalmi céllal érkező német, olasz, holland utazók száma, és mindenekelőtt a cseh és szlovák, valamint a szlovén utazóké nőtt. A külföldi látogatók viszonylag kis hányada, 1989-ben 58 százaléka, 1995-ben 53 százaléka töltött el egy napnál hosszabb időt Magyarországon. Az utóbbiak között is magas volt azoknak az aránya, akik csak 1–2 napra érkeztek, feltehetően hosszabb kirándulás, átutazás céljából.

A külföldre látogató magyarok száma 1989-ben volt a legmagasabb, 14,5 millió. Ezt követően évente 12–14 millió alkalommal lépték át magyar állampolgárok az országhatárt, 1995-ben 13,1 millióan, az előző évinél 9 százalékkal kevesebben. A legtöbben, bár 1992 óta csökkenő számban, az osztrák határszakaszon keresztül utaztak külföldre.

Pénzügyek

A folyó fizetési mérleg egyenlege az 1990-es években nagy változásokon ment keresztül. Az általában passzív konvertibilis fizetési mérleget az 1990–1992. években kis mértékű többlet jellemezte, majd 1993-ban és 1994-ben számottevő hiány keletkezett. Az egyensúlyromlás 1995 I. negyedévében is folytatódott, ezt követően tendenciaváltozás kezdődött. Áprilistól a hiány minden hónapban kisebb volt, mint 1994 megfelelő időszakában. Végeredményben 1995-ben a folyó fizetési mérleg hiánya az előző évinek 63 százaléka mérséklődött.

7. tábla

A folyó fizetési mérleg és fő összetevői

Megnevezés	1990.	1991.	1992.	1993.	1994.	1995.
	évben (millió dollár)					
A folyó fizetések egyenlege	127	267	324	-3455	-3911	-2480
Ebből:						
árudeviza-forgalom és a fuvarfizetések egyenlege	184	109	-164	-3353	-3811	-2630
idegenforgalom egyenlege	345	560	590	442	503	658
kamatok és tőkebefektetések jövedelmei	-1438	-1363	-1261	-1186	-1403	-1793
viszonytalan átutalások	727	860	859	732	909	1127

Az ország bruttó külföldi adósságállománya az 1990–1992. években alig változott, 1993 óta minden évben jelentősen, 3 milliárd dollárnál nagyobb összeggel nőtt. 1995 vé-

gén a bruttó adósság 31,6 milliárd dollár volt, 3,1 milliárddal több, mint egy évvel korábban. Az utóbbi három év adósságnövekedésében egyre nagyobb a magánszektor (vállalkozások és kereskedelmi bankok) részesedése. A bruttó adósságnak kilenctizede közép- és hosszú lejáratú volt, némileg (2 százalékponttal) kisebb, mint 1994 végén.

A jegybanki tartalék 1995 végén 12 milliárd dollár volt, 5,2 milliárd dollárral több, mint egy évvel korábban. A növekmény az utóbbi hat évben a legnagyobb. A növekedésben fontos szerepe volt az energiaszektor privatizációjából decemberben befolyt bevételeknek. Az egyéb külföldi követelések állománya az utóbbi három évben lényegében változatlan, 2,8 milliárd dollár volt.

Végeredményben az ország nettó adóssága 1995-ben 2,1 milliárd dollárral, 16,8 milliárdra csökkent. A csökkenés a kormányzat és az Magyar Nemzeti Bank (MNB) adósságállományában következett be, a magánszektor nettó adóssága nőtt.

Az államháztartás (a központi költségvetés, a központi költségvetési szervek, a helyi önkormányzatok, az elkülönített állami pénzalapok, a társadalombiztosítási alapok együttesen) egyenlege az 1990. évi egyensúlyt megközelítő állapottól 1994-ig – az 1993. évi kismértékű javulás kivételével – folyamatosan romlott.

A nagymértékű és gyors bruttó államháztartási pozícióromlás elsősorban a kamatkiadások növekedése következtében állt elő, miután ezen időszak alatt az elsődleges deficit az 1990 és 1992 közötti romlás után, 1993–1994-ben már javuló tendenciát mutatott. A kamatkiadások emelkedése összefüggésben volt azzal, hogy az államháztartás a bevont források egyre növekvő arányában piaci kamatot fizetett.

Az államháztartás hiánya – 1994-hez viszonyítva – 1995 végére mintegy 60 milliárd forinttal alacsonyabbra becsülhető, és hozzávetőleg a GDP 4 százalékát teszi ki.

Az államháztartás bruttó adóssága a korábbi éveknél gyorsabb ütemben nőtt, elsősorban az árfolyamváltozásból származó kamatmentes, lejárat nélküli adósságnövekedés következtében.

A központi költségvetés bevételei és kiadásai 1991 és 1995 között összességükben több mint kétszeresére emelkedtek, de az egyes években a növekedés üteme eltérő volt. Fordulatot 1995 jelentett, amikor is a bevételek az előző évhez viszonyítva jelentősen – 33,9 százalékkal – nőttek, ugyanakkor a kiadások növekedési üteme a vizsgált időszakban a legalacsonyabb – 14,3 százalék – volt. Ezek együttes hatására a költségvetési deficit az 1994. évi hiány 41 százalékára mérséklődött és csak közel 20 milliárd forinttal volt magasabb, mint 1991-ben.

Az 1995. évi bevétel kedvező alakulásában döntő szerepe volt a gazdálkodó szervezetek által, társasági adó címen teljesített, valamint a vám- és import-befizetéseknek, továbbá a privatizációból származó bevételeknek. A kiadási megtakarítás alapvetően a központi költségvetési szervek támogatásában jelentkezett. A központi költségvetés helyzetének javulását mutatja, hogy az elsődleges egyenleg 1995 májusától folyamatosan szufficites volt, ami folytatódott 1996. január-februárban is.

A *betét- és hitelállományon* belül az üzleti szektor bankbetétei 1990 és 1995 decembere között 314 milliárd forintról 888 milliárd forintra növekedtek, folyó áron közel megháromszorozódtak. A betétállomány 1995 végi növekedésében ugrásszerű emelkedést jelentett az ÁPV Rt. számláján lévő, privatizációból befolyt, a központi költségvetésbe még át nem utalt bevétel. E nélkül az üzleti szektor betétállományának növekedése az 1990. évihez viszonyítva több mint kétszeres volt.

Az üzleti szektor hitelállománya 1990–1994 decembere között 638 milliárd forintról 932 milliárd forintra, folyó áron 46 százalékkal emelkedett. Összehasonlító szerkezetben a hitelállomány 1994 és 1995 decembere között 24 százalékkal növekedett.

A vállalkozói szektor finanszírozásában 1995-ben egyre csökkenő szerepet játszottak a kereskedelmi bankok által folyósított forinthitelek. Helyüket növekvő mértékben a belföldi devizahitelek vették át.

A hitelállományon belül a devizahitelek az 1991–1995. években folyó áron 28 milliárd forintról 233 milliárd forintra, több, mint nyolcszorosára emelkedtek, ezen belül is 1994 és 1995 között volt a legjelentősebb a növekedés, több mint két és félszeres. Az összehasonlítást torzító tényezőket kiszűrve a növekedés 1995 decemberében 2,7-szerese volt az előző évinek.

A belföldi hitelezési lehetőségek szűkülésével párhuzamosan nőtt a vállalkozói szektor közvetlenül külföldön felvett devizahitel-állománya is, amely folyó áron 1995. január és augusztus között megközelítette a 160 milliárd forintot. A vállalkozások közvetlen külföldi hitelfelvétele döntően beruházásfinanszírozásra irányult, és ezzel tőkét egészített ki.

A lakosság bruttó pénzmegtakarításának állománya az 1990. decemberi 670 milliárd forintról 1995 decemberére folyó áron 2101 milliárd forintra, 3,1-szeresére emelkedett. Ezen belül 1995-ben 24 százalékkal nőtt a megtakarítások állománya.

Az elmúlt öt évben módosult a megtakarítások összetétele: csökkent a készpénz aránya az értékpapírok javára, a takarékbetét (takaréklevéllal együtt) lényegében nem változott. Ez utóbbin belül számottevően nőtt a forintban kimutatott devizabetét részese-dése, amelynél figyelembe kell venni a forintleértékeléseket. 1995. december végén a bruttó megtakarítás 56 százaléka takarékbetét, valamint takaréklevél, 18 százaléka készpénz, 22 százaléka értékpapír volt. A takarékbetét 37 százalék devizabetét.

A bruttó megtakarításállomány folyó áron mért növekedése 1991-ben, 1993-ban és 1995-ben is kisebb volt, mint a fogyasztói árak emelkedése, tehát ezekben az években re-álértéken számítva csökkent.

A lakossági hitelek állománya a vizsgált időszakban csökkenő tendenciát mutat. 1991-ben a hitelállomány – a lakáshitelek gyorsított visszafizetése nyomán – kétharmadára csökkent. Az 1992–1994. években mérsékelten nőtt a hitelállomány, a magas kamatterhek következtében. 1995-ben ismét jelentősebb hiteltörlesztésre került sor, így az év végi 294 milliárd forint hitelállomány 7 százalékkal kisebb az egy évvel korábbinál és 20 százalékkal az 1990. december végénél.

A megtakarítások és hitelek egyenlegeként a lakosság nettó megtakarító pozíciója 1807 milliárd forint volt, hatszorosa az öt évvel korábbinak és 32 százalékkal több az 1994. év végénél.

Öt év alatt együttesen tehát a lakosság nettó megtakarítása 1,5 ezer milliárd forintot tett ki, mialatt a vállalkozások belföldi bankrendszerrel szembeni eladósodottsága több mint 200 milliárd forinttal csökkent. A kettő az államháztartás számára 1,7 ezer milliárd forint forrást biztosított.

Az üzleti szektor *betéti és hitelkamatai* az 1991. évi magas szinthez képest 1992-ben csökkentek, majd 1995 végéig emelkedtek, de nem érték el az 1991. évi szintet.

A betéti kamatlábak az egy éven belül lekötött betétek esetében az 1991. januári 29,4 százalékról 1995 végére 23,9 százalékra változtak, úgy, hogy 1992–1993-ban nem

érték el a 17 százalékot, majd emelkedve a legmagasabb szinten (25,8 %) 1995 júliusában álltak.

A hitelek átlagos kamatlába az éven belül lejáró hiteleknél az 1991. évi 35,5 százalékról 1995. végére 32,7 százalékra módosult. 1993 augusztusában volt a legalacsonyabb (23,8 %), a legmagasabb pedig – 1991 decemberétől eltekintve – 1995 május-júniusában (33,4 %) volt.

Az éven belüli lakossági betétek kamatai 1993 és 1995 között átlagosan több mint másfélszeresére emelkedtek. Ezen időszak alatt a közép- és kisbankok által fizetett éven belüli betéti kamatok 14,9-ről 26,2 százalékra emelkedtek, a takarékszövetkezetek kamatlábai ettől kismértékben elmaradtak. Az éven túli betétek kamatai gyorsabban emelkedtek, mint az éven belüli betéteké.

A lakossági fogyasztási hitelek kamatai 1993 és 1995 között kisebb mértékben változtak, mint az értékpapír-kamatlábak, bár ez utóbbiak kamatszintje alacsonyabb volt. A közép- és kisbankok által folyósított fogyasztási hitelek kamatai 26,5-ről 1,6 százalékra emelkedtek, míg az értékpapíroké 15,5-ről 28,0 százalékra. A lakosság építési hitelei kamatlába a vizsgált időszakban 28–32 százalék között változott, kisebb mértékben ingadozva, mint az egyéb hitelek kamatai.

Árak, infláció

A mélyreható társadalmi–gazdasági változás a volt szocialista országokban jelentős ármozgással is járt.

Magyarországon a kilencvenes évek közül 1991-ben emelkedtek legnagyobb mértékben, 30 százalékot meghaladóan, az ipari, a külkereskedelmi, valamint a fogyasztói árak. Az építőipari árak emelkedése is közel 20 százalékos volt. Sajátos módon ez volt az egyetlen év hosszú idő (1982) óta, amikor a mezőgazdasági felvásárlási árak nem nőttek, hanem kissé mérséklődtek az előző évihez képest. Az 1992–1994. években, területenként eltérő mértékben, de általában érzékelhetően kisebb volt az áremelkedés éves üteme. Az 1989-től 1995-ig terjedő időszakban összességében a termelőágazatok és a külkereskedelmi forgalom árszínvonala eléggé hasonló mértékben emelkedett, míg a fogyasztói áraké ezeknél lényegesen gyorsabban.

1995-ben az áremelkedések újra minden területen jelentősen felgyorsultak. A növekedés mértéke a termelői és fogyasztói szférában csaknem azonos, a külkereskedelemben még az előbbieknél is kissé gyorsabb volt.

Az *ipari termelői árak* 1989-hez viszonyítva majdnem háromszorosukra emelkedtek. Az időszak egészére vonatkozóan az exportárak növekedési üteme kissé magasabb volt a belföldi értékesítési árakénál. Az 1990-es évek elején végbement gyors növekedés után az 1992–1994-es időszakban az áremelkedés üteme mérséklődött, átlagosan évi 11 százalékot tett ki. 1995-ben az ipari termelői árak 28,9 százalékkal haladták meg az előző évi színvonalat. Az ugrásszerű növekedéshez hozzájárultak az energiaárak területén bekövetkezett áremelések, a forintleértékelések, az importvámptólék bevezetése és egyéb tényezők.

Az építőiparban az 1995. évi 26,6 százalékos áremelkedés jóval nagyobb volt nemcsak az előző évinél, hanem az utóbbi időben legmagasabbnak számító 1991. évinél is. A korábbiakhoz hasonlóan, a múlt évben is a mélyépítőiparban emelkedtek legjobban

(28,7 százalékkal) az árak, de meghaladta a 25 százalékot a többi építőipari ágazatban is az egy év alatt végbement áremelkedés.

A mezőgazdasági termékek termelői–felvásárlási árai az 1990. évi jelentős növekedés után 1991-ben kissé csökkentek, majd 1992-től egyre gyorsabb ütemben emelkedtek. Az 1995. évi növekedés 27,0 százalékot tett ki, ami a növénytermelési és kertészeti termékek árának 24,7 százalékos, valamint az élő állatok és állati termékek árának 28,8 százalékos emelkedése nyomán alakult ki. Az állattenyésztés termékei az 1989–1990-es szinthez képest is nagyobb mértékben drágultak, mint a növényi termékek.

A mezőgazdasági felvásárlási árak 1989 és 1994 között mintegy a kétszeresükre emelkedtek, míg ugyanebben az öt évben a mezőgazdasági termeléshez felhasznált iparcikkek árai csaknem megháromszorozódtak. Ugyanakkor az elmúlt két évben az agrár-olló nem nyílt tovább.

A *külkereskedelem árszínvonala* 1991 óta csak kissé módosult, annak ellenére, hogy a kelet-európai kereskedelemben a világpiaci árakra való áttéréssel ugrásszerűen megemelkedett az árszint, egyidejűleg gyökeresen megváltoztak a behozatal és a kivitel arányai. A forintban kifejezett árak ugyan évről évre számottevő növekedést mutatnak, ez azonban mindenekelőtt a forint leértékelésének és kevéssé a devizaárak változásának következménye. A cserearány sem romlott tovább, bár jelentősen nem is javult.

1995-ben a behozatal forintárszínvonala² 32 százalékkal, a kivitelé 34 százalékkal nőtt az előző évihez képest. A nagyarányú növekedés túlnyomórészt a forint leértékelésére vezethető vissza. Figyelembe véve az átlagosan 28–30 százalék közötti árfolyamváltozást, a devizaárak emelkedése mind a behozatalban, mind a kivitelben 3 százalék körülire tehető. Az öt árufőcsoport közül főként az anyagjellegű termékek drágultak: a forintárakat tekintve az importban 40, az exportban 44 százalékkal. A többi árufőcsoportban az átlagosnál mérsékeltebb, 20–30 százalék közötti volt a forintárak emelkedése, ami devizában mérve majdnem változatlan vagy néhány százalékkal mérséklődő árszintet jelent.

A fő országcsoportok közül a kelet-európai országokból származó behozatal jelentősebben drágult (37 százalékkal), mint a fejlett országokból származó behozatal (31 százalékkal). A kivitel esetében fordított volt a helyzet, az exportőrök a fejlett országokba irányuló szállításoknál nagyobb árnövekedést értek el, mint a kelet-európai országokba irányuló szállításoknál (35, illetve 30 százalék). A cserearány a kelet-európai országok viszonylatában romlott, a fejlett országok viszonylatában kissé javult az előző évhez képest; a forgalom egészét tekintve alig változott.

A *fogyasztói árak* alakulását a kilencvenes években részben a gazdaság egészére jellemző élénk ármozgás (a termelői és az importárak emelkedése) befolyásolta, részben pedig olyan tényezők, mint az ártámogatások, elsősorban a fogyasztóiár-kiegészítés csökkentése. Nőtt a jelentősége az árképzésben a fogyasztási adónak és az új adóféléknek, illetve adójellegű tételeknek (útalap, környezetvédelmi díj, termékadó stb.). Ezek mellett néhány év alatt jelentősen nőtt a kereskedelem árrése is.

Hat év alatt – 1989-hez képest – a fogyasztói árak a lakosság átlagát érintően négy-szeresükre emelkedtek. Az alacsony jövedelműeket az áremelkedés az átlagosnál némi-

² Az árváltozások mérése a termékek túlnyomó hányadánál az áruforgalomból számított egységértékek (unit value) alapján történik, így az árindex a „tisza árváltozáson” kívül tartalmazza az egyes termékcsoportokon (cikkeken) belüli összetétel-változás hatását is.

leg nagyobb, a magas jövedelműeket kisebb mértékben érintette. Ez a jelenség az említett rétegek különböző fogyasztási szerkezetével függött össze.

A fogyasztói árak alakulását 1995-ben is jelentősen befolyásolták a piaci hatások mellett a hatósági – központi és önkormányzati – intézkedések. Ezek között említést érdemel mindenekelőtt a két alkalommal végrehajtott energiaár-emelés, az év eleji áfa-emelés, a hírközlési díjak és a távolsági személyszállítási tarifák emelése, továbbá a március 12-i stabilizációs programmal összefüggő intézkedések (forintleértékelés, a fogyasztási adó emelése, a vámpótlék bevezetése stb.), valamint az önkormányzatok által végrehajtott lakbér, víz- és csatornadíj, helyi közlekedési díj emelése. A további áremelés ellen hatott ugyanakkor a lakosság jövedelmének és így keresletének csökkenése.

1995-ben a legnagyobb arányú, 50 százalékos áremelkedés a háztartási energia esetében következett be. Ezzel a korábban is az átlagosnál gyorsabb áremelkedést felmutató fogyasztási főcsoport árszínvonala az 1990. évi 5,2-szeresére emelkedett. Az élelmiszerek szintén az átlagosnál jobban, 31,1 százalékkal drágultak.

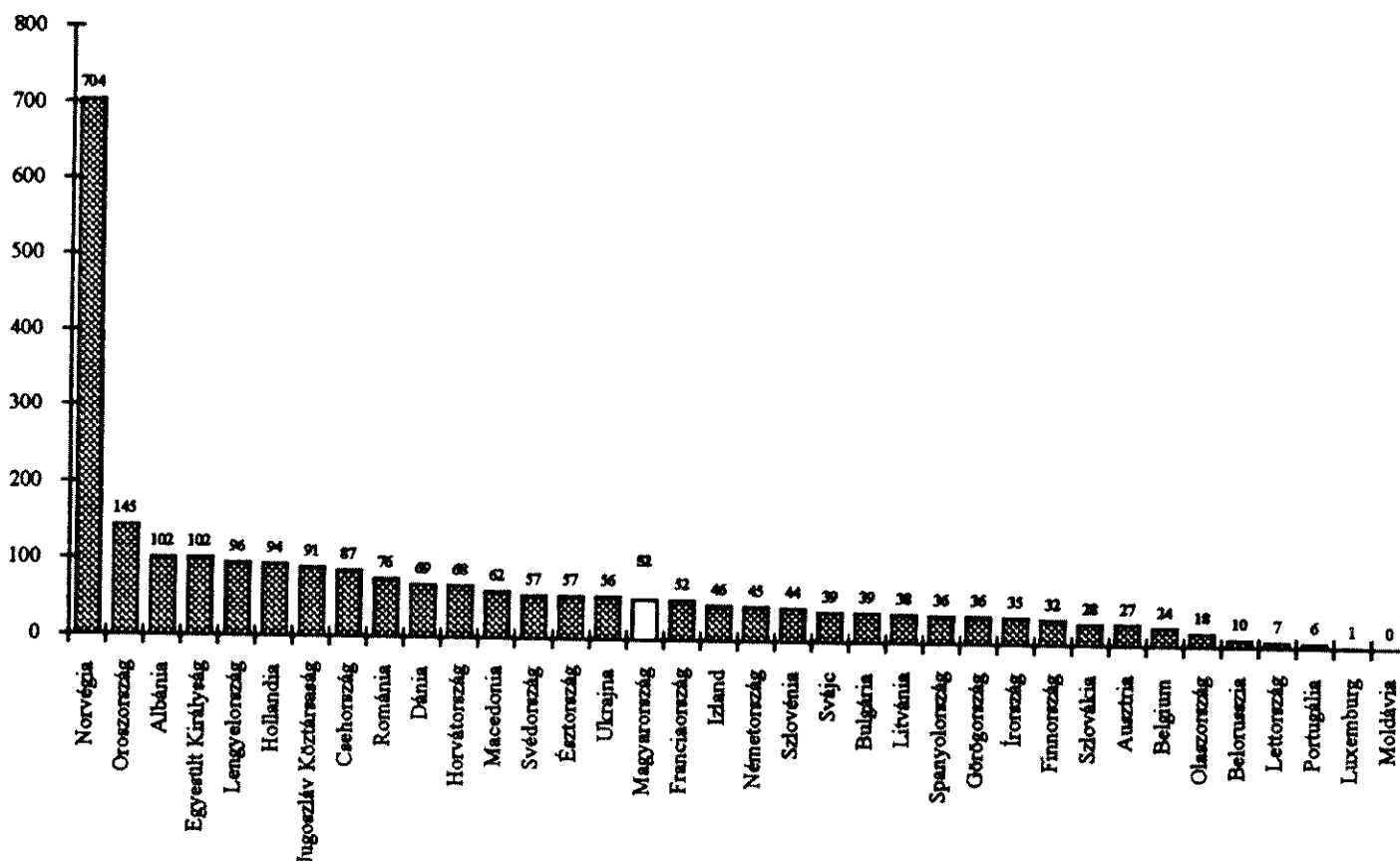
TÁRGYSZÓ: Társadalmi-gazdasági helyzet.

MAGYARORSZÁG HELYE EURÓPÁBAN*

Az energiagazdálkodásra vonatkozó adatokhoz néhány megjegyzés kívánkozik. Az energiaellátottság mutatójánál a szilárd, cseppfolyós és légnemű energiahordozók, továbbá a vízi és atomerőművekben előállított villamosenergia-termelését, valamint mindezek fogyasztását vettük figyelembe. Az ellátottság alapvetően természeti adottságoktól függ, de a felhasználás is befolyásolja: hasonló forrásellátottság mellett az alacsonyabb fogyasztási színvonal érthetően jobb ellátottságot jelez (Albánia), ami fordítva is igaz. Az energiafelhasználásba beletartozik az egyes szilárd stb. energiahordozók villamosenergia-termelésre való felhasználása (átalakítása), az egyes ágazatok, valamint a lakosság fogyasztása.

Az összehasonlításhoz a felhasználást – jobb híján – egy főre vetítjük. Az energia-felhasználást több tényező alakítja: általános fejlettség, gazdaság szerkezet, energiabőség, energiatakarékos technológiák elterjedtsége. A lakosság villamosenergia-fogyasztása leginkább a gazdasági fejlettséget tükrözi, de az energiabőség szerepe is nyilvánvaló (Norvégia).

Energiaellátottság, 1993
(százalék)

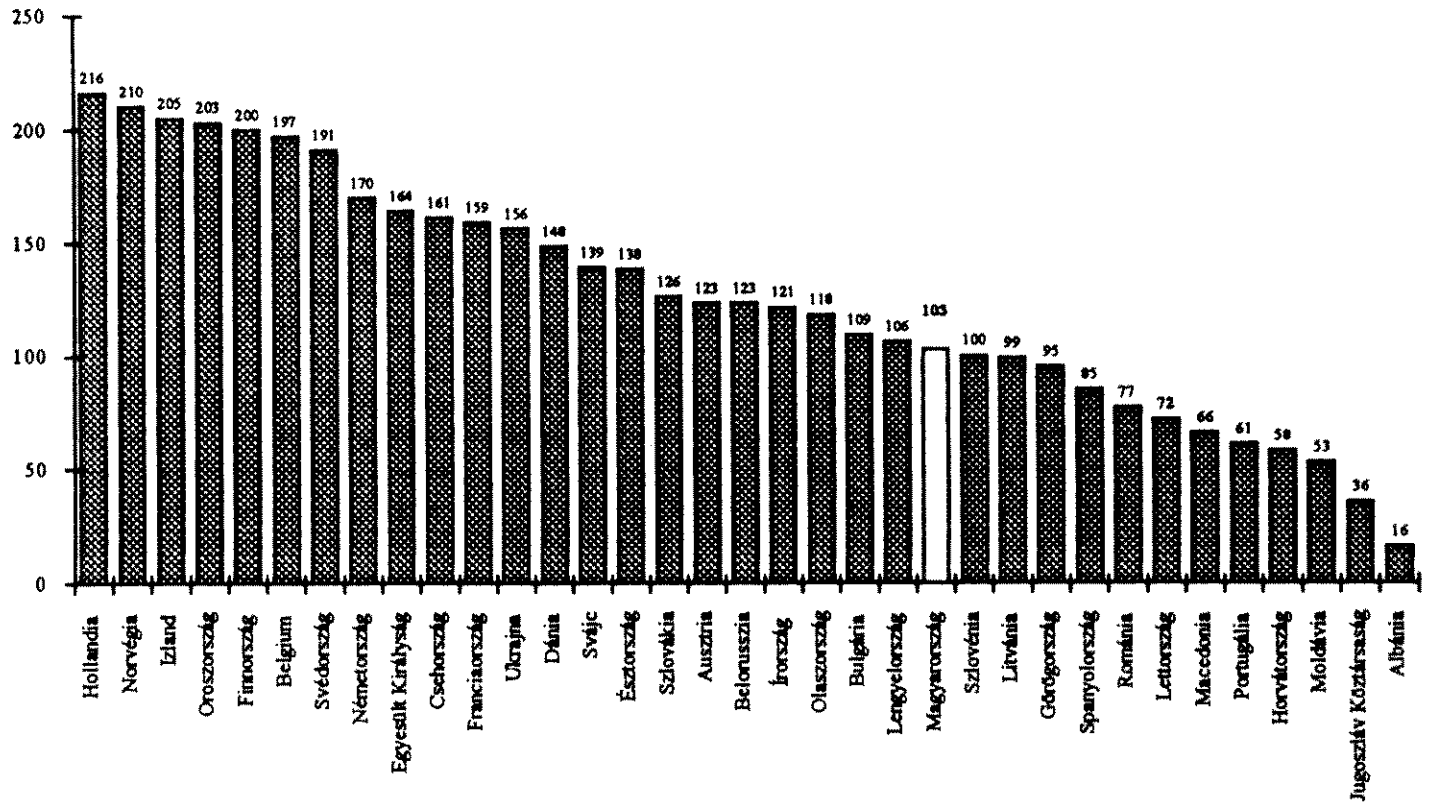

Megjegyzés. Energiaellátottság: termelés a fogyasztás százalékában.

Forrás: Energy Statistics Yearbook 1993. UN. New York. 1995. 86–93. old.

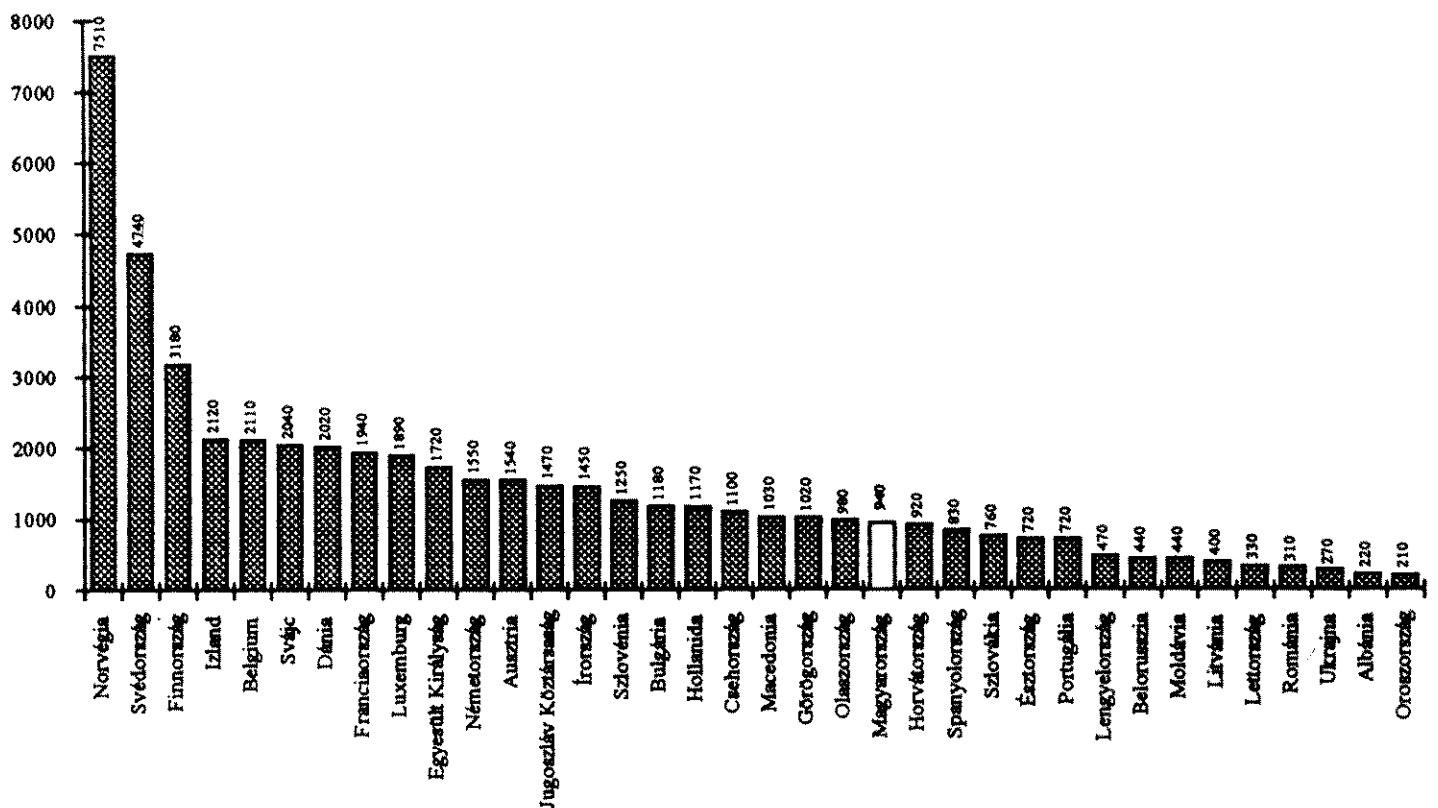
* Összeállította dr. Szász Kálmán.

Energiafelhasználás, 1993
(gigajoule/fő)

Forrás: Energy Statistics Yearbook 1993. UN. New York. 1995. 66–93. old.

Lakossági villamosenergia-fogyasztás, 1993
(kilowattóra/fő)

Forrás: Annual Bulletin of Electric Energy Statistics for Europa and North America 1995. UN. New York and Geneva. 1995. 63–79. old., valamint Demographic Yearbook 1993. UN. New York. 1995. 157–158. old.

FOGYATÉKOS GYERMEKEK AZ ISKOLAPADOKBAN PEST MEGYÉBEN

Az oktatási törvény kimondja, hogy minden testi, érzékszervi, enyhe vagy középsúlyos értelmi, illetve más fogyatékos gyermeknek joga, hogy az állapotának megfelelő pedagógiai ellátásban, nevelésben részesüljön. Erre szolgálnak az országos intézményhálózathoz kapcsolódóan a megyei, kistérségi szintű feladatokat ellátó intézmények. A gyermekek tanulási képességét szakértő bizottságok vizsgálják, amelyekben orvosok, pszichológusok és gyógypedagógusok együttesen döntenek arról, hogy milyen intézménytípusba irányítsák a rászorulókat.

A Pest megyei gyermekek vizsgálatát 2 szakértői bizottság látja el, az egyik budapesti székhellyel, a másik pedig Cegléden működik. Budapesthez tartozik a települések nagyobb hányada, ahol évente átlagosan 600–700, míg Cegléden 400–500 gyermek vizsgálatát végzik. A bizottságok szoros kapcsolatban állnak a nevelési tanácsadókkal és a családsegítő központokkal. Különösen nagy jelentősége van annak, hogy a két bizottság a csecsemőket látogató védőnők jelzéseire is támaszkodhat, mert a rendellenességek korai felismerése által a megfelelő speciális kezelés, illetve fejlesztés előbb megkezdődhet. Ezen kívül a különböző társadalmi juttatásokat – felemelt családi pótlék, meghosszabított gyermekgondozási segély – csak abban az esetben veheti igénybe a szülő, ha annak indokoltságáról a felülvizsgálatot végző szerv igazolást ad.

Az 1993/94. tanév elején 75 – összesen 333 tanteremmel rendelkező – megyei intézményben fogadták a beteg gyermekeket. 1980 óta az intézmények, valamint az ott tanulók száma összességében csökkent, a tantermeké viszont nőtt, így egy osztályterembe tavaly átlagosan 11 gyermeket lehetett elhelyezni, 4-gyel kevesebbet, mint 1980 szeptemberében.

1. tábla

A fogyatékos gyermekeket ellátó intézmények adatai*

Megnevezés	1980/81.	1990/91.	1991/92.	1992/93.	1993/94.
	tanév elején				
Az intézmények száma	81	76	75	74	75
Az osztálytermek száma	249	324	324	327	333
A pedagógusok száma	467	453	502	487	515
A tanulók száma	3766	3289	3289	3514	3523

* Óvodásokkal együtt.

Az iskolai képzésben részesülő 3 487 gyermek túlnyomó része (86 %) enyhén, 7,1 százaléka középsúlyos értelmi fogyatékos, 5,4 százaléka összetetten sérült (értelmi fogyatékos és siket vagy nagyothalló és beszédhibás), 1,5 százaléka siket.

A pedagógusok száma növekedett, de képzettség szerinti összetételük kedvezőtlen irányban változott, a gyógypedagógiai képesítéssel rendelkezők aránya az elmúlt évi 64 százalékról 62 százalékra csökkent. Nem következett be javulás az összevont formában történő oktatás területén sem, a több korosztályba tartozó, illetve eltérő képességű gyermekeket foglalkoztató osztályok aránya még mindig magas (47 %).

A megyében 12 olyan oktatási intézmény van, amelyek kizárólag fogyatékos gyermekek fogadására szakosodtak. (Lásd a 2. táblát.) Fenntartójuk fele-fele arányban megyei, illetve települési önkormányzat. Ezek az oktatási központok adnak helyet a rászoruló gyermekek felének (1 726-nak), osztálytermeik száma a tanév elején 176 volt, ami 53 százaléka a megyei összeseknek.

1993 szeptemberében ezekben az iskolákban összesen 303 pedagógus dolgozott, 23-mal több, mint egy évvel korábban. Gyógypedagógiai képesítéssel 64 százalékuk rendelkezett, 4 százalékponttal kisebb hányaduk, mint az előző tanévben. Egy osztályteremben átlagosan 10 gyermek tanul, az egy pedagógusra jutó tanulók száma pedig 6 fő, ami lényegében azonos az előző tanévvel.

A szakosodott iskolák közül 6-ban diákotthon is működik, összesen 785 férőhellyel. Ez azért is különösen fontos, mert a távolabbi településekről a gyermekek nem képesek naponta bejárni az iskolába, egyrészt a fogyatékoságuk mértéke, másrészt a kedvezőtlen közlekedési viszonyok miatt. A kollégiumi elhelyezés lehető-

ségét a szülők mégsem veszik teljes egészében igénybe. A tanév kezdetén 628 diák kért, illetve kapott elhelyezést, így két váci iskola 132 olyan gyermeket vett fel diákotthonába, akik más intézményben végzik tanulmányaikat.

2. tábla

A kizárólag fogyatékos gyermekeket ellátó intézmények adatai települések szerint az 1993/94. tanév elején

Az intézmény székhelye	A tanulók	Az osztálytermek	A pedagógusok	A diákotthoni férőhelyek
	száma			
Cegléd	410	29	52	120
Érd	121	12	24	-
Gödöllő	168	11	29	-
Nagykőrös	124	8	24	-
Szentendre	72	7	13	-
Vác, Zichy út	152	12	26	-
Vác, Temető út	163	23	38	170
Vác, Március 15. tér	129	26	36	160
Abony	87	9	15	-
Csobánka	96	18	22	150
Gyömrő	142	16	16	150
Vecsés	62	5	8	35
<i>Összesen</i>	<i>1726</i>	<i>176</i>	<i>303</i>	<i>785</i>

Óvodai csoport csupán Cegléden és Vácott (a Március 15. téri iskolában) működik, az előbbiben 13, az utóbbiban 23 kisgyermekkel. Abony, Csobánka, Érd, Szentendre és Vecsés kivételével úgynevezett előkészítő osztályokat is indítottak.

Az általános iskolákban 16 éves korig tankötelezettek a gyermekek, ezek a speciális iskolák viszont lehetőséget adnak arra, hogy amennyiben szükséges, 18 éves korig is látogathassák azokat. Ez nagyon kedvező a szülő, de különösen a gyermek számára, hisz a fogyatékos tanuló ezekben az iskolákban ez alatt a két év alatt is sokat fejlődhet.

A 8. osztály befejezése után ki-ki képessége szerint középfokú oktatásban részesülhet. Erre a megye intézményei közül a gödöllői, a ceglédi, a váci (Zichy utcai) és a gyömrői iskola ad lehetőséget. Gödöllőn 11, Cegléden 7, Vácott 2-féle, Gyömrőn pedig 1 szakmát sajátíthatnak el a fiatalok. A legtöbben kórházi, illetve szociális otthoni segédápolók szeretnének lenni, de szerezhetnek kőműves, asztalos, lakatos, festő-mázoló, bolti eladó, szabás-varrás, állatgondozó és kertészeti szakismereteket is. Ezen kívül úgynevezett munkára és családi életre felkészítő kurzusok Cegléden, Csobánkán, Gyömrőn és Vácott indultak. A szakmát tanulók száma az év elején 203 fő volt, a munkára előkészítő foglalkozásokon résztvevőké pedig 37, ami az előző tanévi-vel szinte azonos.

A fogyatékos gyermekek fejlődését, önálló életkezdését segítő munka a speciális iskolákban lehet a leg-eredményesebb. A szakosodott intézmények azonban egyrészt a területi koncentrálódás, másrészt a kapacitáshiány miatt nem tudnak valamennyi rászoruló gyermeknek helyet biztosítani. Ezért a megye 63 településén az általános iskolákban úgynevezett „F” osztályokat szerveztek. 1993 szeptemberében erre a célra 157 osztálytermet biztosítottak az ide felvett 1797 tanulónak. Az őket oktató 212 pedagógus 59 százalékának volt gyógypedagógiai szakképesítése. (Lásd a 3. táblát.)

Az általános iskolák „F” osztályaiban a gyermekek nagy része (98 %) enyhén értelmi fogyatékos, csak kényszerhelyzetben fogadnak középsúlyos értelmi fogyatékos, az egyéb speciális sérültekkel pedig egyáltalán nincs módjukban foglalkozni.

A tanulási képességet felülvizsgáló bizottságok az általuk vizsgált, illetve véleményezett gyermekek sorsát folyamatosan nyomon követik, fejlődésüket ellenőrzik, s amennyiben a tanulók eredményei kedvezően alakulnak, áthelyezik őket a nagyobb osztálylétszámú, magasabb követelményt támogató iskolákba, illetve osztályokba.

3. tábla

Az általános iskolákban működő „F” osztályok fontosabb adatai

Megnevezés	1992/93.	1993/94.
	tanév elején	
Az intézmények száma	62	63
Az osztályteremek száma	153	157
Az osztályok száma	172	179
A pedagógusok száma	207	212
Ebből: gyógypedagógus	119	126
A tanulók száma		
összesen	1776	1797
egy osztályteremre jutó	12	11
egy pedagógusra jutó	9	8

Az 1992/93. tanévben összesen 362 fogyatékos gyermek fejezte be tanulmányait az általános iskolákban (190-en a speciális intézményekben, 172-en pedig az „F” osztályok tanulóiként kaptak valamilyen végbizonyítványt). Ezzel szemben az idei tanév kezdetén a speciális szakiskolákban mindössze 127 első évfolyamos fiatal kezdett el szakmát tanulni. Ennek oka egyrészt az, hogy az általános iskolából való kikerülés nem minden esetben jelenti azt, hogy a gyermek el is végezte a 8. osztályt, ami pedig feltétele annak, hogy az alapfokú intézményből középfokú képesítést adó iskolába irányítsák. Ezen kívül újabb egészségügyi vizsgálatok után pszichológusok állapítják meg azt (természetesen a szülőkkel megbeszélve), hogy milyen szakma felelne meg a legjobban a gyermek képességeinek. Sajnos több esetben előfordul, hogy további képzésre nem találják alkalmasnak a fiatalot.

Sz. F.-né

A GAZDASÁGI SZERVEZETEK SZÁMA*

Az első félév végén közel 720 ezer (az APEH nyilvántartása szerint 1 045 301) gazdasági szervezet működött hazánkban, 8 százalékkal több, mint az előző év végén. A növekedés üteme a jogi személyiség nélküli társas vállalkozások, mértéke pedig az egyéni vállalkozások körében volt a legnagyobb. Csökkenés csupán a költségvetési és társadalombiztosítási szervezetek körében figyelhető meg. A működő gazdasági szervezetek 61 százaléka egyéni, 30 százaléka társas vállalkozás, 7 százaléka nonprofit, 2 százaléka költségvetési és társadalombiztosítási szervezet.

1. tábla

A gazdasági szervezetek száma az időszak végén

Gazdálkodási forma	Regisztrált szervezetek		Működő szervezetek	
	1995. december	1996. június	1995. december	1996. június
Társas vállalkozás	261 761	283 949	188 207	216 037
Ebből:				
jogi személyiségű vállalkozás	116 945	126 312	94 948	103 659
jogi személyiség nélküli vállalkozás	144 816	157 637	93 259	112 378
Egyéni vállalkozás	791 496	749 177	417 587	439 445
<i>Vállalkozás összesen</i>	<i>1 053 257</i>	<i>1 033 126</i>	<i>605 794</i>	<i>655 482</i>
Költségvetési és társadalombiztosítási szervezet	14 992	14 873	14 992	14 873
Nonprofit szervezet	46 804	48 961	46 804	48 961
MRP-szervezet	303	311	303	311
<i>Összesen</i>	<i>1 115 356</i>	<i>1 097 271</i>	<i>667 893</i>	<i>719 627</i>

* A KSH legfrissebb jelentése 108. (1996. július 26. 5 old.) c. kiadvány rövidített változata.

3. tábla

Az általános iskolákban működő „F” osztályok fontosabb adatai

Megnevezés	1992/93.	1993/94.
	tanév elején	
Az intézmények száma	62	63
Az osztályteremek száma	153	157
Az osztályok száma	172	179
A pedagógusok száma	207	212
Ebből: gyógypedagógus	119	126
A tanulók száma		
összesen	1776	1797
egy osztályteremre jutó	12	11
egy pedagógusra jutó	9	8

Az 1992/93. tanévben összesen 362 fogyatékos gyermek fejezte be tanulmányait az általános iskolákban (190-en a speciális intézményekben, 172-en pedig az „F” osztályok tanulóiként kaptak valamilyen végbizonyítványt). Ezzel szemben az idei tanév kezdetén a speciális szakiskolákban mindössze 127 első évfolyamos fiatal kezdett el szakmát tanulni. Ennek oka egyrészt az, hogy az általános iskolából való kikerülés nem minden esetben jelenti azt, hogy a gyermek el is végezte a 8. osztályt, ami pedig feltétele annak, hogy az alapfokú intézményből középfokú képesítést adó iskolába irányítsák. Ezen kívül újabb egészségügyi vizsgálatok után pszichológusok állapítják meg azt (természetesen a szülőkkel megbeszélve), hogy milyen szakma felelne meg a legjobban a gyermek képességeinek. Sajnos több esetben előfordul, hogy további képzésre nem találják alkalmasnak a fiatalt.

Sz. F.-né

A GAZDASÁGI SZERVEZETEK SZÁMA*

Az első félév végén közel 720 ezer (az APEH nyilvántartása szerint 1 045 301) gazdasági szervezet működött hazánkban, 8 százalékkal több, mint az előző év végén. A növekedés üteme a jogi személyiség nélküli társas vállalkozások, mértéke pedig az egyéni vállalkozások körében volt a legnagyobb. Csökkenés csupán a költségvetési és társadalombiztosítási szervezetek körében figyelhető meg. A működő gazdasági szervezetek 61 százaléka egyéni, 30 százaléka társas vállalkozás, 7 százaléka nonprofit, 2 százaléka költségvetési és társadalombiztosítási szervezet.

1. tábla

A gazdasági szervezetek száma az időszak végén

Gazdálkodási forma	Regisztrált szervezetek		Működő szervezetek	
	1995. december	1996. június	1995. december	1996. június
Társas vállalkozás	261 761	283 949	188 207	216 037
Ebből:				
jogi személyiségű vállalkozás	116 945	126 312	94 948	103 659
jogi személyiség nélküli vállalkozás	144 816	157 637	93 259	112 378
Egyéni vállalkozás	791 496	749 177	417 587	439 445
<i>Vállalkozás összesen</i>	<i>1 053 257</i>	<i>1 033 126</i>	<i>605 794</i>	<i>655 482</i>
Költségvetési és társadalombiztosítási szervezet	14 992	14 873	14 992	14 873
Nonprofit szervezet	46 804	48 961	46 804	48 961
MRP-szervezet	303	311	303	311
<i>Összesen</i>	<i>1 115 356</i>	<i>1 097 271</i>	<i>667 893</i>	<i>719 627</i>

* A KSH legfrissebb jelentése 108. (1996. július 26. 5 old.) c. kiadvány rövidített változata.

A működő vállalkozások száma fél év alatt mintegy 50 ezerrel emelkedett. Legdinamikusabb növekedés a betéti társaságoknál figyelhető meg, számuk 6 hónap alatt 21 százalékkal gyarapodott, de jelentős növekedés tapasztalható a kft.-k (10%) és az egyéni vállalkozások (5%) körében is. A növekedés valamennyi nemzetgazdasági ágban megfigyelhető, de legkiemelkedőbb az ingatlanügyletek, egyéb szolgáltatás, a kereskedelem, javítás és az egyéb közösségi és személyi szolgáltatás területén.

A működő vállalkozások székhely szerinti területi elhelyezkedését tekintve a legtöbb vállalkozás a fővárosban (29%), Pest (10%), Bács-Kiskun (5%) és Borsod-Abaúj-Zemplén (5%) megyében működött. Az ezer lakosra jutó működő vállalkozások száma az átlag (64) felett van Budapesten (98), Csongrád (68), Győr-Moson-Sopron (67) és Zala (65) megyében.

2. tábla

Regisztrált és működő gazdasági szervezetek száma gazdálkodási forma szerint, 1996. június 30.

Gazdálkodási forma, létszám-kategória	Regisztrált szervezetek			Működő szervezetek		
	összesen	ebből:		összesen	ebből:	
		csőd-eljárás	felszámolás*		csőd-eljárás	felszámolás*
		alatt levők**			alatt levők**	
Jogi személyiségű gazdasági társaság	115 444	150	11 103	97 099	86	2 094
Ebből:						
korlátolt felelősségű társaság	111 721	140	10 513	93 869	79	1 821
részvénytársaság	3 364	10	458	3 042	7	257
Szövetkezet	8 359	34	2 366	4 810	23	439
Egyéb jogi személyiségű vállalkozás	1 791	1	96	1 389	1	14
Átalakulásra kötelezett gazdasági szervezet	718	11	542	361	8	261
<i>Jogi személyiségű társas vállalkozás</i>	<i>126 312</i>	<i>196</i>	<i>14 107</i>	<i>103 659</i>	<i>118</i>	<i>2 808</i>
Jogi személyiség nélküli gazdasági társaság	123 000	25	5 991	101 387	10	297
Ebből:						
betéti társaság	118 807	24	5 668	98 060	9	275
közkereseti társaság	4 193	1	323	3 327	1	22
Jogi személyiség nélküli egyéb vállalkozás	21 601	-	31	3 101	-	22
Ebből:						
építőközösség, társasház	19 273	-	5	2 850	-	-
Megszűnő gazdálkodási forma	13 036	16	1 876	7 890	6	39
Ebből:						
gazdasági munkaközösség	11 211	6	1 448	7 349	1	21
<i>Jogi személyiség nélküli társas vállalkozás</i>	<i>157 637</i>	<i>41</i>	<i>7 898</i>	<i>112 378</i>	<i>16</i>	<i>336</i>
<i>Társas vállalkozás összesen</i>	<i>283 949</i>	<i>237</i>	<i>22 005</i>	<i>216 037</i>	<i>134</i>	<i>3 144</i>
Egyéni vállalkozás	749 177	-	-	439 445	-	-
<i>Vállalkozás összesen</i>	<i>1 033 126</i>	<i>237</i>	<i>22 005</i>	<i>655 482</i>	<i>134</i>	<i>3 144</i>
Költségvetési és társadalombiztosítási szervezet	14 873	-	-	14 873	-	-
Nonprofit szervezet	48 961	-	39	48 961	-	39
MRP-szervezet	311	-	-	311	-	-
Összesen	1 097 271	237	22 044	719 627	134	3 183
Ebből:						
300 főnél nagyobb	1 326	1	47	1 310	1	41
51-300 fős	5 883	9	516	5 615	8	352
21-50 fős	9 422	29	1 817	7 675	24	556
11-20 fős	17 320	36	3 498	10 545	12	547
11 főnél kisebb	1 063 320	162	16 166	694 482	89	1 687

* Végelszámolási eljárás alatt állókkal együtt.

** Csak amelyekre az 1991. IL. törvény hatálya vonatkozik.

A működő vállalkozások 33 százaléka társas vállalkozás, számuk az első félévben 15 százalékkal (27 830-cal) emelkedett. A társas vállalkozások túlnyomó részét a kft.-k és a betéti társaságok képviselik. Míg

a betéti társaságok száma fél év alatt több mint 17 ezerrel, addig a kft.-ké „csupán” 8520-szal emelkedett, így az előzők aránya 45 százalék fölé emelkedett, az utóbbiaké 44 százalék alá csökkent (szemben a decemberi 43, illetve 45 százalékos aránnyal). Tevékenységüket tekintve a működő társas vállalkozások 34 százaléka a kereskedelem, javítás, 22 százaléka az ingatlanügyletek, egyéb szolgáltatás, 16 százaléka az ipar és 9 százaléka az építőipar ágazatba sorolható. Létszámnagyságuk szerinti megoszlásuk változatlan: 90 százalék a 11 főnél kevesebb alkalmazottat foglalkoztatók aránya.

A 67 százalékot képviselő működő egyéni vállalkozások száma az első félévben közel 22 ezerrel (5 százalékkal), ezen belül az ingatlanügyletek, egyéb szolgáltatás területén működő szellemi szabadfoglalkozásúak száma 15 308-cal emelkedett. A 439 445 működőként nyilvántartott egyéni vállalkozás 41 százaléka kisiparos, 35 százaléka magánkereskedő, 20 százaléka szellemi szabadfoglalkozású és 4 százaléka mezőgazdasági önálló. Növekedés minden főszakmacsoportban megfigyelhető, legnagyobb mértékben a szellemi szabadfoglalkozásúak körében (24%), legkevésbé a magánkereskedőknél (0,3%) tapasztalható. A munkavégzés jellegét tekintve a működő egyéni vállalkozások 58 százaléka főfoglalkozású, 33 százaléka mellékfoglalkozású, 9 százaléka nyugdíjas vállalkozó. Főtevékenységük szerint a legtöbb egyéni vállalkozás a kereskedelem, javítás (31%), az ingatlanügyletek, egyéb szolgáltatás (19%) és az ipar (13%) ágazatokban működik.

Az első félév végén működőként 134 csődeljárás alatt álló, valamint 31 444 felszámolási és végelszámolási eljárás alatt álló vállalkozást tartottunk nyilván.

A költségvetési és társadalombiztosítási szervezetek száma fél év alatt közel 1 százalékkal csökkent, számuk június végén 14 873 volt. Ezek 91 százaléka helyi költségvetési szervezet. Elsősorban az oktatás, a közigazgatás, az egészségügy és az egyéb közösségi és személyi szolgáltatás területén működnek, túlnyomó részben 11 főnél kisebb szervezetek keretein belül.

A nonprofit szervezetek száma az év első hat hónapjában közel 5 százalékkal (2157-tel), 48 961-re emelkedett. Ezen belül különösen az alapítványok és az egyesületek száma növekedett, az előbbieké 1180-nal, az utóbbiaké 941-gyel. A nonprofit szervezetek (73 kivételével) 11 főnél kevesebb létszámot alkalmaztak. Tevékenységi körüket tekintve 89 százalékuk egyéb közösségi, társadalmi és személyi szolgáltatást végzett.

A XXXIII. STATISZTIKATÖRTÉNETI VÁNDORÜLÉS

A Magyar Statisztikai Társaság Statisztikatörténeti Szakosztálya 1996. május 9–10-én, Harkányban tartotta a XXXIII. Statisztikatörténeti Vándorülést.

A házigazdák nevében *dr. Novák Zoltán*, a KSH Baranya Megyei Igazgatóságának igazgatója és *Bédy István*, Harkány polgármestere köszöntötte a vándorülés résztvevőit.

Az ülészak nyitó ülésének elnöke *dr. Hoóz István*, a demográfiai tudomány doktora, a Janus Pannonius Tudományegyetem professzora volt.

Az első előadást *Nagy Pál*, a Baranya Megyei Levéltár levéltárosa tartotta Baranya vármegye népessége a reformkorban címmel. Elemezve a különböző összeírások fogalmi és módszertani különbözőségeiből adódó eltéréseket és a korrigálási lehetőségeket, bemutatta, hogy Baranya megyében – hasonlóan Tolna megyéhez, s ellentétben Somogygal – a XVIII. század utolsó harmadára helyreállt a török uralom alatt megbomlott településszerkezeti és demográfiai egyensúly. Az ezután következő hosszú távú periódus hullámzó demográfiai mozgásait elsősorban nem a politikai események, hanem a konjunkturális és dekonjunkturális ciklusok váltakozása, főként pedig az elhúzódó „biológiai ancien régime” befolyásolták. 1777 és 1851 között Baranya vármegye népességének száma 143 018 főről 256 893 főre emelkedett. A XIX. század első felének legkedvezőbb népesedési periódusai a második konjunktúra idejére (körülbelül 1830-tól 1847-ig) estek, ezen belül is az 1840-es évek első felére. Az 1848–49. évi harcok – a jelenleg rendelkezésre álló adatokból következtetve – nem okoztak súlyos demográfiai veszteséget, annál inkább az 1849. évi kolerajárvány. A népesedési tendenciákban és a társadalom szerkezetében Baranya megye sok tekintetben eltér a Dunántúl ún. városmentes övezetétől. A paraszti népesség itt inkább az uradalmi központokban koncentrálódik, s ebben az időszakban már nem történtek nagyobb méretű betelepítések sem. (Somogyban például ekkor zajlik a württembergi néme-

tek letelepítése.) Alacsony a nemesség aránya, s Pécs szabad királyi város, a térség egyetlen elsődleges piacközpontja révén nagyobb volt a népességeltartó- és -koncentráló erő, fejlettebb az ipar, sokszínűbb a foglalkozási struktúra.

Ezt követően *dr. Novák Zoltán*, a KSH Baranya Megyei Igazgatóságának igazgatója Baranya megye népessége a XX. században címmel tartott előadást. Bemutatta a különböző korszakok népességlakulásának jellemzőit, a határmentiségből adódó problémákat, a telepítésekkel szembe forduló nemzetiségi sokszínűséget, amely a népszámlálásokból nem derül ki markánsan. Majd az adatok alapján bemutatta, hogy Baranya Magyarország megyéi között – népességszámát tekintve – a közepes nagyságúak között helyezkedik el. Lakóinak száma 1900 és 1995 között mintegy egyharmadával növekedett és 1995. január 1-jén 412 ezer főt tett ki. A népességszám alakításában a természetes népmozgalom játszott karakterisztikusabb szerepet, a születési arányszám ingadozott, a vándorlások hatása kevésbé volt meghatározó. A megye demográfiai folyamatainak alakításában fontos szerepet játszott Pécs városa. A megyeszékhelyen 1995. év elején mintegy 163 ezer fő élt, közel háromszor annyi, mint a századforduló táján. A népességszám-változást előidéző tényezők közül – ellentétben a megyei folyamatokkal – itt a vándorlási különbözet volt a meghatározó. A korstruktúrát tekintve kitűnik, hogy a XX. századot erőteljes öregedési folyamat jellemezte, amikor is a gyermekkorúak aránya mérséklődött, ugyanakkor a 60 éves és idősebb lakosoké emelkedett. A férfiak korstruktúrája többnyire kedvezőbb volt, mint a nőké.

A következő előadást *dr. Holló Szilvia Andrea*, a Budapesti Történeti Múzeum Kiscelli Múzeumának igazgatóhelyettese tartotta Budapest, 1872–1896 címmel. Topográfiai kutatásaira alapozva, időrendben haladva, a korabeli térképek bemutatásával színes képet vázolt fel az 1896-os millenniumra készülő főváros térszerkezetének alakulásáról.

Budapest egyesítésekor, 1872–1873-ban, a történelmi hagyományokat tekintetbe véve alakították ki (s 1930-ig e formában fennmaradt) a tíz közigazgatási kerületet. Az akkori statisztikai táblázatok ezeket a kerületeket vették alapul, azonban több oknál fogva ezek nem azonosak a manapság létező kerületekkel. A fogalmak tisztázásához segédletként felhasználhatók azok a térképek, amelyek többek között a Központi Statisztikai Hivatal térképészeti osztályán, *Hátsek Ignác* vezetésével készültek.

1872 és 1896 között a pesti oldalon nagyarányú fejlődés tapasztalható, azonban a Belvárosban, a történelmi városmagban a lakosság szám és az épületek száma jelentősen csökkent, a XX. században kiépülő Külső vagy Új-Lipótváros pedig ekkor még lassú ütemben fejlődött. Az előadás érzékeltette, hogy térképek és várostörténeti alapismertetek nélkül a számok önmagukban nem tájékoztatnak a városrészekben lejátszódó folyamatokról. Érdekes volt annak ismerete, hogy 1686-tól az Óvárosban, a városfalakon belül osztódtak a telkek, Pest a középkori beépítést még őrizte a XIX. század közepén, végén is, ezért az 1880-as, 1890-es évek modern bérházait a hídfókat, feljárókat csak a sok kis ház bontásával, a történeti városszerkezet eltüntetésével lehetett felépíteni, így csökkent az épületek száma. A Lipótváros vizenyős talajú külterületén még a XIX. század első felében mezőgazdasági művelés folyt, majd az 1860-as évektől megindult a vízigenyes iparágak (malomipar) telepítése, de csak a folyószabályozás hosszas folyamata eredményezhette a lakóövezet fejlesztését a XX. században. A Nagykörutat és az Andrássy utat a szinte átjárhatatlan, szabályozatlan Terézváros és Józsefváros szerkezeti rendezése nyomán alakították ki. A város fejlődését meghatározta, hogy a XVIII. század közepére rögzített határok között a csekély mértékben beépített belterület hatalmas, korlátlan lehetőségeket biztosító külterület vette körül. Így, ellentétben más európai nagyvárosokkal, a lakóterület növekedése nem a környező települések bekebelezésével, hanem a meglévő, de üres területek beépítésével történt József nádor és a Szépítő Bizottság működése nyomán, tudatos várostervezés és -fejlesztés eredményeként. A város egyesítésekor keletkezett szabályozási tervek Pest belterületének és Dél-Budának a teljes beépítését szorgalmazták, építési szabályzatok, rendeletek születtek e tárgykörben, melyeket térképeken jelenítettek meg. Így jutott el az előadó az 1896-ban, a millenniumi ünnepekre kiadott térképhez, ahol már nyomon követhető egy fejlődő nagyváros szerkezete, de ahol bőven volt még beépítetlen külterület, a dél-budai térség szabályozatlan, a Dunapart feltöltetlen volt. Mindez felgyorsult ütemben a szá-

zadforduló táján kezdett megváltozni és így alakult ki a megközelítően mai főváros előbb a maga 14, majd 22–23 kerületével.

Visi Lakatos Mária, a *Statisztikai Szemle* főszerkesztője Statisztikai Hivatal, 1896 című előadásában a hivatalos statisztika korabeli helyzetét idézte fel. A 100 évvel ezelőtti millenniumi ünnepek idején a hivatalos statisztika első számú intézménye törvényes fennállásának (1871.) 25. évfordulóját ünnepelte. Az előadás arról számolt be, hogy a kiegyezés utáni fejlődésnek indult magyar polgári államigazgatásba hogyan épült be a statisztika és az 1896-os évben milyen volt a hivatal fizikai elhelyezése, szervezete, személyi állománya, melyek voltak főbb tevékenységi területei, kiadványai. Végül bemutatta az előadó a statisztika szereplését a millenniumi kiállításon, ahol elsősorban a különböző gazdasági-társadalmi eredmények grafikus ábrázolásával tűnt ki a statisztikus szakma. (Lásd: *Statisztikai Szemle*. 1996. évi 5–6. sz. 482–498. old.)

A délutáni munkaülés elnöke *dr. Pukli Péter*, a KSH elnökhelyettese volt. Elsőként *Dipl. Ing. Franz Göttl*, az Osztrák Központi Statisztikai Hivatal osztályvezetője Az osztrák mezőgazdasági statisztika harmonizációs folyamata címmel tartott előadást, amelynek keretében először az Osztrák Központi Statisztikai Hivatal kialakulásának történetét ismertette. Ezután az előadó rátért az osztrák agrárstatisztika kialakulására. A hivatalos statisztika már Mária Terézia császárnő kora óta foglalkozott olyan agrárstatisztikai kérdésekkel, amelyek főként az igavonó állatok számbavételére korlátozódtak. 1829-ben készült el az Osztrák Birodalom statisztikájának felépítéséről szóló első koncepció, amely a mezőgazdasági termelésről, az állatállományról, valamint az átlagos piaci árakról is tartalmazott rövid beszámolókat. Az agrárstatisztikai tevékenység súlypontja azonban a termésbecslésekre és az állatszámításokra helyeződött. Ezekről már a XVIII. század második fele óta állnak rendelkezésre adatok, az állatállomány részletes számbavételét azonban csak 1869-től végezték el. A mezőgazdasági üzemek szervezeti viszonyaira vonatkozó első adatokat csak az 1902-es mezőgazdasági üzemszámlálás alapján tudták közzétenni. Az előadó kiemelte, hogy itt a szó eredeti értelmében struktúrára vonatkozó felvételekről volt szó, amelyek felhasználhatók a mezőgazdasági üzemek elmúlt 100 évi fejlődésének megítéléséhez. Ezt követően alapos áttekintést tárt a hallgatóság elé a termésstatisztika szervezésétől, és az általános agrárstatisztikai felvételek lebonyolításáról a XX. század első és második felében.

A következő előadást *Farkas Gizella*, a KSH osztályvezetője tartotta A nemzeti számlák törté-

nete címmel. A nemzeti számlarendszer (System of National Accounts – SNA) kialakításának története két szálon követhető nyomon. Az egyik a nemzeti-jövedelem-számítások több mint 100 éves fejlődésének története, a másik az egységes nemzetközi számlarendszer kialakulása. Az előbbi végigvezetése igen terjedelmes és időigényes feladat, ezért az előadás csak az egységes nemzeti számlarendszer kialakulásának rövid bemutatására szorítkozott. A XX. század elején már egyre több ország számított és publikált rendszeresen nemzetijövedelem-adatokat, azonban a számítási módszerek, a mutatók tartalma és az adatok közlési formája igen különböző volt. Jóllehet ezek az információk önmagukban is értékesek voltak, de nem tették lehetővé az adatok egységes értelmezését és azok összehasonlítását. Az egységes rendszer kialakulását kétféle igény indította el. A gazdaságstatisztikai adatok összehasonlíthatóságának igényét hivatalosan először 1928-ban fogalmazták meg. Ebben az évben a Népszövetség (az ENSZ elődje) nemzetközi konferenciát szervezett, melynek az volt a célja, hogy ösztönözze a gazdaságstatisztikák összehasonlítását és elfogadjon egy egységes közlési rendszert. Erőfeszítései elsősorban a nemzetijövedelem-számításokat és azok közlését célozták. Az 1930-as évek nagy világválsága, valamint a makrogazdaságtan elméleti fejlődése újabb lendületet adott a nemzetijövedelem-számításoknak. A második világháború után elemi erővel tört fel az összehasonlíthatóság igénye. A Népszövetség Statisztikai Bizottsága létrehozta a Nemzeti Jövedelem albizottságot, amelyben olyan szakértők vettek részt, akik közvetlenül foglalkoztak a nemzeti jövedelem számításával vagy becslésével. Az albizottság első ülését 1945-ben tartotta. *Richard Stone* angol közgazdász vezetésével 1947-ben készült el az a jelentés, amely a nemzetiszámla-rendszer megszületését fémjelte. Az előadó részletesebben tárgyalta az ezt követő időszak eredményeit, így az ENSZ-ajánlások megszületését, amit a szakma 1953-as, 1968-as és 1993-as SNA néven ismer. A teljesség igénye nélkül az előadás rövid áttekintést adott a magyar nemzetijövedelem-számításokról, illetve a magyar nemzeti számlarendszer fejlődésének főbb állomásairól is.

Túró Lászlóné dr., a KSH ny. osztályvezetője A statisztikai nomenklatúrák változása címmel tartott előadást és azt a jelentős felfogásbeli változást kívánta érzékeltetni, amely az utóbbi két évtizedben gyökeresen új helyzetet hozott létre a főbb gazdaságstatisztikai osztályozások: nevezetesen a tevékenységi, illetve a termékosztályozások nemzetközi használatában. Az időkeret miatt nem mutatta be a tevékenységi, illetve a különböző szakstatisztikai

célokra (például a termelés, vagy a külkereskedelmi forgalom árucsoportonkénti mérésére) szolgáló termék-nomenklatúrák teljes fejlődési folyamatát. Az előadás két fontos fázisról adott keresztmetszeti áttekintést. Az egyik a nomenklatúrák individuális (sőt nemzetközi érdekcsoportonként is elkülönült) fejlesztése következtében a hetvenes évek elején fennálló helyzet, amelyre a független nomenklatúrák sokfélesége volt a jellemző. A másik, a nemzetközi összehangolás eredményeként a kilencvenes évek elejére kialakult állapot, amely az osztályozások kölcsönös kapcsolódásának elvén alapult. A befejező részben az előadó az Európai Unió aktuális osztályozásainak hazai adaptációs folyamatát, a már elért eredményekért és a további – 1998-ig végrehajtandó – feladatokat ismertette.

A II. munkatárs elnöke *dr. Klinger András* kandidátus, c. egyetemi tanár, az MTA Demográfiai Bizottságának elnöke, a KSH elnökhelyettese volt. Elsőként *dr. Eiben Ottó*, a biológiai tudomány doktora, az ELTE tanszékvezető egyetemi tanára tartotta meg előadását Szekuláris természetváltozások Magyarországon címmel. Megemlékezett *dr. Nemeskéri János* antropológus professzorról, aki e témakörben is mélyreható kutatásokat végzett és a vándorúlések során is számos előadást tartott kutatásai eredményeiről, majd áttekintést adott a XX. század jellegzetes humánbiológiai jelenségeiről, a szekuláris trendről. Három részjelenséget vizsgált, elsőként az újszülöttek testtömegét az utóbbi 100 évben. E téren a korábbi pozitív trendet negatív váltotta fel, majd a szekuláris trend hiánya volt észlelhető. Másodikként ismertette, hogy a magyar gyermekekről növekedési adatok az 1870-es évek óta állnak rendelkezésünkre. A magyar fiúk és lányok évtizedek szerinti súlyozott átlagai alapján mutatta be az előadó az általános pozitív trendet, egyszersmind a háborúk után észlelt negatív trendet. Az iskolás gyermekek termetére vonatkozó első nagy elemszámú 1923-as adatgyűjtés középpértékei a mai hazai referenciaértékek tizedik percentilisének felelnek meg. Harmadik témaként vetette fel, hogy a fiatal felnőttek, a sorkötelesek termete ugyancsak jelentős változásokat mutat az utóbbi 100 évben. A sorkötelesek termetében mutatkozó pozitív szekuláris trend évtizedenként 6,5 milliméter. A szerző felhívta a figyelmet azokra a szocio-ökonómiai tényezőkre, amelyek befolyásolják a szekuláris trend alakulását Magyarországon.

Dr. Marton Ádám kandidátus, a Magyar Statisztikai Társaság főtársa, a KSH osztályvezetője A survey-technikák történetéről tartott előadást. *A.N. Kiaer* 1895-ben megjelent tanulmányának (Statisztikai felvételek reprezentatív módszere) idő-

pontját tekinthetjük a mintavételek kezdetének, bár olyan felvételeket korábban is végeztek, amelyekben valamilyen részsokaságból vontak le következtetéseket a teljes sokaságra. A századfordulót a mintavételek ellenzőinek és pártolóinak vitája jellemezte. Történelmi távlatban a censusoknak és a mintáknak több közös vonása van. Az Nemzetközi Statisztikai Intézet (International Statistical Institute – ISI) is állást foglalt a vitában, s egy 1926-ban megjelent „Jelentés”-ben kiállt a kellően megtervezett, véletlenül alapuló reprezentatív felvételek mellett. A vitát véglegesen eldöntötte *J. Neyman* 1934-ben megjelent tanulmánya, amelyben kifejtette a mintavételek valószínűségi számításra alapuló elméletét, melyen napjaink mintavételei, becslési módszerei alapulnak. Az első „klasszikus” mintavételre a XVI. században, a Ming dinasztia idején, Kínában került sor, ahol a bronzöntés minőségét vizsgálták egy utasításban is megfogalmazott kétlépcsős „véletlen” mintavétel segítségével. Számos európai országban és Amerikában már a XVIII. és a XIX. században is voltak összeírásokon alapuló statisztikai elemzések, amelyek, mai szemmel nézve, nem tekinthetők igazán teljes körű felvételnek. Voltak olyan összeírások, amelyek valamilyen értelemben teljesek voltak, de a kérdőívek válaszadatait valójában reprezentatív módszerrel állapították meg, (például mezőgazdasági összeírások az Egyesült Államokban). A statisztikai módszerek, elemzések fejlődésének nagy lökést adott az 1839-ben megalakult Amerikai Statisztikai Társaság.

A statisztikatörténeti tanulmányok számos tanulsággal szolgálhatnak napjaink munkájában is. Ezen előadást *L. Kish* professzor A mintavételek százéves háborúja c. tanulmánya inspirálta, mely Rómában, a Kiaer-dolgozat megjelenésének centenáriuma alkalmából hangzott el. (Lásd: *Statisztikai Szemle*. 1995. évi 10. sz. 773–788. old.)

A munkaülés záró előadásaként *dr. Lakatos Miklós*, a KSH főosztályvezető-helyettese szólt a népszámlálási jogszabályok változásáról. A teljes körű népszámlálások végrehajtását általában a legmagasabb szintű jogszabályok – törvények – rendelték el. Ezek a jogszabályok mindig az adott kor elvárásait, fejlettségi szintjét tükrözték, így – a szabályozandó életviszonyokkal együtt – változtak. Az előadás e változások legfontosabb elveit követte nyomon.

Magyarországon az első modern értelemben vett teljes körű népszámlálást 1869. december 31. eszmei állapotnak megfelelően hajtották végre, melyet az 1869. III. sz. törvény rendelt el. Ezt követően az Országgyűlés elfogadta az „1874. évi XXV. törvény-cikk az országos statisztika ügyének szerve-

zéséről” szóló törvényt. E törvény elfogadása után az elmúlt, több mint 120 évben még öt statisztikáról szóló törvényt fogadtak el. Ezt azért szükséges megjegyezni, mert a mindenkori népszámlálást elrendelő törvények és a statisztikai munka szervezéséről szóló törvények rendelkezései kiegészítik egymást, illetve visszautalnak egymásra. Ezért a történeti áttekintés során nemcsak a népszámlálásokat elrendelő törvényeket, hanem a statisztikai munka szervezéséről szóló törvényeket is vizsgálni kell. Természetesen ezek a törvények csak a népszámlálással kapcsolatos legfontosabb kérdéseket szabályozták. A részletes rendelkezéseket – koronként változva – miniszteri rendeletek, KSH elnöki utasítások és más egyéb jogszabályok tartalmazták. E dokumentumok összegyűjtése, rendszerezése és elemzése sokrétű kutatói munkát igényel. Az elhangzott előadás a legmagasabb szintű jogszabályok segítségével mutatta be az elmúlt időszak változásait.

A Vándorülés második napján *Dr. Katona Tamás* kandidátus, a KSH elnöke volt a III. munkaülés elnöke. Elsőként *dr. Beáta Stehlikova* kandidátus, a Szlovák Statisztikai Hivatal Érsekújvári Hivatalának igazgatója szólt A legnagyobb város népességszámának függősége a többi „n” legnagyobb város népességszámától Szlovákiában, Magyarországon és Svájcban, 1950–1991 (nemparemetrikus lineáris regressziós vizsgálat) címmel. Az előadó grafikonokkal szemléltetve matematikai módszereket mutatott be. Ismertette *G. K. Zipf* munkásságát, aki 1941-ben megfigyelte, hogy az „i” legnagyobb város lakosságának száma és a legnagyobb városok lakosságának száma közötti viszony kifejezhető egy egyenlettel. 1967-ben *J. V. Medvedkov* az egyenletet pontosabbá tette és alkalmazta a legkisebb négyzetek módszerével konstruált becsléseket. Az előadó a címben jelölt három ország adatai alapján végzett számításokat és javasolta a nemparemetrikus lineáris regresszió útján kapott becslések alkalmazását.

Dr. Katona Tamás A nemzetiségi statisztika néhány kérdése Magyarországon címmel tartott előadást. Az előadó feltárta a nemzetiségi statisztika térben és időben igen széles horizontját, mindezek összehasonlítási problémáit, a források sokféleségét. Az elmúlt, mintegy 100 év távlatában bemutatta a magyar népszámlálások kérdésfeltevésében mutatkozó különbségeket, például az anyanyelv, a beszélt nyelv, a nemzetiség kérdéskörében, amelyek tartalmukban is eltérők, továbbá a válaszadó szubjektivitását is tükrözik. Kiemelte, hogy ez utóbbiban szerepet játszottak politikai tényezők is, például az 1946. évi kitelepítések az 1941-es népszámlálás kérdőívei alapján történtek, így a továbbiakban a nemzetisé-

gek is inkább magyarnak vallották magukat. Problematikus volt a cigány népesség összeírása is, ezért ezt a népszámlálásokon kívül más összeírások és becslések is kiegészítették. Tekintettel az ország változó területnagyságára, összehasonlítási problémát okozott az is, hogy a szomszédos országok népszámlálásai során más-más volt a kérdésfeltevés és válaszlehetőség például az anyanyelv, a nyelvhasználat, az etnikai csoport, a gyermekkorban először tanult nyelv és a nyelvtudás területén. A felmerült kétségek kiküszöbölése végett az 1980-as népszámláláskor a KSH olyan módszert dolgozott ki, amely közelebb vitt a valósághoz. Az előadó táblákkal illusztrálta a Magyarországon élő nemzetiségi népesség számának és összetételének alakulását 1880 és 1910, majd 1900 és 1990 között a megfelelő tudományos korrekciók alkalmazásának eredményei szerint, anyanyelv alapján. Más oldalról megkísérelte összegezni – bár a szomszédos országokban nem azonos időpontban voltak a népszámlálások – a magyarság számának 1910 és 1992 közötti alakulását a környező országok területén, törekedve a lehető legjobb összehasonlíthatóság biztosítására.

A nemzetiségi kérdések sorát folytatta *dr. Hoóz István* A volt Jugoszlávia magyar határmenti területeinek nemzetiségi struktúrája a XX. században címmel. Előadásában emlékeztetett arra, hogy az első világháború befejezését követő trianoni békeszerződés következtében több ezer település vált határmentivé, peremterületté az új országhatár két oldalán. Választ keresett azon kérdésekre, hogy a határközeli helyzetnek milyen hatása volt az elmúlt évtizedekben e településekre, hogy alakult volt lakosságuk és milyen változások következtek be nemzetiségi struktúrájukban. A magyar-jugoszláv országhatár magyarországi oldalán levő települések népességszáma 1949-ig növekedett, majd gyors ütemű csökkenés kezdődött, ami még ma is tart. Ennek következtében a határ melletti településeken 1991-ben már kevesebb lakos élt, mint 1900-ban. Némileg hasonló a helyzet a szélesebb, 20 kilométeres sávban is. A közös országhatár jugoszláviai oldalán ez alatt az időszak alatt a Vajdaságban 50 százalékkal megnőtt a lakosság száma a határ mentén, a horvátországi részen pedig némi csökkenés következett be. Jelentősen átalakult a lakosság nemzetiség szerinti összetétele. A vajdasági részen a magyarok száma 1971-ig némileg növekvő, majd csökkenő tendenciát mutatott. A más nemzetiségűek nagyarányú betelepítése miatt azonban arányuk egyre kisebb lett, hisz az 1910. évi 57,3-ról 40,7 százalékra változott. Horvátországban az e sávban élők között a magyarok száma és aránya zuha-

násszerűen csökkent és már az 1910. évinek a tizedét sem éri el. A népességszámot a határmódosításokon túl a telepítések, a deportálások és a menekülések is módosították. Jugoszlávia és Horvátország eltérő gazdasági és politikai jelentőséget tulajdonított a határmentének és ez befolyásolta településfejlesztési politikájukat.

A következőkben *dr. Dányi Dezső*, a KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat ny. igazgatója szólt A szlovákiai magyarság struktúrájának változása, 1920–1991 című kutatásának eredményeiről. A könnyebb követhetőség érdekében a táblákat a hallgatóság körében közreadva részletesen elemezte az előadó a szlovákiai magyarok és szlovákok demográfiai jellemzői közötti különbségeket és azok alakulását. A magyarlakta területeken évtizedek óta alacsonyabb a házasságtermékenység, mint az egyébként is erősen csökkenő mutatókkal rendelkező egész Szlovákiában. A magyar családok átlagos létszáma kisebb, mint a szlovákoké. A magyar etnikum jobban előregedett, mint a szlovák nemzetiségű népesség. A házasságok mintegy ötöde magyar-szlovák, amely az asszimilációs folyamatot mutatja. A gazdasági aktivitásban nincs lényeges különbség, de az inaktívak között a szlovákok nagyobb arányban vannak szülési szabadságon, a magyarok körében viszont lényegesen magasabb a munkát keresők aránya. Ez utóbbi a magyarok alacsonyabb iskolai végzettségével függhet össze. A magyarok körében lényegesen kisebb arányúak az alkalmazottak, de nagyobb arányban vannak mezőgazdasági szövetkezeti tagok, kisvállalkozók. A gazdaságilag aktív népesség a magyarok között a mezőgazdaságban, a szlovákok körében pedig az iparban, valamint a kvalifikált szellemi felkészültséget igénylő ágakban van jellemzően nagyobb arányban. A kevés magyar szellemi elit szlovák területre áramlik és asszimilálódik. Az elmúlt több mint négy évtized alatt mindkét népcsoportban többszörösére nőtt a felekezeten kívüliek száma és aránya, de még mindig hattized feletti a római katolikus vallású népesség Szlovákiában, a magyarok között valamivel nagyobb az arányuk. A népességnek mindössze másfél százalékát képező reformátusoknak mintegy nyolctizede a magyar etnikumhoz tartozik.

A munkaülés és egyben a vándorülés záró előadását a szintén nemzetiségi kérdésekkel foglalkozó *Vécsei Károly*, a kolozsvári egyetem tudományos munkatársa tartotta Az erdélyi magyarság struktúrájának változása címmel. Elmondta, hogy a korábbiakhoz képest a nemzetiségekre vonatkozó adatforrások tekintetében az 1992-es népszámlálás jelentős fordulat, hiszen a III. kötet kizárólag a nemzetiségek adatait tartalmazza. Területi tagolást

ugyan nem tartalmaz a kötet, például Erdély nem szerepel külön, de megfigyelésük szerint a magyarságnak csak elenyésző hányada lakik a Kárpátokon túl. Románia lakosságából mintegy 7 százalék a magyarok aránya. A foglalkoztatottak ágazati struktúrája eltérő a románokétól, aminek az alacsonyabb iskolai végzettség is oka. A magyarok körében az értelmiségiek aránya alacsonyabb, felsőfokú oktatásban pedig arányuknál kisebb mértékben részesülnek, ami újratermeli a lemaradást. A középfokú végzettségűeknél a statisztikai adatok szerint nem mutatkozik elmaradás, de meg kell jegyezni, hogy a számbavételnél a szakmunkásképzés is ide tartozik. A magyar tanulóknak mintegy hét-nyolctizede a 8. osztályig magyar iskolába jár, később asszimilálódniuk kell. Az elég jelentős arányban létrejövő vegyes házasságok szintén az asszimilációt segítik elő.

A meghirdetett programon kívül *Dipl. Ing. Jozef Brezak*, a Szlovák Statisztikai és Demográfiai Társaság elnöke kutatásai alapján ismertette a római katolikus egyház 1900 körüli területi tagolását, amely a mai Magyarország határain túlra is kiterjedt. Bemutatta az egyházi rendek akkori szervezeti felépítését, az egyházi rangokat, az egyház tevékenységét a főbb szertartások részletezésével és a használatos

nyelveket a liturgiában. Érintette a magyarországi és a jelenlegi szlovákiai területek népességének felekezeti összetételét az előző ezredfordulón.

Az előadásokat követően a résztvevők kérdéseket és véleményeket fogalmaztak meg, amelyek kiegészítették az elhangzott előadásokat.

Az MST Statisztikatörténeti Szakosztályának titkára, *Laczka Sándorné*, a KSH főosztályvezető-helyettese hangsúlyozta, hogy feladatuk a Szakosztályi munka egyik legfőbb feladata a különböző szakterületeken dolgozó statisztikusok és nem statisztikusok kutatási eredményeinek megismertetése. A vándorülésekre bizonyára ezért is jelentkezik mindig számos előadó, annak ellenére, hogy a felkészülés a napi munkán túli erőfeszítéseket is igényel. Reményét fejezte ki, hogy a részvétel és a tudományos igényesség a jövőben növekedni fog.

A vándorülést *Marton Ádám*, a Magyar Statisztikai Társaság főtárgyalója zárta, megköszönte a részvételt, valamint az előadók és rendezők közreműködését a XXXIII. Vándorülés sikeres lebonyolításában.

Sántha Józsefné dr.

SZEMÉLYI HÍREK

Megbízás. A Központi Statisztikai Hivatal elnöke *dr. Kovács Károlyt* 1996. augusztus 1-jei hatállyal megbízta a Nemzetgazdaság-statisztikai főosztály vezetésével.

Elnöki dícséret. A Központi Statisztikai Hivatal elnöke *dr. Bánszegi Katalint*, az Elnöki Főosztály főosztályvezető-helyettesét az EU-kérdőív magyar nyelvű változatának szerkesztésében végzett kiemelkedő munkája elismeréséül; *Friss Pétert*, a Tájékoztatási főosztály főosztályvezető-helyettesét az

EU-kérdőív magyar nyelvű változatának szerkesztésében végzett kiemelkedő munkája elismeréséül; *Farkas Gizellát*, a Nemzetgazdaság-statisztikai főosztály osztályvezetőjét a negyedéves GDP kidolgozásban, előkészítő munkálatainak felgyorsításában végzett kiemelkedő munkája elismeréséül; *dr. Ligeti Csákot*, a Nemzetgazdaság-statisztikai főosztály osztályvezetőjét a negyedéves GDP kidolgozásában, előkészítő munkálatainak felgyorsításában végzett kiemelkedő munkája elismeréséül elnöki dícséretben részesítette.

SZERVEZETI HÍREK – KÖZLEMÉNYEK

Az Országos Statisztikai Tanács tagjainak felmentése és új tagok megbízása. A Miniszterelnök 29/1996. (VII. 26.) ME határozatával a Központi Statisztikai Hivatal elnökének előterjesztésére *dr. Lendvai Jánost*, *Csanádi Ágnes*t, *Debreceni Jánost*, *dr. Andorka Rudolfot* és *dr. Cseh-Szombathy Lászlót* felmentette az Országos Statisztikai Tanácsban viselt tagsága alól.

Ezzel egyidejűleg 1996. július 10-től 1999. december 31-ig terjedő hatállyal *Pukli Pétert*, a Központi Statisztikai Hivatal elnökhelyettesét, *Dietz Gusztávné dr.-t* az Állami Bankfelügyelet főosztályvezető-helyettesét, *Paszternák Józsefnét*, a Magyar Agrárkamara főosztályvezetőjét, *dr. Mundruczó Györgyöt*, a Budapesti Közgazdaság-tudományi Egyetem egyetemi tanárát, és *dr. Szilágyi Györgyöt*, a Központi Statisztikai Hivatal főosztályvezető-helyettesét megbízta az Országos Statisztikai Tanács tagságával.

Fényes Elek Emlékérem adományozása. A Központi Statisztikai Hivatal elnöke által 1986-ban alapított Fényes Elek Emlékérem ünnepélyes kiosztására ez évben 1996. június 27-én került sor.

A kitüntetést a statisztika továbbfejlesztésében, a számítástechnika-alkalmazás kibontakoztatásá-

ban kimagasló eredményeket elért, illetve e tudományokat gyakorlati és elméleti munkával hatékonyan előmozdító szakemberek és azok számára alapították, akik több évtizeden át végzett kimagasló munkájukkal, életművükkel erre az elismerésre érdemesnek bizonyultak.

A Fényes Elek Emlékérem 1996. évi kitüntetettjei a következők:

dr. Árvay János (posztumusz),
dr. Besenyei Lajos, a Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Karának dékánja,
dr. Dömölki Bálint, az Intelligens Szoftver Rt. ügyvezető igazgatója,
dr. Falussy Béla, a KSH Társadalomstatisztikai főosztály osztályvezetője,
Hunyadi Lászlóné, a KSH Adatgyűtés és Módszertani Koordinációs főosztály főosztályvezetője,
Klonkai László, a KSH Csongrád Megyei Igazgatóság igazgatója,
dr. Kepecs József, a KSH Népszámlálás ny. vezetője,
dr. Mundruczó György, a Budapesti Közgazdaság-tudományi Egyetem egyetemi tanára,
Németh Ferenc, a KSH Mezőgazdasági és Környezeti Statisztikai főosztály főosztályvezetője,
dr. Schuler Dezső, az Országos Csecsemő- és Gyermekegészségügyi Intézet főigazgatója.

Ünnepi szakosztályülés. A Magyar Statisztikai Társaság Statisztikatörténeti Szakosztálya 1996. jú-

nus 24-én ünnepi szakosztályülést rendezett *dr. Dányi Dezsőnek*, a KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat ny. igazgatójának 75. születésnapja alkalmából. Az ülést *dr. Vukovich György*, a KSH ny. elnöke nyitotta meg, majd *dr. Katona Tamásnak*, a KSH elnökének köszöntése hangzott el. Ezt követően *Faragó Tamás*, a Szakosztály elnöke nyújtotta át a dr. Dányi Dezső tiszteletére egyetlen példányban készült emlékkötetet. *Perjés Géza* történész a könyvtár történészcsoportjának, *Sulasz Kosztasz* ny. osztályvezető pedig a könyvtárban dolgozó volt kollegák nevében emlékezett a munkában együtt töltött évekre.

Az ünnepi ülés előadója Faragó Tamás volt, aki „Gondolatok az 1915–1920. évi országos adóösszeírás népelemzés- és társadalomtörténeti célú felhasználásáról” címmel tartott előadást.

Az ünnepi szakosztályülés dr. Vukovich György zárszavával ért véget.

Halálozás. 1996. július 25-én elhunyt *Schindele Miklós* főtanácsos, mezőgazdasági mérnök, aki 1949 óta volt a Központi Statisztikai Hivatal munkatársa. A Népszámláláson, a Város- és Községstatisztikai osztályon, a Könyvtárban folytatott tevékenységét követően 1957-ben került a Mezőgazdasági főosztályra, ahol számos mezőgazdasági-felvételek szervezésében és adatainak elemzésében részt vett. Több, a mezőgazdasági termeléssel és a parasztság társadalmi helyzetével összefüggő cikke jelent meg a *Statisztikai Szemlében* és más folyóiratokban, antológiákban. A Magyar Statisztikai Társaság Számvizsgáló Bizottságának elnöke volt és aktívan részt vett az MST Statisztikatörténeti Szakosztályának munkájában.

Schindele Miklóst a Központi Statisztikai Hivatal saját halottjának tekinti és emlékét kegyelettel megőrzi.

*

1996. augusztus 10-én elhunyt *dr. Dávid Zoltán*, a KSH Levéltár ny. igazgatója. 1958-tól volt a KSH Könyvtárának munkatársa, majd 1972-től a KSH Levéltárának irányító szervezési munkáival foglalkozott, melynek 1975-ben első igazgatója lett. Munkásságát 1992-ben Fényes Elek Emlékéremmel ismerték el. Dávid Zoltánnak több tanulmánya jelent meg a *Statisztikai Szemlében*. Emlékét munkatársai és barátai kegyelettel megőrzik.

Az önkormányzatok döntéshozói, 1994. A Központi Statisztikai Hivatal 1994 decemberében kérdőíves adatfelvételt hajtott végre az újonnan megválasztott önkormányzati képviselők és polgár-

mesterek körében történt változások felmérésére. A kiadvány a helyi döntéshozók főbb demográfiai jellemzőin kívül korábbi társadalmi aktivitásukat is vizsgálja, és külön foglalkozik a polgármesterek és a parlamenti képviselők közötti azonosságok, illetve különbségek elemzésével.

(Az önkormányzatok döntéshozói, 1994. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1996. 78 old.)

Statisztikai tankönyvek, jegyzetek bibliográfiája címmel a KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat kiadványt tett közzé, mely a kifejezetten statisztikai és demográfiai tárgyú tankönyvek és jegyzetek bibliográfiáját tartalmazza. Az egyetemek és főiskolák szerint rendszerezett összeállítást névmutató egészíti ki.

(Statisztikai tankönyvek, jegyzetek bibliográfiája. KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat. Budapest. 1996. 33 old.)

A Demográfiai módszertani füzetek 6. száma Valkovics Emil: Ekvivalenciák és ellentmondások az öregedés különböző fokozatai között c. tanulmányát tartalmazza. A tanulmány két olyan egymással kapcsolatba hozható kutatási témát vizsgál, mellyekkel eddig a demográfusok viszonylag keveset foglalkoztak.

(*Valkovics Emil:* Ekvivalenciák és ellentmondások az öregedés különböző fokozatai között. KSH Népeség-tudományi Kutató Intézet Demográfiai Módszertani füzetek 6. Budapest. 1995. 159 old.)

Budapest statisztikai zsebkönyve, 1995. A KSH Budapesti és Pest Megyei Igazgatóságának kiadásában megjelent zsebkönyv hagyományos szerkezetben tartalmazza a főváros 1995. évi gazdasági-társadalmi-kulturális életének legfontosabb adatait.

(Budapest statisztikai zsebkönyve, 1995. Központi Statisztikai Hivatal Budapesti és Pest megyei Igazgatósága. Budapest. 1996. 304 old.)

Infláció 1996. április-júniusban címmel megjelent a Fogyasztói árindex füzetek sorozat 30. kötete, mely a fogyasztói árak ez időben történt változását mutatja be.

(Infláció 1996. április-júniusban. Fogyasztói árindex füzetek 30. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1996. 23 old.)

Beruházás, 1991–1995 címmel a Központi Statisztikai Hivatal kiadásában az eddig megjelent hasonló tárgyú összeállításoknál részletesebb adatokat tartalmazó kiadvány jelent meg. A kiadvány időso-

rainak szerkesztésénél az 1992. január 1-jétől érvényes beruházásstatisztikai fogalmakat és ágazati struktúrát vették figyelembe. A rövid szöveges elemzés a nemzetgazdaság beruházásainak főbb tendenciáit mutatja be.

Az első fejezet a volumenindex alakulásáról, a bruttó hazai termék és a beruházás kapcsolatáról ad áttekintést, majd a teljesített és üzembe helyezett beruházások gazdasági ágak szerinti megoszlását és anyagi-műszaki összetételének alakulását mutatja be. A második fejezet a jogi személyiségű gazdasági

és költségvetési szervezetek beruházásairól ad számot ágazati részletezettséggel, anyagi-műszaki összetételben a megvalósulás helye szerint. A harmadik fejezet a külföldi érdekeltségű vállalkozások beruházásait ágazatonként többségi tulajdon szerint csoportosítva tartalmazza. A negyedik fejezet az 50 millió forint feletti beruházásokról ad képet ágazatonként, nagyságkategóriák és anyagi-műszaki összetétel szerint.

(Beruházás, 1991–1995. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1996. 114 old.)

KÜLFÖLDI STATISZTIKAI IRODALOM

GAZDASÁGSTATISZTIKA

BERTEL, E. – VAN DE VATE, J.:

AZ ATOMENERGIA ÉS A KÖRNYEZETI VITA

(Nuclear energy and the environmental debate: The context of choices.) – *IAEA Bulletin (Quarterly Journal of the International Atomic Energy Agency)*. 1995. 4.sz. 2–7. p.

Napjaink nemzetközi fórumain kiemelt témaként szerepelnek a természeti környezettel foglalkozó viták, mivel egyre szélesebb területen jelentkezik az igény az emberi tevékenységből származó környezeti ártalmak korlátozására. Kétségtelen, hogy az ún. melegházhatásnak vagy a széndioxid- és metángáz légköri felhalmozódásának döntő szerepe van az éghajlati viszonyok világméretű kedvezőtlen változásában.

A főbb környezetvédelmi és fejlesztési kérdésekről az ENSZ által 1992-ben, Rio de Janeiróban összehívott csúcskonferencián dolgozták ki azt az éghajlati változásokkal foglalkozó konvenciót, amely a melegházhatást előidéző gázkibocsátás radikális csökkentésének követelményét fogalmazza meg. Ennek kielégítése az iparilag legfejlettebb országoktól drákói szigorúsággal betartott rendszabályokat kíván meg, mivel egy főre jutó széndioxid-kibocsátásuk több mint tízszerese a fejlődő országok hasonló mutatójának.

A tanulmány részletesen beszámol azoknak a nemzetközi testületeknek a működéséről, amelyeknek elsődleges feladata az éghajlati viszonyok globális változásának vizsgálata és javaslattétel az ezeket kiváltó környezeti ártalmak csökkentésére. A konkrét javaslatokat megalapozó hosszú távú elemzéseknek, amelyek a jövő századot átfogó fejlesztési változatokkal foglalkoznak, a technológiai lehetőségeken kívül természetesen a társadalmi-gazdasági tényezőkre, így az életmód várható alakulására is figyelemmel kell lenniük.

A melegházhatás erősen függ az energiafogyasztás jellegzetes formáitól, ezért csökkentése érdekében különböző műszaki megoldások vehetők számításba. A döntéshozóknak olyan stratégiát kell kialakítaniuk, amely az energiahordozók optimális kombinációján alapul, vagy alacsony társadalmi ráfordításokkal a lehető legnagyobb mértékben képes csökkenteni a hátrányos környezeti, egészségügyi és társadalmi hatásokat.

Az optimális arányokról folyó viták döntően befolyásolhatják az atomenergia-termelés és -felhasználás jövőjét is. Bár a lakosság helyenként kifogásolja az atomerőművek működését, bebizonyosodott, hogy alkalmazásuk jelenleg több mint 8 százalékkal csökkenti a világ évi széndioxid-kibocsátását.

Az atomenergiát az ötvenes évek második felétől hasznosítják villamos energia előállítására, alkalmazása tehát már a kimerült technológiák körébe tartozik. 1994 végén a világ elektromos hálózatai keretében 432 atomerőmű dolgozott, összesen mintegy 340 gigawatt kapacitással. Az általuk 1994-ben termelt több mint 2300 terawattóra villamos energia a világ évi teljes fogyasztásának 17 százalékát fedezte. A folyamatosan javuló teljesítmények a következő években, illetve évtizedekben is lehetőséget nyújthatnak a további.

Az energiatermelés fejlesztési változatai közötti választáskor gazdasági szempontból a rendelkezésre álló nyersanyagforrások és a költségarányok játszanak döntő szerepet. Természetesen elképzelhető, hogy a technikai fejlesztés lényegesen csökkenti

Megjegyzés. A *Statistikai Irodalmi Figyelő* rovatot a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat állítja össze. A rovat minden hónapban *Külföldi Statisztikai Irodalom* fejezetet (külföldi statisztikai és demográfiai könyvek és cikkek ismertetését), páratlan hónapban *Bibliográfiát* (a könyveket az MSZ 3423/2-84, az időszaki kiadványokat az MSZ 3423/2-82 szabvány szerinti feldolgozásban), páros hónapokban *Külföldi Folyóiratszemlét* tartalmaz.

a folyamatosan megújuló energiaforrásokból: azaz a víz, a szél, illetve a napenergia hasznosításával nyert villamos energia gyártási költségeit. Ezek a változások azonban a jövő század második, harmadik évtizede előtt még nem jelenthetnek elfogadható alternatívát a hagyományos alapanyagok vagy az atomenergia felhasználásán alapuló gyártással szemben. Az olajtüzelésű erőművek nagyobb arányú tüzelését – az anyagellátás bizonytalansága és az olajárak erős ingadozásai miatt – a legtöbb ország túlságosan kockázatosnak tartja. A választási lehetőségek köre így a közeli évtizedeket tekintve gyakorlatilag leszűkül a szén- vagy gáztüzelésű erőművekre, az atomerőművekre, és a megfelelő természeti feltételek megléte esetén a vízi erőművekre.

A költségarányok megítélésekor azok az országok, amelyek viszonylag olcsón kitermelhető szénlelőhelyekkel rendelkeznek, várhatóan továbbra is a szén-erőműveket fogják előnyben részesíteni. A gáztüzelésű erőművek jelenleg számos országban versenyképesek, de a kereslet erős növekedése esetén a gázárak emelkedésével is számolni kell. Az üzemlési költségek a vízi erőműveknél a legalacsonyabbak. Telepítésük lehetőségei azonban nemcsak a megfelelő természeti feltételektől függően korlátozottak, hanem a duzzasztógáták környezeti hatásai miatt is gyakori a társadalmi tiltakozás. Néhány újabb publikáció emellett arra is felhívta a figyelmet, hogy a nagy víztározóknál szintén észlelhető meleg-házhatást kiváltó gázképződés.

Az atomerőművek viszonylag magas beruházási költségeik ellenére a legtöbb országban versenyképesek a széntüzelésű erőművekkel, széndioxid-kibocsátásuk pedig elenyésző (40–100-szor kisebb) a szilárd tüzelőanyagot használó erőművekéhez képest. Az utolsó húsz év adatai bizonyítják, hogy azokban az országokban (Belgium, Franciaország, Svédország), ahol nagyarányú nukleáris programokat hajtottak végre, jóval alacsonyabbá vált a széndioxid-kibocsátás. Franciaországban például, amelynek villamosenergia-termelése csaknem megkétszereződött 1982 és 1992 között, a széndioxid-kibocsátás alig egyharmadára csökkent. A fejlődő országokban, amelyek általában nem rendelkeznek atomerőművel, viszonylag magas a széndioxid-kibocsátási arány.

Az energiaszükségletek kielégítésének átfogó, hosszú távú programja – a környezetvédelmi követelményeket messzemenően figyelembe véve – az atomenergia fokozott előtérbe kerülésével számol. Ehhez azonban fokozatosan fel kell oldani a jelenlegi építési korlátozásokat, a fejlődő országoknak pedig több segítséget kell kapniuk mind a technológiai transzfer, mind a finanszírozás tekintetében.

A program szerint az atomerőművek gyártási kapacitása a jelenlegi 340 gigawattról 2100-ig mintegy 3300 gigawatra növekszik. Így termelésük – a mostani 17 százalékos részesedés helyett – 46 százalékát fogja fedezni a világ évenkénti összes villamosenergia-fogyasztásának. Az atomerőművekben előállított villamos energiának az összes villamosenergia-termelésen belüli aránya azonban területenként széles határok között fog mozogni: míg Afrika, Ausztrália, Új-Zéland és a Közel-kelet országaiban várhatóan alatta marad a 20 százaléknak, Nyugat-Európában elérheti a 75 százalékot is.

A program technikai feltételeinek vizsgálata kiterjedt a nukleáris beruházások speciális körülményeire is, mint a például az építési területek szeizmikus adottságai és lehetőleg alacsony népsűrűsége, a radioaktív hulladékok tárolási lehetőségei, a hűtővízszükséglet kielégíthetősége stb. A nyersanyagellátás, a már feltárt urán- és tóriumkészletek ismeretében, nem tűnik problematikusnak. Emellett a sokirányú műszaki fejlesztés várható eredményei, mint például tenyésztőreaktorok (breeder), fűzőreaktorok vagy hibrid rendszerek üzembe állítása 2100-ig még lényegesen mérsékelhetik is az anyagszükségleteket.

A nukleáris program végrehajtása esetén a föld országaink széndioxid-kibocsátása átlagosan egyharmaddal csökkenne.

A világszerte folyamatosan növekvő energiaszükséglet feszültségmentes kielégítése hosszú távon nem képzelhető el az atomerőművek fokozott szerepvállalása nélkül. A program eredményes végrehajtásának azonban nélkülözhetetlen feltétele egyrészt az atomerőművek abszolút biztonságos üzemeltetése, másrészt az összes radioaktív hulladék veszélytelen tárolásának, végső elhelyezésének műszakilag kifogástalan megoldása.

(Ism.: *Tűz Lászlóné*)

WALWEI, U. – WERNER, H.

A RÉSZMUNKAI DÓ MINT A MUNKANÉLKÜLISÉG CSÖKKENTÉSÉNEK ESZKÖZE

(Mehr Teilzeitarbeit als Mittel gegen die Arbeitslosigkeit?) – *Wirtschaftsdienst*. 1996. 3.sz. 131–138.p.

A részmunkaidő a német foglalkoztatáspolitikát sokat vitatott kérdése. Egyes vélemények szerint nagy mennyiségű potenciális munkaerő marad kihasználatlan megfelelő mennyiségű részmunkaidős lehetőség hiányában. Közvélemény-kutatási eredmények is alátámasztják ezt, mivel egyrészt a teljes

a folyamatosan megújuló energiaforrásokból: azaz a víz, a szél, illetve a napenergia hasznosításával nyert villamos energia gyártási költségeit. Ezek a változások azonban a jövő század második, harmadik évtizede előtt még nem jelenthetnek elfogadható alternatívát a hagyományos alapanyagok vagy az atomenergia felhasználásán alapuló gyártással szemben. Az olajtűzelésű erőművek nagyobb arányú tüzelését – az anyagellátás bizonytalansága és az olajárak erős ingadozásai miatt – a legtöbb ország túlságosan kockázatosnak tartja. A választási lehetőségek köre így a közeli évtizedeket tekintve gyakorlatilag leszűkül a szén- vagy gáztűzelésű erőművekre, az atomerőművekre, és a megfelelő természeti feltételek megléte esetén a vízi erőművekre.

A költségarányok megítélésakor azok az országok, amelyek viszonylag olcsón kitermelhető szénlelőhelyekkel rendelkeznek, várhatóan továbbra is a szén-erőműveket fogják előnyben részesíteni. A gáztűzelésű erőművek jelenleg számos országban versenyképesek, de a kereslet erős növekedése esetén a gázárak emelkedésével is számolni kell. Az üzemeleti költségek a vízi erőműveknél a legalacsonyabbak. Telepítésük lehetőségei azonban nemcsak a megfelelő természeti feltételektől függően korlátozottak, hanem a duzzasztógáták környezeti hatásai miatt is gyakori a társadalmi tiltakozás. Néhány újabb publikáció emellett arra is felhívta a figyelmet, hogy a nagy víztározóknál szintén észlelhető meleg-házhatást kiváltó gázképződés.

Az atomerőművek viszonylag magas beruházási költségeik ellenére a legtöbb országban versenyképesek a széntűzelésű erőművekkel, széndioxid-kibocsátásuk pedig elenyésző (40–100-szor kisebb) a szilárd tüzelőanyagot használó erőművekéhez képest. Az utolsó húsz év adatai bizonyítják, hogy azokban az országokban (Belgium, Franciaország, Svédország), ahol nagyarányú nukleáris programokat hajtottak végre, jóval alacsonyabbá vált a széndioxid-kibocsátás. Franciaországban például, amelynek villamosenergia-termelése csaknem megkétszereződött 1982 és 1992 között, a széndioxid-kibocsátás alig egyharmadára csökkent. A fejlődő országokban, amelyek általában nem rendelkeznek atomerőművel, viszonylag magas a széndioxid-kibocsátási arány.

Az energiaszükségletek kielégítésének átfogó, hosszú távú programja – a környezetvédelmi követelményeket messzemenően figyelembe véve – az atomenergia fokozott előtérbe kerülésével számol. Ehhez azonban fokozatosan fel kell oldani a jelenlegi építési korlátozásokat, a fejlődő országoknak pedig több segítséget kell kapniuk mind a technológiai transzfer, mind a finanszírozás tekintetében.

A program szerint az atomerőművek gyártási kapacitása a jelenlegi 340 gigawatttól 2100-ig mintegy 3300 gigawattal növekszik. Így termelésük – a mostani 17 százalékos részesedés helyett – 46 százalékát fogja fedezni a világ évenkénti összes villamosenergia-fogyasztásának. Az atomerőművekben előállított villamos energiának az összes villamosenergia-termelésen belüli aránya azonban területenként széles határok között fog mozogni: míg Afrika, Ausztrália, Új-Zéland és a Közel-kelet országaiiban várhatóan alatta marad a 20 százaléknak, Nyugat-Európában elérheti a 75 százalékot is.

A program technikai feltételeinek vizsgálata kiterjedt a nukleáris beruházások speciális körülményeire is, mint a például az építési területek szeizmikus adottságai és lehetőleg alacsony népsűrűsége, a radioaktív hulladékok tárolási lehetőségei, a hűtővízszükséglet kielégíthetősége stb. A nyersanyagellátás, a már feltárt urán- és tóriumkészletek ismeretében, nem tűnik problematikusnak. Emellett a sokirányú műszaki fejlesztés várható eredményei, mint például tenyésztőreaktorok (breeder), fűzőreaktorok vagy hibrid rendszerek üzembe állítása 2100-ig még lényegesen mérsékelhetik is az anyagszükségleteket.

A nukleáris program végrehajtása esetén a föld országaink széndioxid-kibocsátása átlagosan egyharmaddal csökkenne.

A világszerte folyamatosan növekvő energiaszükséglet feszültségmentes kielégítése hosszú távon nem képzelhető el az atomerőművek fokozott szerepvállalása nélkül. A program eredményes végrehajtásának azonban nélkülözhetetlen feltétele egyrészt az atomerőművek abszolút biztonságos üzemeltetése, másrészt az összes radioaktív hulladék veszélytelen tárolásának, végső elhelyezésének műszakilag kifogástalan megoldása.

(Ism.: *Tűz Lászlóné*)

WALWEI, U. – WERNER, H.

A RÉSZMUNKAI DÓ MINT A MUNKANÉLKÜLISÉG CSÖKKENTÉSÉNEK ESZKÖZE

(Mehr Teilzeitarbeit als Mittel gegen die Arbeitslosigkeit?) – *Wirtschaftsdienst*. 1996. 3.sz. 131–138.p.

A részmunkaidő a német foglalkoztatáspolitikát sokat vitatott kérdése. Egyes vélemények szerint nagy mennyiségű potenciális munkaerő marad kihasználatlan megfelelő mennyiségű részmunkaidős lehetőség hiányában. Közvélemény-kutatási eredmények is alátámasztják ezt, mivel egyrészt a teljes

munkaidőben dolgozók jelentős része is érdeklődik rész munkaidős lehetőségek iránt, másrészt a vállalatok is előnyösnek tartják több részfoglalkoztatott alkalmazását. Tanácsadó cégek és gazdasági modellszámítások mintegy kétmillió munkahelytöbbletet tartanak lehetségesnek Németországban.

A rész munkaidős elfoglaltság iránt azok érdeklődnek, akik munkájukat családjuk ellátásával, tanulásukkal vagy más tevékenységgel szeretnék összhangba hozni, de az ilyen jellegű elfoglaltság jó segítséget nyújtana pályakezdekők vagy újra munkába állók kezdeti nehézségeinek leküzdésére. A részfoglalkozás megkönnyítené a nyugdíjas életbe való átmenet problémáinak megoldását is. A rész munkaidővel szemben azonban fenntartások is vannak: jobb híján esetleg kényszerűségből kell ilyen munkát elvállalni, de együtt járhat csökkentett szociális és munkajogi védelemmel is.

Vállalati szempontból is előnyös lehet részfoglalkoztatottak alkalmazása. Így nagyobb lehetőségük van a termelési igényeknek, illetve – szolgáltatások területén – az ügyfelek kiszolgálásának rugalmasabb ellátására, és drága túlmunkát lehet megtagadni. A részfoglalkoztatottak termelékenységét magasabbnak ítélik a teljes foglalkoztatottakénál. Az előbbieknél kevesebb hiányzás tapasztalható, és náluk kevésbé jelentkeznek kifáradásból adódó problémák. A rész munkahelyek azonban gondot is jelentenek a vállalatok számára, mivel bizonyos feladatok nehezen oszthatók meg, és a nagyobb számú foglalkoztatott munkájának koordinálása és adminisztrációja a vállalatnak többletköltséget jelenhet.

Az említett problémák megoldásához a tanulmány néhány OECD-ország ide vonatkozó adatait tekinti át. Ezek alapján kitűnik, hogy a részfoglalkoztatottság fejlődése országonként eléggé eltérő. 1993-ban ezen a téren minden vizsgált országban kisebb vagy nagyobb ütemű fejlődés tapasztalható 1983-hoz hasonlítva. A legkisebb növekedés Olaszországban volt, ahol a részfoglalkoztatottak aránya egyébként is alacsony. Hollandiában azonban, ahol az 1973-ban alig 5 százalékos volt a részfoglalkoztatotti arány, 1993-ban már 35 százalék volt, de 1983-hoz viszonyítva már nem ilyen egyértelmű a fejlődés. Az országok többségében ez idő alatt szintén nőtt a rész munkaidős foglalkoztatottak aránya, ha nem is olyan ütemben, mint 1973-hoz viszonyítva, Dániában és az Egyesült Államokban azonban némi csökkenés volt tapasztalható.

A legtöbb európai országban a foglalkoztatottak számának 1975 óta mutatkozó növekedése csak kismértékben haladja meg a munkavolumen emelkedését. (A munkavolumen az egy foglalkoztatott által teljesített éves munkaidő és a foglalkoztatottak

létszámának szorzata adja.) Kivétel Hollandia, ahol az európai országok közül a legmagasabb volt a foglalkoztatotti növekedés. Ez a növekedés a következőkkel magyarázható. A teljes foglalkoztatottak száma az 1983. évi 3445 ezerről 3855 ezerre nőtt, ugyanakkor éves munkaidejük 1886 órától 1796 órára csökkent. A részfoglalkoztatotti létszám ugyanebben az időszakban 908 ezerről 2085 ezerre nőtt. Mindennek eredőjeként a nemzetgazdasági összes munkavolumen növekedett, mégpedig a többi vizsgált országnál számottevően nagyobb mértékben.

Alapvetően megállapítható, hogy a rész munkaidő még mindig jobb, mint a munkanélküliség. A részfoglalkozásúak – ha másként is, mint a teljes munkaidőben dolgozók – kapcsolatban vannak a keresőtevékenységgel, adott esetben új szakmai tapasztalatokra, képzettségre tesznek szert, ezzel elkerülik emberi tőkéjük leértékelődését és megőrzik teljes munkaidős elhelyezkedési esélyüket.

Ha országonként egymás mellé állítjuk a rész munkaidős hányadot a mindenkori munkanélküliségi rátával, akkor alig mutatkozik valami összefüggés a két mutatószám között, azaz magas részfoglalkoztatottsági arány nem jelent szükségszerűen alacsonyabb munkanélküli hányadot. A két adat között akkor mutatkozik bizonyos összefüggés, ha a nők részfoglalkoztatását állítjuk szembe munkanélküliségi rátájukkal. Ha például a holland és a német mindkét nemre vonatkozó munkanélküliségi hányadot hasonlítjuk össze, a két görbe hasonlóan alakul, ha más szinten is. Hollandiában a vizsgált időszakban általában nagyobb a munkanélküliség, mint Németországban, és ez a különbség az idők során alig csökkent. A női munkanélküliségi hányad viszont 1983 és 1988 között Hollandiában lényegesen magasabb volt, mint Németországban, ezután a két adatsor egyre közelebb került egymáshoz, sőt 1993 óta a holland női munkanélküliségi ráta alacsonyabb, mint a német, ami nyilván Hollandia nagymértékű rész munkaidős foglalkoztatottságára vezethető vissza.

A foglalkoztatottság növekedése csak részben csökkent a munkanélküliséget. Az Európai Unió 1985 és 1990 közötti munkahelytöbbletének csak 30 százalékát töltötték be korábbi munkanélküliek. A többség korábban a gazdaságilag inaktívak közül, az ún. látens tartalékból, illetve a pályakezdekők közül vagy az újból munkába állókból került ki. Hasonló mechanizmus várható a megnövekedő rész munkaidős kínálatnál is. Jó példát szolgáltatnak erre a hollandok.

A rész munkaidős foglalkoztatottság leginkább a szolgáltatások területén terjedt el, legkevésbé érvé-

nyesül a feldolgozóiparban. Hogy a mezőgazdaság, a feldolgozóipar és a szolgáltatások területén eltérően érvényesülő részfoglalkoztatottság a foglalkoztatottság egészének szerkezetében milyen eltolódást okozott, az leginkább az ún. shift-share-analízis segítségével mutatható be. Ez az elemzés arra ad választ, hogy a rész munkaidős foglalkoztatottság fejlődése inkább a gazdasági szerkezet változására (szerkezeti hatás) vagy inkább a részfoglalkoztatottságnak egyes vagy minden szektorára (diffúziós hatás) vezethető-e vissza. Az előbbi hatás úgy mutatható ki, hogy az idők során szektoronként konstans részfoglalkoztatotti hatást tételeznek fel. A diffúziós hatás kiszámításánál pedig a bázisév szektorarányait tekintjük konstansnak, és ezt szorozzuk az aktuális részfoglalkoztatási hányadokkal. Végül marad egy általában kis rész, amely a két hatás összekapcsolásából adódik (az ún. interakciós tag). Az európai és az amerikai munkaerő-felmérések adatai szerint elsődlegesen a diffúziós hatás eredményezi a rész munkaidős hányad növekedését. Többé vagy kevésbé minden ágazatban egyre gyakoribb a munkaadók és munkavállalók közötti rész munkaidős egyezség, ami magatartás-változásra utal. Emellett egy általában pozitív irányú szerkezeti hatás is érvényesül, ez azonban sokkal kisebb arányú. Csak Nagy-Britanniában számottevő a szerkezeti hatás, a rész munkaidős foglalkoztatást jobban lehetővé tevő szolgáltatási szektor jelentős növekedése és a kevés részfoglalkozásút alkalmazó feldolgozóipar nagyarányú visszaesése következtében. Dániában és az Egyesült Államokban a pozitív szerkezeti hatás gátolta a rész munkaidős foglalkoztatottság még erősebb visszaesését.

A részfoglalkoztatottság vállalásának motívumait a munkaerő-felmérések információi alapján vizsgálták. A részfoglalkoztatottak nagy többsége önkéntesen vállalta ezt a foglalkoztatottsági formát. Emellett azonban voltak olyan esetek, amikor a megkérdezettek a kevesebb munkaidőt teljes munkaidős állás hiányában vállalták. A rész munkaidős elfoglaltság kényszerű vállalása a vizsgált országok közül a legmagasabb Olaszországban volt (a rész munkaidősök mintegy egyharmada). Az alacsony keresetek miatt itt nagyobb a teljes munkaidős lehetőségek iránti érdeklődés. Ez lehet a magyarázata annak, hogy Németország keleti tartományaiban is kismértékű a munkavállalók rész munkaidős elfoglaltság iránti kereslete. A többi vizsgált ország közül a kényszerű rész munkaidős munkavállalás az Egyesült Államokra (5%), Franciaországra (4,8%), Dániára (4%) és Belgiumra (3,7%) volt jellemző.

A nemzetközileg összehasonlítható vállalati véleménygyűjtés eredményei azt mutatják, hogy rész-

munkaidős munkahelyek létesítését elsősorban a rugalmasabb és hatékonyabb munkaszervezés és az egyéni kapacitásoknak a termelés követelményeihez való jobb alkalmazhatósága miatt tartják fontosnak. Figyelemre méltó, hogy e munkahelyek létesítésének motívumai közül a közvetlen költségek csökkentését (alacsonyabb órabér, kisebb társadalombiztosítási költségek stb.) sokkal hátrábbra sorolták. A vállalati vélemények mindenesetre azt mutatják, hogy a rész munkaidős munkahelyek létesítése vállalati szempontból is előnyös lehet.

A vizsgálatokból kitűnt, hogy a rész munkaidős foglalkoztatás terjedése még jelentős kihasználatlan munkaerő-energiát szabadíthat fel, ami azonban időbe kerül. Bár a gazdasági szerkezet a szolgáltatási szféra irányába tolódik el, és a nők keresőtevékenysége egyre nagyobb arányú, a részfoglalkoztatás számottevő elterjedésére a közeljövőben nem lehet számítani. Ebben leginkább a magatartási komponens, vagyis „a fejekben való rugalmasság” játsza a legnagyobb szerepet, ennek megváltozásához pedig időre van szükség.

A rész munkaidős foglalkoztatottságot nemcsak az előbb felsoroltak miatt nem lehet a munkanélküliség csökkentése csodaszerének tekinteni. A részfoglalkoztatottság egyre nagyobb terjedése, ami a bérkompenzáció nélküli egyéni munkaidő-csökkentéssel vethető egybe, magasabb termelékenységgel jár együtt. Ha az új részidős munkahelyek csak kismértékben térnek el a teljes munkaidősektől, akkor a nemzetgazdasági foglalkoztatási hatás és ezzel a munkanélküliség csökkentése csak kevésbé érvényesül. Ha azonban az újonnan létesített rész munkaidős kapcsolatok erősebben különböznek a teljes munkaidősektől, akkor ez növelheti a foglalkoztatottak számát, de – Hollandia példája mutatja – csak kissé mérsékli a munkanélküliséget, sokkal inkább a latens munkaerő-tartalékokat mozgósítja.

Mindez nem a részfoglalkoztatottság támogatásának szükségességét vitatja. Ennek haszna azonban elsősorban nem a munkanélküliség csökkentésében jelentkezik, hanem inkább a meglévő munkahelyek megtartásában, a munkavállalók és a munkaadók érdekeinek összehangolásában, a nemzetgazdasági és a mikrogazdasági termelékenység növelésében és a latens munkaerő-tartalék szociálpolitikai szempontból kívánatos csökkenésében.

A részfoglalkoztatottság támogatására a nemzetközi összehasonlítások is jó példát szolgáltatnak. A gyermekintézményekkel való ellátottság jelentősen befolyásolja a nők rész munkaidős munkavállalását. Jól mutatja ezt Svédország helyzete, ahol az általában finanszírozott gyermekellátási intézmények elterjedtsége miatt viszonylag jelentéktelen a rész-

munkaidős munkavállalás. A vállalatok közvetlen támogatásával is elősegíthető a részmunkaidős munkahelyek létesítése. Franciaországban például a vállalat által fizetendő társadalombiztosítási hozzájárulás 30–50 százalékkal csökken munkahelyenként, ha a vállalat részmunkaidőst alkalmaz, vagy ha egy teljes munkaidős munkaviszonyát részmunkaidőre változtatja. A munkavállalók ilyen irányú döntését segíti elő az a holland rendelkezés, amely szerint az a munkavállaló, aki munkaviszonyát teljes munkaidősről részmunkaidőre cseréli fel, három évig a teljes munkaidőre járó fizetés alapján jogosult munka-

nélküli segélyre. Belgiumban az a munkanélküli, aki részfoglalkoztatottként helyezkedett el, kiegészítő munkanélküli segélyt kaphatott. (Ezt a lehetőséget 1995 végén azonban megszüntették, mert túl kedvezőnek bizonyult ahhoz, hogy az érintettek újból teljes munkaidős állást vállaljanak.)

A részfoglalkoztatottság elterjedésénél fontos szem előtt tartani az önkéntesség támogatását, lehetőség szerint el kell kerülni vagy ésszerű kivételekre kell korlátozni a kényszerű megoldásokat.

(Ism.: *Nádas Magdolna*)

TÁRSADALOMSTATISZTIKA – KÖRNYEZETSTATISZTIKA

HOF, B.:

A BEVÁNDORLÁS HATÁSA A NÉPESSÉG ÖSSZETÉTELÉRE, A MUNKAERŐPIACRA ÉS A TÁRSADALOMBIZTOSÍTÁSRA

(Szenarien künftiger Zuwanderungen, und ihre Auswirkungen auf Bevölkerungsstruktur, Arbeitsmarkt und soziale Sicherung.) – *Allgemeines Statistisches Archiv*. 1996. 1.sz. 109–145. p.

A népesség előreláthatólag hosszabb időtávon át tartó természetes fogyása miatt Németországban mind a munkaerőpiac, mind a szociális biztosítás szempontjából növekszik a bevándorlás jelentősége. Általánosságban megállapítható, hogy a befelé irányuló vándormozgalmak a népesség korösszetételének a fiatalabb korcsoportok felé toldását és egyúttal a szociális biztosítási rendszer terheinek mérséklődését is eredményezi. A vándormozgalmak intenzitása és a bevándorlók összetételének alakulása azonban nem lehet közömbös. Az utóbbi tényezőktől függ ugyanis, hogy milyen népesedéspolitikai célokat indokolt kitűzni, és a munkaerőpiac folyamatait milyen irányban helyes befolyásolni.

E megfontolások különböző modellek vizsgálatára készítetnek. A vándorlások tekintetében az előrejelzésekhez kiinduló alapot adhat az eddigi folyamatok áttekintése és tipizálása.

Az első típus az 1950-es évek végének vándormozgalmával jellemezhető. Ebben az időszakban az egykori szovjet megszállási övezetből, illetve a Német Demokratikus Köztársaságból a Német Szövetségi Köztársaság területére irányuló vándorlás volt meghatározó, míg külföldről viszonylag kevesen vándoroltak be.

A második típust az 1960-as évek folyamatai alkotják, amikor már szinte kizárólag külföldiek vándoroltak be. Erre az időszakra esett ugyanis a vendégmunkások tömeges beáramlása.

A későbbiekben korlátozták az Európai Közösség tagállamain kívüli országok állampolgárainak bevándorlását. A vándorlási mozgalomnak az 1980-as években kialakult harmadik típusára ezért inkább az nyomta rá a bélyegét, hogy a korábban bevándorolt vendégmunkásokat családtagjaik követték. Ebben az időszakban tehát viszonylag sok 18 éven aluli gyermek érkezett külföldről, míg a középső korosztályokba tartozók (25–40 évesek) aránya visszaesett.

A legújabb tendenciák az 1992. évi adatok alapján vázolhatók fel, és a korábbiaktól eltérő vonásokat is mutató negyedik típusként értelmezhetők. Ebben az évben jelentős bevándorlási többletet mutattak ki, amelynek negyedrészt a Kelet-Európából érkező németek, háromnegyedét a más nemzetiségűek alkották. A németek között a férfiak és a nők megközelítőleg azonos arányban szerepeltek, a más nemzetiségű bevándorlók körében a férfítöbblet volt jellemző. A munkaképes korcsoportok aránya az előző időszakhoz képest emelkedett, de a régebbi bevándorlási hullám idején észlelt értéket nem érte el.

Az elmúlt több mint három évtizedben változó történelmi feltételek között végbement bevándorlási folyamatok négy jellemző típus szerinti értékelése bizonyos fokig eligazítást adhat a jövőben lehetséges folyamatok prognosztizálásához, és mindenképpen segít elkerülni az irreális elképzeléseket.

A 2020-ig terjedő időszakra három változatban készültek számítások. Az első – az összehasonlítás alapját képező – változat nem vesz figyelembe bevándorlási többletet, vagyis „0” egyenlegről indul ki. A második változat szerint a bevándorlási többlet évente átlagosan 300 000 főt tenne ki, és az utóbbi időszak családi típusú vándormozgalmának folytatásával számol. A harmadik változat ugyancsak évenként 300 000 fős többletet vesz alapul, azonban azt feltételezi, hogy (hasonlóan az 1960-as

munkaidős munkavállalás. A vállalatok közvetlen támogatásával is elősegíthető a részmunkaidős munkahelyek létesítése. Franciaországban például a vállalat által fizetendő társadalombiztosítási hozzájárulás 30–50 százalékkal csökken munkahelyenként, ha a vállalat részmunkaidőst alkalmaz, vagy ha egy teljes munkaidős munkaviszonyát részmunkaidőre változtatja. A munkavállalók ilyen irányú döntését segíti elő az a holland rendelkezés, amely szerint az a munkavállaló, aki munkaviszonyát teljes munkaidősről részmunkaidőre cseréli fel, három évig a teljes munkaidőre járó fizetés alapján jogosult munka-

nélküli segélyre. Belgiumban az a munkanélküli, aki részfoglalkoztatottként helyezkedett el, kiegészítő munkanélküli segélyt kaphatott. (Ezt a lehetőséget 1995 végén azonban megszüntették, mert túl kedvezőnek bizonyult ahhoz, hogy az érintettek újból teljes munkaidős állást vállaljanak.)

A részfoglalkoztatottság elterjedésénél fontos szem előtt tartani az önkéntesség támogatását, lehetőség szerint el kell kerülni vagy ésszerű kivételekre kell korlátozni a kényszerű megoldásokat.

(Ism.: *Nádas Magdolna*)

TÁRSADALOMSTATISZTIKA – KÖRNYEZETSTATISZTIKA

HOF, B.:

A BEVÁNDORLÁS HATÁSA A NÉPESSÉG ÖSSZETÉTELÉRE, A MUNKAERŐPIACRA ÉS A TÁRSADALOMBIZTOSÍTÁSRA

(Szenarien künftiger Zuwanderungen, und ihre Auswirkungen auf Bevölkerungsstruktur, Arbeitsmarkt und soziale Sicherung.) – *Allgemeines Statistisches Archiv*. 1996. 1.sz. 109–145. p.

A népesség előreláthatólag hosszabb időtávon át tartó természetes fogyása miatt Németországban mind a munkaerőpiac, mind a szociális biztosítás szempontjából növekszik a bevándorlás jelentősége. Általánosságban megállapítható, hogy a befelé irányuló vándormozgalom a népesség korösszetételének a fiatalabb korcsoportok felé toldását és egyúttal a szociális biztosítási rendszer terheinek mérséklődését is eredményezi. A vándormozgalom intenzitása és a bevándorlók összetételének alakulása azonban nem lehet közömbös. Az utóbbi tényezőktől függ ugyanis, hogy milyen népesedéspolitikai célokat indokolt kitűzni, és a munkaerőpiac folyamatait milyen irányban helyes befolyásolni.

E megfontolások különböző modellek vizsgálatára készítetnek. A vándorlások tekintetében az előrejelzésekhez kiinduló alapot adhat az eddigi folyamatok áttekintése és tipizálása.

Az első típus az 1950-es évek végének vándormozgalmával jellemezhető. Ebben az időszakban az egykori szovjet megszállási övezetből, illetve a Német Demokratikus Köztársaságból a Német Szövetségi Köztársaság területére irányuló vándorlás volt meghatározó, míg külföldről viszonylag kevesen vándoroltak be.

A második típust az 1960-as évek folyamatai alkotják, amikor már szinte kizárólag külföldiek vándoroltak be. Erre az időszakra esett ugyanis a vendégmunkások tömeges beáramlása.

A későbbiekben korlátozták az Európai Közösség tagállamain kívüli országok állampolgárainak bevándorlását. A vándorlási mozgalomnak az 1980-as években kialakult harmadik típusára ezért inkább az nyomta rá a bélyegét, hogy a korábban bevándorolt vendégmunkásokat családtagjaik követték. Ebben az időszakban tehát viszonylag sok 18 éven aluli gyermek érkezett külföldről, míg a középső korosztályokba tartozók (25–40 évesek) aránya visszaesett.

A legújabb tendenciák az 1992. évi adatok alapján vázolhatók fel, és a korábbiaktól eltérő vonásokat is mutató negyedik típusként értelmezhetők. Ebben az évben jelentős bevándorlási többletet mutattak ki, amelynek negyedrészt a Kelet-Európából érkező németek, háromnegyedét a más nemzetiségűek alkották. A németek között a férfiak és a nők megközelítőleg azonos arányban szerepeltek, a más nemzetiségű bevándorlók körében a férfítöbblet volt jellemző. A munkaképes korcsoportok aránya az előző időszakhoz képest emelkedett, de a régebbi bevándorlási hullám idején észlelt értéket nem érte el.

Az elmúlt több mint három évtizedben változó történelmi feltételek között végbement bevándorlási folyamatok négy jellemző típus szerinti értékelése bizonyos fokig eligazítást adhat a jövőben lehetséges folyamatok prognosztizálásához, és mindenképpen segít elkerülni az irreális elképzeléseket.

A 2020-ig terjedő időszakra három változatban készültek számítások. Az első – az összehasonlítás alapját képező – változat nem vesz figyelembe bevándorlási többletet, vagyis „0” egyenlegről indul ki. A második változat szerint a bevándorlási többlet évente átlagosan 300 000 főt tenne ki, és az utóbbi időszak családi típusú vándormozgalmának folytatásával számol. A harmadik változat ugyancsak évenként 300 000 fős többletet vesz alapul, azonban azt feltételezi, hogy (hasonlóan az 1960-as

években tapasztaltakhoz) elsősorban vendégmunkások, tehát döntően férfiak fognak bevándorolni.

Az első változat – a természetes fogyás eredményeként – a népesség számának jelentős csökkenését vetíti előre. Ezek szerint a népesség az 1992. évi 81 millióval szemben 2020-ban 73 millió főt tenne ki. A második és a harmadik változat teljesülése viszont a 2020-ig terjedő időszakban a népesség szinten maradását, sőt némi növekedését (83, illetve 82 millióra) eredményezné. A második és a harmadik variáns által számított bevándorlási többlet a gazdaságilag aktív lakosság fogyását is ellensúlyozná, és javítaná a munkaerő-kínálaton belül a fiatalabb és a középső korcsoportok arányát.

Figyelemre méltó megállapítás, hogy a bevándorlás nem vezetne a munkanélküliségi ráta romlásához, sőt mind a második, mind a harmadik változat a munkanélküliek arányának lényeges csökkenését prognosztizálja. Az alulfoglalkoztatottak rétege ugyanacsak kisebb lenne a jelenleginél. A munkaerőpiac, a foglalkoztatottság helyzete tehát javulna.

Amennyiben a vizsgált időszakban bevándorlási többlet nem alakulna ki, a társadalombiztosítás terhei – a népesség öregedése miatt – lényeges mértékben fokozódnának. 1992-ben ugyanis száz 20–50 éves lakosra 35 60 éven felüli személy jutott. E mutató értéke 2020-ban a vándorlási nyereség elmaradása esetén 59-re emelkedne. A bevándorlási többletet előrejelző változatok azt mutatják, hogy ezt a folyamatot a feltételezett nagyságrendű bevándorlás sem állíthatja meg, de érdemlegesen mérsékelheti. (Kedvezőbbnek látszik ilyen vonatkozásban a „családi típusú” bevándorlás folytatódása.)

A vázolt változatok igazolják azt a következtetést, hogy a bevándorlási többlet tartós fennmaradása a 2020-ig terjedő intervallumon belül minden lényeges szempontból előnyös lehet. Ez vonatkozik a népességszám alakulására, a népesedési folyamatokra, a népesség korstruktúrájának fiatalabb korcsoportok felé toldására, a munkaerőpiaci helyzetre és a társadalombiztosítás terheinek mérséklésére. Nyilvánvaló tehát, hogy a migrációs folyamat erőteljesebb korlátozása, visszafogása általában nem kívánatos. E kérdés-komplexumot összefüggéseiben kell szemlélni, a vándorlási statisztika értékelését célszerű rendszeressé tenni és a nyilvánossággal is megismertetni. A bevándorolni szándékozókat is megfelelően tájékoztatni kell, hogy a bevándorlási folyamat ténylegesen összhangban álljon a további fejlődés érdekeivel. Alapvető feltétel, hogy a bevándorlók megtalálják helyüket a társadalomban, integrálódni tudjanak, és ily módon a vázolt célokat szolgálják.

(Ism.: Fóti János)

McEWIN, M.:

TÁRSADALMI JELZŐSZÁMOK ÉS TÁRSADALOMSTATISZTIKA AUSZTRÁLIÁBAN

(Social indicators and social statistics in Australia.)
– *Statistical Journal of the United Nations Economic Commission for Europe*. 1995. 3–4.sz. 309–318. p.

A tanulmány az ausztrál társadalomstatistikát mutatja be, azon belül elsősorban az Ausztrál Statisztikai Hivatalban (Australian Bureau of Statistics – ABS) e területen végzett munkát.

A társadalomstatistikusok régóta keresik arra a válszt, hogy milyen mutatókkal írható le az élet minősége, a társadalmi jólét. A társadalmi jelzőszámokat tartalmazó első ausztrál kiadvány, *Social Indicator* címmel, 1976-ban jelent meg. A kezdetektől mostanáig ingadozott az ilyen mutatók iránti érdeklődés. Az 1970-es években az OECD volt e vizsgálatok fő szorgalmazója, de az 1980-as években már kevesebb figyelem jutott e területre. Ennek több oka is volt: egyrészt az országok nem óhajtottak megfelelő anyagi támogatást biztosítani a munkálatokhoz, másrészt többen vitatták a jelzőszámok hasznosságát, felhasználási területeit. Végül, az 1980-as évek végén ismét megnőtt a szociális mutatók iránti kereslet, mivel a romló gazdasági körülmények között vizsgálni kellett, hogyan hatnak a folyamatok a különböző társadalmi csoportokra. Az utóbbi években a kormányok is igyekeztek figyelembe venni a társadalmi jelzőszámokat stratégiáik kialakításához, és az ABS-ben is fellendült a társadalomkutatás.

A társadalmi jólétet, az OECD modellje szerint, a következő szükségletek befolyásolják:

- az egészséges élet;
- a jövedelmet és önbecsülést biztosító munka;
- a gazdasági források feletti rendelkezés;
- a tanulás útján megvalósuló önfejlesztés;
- az otthon biztonsága;
- a közbiztonság;
- a társadalmi kapcsolatok és esély;
- a kulturálódási/szórakozási lehetőségek.

Az ausztrál hivatal ezeknek megfelelően a következő, társadalmi szempontból fontos területeket különbözteti meg:

- a népesség;
- a család;
- az egészség;
- az oktatás és szakképzés;
- a jövedelem és a kiadások;
- a lakáshelyzet;
- a bűnözés és igazságszolgáltatás
- a kultúra/szabadidő.

Azt, hogy milyen mértékben tudja az egyén szükségleteit kielégíteni, azok a mutatók jelzik,

években tapasztaltakhoz) elsősorban vendégmunkások, tehát döntően férfiak fognak bevándorolni.

Az első változat – a természetes fogyás eredményeként – a népesség számának jelentős csökkenését vetíti előre. Ezek szerint a népesség az 1992. évi 81 millióval szemben 2020-ban 73 millió főt tenne ki. A második és a harmadik változat teljesülése viszont a 2020-ig terjedő időszakban a népesség szinten maradását, sőt némi növekedését (83, illetve 82 millióra) eredményezné. A második és a harmadik variáns által számított bevándorlási többlet a gazdaságilag aktív lakosság fogyását is ellensúlyozná, és javítaná a munkaerő-kínálaton belül a fiatalabb és a középső korcsoportok arányát.

Figyelemre méltó megállapítás, hogy a bevándorlás nem vezetne a munkanélküliségi ráta romlásához, sőt mind a második, mind a harmadik változat a munkanélküliek arányának lényeges csökkenését prognosztizálja. Az alulfoglalkoztatottak rétege ugyanacsak kisebb lenne a jelenleginél. A munkaerőpiac, a foglalkoztatottság helyzete tehát javulna.

Amennyiben a vizsgált időszakban bevándorlási többlet nem alakulna ki, a társadalombiztosítás terhei – a népesség öregedése miatt – lényeges mértékben fokozódnának. 1992-ben ugyanis száz 20–50 éves lakosra 35 60 éven felüli személy jutott. E mutató értéke 2020-ban a vándorlási nyereség elmaradása esetén 59-re emelkedne. A bevándorlási többletet előrejelző változatok azt mutatják, hogy ezt a folyamatot a feltételezett nagyságrendű bevándorlás sem állíthatja meg, de érdemlegesen mérsékelheti. (Kedvezőbbnek látszik ilyen vonatkozásban a „családi típusú” bevándorlás folytatódása.)

A vázolt változatok igazolják azt a következtetést, hogy a bevándorlási többlet tartós fennmaradása a 2020-ig terjedő intervallumon belül minden lényeges szempontból előnyös lehet. Ez vonatkozik a népességszám alakulására, a népesedési folyamatokra, a népesség korstruktúrájának fiatalabb korcsoportok felé toldására, a munkaerőpiaci helyzetre és a társadalombiztosítás terheinek mérséklésére. Nyilvánvaló tehát, hogy a migrációs folyamat erőteljesebb korlátozása, visszafogása általában nem kívánatos. E kérdés-komplexumot összefüggéseiben kell szemlélni, a vándorlási statisztika értékelését célszerű rendszeressé tenni és a nyilvánossággal is megismertetni. A bevándorolni szándékozókat is megfelelően tájékoztatni kell, hogy a bevándorlási folyamat ténylegesen összhangban álljon a további fejlődés érdekeivel. Alapvető feltétel, hogy a bevándorlók megtalálják helyüket a társadalomban, integrálódni tudjanak, és ily módon a vázolt célokat szolgálják.

(Ism.: Fóti János)

McEWIN, M.:

TÁRSADALMI JELZŐSZÁMOK ÉS TÁRSADALOMSTATISZTIKA AUSZTRÁLIÁBAN

(Social indicators and social statistics in Australia.)
– *Statistical Journal of the United Nations Economic Commission for Europe*. 1995. 3–4.sz. 309–318. p.

A tanulmány az ausztrál társadalomstatistikát mutatja be, azon belül elsősorban az Ausztrál Statisztikai Hivatalban (Australian Bureau of Statistics – ABS) e területen végzett munkát.

A társadalomstatistikusok régóta keresik arra a válszt, hogy milyen mutatókkal írható le az élet minősége, a társadalmi jólét. A társadalmi jelzőszámokat tartalmazó első ausztrál kiadvány, *Social Indicator* címmel, 1976-ban jelent meg. A kezdetektől mostanáig ingadozott az ilyen mutatók iránti érdeklődés. Az 1970-es években az OECD volt e vizsgálatok fő szorgalmazója, de az 1980-as években már kevesebb figyelem jutott e területre. Ennek több oka is volt: egyrészt az országok nem óhajtottak megfelelő anyagi támogatást biztosítani a munkálatokhoz, másrészt többen vitatták a jelzőszámok hasznosságát, felhasználási területeit. Végül, az 1980-as évek végén ismét megnőtt a szociális mutatók iránti kereslet, mivel a romló gazdasági körülmények között vizsgálni kellett, hogyan hatnak a folyamatok a különböző társadalmi csoportokra. Az utóbbi években a kormányok is igyekeztek figyelembe venni a társadalmi jelzőszámokat stratégiáik kialakításához, és az ABS-ben is fellendült a társadalomkutatás.

A társadalmi jólétet, az OECD modellje szerint, a következő szükségletek befolyásolják:

- az egészséges élet;
- a jövedelmet és önbecsülést biztosító munka;
- a gazdasági források feletti rendelkezés;
- a tanulás útján megvalósuló önfejlesztés;
- az otthon biztonsága;
- a közbiztonság;
- a társadalmi kapcsolatok és esély;
- a kulturálódási/szórakozási lehetőségek.

Az ausztrál hivatal ezeknek megfelelően a következő, társadalmi szempontból fontos területeket különbözteti meg:

- a népesség;
- a család;
- az egészség;
- az oktatás és szakképzés;
- a jövedelem és a kiadások;
- a lakáshelyzet;
- a bűnözés és igazságszolgáltatás
- a kultúra/szabadidő.

Azt, hogy milyen mértékben tudja az egyén szükségleteit kielégíteni, azok a mutatók jelzik,

amelyek a felsorolt területeken elfoglalt pozícióját mérik. A szükségletek kielégítésében segíthet a család, a szűkebb közösség, a kormány vagy a piac. Ha az egyén szükségleteire nem érkezik válasz, akkor megjelennek a hátrányos helyzetű csoportok. A hivatal az adatokat nem csupán területek, hanem népességcsoportok szerint is gyűjti és rendezi. Néhány csoport különleges szükségletei vagy veszélyeztetettsége alapján érdemel figyelmet. Ilyenek például:

- a nők;
- az idősek;
- a gyermekek, a fiatalok;
- a családok;
- a tartósan munkanélküliek;
- az egyedül álló szülők;
- a fogyatékosok;
- az óslakók.

A hivatal 15 éve fejleszti háztartás-megfigyelési programját, melyből számos szociális és munkaügyi adat származik. A programot úgy alakították ki, hogy a megfigyelések összekapcsolhatók legyenek. Alapja a havi munkaerő-felvétel, ehhez havonta kapcsolnak egy aktuális problémákat vizsgáló felvételt, és évente végeznek speciális kiegészítő felvételeket, amelyek valamilyen területet vagy csoportot széleskörűen és részletesen vizsgálnak (például lakhatási költségek, iskolázottság, időmérleg-felvételek stb.). Néhány felvételt részben vagy teljes egészében a felhasználó finanszíroz.

Az ötvenkénti népszámlálás természetesen gazdag forrása az adatoknak, fő erénye, hogy nagyon finom területi szintekre lebontva is lehetővé tesz vizsgálatokat. Az adminisztratív nyilvántartások (anyakönyv, oktatási intézmények nyilvántartásai, társadalombiztosítási nyilvántartások stb.) szintén értékes adatokat szolgáltatnak.

Régóta folyik a vita a statisztikusszakmában arról, hogy a hivatalnak kell-e elemző munkát végeznie? Akik ellenzik azzal érvelnek, hogy ez veszélyezteti az ABS objektivitását és politikai függetlenségét. A hivatal ezzel nem ért egyet, így az 1994-ben első ízben megjelent éves kiadványsorozat az „Australian Social Trends” (Ausztráliai társadalmi trendek) társadalmi riportként részletes áttekintést nyújt a szociális helyzetről.

A szerző röviden kitér a mikorszimulációra is. Az ausztrál statisztikai hivatal főleg csak adatokkal támogatja a más intézményekben végzett mikorszimulációs modellezést.

A cikk végül az egységesítés fontosságával foglalkozik, ami összehasonlíthatóvá és összekapcsolhatóvá teszi a különböző adatbázisokat. A standardizálásnak ki kell terjednie az összes munkafolyamatra.

A függelék az ABS nagyobb társadalomstatisztikai felvételeinek rövid áttekintését tartalmazza.

(Ism.: Lázár Katalin)

NOLL, H. – H.:

A TÁRSADALMI JELZŐSZÁMOK DIGITÁLIS INFORMÁCIÓS RENDSZERE

(The digital information system social indicators: a new form of presentation of the German system of social indicators.) – *Statistical Journal* 1995. 3–4. sz. 369–378. p.

A Társadalmi Jelzőszámok Digitális Információs Rendszere a társadalmi jelzőszámok német rendszerének új formája, olyan számítógépes információs rendszer, amelyet a németországi életkörülményekre és életminőségre vonatkozó statisztikai adatok kutatására fejlesztettek ki. A cél a társadalmi jelzőszámok idősorainak áttekinthetővé és elemezhetővé tétele volt vagy PC-s környezetben egyaránt alkalmazható Macintosh gépeken, vagy IBM-kompatibilis számítógépeken mind DOS-, mind Windows-változatban.

A társadalmi jelzőszámok adatbázisa a társadalom következő szegmenseit öleli fel: a népességszám alakulása, a társadalmi-gazdasági státus és szubjektív osztályhoz tartozás, a munka és munkaerőpiac, a jövedelem és annak megoszlása, a javak és fogyasztási cikkek, valamint szolgáltatások vásárlása, a közlekedés, a háztartás, az egészségi állapot, az oktatás, a társadalmi kapcsolatok, a környezet, közbiztonság és a bűnözés, a szabadidő- és média-felhasználás.

E részterületek mindegyike maga is számos dimenzióra, aldimenzióra oszlik. Az egészségi állapot modul például az általános egészségi állapot, egészségvédelem és az egészségi állapotot befolyásoló életkörülmények moduljait foglalja magában, melyek maguk is tovább bonthatók a főmodult befolyásoló további indikátorokra. Ilyenek lehetnek a várható élettartam, a halálokok, az egészséges életmód, illetve az egészségi állapot szubjektív megítélésének kategóriái. Az így összeállított mintegy 300 jelzőszám csaknem 1000 idősora lehetővé teszi a népesség életkörülményeinek és a társadalom makrostruktúrája változásának nyomon követését.

Az elemzés az ötvenes évek elejétől kezdődően a kilencvenes évek elejéig terjed. A jelzőszámok alapvetően az egyéni jólét mérését célozzák, kialakításuk összetett, többlépcsős folyamat eredménye. Először az adott részterületet jelölték ki, majd annak részletes elemzésére került sor. Ebbe beletartozott az adott területre vonatkozó jogi szabályozás alaku-

amelyek a felsorolt területeken elfoglalt pozícióját mérik. A szükségletek kielégítésében segíthet a család, a szűkebb közösség, a kormány vagy a piac. Ha az egyén szükségleteire nem érkezik válasz, akkor megjelennek a hátrányos helyzetű csoportok. A hivatal az adatokat nem csupán területek, hanem népességcsoportok szerint is gyűjti és rendezi. Néhány csoport különleges szükségletei vagy veszélyeztetettsége alapján érdemel figyelmet. Ilyenek például:

- a nők;
- az idősök;
- a gyermekek, a fiatalok;
- a családok;
- a tartósan munkanélküliek;
- az egyedül álló szülők;
- a fogyatékosok;
- az óslakók.

A hivatal 15 éve fejleszti háztartás-megfigyelési programját, melyből számos szociális és munkaügyi adat származik. A programot úgy alakították ki, hogy a megfigyelések összekapcsolhatók legyenek. Alapja a havi munkaerő-felvétel, ehhez havonta kapcsolnak egy aktuális problémákat vizsgáló felvételt, és évente végeznek speciális kiegészítő felvételeket, amelyek valamilyen területet vagy csoportot széleskörűen és részletesen vizsgálnak (például lakhatási költségek, iskolázottság, időmérleg-felvételek stb.). Néhány felvételt részben vagy teljes egészében a felhasználó finanszíroz.

Az ötvenkénti népszámlálás természetesen gazdag forrása az adatoknak, fő erénye, hogy nagyon finom területi szintekre lebontva is lehetővé tesz vizsgálatokat. Az adminisztratív nyilvántartások (anyakönyv, oktatási intézmények nyilvántartásai, társadalombiztosítási nyilvántartások stb.) szintén értékes adatokat szolgáltatnak.

Régóta folyik a vita a statisztikusszakmában arról, hogy a hivatalnak kell-e elemző munkát végeznie? Akik ellenzik azzal érvelnek, hogy ez veszélyezteti az ABS objektivitását és politikai függetlenségét. A hivatal ezzel nem ért egyet, így az 1994-ben első ízben megjelent éves kiadványsorozat az „Australian Social Trends” (Ausztráliai társadalmi trendek) társadalmi riportként részletes áttekintést nyújt a szociális helyzetről.

A szerző röviden kitér a mikorszimulációra is. Az ausztrál statisztikai hivatal főleg csak adatokkal támogatja a más intézményekben végzett mikorszimulációs modellezést.

A cikk végül az egységesítés fontosságával foglalkozik, ami összehasonlíthatóvá és összekapcsolhatóvá teszi a különböző adatbázisokat. A standardizálásnak ki kell terjednie az összes munkafolyamatra.

A függelék az ABS nagyobb társadalomstatisztikai felvételeinek rövid áttekintését tartalmazza.

(Ism.: Lázár Katalin)

NOLL, H. – H.:

A TÁRSADALMI JELZŐSZÁMOK DIGITÁLIS INFORMÁCIÓS RENDSZERE

(The digital information system social indicators: a new form of presentation of the German system of social indicators.) – *Statistical Journal* 1995. 3–4. sz. 369–378. p.

A Társadalmi Jelzőszámok Digitális Információs Rendszere a társadalmi jelzőszámok német rendszerének új formája, olyan számítógépes információs rendszer, amelyet a németországi életkörülményekre és életminőségre vonatkozó statisztikai adatok kutatására fejlesztettek ki. A cél a társadalmi jelzőszámok idősorainak áttekinthetővé és elemezhetővé tétele volt vagy PC-s környezetben egyaránt alkalmazható Macintosh gépeken, vagy IBM-kompatibilis számítógépeken mind DOS-, mind Windows-változatban.

A társadalmi jelzőszámok adatbázisa a társadalom következő szegmenseit öleli fel: a népességszám alakulása, a társadalmi-gazdasági státus és szubjektív osztályhoz tartozás, a munka és munkaerőpiac, a jövedelem és annak megoszlása, a javak és fogyasztási cikkek, valamint szolgáltatások vásárlása, a közlekedés, a háztartás, az egészségi állapot, az oktatás, a társadalmi kapcsolatok, a környezet, közbiztonság és a bűnözés, a szabadidő- és média-felhasználás.

E részterületek mindegyike maga is számos dimenzióra, aldimenzióra oszlik. Az egészségi állapot modul például az általános egészségi állapot, egészségvédelem és az egészségi állapotot befolyásoló életkörülmények moduljait foglalja magában, melyek maguk is tovább bonthatók a főmodult befolyásoló további indikátorokra. Ilyenek lehetnek a várható élettartam, a halálokok, az egészséges életmód, illetve az egészségi állapot szubjektív megítélésének kategóriái. Az így összeállított mintegy 300 jelzőszám csaknem 1000 idősora lehetővé teszi a népesség életkörülményeinek és a társadalom makrostruktúrája változásának nyomon követését.

Az elemzés az ötvenes évek elejétől kezdődően a kilencvenes évek elejéig terjed. A jelzőszámok alapvetően az egyéni jólét mérését célozzák, kialakításuk összetett, többlépcsős folyamat eredménye. Először az adott részterületet jelölték ki, majd annak részletes elemzésére került sor. Ebbe beletartozott az adott területre vonatkozó jogi szabályozás alakulása.

lásának vizsgálata, a kormányzati intézkedések és hatásuk elemzése, továbbá a számottevő politikai pártok, társadalmi szervezetek – mint például a szakszervezetek – programjai is. A következő lépésben került sor a szisztematikusan összeállított további vizsgálati dimenziók és aldimenziók kijelölésére. A legvégső fázisban minden szegmens vonatkozásában meghatározták a lényeges jelzőszámok területét, illetve összeállították a jelzőszámokat. Az ennek eredményeképpen létrejött adatbázis lehetővé teszi a népesség életkörülményeinek hosszú távú vizsgálatát, az alakulásukat befolyásoló tényezők és hatások megfigyelését. A társadalmi jelzőszámok idősorai lehetővé teszik speciális területek, népességcsoportok jellemzőinek vagy a társadalmi egyenlőtlenségeknek az elemzését is.

A jelzőszámok rendszere a társadalmi és környezeti változásoknak megfelelően bővült és korszerűsödött, magába foglalva a „környezet”, a „közbiztonság és bűnözés”, majd a „szabadidő- és a médiafelhasználás” területeit is. E területek alkotórészeit vizsgálva nagyobb figyelem fordítható a szubjektív egyéni közérzet alakulásának mérésére. Az erre vonatkozó adatbázis még nem áll rendelkezésre, erre az életminőség alakulását befolyásoló objektív és szubjektív tényezőket elemző széles körű kutatások során lesz lehetőség.

A társadalmi jelzőszámok tekintetében kulcsfontosságú az adatok folyamatosságának és flexibilitásának biztosítása. Csak a vizsgálati szempontok állandósága ad lehetőséget a társadalom hosszú távú változásainak nyomon követésére. Ugyanakkor a jelzőszámok rendszerének nyomon kell követnie a társadalom életében bekövetkező változásokat is.

Az egyéni jólétet meghatározó tényezők dinamikusan változnak. Egy részük veszíthet jelentőségéből, míg mások szerepe megnőhet, sőt meghatározóvá válhat. Mindez szükségessé teheti a jelzőszámok újradefiniálását. A német idősorok esetében ez némelykor azt jelenti, hogy azokat a teljes vizsgálati időszakra vonatkozóan át kell számítani.

Az NDK megszűnése olyan társadalmi átstrukturálódási folyamattal járt, amely az egész népesség életfeltételeit befolyásolta. Ez a nagy változás kihívást jelentett a társadalmi jelzőszámok adaptációja tekintetében is. Mindazonáltal a jelzőszámok eredeti rendszere az egykori NDK területére vonatkozó adatsorok átszámításával megfelelően bizonyult az egyesült Németország életkörülményeinek elemzésére is. Bizonyos esetekben azonban a megfelelő adatok hiánya nehézségeket okozott.

A jelzőszámrendszerre vonatkozóan számos publikáció látott napvilágot. Ezek közül az egyik legátfogóbb a *W. Zapf* szerkesztésében, 1977-ben

mejelent „Életkörülmények a Német Szövetségi Köztársaságban” című, továbbá a *H.-H.Nol* és *E. Wiegand* szerkesztésében 1993-ban mejelent mű. Az informatikában és a számítástechnikában bekövetkezett fejlődés eredményeképpen „A társadalmi jelzőszámok digitális információs rendszere” címmel új kutatás indult ezen információk számítógépes feldolgozására. Ennek kettős célja van: egyrészt biztosítani a statisztikai adatok szélesebb körű hozzáférhetőségét, másrészt pedig megkönnyíteni értelmezésüket, felhasználásukat.

A mind a Macintosh-, mind a DOS-Windows-változattal működő program indításkor a társadalom 12 szegmensét foglalta magában, melyek bármelyikéből további információkat nyerhettek. Első változatában csak az NSZK-ra vonatkozó adatokat tartalmazta, ám a következő verzió már az 5 keleti tartományt is magába foglalva Németország egészét reprezentálja majd.

Az adatokhoz jutás legegyszerűbb módja, ha követjük a társadalmi területek program által megadott bontását. Az „egészség” esetében például három alcsoportból választhatunk: „egészségi állapot”, „egészségi intézményi ellátottság”, valamint „egészségi állapotot befolyásoló életkörülmények”. Ezek bármelyikének kiválasztásával a vonatkozó jelzőszámok listájához jutunk. A jelzőszámok bármelyikét kiválasztva a program retrospektív idősorok adatait felhasználva hisztogrammon ábrázolja azok értékeit, sőt lehetőség van azok szöveges megjelenítésére is.

Az adatokhoz való hozzáférésnek más módjai is vannak, ezek egyike a tartalomjegyzék szerinti keresés. Ezt választva a program alfabetikus sorrendben kilistázza a választott terület jelzőszámait. Lehetőség van adott szakterület anyagának meghatározott kulcsszavak alapján történő keresésére is. A felhasználónak módjában áll saját keresési profil megadására is, melyben közvetlenül szerepeltetheti az őt érdeklő területeket.

A felhasználónak lehetősége van arra, hogy bármely jelzőszámról rövid szöveges információt is kapjon. Ez csatolt nyomtató esetén közvetlenül ki-nyomtatható, vagy ASCII file-ként elmenthető. A program módot ad különböző területek két vagy több idősorának kombinációjára is.

Az adatbázis első német változata 1995 augusztusa óta hozzáférhető. Az angol változat jelenleg előkészítés alatt áll. Az elképzelés szerint a jövőben mód nyílik majd az adatok folyamatos bővítésére, periodikus aktualizálására is, továbbá ezen új információs rendszer további bővítésére.

(Ism.: *Reisz László*)

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATSZEMLE

Allgemeines
Statistisches
ArchivA NÉMET STATISZTIKAI TÁRSASÁG
FOLYÓIRATA

1996. ÉVI 2. SZÁM

Arminger, G. – Bommert, K. – Bonne, T.: Az időjárás viszonyok hatásai a közúti balesetekre.

Böker, F.: Egy bootstrap alapú khi-négyzetes illeszkedésségi-teszt folytonos eloszlásokra.

Gress, W.: A változatosság statisztikai szignifikanciája biológiai sokaság-felvételek összefüggésében.

Hassler, U.: Idősorok közötti nonszensz korreláció lineáris trendekkel.

Quatember, A.: Probléma a reprezentativitás kifejezéssel.

ANNALES

L'INSTITUT DE STATISTIQUE

ADES

A FRANCIA STATISZTIKAI ÉS
GAZDASÁGKUTATÓ INTÉZET FOLYÓIRATA

1996. 41-42. SZÁM

Hammermesh, D. S. – Hassink, H. J. – Ours, J. C. van: Állásforgalom és munkaerő-forgalom: a foglalkoztatási dinamika osztályozása.

Leonard, J. S. – Audenrode, M. van: A munkások korlátolt kötelezettségei, foglalkoztatási szerződések.

Dormont, B.: A munkaerő keresleti heterogenitás megkeresése.

Klette, T. J. – Mathiassen, A.: Álláslétesítés, -megszüntetés, a telepek változása a norvég feldolgozóiparban.

Dell'Aringa, C. – Lucifora, C.: Munkaerőforgalom és szakszervezetek Olaszországban.

Lalonde, R. J. – Marschke, G. – Troske, K.: Az ipartelemek longitudinális adatának felhasználása a szakszervezeti kampányok hatásainak elemzésére az Egyesült Államokban.

Palenzuela, D. R. – Jimeno, J. F.: Bérmozgások a kollektív alkuban cégszinten: a spanyol bizonyíték.

Abowd, J. M. – Allain, L.: Kompenzációs struktúra és termékpiaci verseny.

Blanchflower, D. – Mochin, S.: Termékpiaci verseny, bérek és termelékenység: nemzetközi bizonyíték telepi szintű adatokból.

Meghir, C. – Ryan, A. – Reenen, J. Van: Álláslétesítés, technológiai innováció és csomagolási költségek: bizonyíték brit cégek paneladataiból.

Brown, C. – Medoff, J. L.: Munkáltatói jellemzők és munkakörnyezet.

Abowd, J. M. – Kramarz, F. – Moreau, A.: Termékminőség és munkásminőség.

Davis, S. J. – Haltiwanger, J.: A munkaadó cég mérete és a bérstruktúra az amerikai feldolgozóiparban.

Kramarz, F. – Lollivier, S. – Pelé, L.-P.: Béregyenlőtlenségek és cégspecifikus kompenzációs politika Franciaországban.

Casavola, P. – Gavosto, A. – Sestito, P.: Technikai fejlődés és bérszóródás Olaszországban: bizonyítékok vállalati adatokból.

Groshen, E. L.: Amerikai munkáltatói kereseti felvételek és munkaerő-gazdálkodási kutatás.

Margolis, D. N.: Kohorszhatások és szakmai gyakorlat Franciaországban.

A FRANCIA GAZDASÁGI ÉS
PÉNZÜGYMINISZTERIUM ÉS A STATISZTIKAI
ÉS GAZDASÁGKUTATÓ INTÉZET FOLYÓIRATA

1996. ÉVI 1. SZÁM

Héran, F.: Állami kontra magániskolák.

Champion, J. -B. – Tabard, N.: Állami és magániskolák területei.

Baccaini, B.: Fiatalok napi utazásai az otthon és az oktatás helye között, 1991–1992.

Duru-Bellat, M. – Jarousse, J. -P.: A szülők modelljei fiúkra és lányokra.

Chambaz, C.: A fiatalok szabadidő-tevékenységei az iskolán kívül.

Choquet, O. – Héran F.: Amikor a tanulók minősítik a (közép)iskolákat.

Herpin, N.: Iskolai barátok.

Vallet, L.-A. – Caille, J. P.: Eredmények francia nyelvből és matematikából külföldi tanulóknál és bevándorlók gyermekeinél.

JASA

Journal of the
American Statistical AssociationAZ AMERIKAI STATISZTIKAI TÁRSASÁG
FOLYÓIRATA

1996. ÉVI 433. SZÁM

Gail, M. H.: Statisztika működésben.

Breslow, M. E.: Statisztika a járványtanban.

Kahn, M. J. – Raftery, A. E.: Orvosi kezelés alatt álló szélütéses betegek utókezelésének aránya.

Johnson, V. E.: Többszörösen értékelő ordinális adatok bayesi elemzéséről.

Zackin, R. – Gruttola, V. de – Laird, N.: Nemparaméteres kevert hatású modellek ismételt bináris adatokra.

Wakefield, J.: Sokasági farmakokinetikus modellek bayesi elemzése.

Lawrence, C. – Reilly, A.: Likelihood következtetés permutált adatokra.

Cowles, M. K. – Carlin B. P. – Connett, J. E.: Longitudinális ordinális adatok bayesi Tobit modellezése.

Fitzmaurice, G. M. – Laird, N. M. – Zahner, G. E. P.: Többváltozós logisztikus modellek nem teljes bináris válaszokra.

Berger, J. O. – Pericchi, L. R.: A belső Bayes-tényező a modellkiválasztáshoz és az előrejelzéshez.

Le, N. D. – Raftery, A. E. – Martin, R. D.: Robusztus bayesi modellkiválasztás autoregresszív folyamatokhoz.

Givens, G. H. – Raftery, A. E.: Helyi adaptív fontossági mintavétel többváltozós sűrűségekhez.

Newton, M. A. – Czado, C. – Chappell, R.: Bayesi következtetés szemiparaméteres bináris regressziónál.

Johnson, V. E.: A Markov-lánc Monte Carlo algoritmus konvergenciájának vizsgálata.

Robert, C. P. – Hwang, J. T. G.: Maximum likelihood becslés rend megszorítás mellett.

Clarke, B.: Referencia priorok következményei a priori információra és a mintanagyságra.

Toman, B.: Bayesi kísérleti terv többszörös hipotézis teszteléshez.

Keyes, T. K. – Levy, M. S.: Az előrejelzés illeszkedés jósága többváltozós lineáris modelleknél.

Chiu, T. Y. M. – Leonard, T. – Tsui, K. -W.: A matrix-logaritmus kovariancia modell.

McCann, M. – Edwards, D.: Egy úthossz-egyenlőtlenség a többváltozós t -eloszlásra.

Verbeke, G. – Lesaffre, E.: Egy lineáris kevert hatású modell heterogenitással a véletlen hatású sokaságban.

Jones, M. P.: Mutató és rétegzési módszerek hiányzó magyarázó változókra többszörös lineáris regressziónál.

Peddada, S. D. – Chang, T.: Merev testek mozgásának bootstrap megbízhatósági tartomány becslése.

Carrol, R. J. – Küchenhoff, H. – Lombard, F. – Stefanski, L. A.: Aszimptotika a SIMEX becslésre nemlineáris mérési hiba modellekben.

Jung, S. -H.: Kvázi-likelihood medián regressziós modellekre.

Fan, J. – Hall, P. – Martin, M. A. – Patil, P.: Nemparaméteres görbe becslések lokális simításáról.

Seifert, B. – Gasser, T.: Lokális polinomok végesminta-szórása.

Anderson-Sprecher, R. – Lenth, R. V.: Utak spline becslése.

Li, T. – H.: Idősorok megkülönböztetése paraméteres szűrővel.

Mohanty, R. – Pourahmadi, M.: Többszörös idősorok általánosított előrejelzési hiba szórásának becslése.

Hu, X. J. – Lawless, J. F.: Arány- és átlagfüggvények becslése levágott rekurrens eseményadatokból.

Pan, G. – Wolfe, D. A.: Csoportok összehasonlítása ernyő rendezésekkel.

Berk, R. – Marcus, R.: Duális kúpok, duális normák és szimultán megbízhatósági intervallumok.

Benjamini, Y. – Stark, P. B.: Nem ekvivariáns szimultán megbízhatósági intervallumok.

Cohen, A. – Sackrowitz, H. B.: Alacsonyabb megbízhatósági hatások próbamintákkal.

Rao, J. N. K. – Shao, J.: A kiegyensúlyozott félmintás szórásbecslésről rétegzett egyszerű mintavételnél.

Skinner, C. J. – Rao, J. N. K.: Becslés kettős keretű felvételeknél komplex tervezéssel.

Samuel-Cahn, E.: Optimális megállás véletlen horizonttal.

Vardi, Y.: Hálózat-tomográfia.

Rojo, J.: Valószínűségi törvények szélkategorizálásáról.

Park, S.: Fisher-információ alkalmazása a rendstatistikákban.

Kianifard, F. – Swallow, W. H.: Rekurrezív reziduálisok kialakulásának és alkalmazásának áttekintése a lineáris modellekben.

Jones, M. C. – Marron, J. S. – Sheather, S. J.: A sáv-szélesség-kiválasztás rövid áttekintése sűrűségbecslésnél.

Goodman, L. A.: Egy egyszerű általános módszer keresztosztályozású adatok elemzésére.

JOURNAL

DE LA SOCIÉTÉ DE STATISTIQUE DE PARIS

A PÁRIZSI STATISZTIKAI TÁRSASÁG
FOLYÓIRATA

1996. ÉVI 1. SZÁM

Lili, J.: Időtartamtesztek függősége.

Mignon, V.: A hosszú emlékezet és a nemlinearitás következményei a valutapiac hatékonyságára.

statistika
EKONOMICKO · STATISTICKÝ ČASOPIS

A CSEH STATISZTIKAI HIVATAL
FOLYÓIRATA

1996. ÉVI 3. SZÁM

Vacková, L. – Vebrová, L.: Az 1992–1994. évi és 1995. január – júniusi folyó bevételek és kiadások a háztartási szektorban.

A háztartások bevételei és fogyasztási kiadásai, 1990 – 1994.

Poláček, V.: Módszerek és eredmények Olmuc város és környékének infrastruktúra-felvételeinél.

Árva, J. – Vértés, A.: A magánszektor és a rejtett gazdaság részesedése Magyarországon.

1996. ÉVI 4. SZÁM

Masát, V.: A KSH statisztikai információinak közzététele: középtávú kilátások.

Pelej, J.: A Cseh Köztársaság 1993-as GDP-jének összehasonlítása Ausztriával és egyéb európai országokkal az Európai Összehasonlítási Program keretében.

Dubsky, S.: Az átlagos idős kori alkalmazotti nyugdíj és viszonya az átlagos keresetekhez, 1990 – 1995.

Jilek, J.: Kapcsolatban van-e a gazdaság szintje és növekedési aránya a gazdasági szabadság fokával?

1996. ÉVI 5. SZÁM

Tesarová, D.: Kereseti felvételek az Európai Unióban és a Cseh Köztársaságban.

Dubsky, S.: A fogyasztói árak növekedésének méréséről.

Ales, M.: A németek és a statisztikák újraegyesítése.

Langhamrová, J. – Fiala, T.: Halálózási arányok a Cseh Köztársaságban és válogatott európai országokban.

STATISTICA

Rivista trimestrale fondata da Paolo Fortunati

A BOLOGNAI, PÁDUAI ÉS PALERMÓI
EGYETEMEK FOLYÓIRATA

1995. ÉVI 2. SZÁM

Pesarin, F.: Egy új megoldás az általánosított Behrens – Fisher problémára.

Singh, P. – Saxena, K. K. – Srivastava, O. P.: A Behrens-Fisher-probléma megoldása összehasonlításai.

Agliari, A. – Parisetti, C. C.: Szakértői vélemények és az információ kombinálása.

Brasini, S.: Az elsődleges kávékereslet Olaszországban: egy statisztikai elemzés.

Bernini, C.: A jelenérték-modell származtatása dinamikus aggregálással.

Barnabani, M.: A likelihood-függvény megszorítása közelítő priorinformációk esetén.

Rueda, M. del M. – Arcos, A.: Egy majdnem torzítatlan iteratív arányszorzat-becslés.

Jayakumar, K.: Egy elsőrendű egészértékű autoregresszív folyamat stacionárius megoldása.

AZ EGYESÜLT NEMZETEK EURÓPAI
GAZDASÁGI BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

1995. ÉVI 3-4. SZÁM

Glaude, M.: Az iskolától a munkáig és a serdülőkor-tól a felnőttkorig: a társadalmi mutatók helye és korlátai az átmenetek vizsgálatánál a fiatalok életében.

Planas, J. – Garcia, M. – Zaldivar, M.: Az ifjúkor ki-zárása: átmenet az iskolától a felnőttkorig.

Vogel, J.: Életstílusok, értékek és attitűdök – fiatal felnőttek Svédországban.

Harala, R.: A fiatalok iskolából munkába történő átmenetének figyelése: finn adatforrások.

Pergamit, M. R.: Az iskolától a munkáig átmenetek értékelése az Egyesült Államokban.

Petrie, D. B.: A kanadai országos longitudinális gyermekfelvétel.

Vassenden, E.: Longitudinális vizsgálatok az oktatásban: a norvég tapasztalat.

McEwin, E.: Társadalmi mutatók és társadalomstatistika Ausztráliában.

Gilomen, H.: Egy társadalmi beszámolórendszer felé Svájcban.

Griffin, T. – Mikkelsen, L. – Kalampasut, P.: Az ifjúság statisztikai profilja Európában és Észak-Amerikában.

Noll, H.-H.: A digitális információs rendszerű társadalmi mutatók: a társadalmi mutatók német rendszere.

Tuinen, H. K. van: Társadalmi mutatók, társadalmi megfigyelések és a társadalomstatistika integrálása.

Wirtschaft und Statistik

A NÉMET SZÖVETSÉGI STATISZTIKAI
HIVATAL FOLYÓIRATA

1996. ÉVI 3. SZÁM

Klitsch, U. W.: A szövetségi statisztikai program áttekintése.

Cornelsen, U. C.: A külföldi népesség aktivitása.

Krockow, H. A.: A kiskereskedelem ágazatai, telep-helyei és eladó területe.

Lünnemann, U. P.: Módszertan az oktatási kiadások definiálására, osztályozására és meghatározására Németországban.

Breidenstein, W.: Az állami szolgáltatási létszám, 1994. június 30.

Elber, K. G.: A közbenső index – egy közbenső állapot az európai árindex felé vezető úton.

Beuerlein, U. I.: A tengeri szállítási tarifák indexei-nek új kiszámítása 1991-es bázison.

1996. ÉVI 4. SZÁM

Hahlen, J.: A Statisztikai Tanácsadó Bizottság javaslatai az állami statisztika újraszervezésének keretére.

Scheewe, P.: Felnőttek lakásépítési feltételei.

Angele, J.: Csődök, 1995.

Müller, K. K.: Az adó értéke mint ellenőrzési eszköz a Köztársaságon belüli kereskedelmi statisztikában.

Dietz, O. – Schulze, – Steikow, R. – Müller, W.: Közpénzügyek, 1995.

Schwarz, N.: Önkéntes és közösségi munka Németországban.

BIBLIOGRÁFIA

A Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálathoz az alábbi fontosabb könyvek érkeztek be:

STATISZTIKAI ÉVKÖNYVEK

Annuaire statistique de la Tunisie / Institut national de la statistique. – Tunis : INS, 1995. – 272 p.

Tunézia statisztikai évkönyve, 1994.

I-064-B-0003/1994

Bevölkerungsstruktur und Wirtschaftskraft der Bundesländer / Statistisches Bundesamt. – Stuttgart [etc.] : Kohlhammer, 1996. – 207 p.

A Német Szövetségi Köztársaság tartományainak népességstruktúrája és gazdaságstatisztikája, 1996.

I-004-B-0082/1996

STATISTICA

Rivista trimestrale fondata da Paolo Fortunati

A BOLOGNAI, PÁDUAI ÉS PALERMÓI
EGYETEMEK FOLYÓIRATA

1995. ÉVI 2. SZÁM

Pesarin, F.: Egy új megoldás az általánosított Behrens – Fisher problémára.

Singh, P. – Saxena, K. K. – Srivastava, O. P.: A Behrens-Fisher-probléma megoldása összehasonlításai.

Agliari, A. – Parisetti, C. C.: Szakértői vélemények és az információ kombinálása.

Brasini, S.: Az elsődleges kávékereslet Olaszországban: egy statisztikai elemzés.

Bernini, C.: A jelenérték-modell származtatása dinamikus aggregálással.

Barnabani, M.: A likelihood-függvény megszorítása közelítő priorinformációk esetén.

Rueda, M. del M. – Arcos, A.: Egy majdnem torzítatlan iteratív arányszorzat-becslés.

Jayakumar, K.: Egy elsőrendű egészértékű autoregresszív folyamat stacionárius megoldása.

AZ EGYESÜLT NEMZETEK EURÓPAI
GAZDASÁGI BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

1995. ÉVI 3-4. SZÁM

Glaude, M.: Az iskolától a munkáig és a serdülőkor-tól a felnőttkorig: a társadalmi mutatók helye és korlátai az átmenetek vizsgálatánál a fiatalok életében.

Planas, J. – Garcia, M. – Zaldivar, M.: Az ifjúkor ki-zárása: átmenet az iskolától a felnőttkorig.

Vogel, J.: Életstílusok, értékek és attitűdök – fiatal felnőttek Svédországban.

Harala, R.: A fiatalok iskolából munkába történő átmenetének figyelése: finn adatforrások.

Pergamit, M. R.: Az iskolától a munkáig átmenetek értékelése az Egyesült Államokban.

Petrie, D. B.: A kanadai országos longitudinális gyermekfelvétel.

Vassenden, E.: Longitudinális vizsgálatok az oktatásban: a norvég tapasztalat.

McEwin, E.: Társadalmi mutatók és társadalomstatistika Ausztráliában.

Gilomen, H.: Egy társadalmi beszámolórendszer felé Svájcban.

Griffin, T. – Mikkelsen, L. – Kalampasut, P.: Az ifjúság statisztikai profilja Európában és Észak-Amerikában.

Noll, H.-H.: A digitális információs rendszerű társadalmi mutatók: a társadalmi mutatók német rendszere.

Tuinen, H. K. van: Társadalmi mutatók, társadalmi megfigyelések és a társadalomstatistika integrálása.

Wirtschaft und Statistik

A NÉMET SZÖVETSÉGI STATISZTIKAI
HIVATAL FOLYÓIRATA

1996. ÉVI 3. SZÁM

Klitsch, U. W.: A szövetségi statisztikai program áttekintése.

Cornelsen, U. C.: A külföldi népesség aktivitása.

Krockow, H. A.: A kiskereskedelem ágazatai, telep-helyei és eladó területe.

Lünnemann, U. P.: Módszertan az oktatási kiadások definiálására, osztályozására és meghatározására Németországban.

Breidenstein, W.: Az állami szolgáltatási létszám, 1994. június 30.

Elber, K. G.: A közbenső index – egy közbenső állapot az európai árindex felé vezető úton.

Beuerlein, U. I.: A tengeri szállítási tarifák indexei-nek új kiszámítása 1991-es bázison.

1996. ÉVI 4. SZÁM

Hahlen, J.: A Statisztikai Tanácsadó Bizottság javaslatai az állami statisztika újraszervezésének keretére.

Scheewe, P.: Felnőttek lakásépítési feltételei.

Angele, J.: Csődök, 1995.

Müller, K. K.: Az adó értéke mint ellenőrzési eszköz a Köztársaságon belüli kereskedelmi statisztikában.

Dietz, O. – Schulze, – Steikow, R. – Müller, W.: Közpénzügyek, 1995.

Schwarz, N.: Önkéntes és közösségi munka Németországban.

BIBLIOGRÁFIA

A Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálathoz az alábbi fontosabb könyvek érkeztek be:

STATISZTIKAI ÉVKÖNYVEK

Annuaire statistique de la Tunisie / Institut national de la statistique. – Tunis : INS, 1995. – 272 p.

Tunézia statisztikai évkönyve, 1994.

I-064-B-0003/1994

Bevölkerungsstruktur und Wirtschaftskraft der Bundesländer / Statistisches Bundesamt. – Stuttgart [etc.] : Kohlhammer, 1996. – 207 p.

A Német Szövetségi Köztársaság tartományainak népességstruktúrája és gazdaságstatisztikája, 1996.

I-004-B-0082/1996

Annual report : State of Italy / National Statistical Institute. – Roma : ISTAT, 1994. – 398 p.

Éves jelentés Olaszország helyzetéről, 1993.

I-032-B-0282/1993

Anuarul statistic al Romaniei = Romanian statistical yearbook / Comisia Nationala pentru Statistica. – Bucuresti : CNPS, [1996]. – 963 p.

Románia statisztikai évkönyve, 1995.

I-044-C-0002/1995

Latvija skaitļos : Iss statistisko datu krajums = Latvia in figures : Latvijas Republikas Valsts statistikas komiteja. – Riga : VSK, 1995. – 122 p.

Lettország számokban, 1995.

I-042-D-0084/1995

Narodnoe khozajajstvo Rossijskoj Federacii : Statisticheskij ezhegodnik / Goskomstat Rossii. – Moskva : Goskomstat, 1995. – 976 p.

Oroszország statisztikai évkönyve, 1995.

I-042-C-0202/1995

The Nordic countries in figures : Excerpts from the Yearbook of Nordic statistics / ed. by the Nordic Statistical Secretariat ; Nordic Council of Ministers. – Copenhagen : Nordic Stat. Secretariat: Nordic Council of Min. ; Stockholm : Nordic Council, 1995. – 44 p.

A skandináv országok számokban, 1995.

I-040-D-0001/1995

Statistická ročenka Slovenskej republiky = Statistical yearbook of the Slovak Republic / Statistický rad Slovenskej republiky. – Bratislava : S-SR, [199]. – 632 p.

Szlovákia statisztikai évkönyve, 1995.

I-020-C-0065/1995

Statistični letopis Republike Slovenije = Statistical yearbook of the Republic of Slovenia / Zavod Republike Slovenije za statistiko. – Ljubjana : ZRSS, 1993. – 561 p.

Szlovénia statisztikai évkönyve, 1993.

I-046-C-0028/1993

Strany-chleny SNG = Statisticheskij ezhegodnik / Statisticheskij komitet Sodruzhestva nezavisimyh gosudarstv. – Moskva : FIN, 1992. – 604, [1] p.

A Független Közösségek országainak statisztikai évkönyve, 1992.

I-042-C-0459/1992

ÁLTALÁNOS STATISZTIKAI MUNKÁK

Franz, A.: Volkswirtschaftliche Gesamtrechnungen : Das statistische System der Makroökonomie. – Wien : ÖStZ, 1994. – XII, 324 p. : ill.

Nemzetgazdasági elszámolások. A makroökonómia statisztikai rendszere.

817218

Handbook of official statistics in ECE member countries / UN Economic Commission for Europe. – [New York] : UN ECE, 1995. – [177] p.

Kézikönyv az Európai Közösségek országainak statisztikai rendszeréről.

817109

Volkswirtschaftliche Gesamtrechnungen: bewährte Praxis, neue Perspektiven : Beiträge zum wissenschaftlichen Kolloquium am 11./12. November 1993 in Wiesbaden. – Stuttgart : Metzler-Poeschel, 1994. – 166 p. : ill.

Kipróbált módszerek – Új perspektívák a nemzetgazdasági elszámolásban.

720419

GAZDASÁGSTATISZTIKA

Agricultural income. – Luxembourg : EUROSTAT, 1996. – 183 p.

Az Európai Közösségek országainak mezőgazdasági jövedelme, 1995.

I-030-B-0229/1995

Agricultural policies, markets and trade : Monitoring and outlook / Organisation for Economic Co-operation and Development. – Paris : OECD, 1995. – 298 p.

Mezőgazdasági politika, piac és kereskedelem az OECD országokban, 1995.

I-033-C-0231/1995

Agricultural trade. – New York : UN, 1996. – 33 p.

A világ mezőgazdasági külkereskedelme, 1993-1994.

I-031-B-0221/1993-1994/1

Annual services inquiry. Retail, wholesale and business services sectors / Central Statistics Office. – Dublin : CSO, 1996. – 53, [4] p.

Írország éves felmérése a szolgáltatásokról. Kiskereskedelem, nagykereskedelem és üzleti szolgáltatások, 1993.

I-036-B-0367/1993

Beskaeftigelse og arbejdsloshed = Empleo y paro = Beschäftigung und Arbeitslosigkeit = Apasholisi kai anergia = Emploi et chômage = Occupazione e disoccupazione = Werkgelegenheid en werkloosheid = Empleo e desempleo. – Luxembourg : EUROSTAT, 1993. – 55 p.

Keresetek az Európai Közösségek ipari és szolgáltatási szektoraiban, 1980-1991.

I-030-B-0102/1980-1991/[1]

Bestands-Statistik der Kraftfahrzeuge in Österreich : Sonderheft / Österreichisches Statistisches Zentralamt. – Wien : ÖStZ, 1996. – 150 p.

Ausztria gépjárműállományának statisztikája, 1995.

I-022-B-0129/1995

Bevölkerung und Erwerbstätigkeit. Struktur der Arbeitnehmer / Statistisches Bundesamt. – Stuttgart (etc.): Kohlhammer, 1995. – 84 p.

Népesség és keresőtevékenység a Német Szövetségi Köztársaságban. A munkavállalók összetétele, 1994.

I-004-B-0254/1994

Commodity list : Edition in English of Statistisk varefortegnelse for utenrikshandelen = Supplement to Monthly bulletin of external trade 1996 and External trade 1996 vol. 1. – Oslo [etc.] : Stat. Sentralbyrå, 1996. – 171 p.

Norvégia külkereskedelmi statisztikai termékjegyzéke, 1996.

I-040-B-0122/1996

Les comptes de l'industrie en 1994 : La situation de l'industrie française en 1994. – [Paris] : INSÉE, 1995. – 301 p.

A francia ipar elszámolásai, 1994.

I-033-B-0381/1994

Les comptes du commerce en 1994 : Rapport de la commission des comptes commerciaux de la Nation. – Paris : INSÉE, 1996. – 226 p.

A francia belkereskedelem elszámolásai, 1994.

I-033-B-0398/1994

Le crédit-bail dans l'industrie / Ministère de l'industrie et du commerce extérieur. – Paris : SESSI, 1995. – 134 p.

A lízing Franciaország iparában, 1993.

I-033-C-0215/1993

- Danmarks vareindførsel og -udførsel = External trade of Denmark / Danmarks Statistik. – København : Danmarks Stat., 1996. – 313 p.
Dánia külkereskedelme, 1994.
I-039-B-0037/1994
- Dis ticaret istatistikleri = Foreign trade statistics / Devlet İstatistik Enstitüsü. – Ankara : DIE, 1996. – XXI, 443 p.
Törökország külkereskedelmi statisztikája, 1994.
I-050-B-0057/1994
- Economic survey of Latin America and the Caribbean. Economic developments by country / Economic Commission for Latin America and the Caribbean. – Santiago : UN ECLAC, 1995. – 520 p.
Latin-Amerika és a Karib-térség gazdasági áttekintése. Országokénti adatok.
470190/1993/2
- Energiebilanzen = Energy balance sheets = Bilans de l'énergie. – Luxembourg: EUROSTAT, 1996. – 281 p.
Az Európai Közösségek energiamélege, 1993-1994.
I-030-B-0069/1993-1994
- Estatísticas do turismo : Continente, Aores e Madeira = Statistiques du tourisme / Instituto Nacional de Estatística. – Lisboa : INE, 1995. – 182 p.
Portugália idegenforgalmi statisztikai évkönyve, 1994.
I-035-B-0089/1994
- Estatísticas monetárias e financeiras : Continente, Acores e Madeira = Statistiques monétaires et financières / Instituto Nacional de Estatística. – Lisboa : INE, 1996. – 163 p.
Portugália monetáris és pénzügyi statisztikája, 1994.
I-035-B-0061/1994
- Export expansion and diversification in Central and Eastern Europe : What can be learnt from East and Southeast Asia? – Kiel : Inst. für Weltwirtschaft, 1995. – 47 p.
Exportnövekedés és diverzifikáció Közép- és Kelet-Európában: mit kellene megtanulni Kelet- és Délkelet-Ázsiától?
817788
- Family food expenditure in Canada : 17 metropolitan areas = Dépenses alimentaires des familles au Canada / Statistics Canada. – Ottawa : Stat. Canada, 1994. – 113 p.
A családok élelmiszere fordított kiadásai Kanadában, 1992.
I-071-B-0143/1992
- For an European union energy policy : Green paper / European Commission. – Luxembourg : EC, 1995. – 122 p : ill., színes
Európa egységes energiapolitikájáért. Zöld jelentés.
816987
- Foreign trade : Finland = Aussenhandel / National Board of Customs. – Helsinki : Nat. Board of Customs, 1995. – 36 p.
Finnország külkereskedelmi statisztikai zsebkönyve, 1994.
I-043-D-0001/1994
- Georgiké statistiké = Agricultural statistics. – [Nicosia] : Min. of Finance, 1995. – 182 p.
Ciprus mezőgazdasági statisztikája, 1994.
I-048-B-0011/1994
- Gospodarka materialowa. – Warszawa : GUS, 1995. – 138 p.
Lengyelország anyaggyártási statisztikája,
I-022-B-0037/1993-1994
- Government finance statistics yearbook / International Monetary Fund. – Washington : IMF, 1995. – 759 p.
A világ országainak állami pénzügyi statisztikai évkönyve, 1995.
I-072-B-0406/1995
- Handbook of international trade and development statistics = Manuel de statistiques du commerce international et du développement / United Nations Conference Trade and Development. – New York : UN, 1995. – XXII, 431, 57 p.
Az UNCTAD nemzetközi kereskedelmi és fejlesztési statisztikai kézikönyve, 1994.
I-072-B-0312/1994
- Industrial structure statistics = Statistiques des structures industrielles / Organisation for Economic Co-operation and Development. – Paris : OECD, 1995. – 408 p.
Az OECD-országok iparstatisztikai évkönyve, 1993.
I-033-B-0368/1993
- Infrastruktura komunalna w 1994 r. – Warszawa : GUS, 1995. – 44 p.
Lengyelország kommunális infrastruktúrája az 1994. évben.
I-022-B-0033/1994
- International direct investment statistics yearbook = Annuaire des statistiques d'investissement direct international / Organisation for Economic Co-operation and Development. – Paris : OECD, 1995. – 319 p.
Nemzetközi beruházásstatisztikai évkönyv, 1995.
I-033-B-0483/1995
- Jaarboek inkomen en consumptie = Annual statistical yearbook income and consumption / Central Bureau voor de Statistiek. – 's Gravenhage : CBS, 1995. – 95 p.
Hollandia jövedelmi és fogyasztási statisztikai évkönyve, 1995.
I-037-C-0071/1995
- Jahrbuch der österreichischen Wirtschaft : Tätigkeitsbericht der Bundeswirtschaftskammer / Bundeskammer der gewerblichen Wirtschaft. – Wien : BGW, 1995. – 276 p.
Az osztrák gazdaság évkönyve, 1994.
472476/1994
- Jahresstatistik des Aussenhandels der Schweiz = Statistique annuelle du commerce extérieur de la Suisse / hrsg. von der Eidgenössischen Oberzolldirektion. – Bern : Eidg. Oberzolldirektion, [1996]. – 897 p.
Svájc külkereskedelmi statisztikája, 1995.
I-031-A-0009/1995/1
- Jordbruksstatistikk = Agricultural statistics. – Oslo [etc.] : Stat. Sentralbyrå, 1996. – 176 p.
Norvégia mezőgazdasági statisztikája, 1994.
I-040-B-0110/1994
- Land- und Forstwirtschaft, Fischerei. Ausserbetriebliche Einkommen und Arbeitsverhältnisse für ausgewählte Betriebsgruppen / Statistisches Bundesamt. – Stuttgart [etc.] : Kohlhammer, 1996. – 240 p.
A Német Szövetségi Köztársaság mezőgazdasága, erdőgazdálkodása és halászata.
I-004-B-0239/1993
- Löhne und Gehälter. Löhne, Gehälter und Arbeitskosten im Ausland / Statistisches Bundesamt. – Stuttgart : Metzler-Poeschel, 1996. – 96 p.
Bérek és fizetések. Bérek, fizetések és munkaköltségek külföldön, 1995.
I-004-B-0322/1995

- Lönestatistik årsbok = Statistical yearbook of salaries. – Stockholm : SCB, 1996. – 97 p.
Svédország bérstatistikai évkönyve, 1994.
I-041-B-0104/1994
- Manufacturing industry Australia / Australian Bureau of Statistics. – Canberra : ABS, 1996. – VI, 90 p.
Ausztrália feldolgozóipari statisztikája, 1992-1993.
I-091-B-0067/1992-1993
- Motorfahrzeugbestand in der Schweiz = Parc des véhicules á moteur en Suisse. – Bern: BFS, 1996. – 299 p.
Svájc gépjárműállománya, 1995.
I-031-B-0245/1995/1
- Nationalräkenskaper : Årsrapport = National accounts. – Stockholm : SCB, 1996. – 58 p.
Svédország nemzetgazdasági elszámolásai, 1980-1994.
I-041-B-0115/1980-1994
- Perakende fiyat istatistikleri : Secil mis maddelere göre yıllık ortalama fiyatlar = Retail price statistics: Annual average prices by selected items / Devlet İstatistik Enstitüsü. – Ankara : DIE, 1996. – VII, 609 p.
Törökország kiskereskedelmi árstatisztikája.
I-050-B-0079/1992-1994
- Preise. Preise und Preisindizes für gewerbliche Produkte (Erzeugerpreise) / Statistisches Bundesamt. – Stuttgart [etc.] : Kohlhammer, 1996. – 137 p.
Árak a Német Szövetségi Köztársaságban. Az ipari termékek termelői árai és árindexei, 1995.
I-004-B-0091/II/1995
- Produzierendes Gewerbe. Struktur der Produktion im Produzierenden Gewerbe / Statistisches Bundesamt. – Stuttgart [etc.] : Kohlhammer, 1996. – 158 p.
A Német Szövetségi Köztársaság ipara. Az ipari termelés szerkezete, 1994.
I-004-B-0252/1994
- Rolnictwo i gospodarka zywnosciowa. – Warszawa : GUS, 1994. – XLVI, 373 p., [3] t.
Lengyelország mezőgazdasági és élelmiszer-ipari statisztikai évkönyve, 1993.
I-022-C-0038/1993
- Rynek wewnetrzny w 1994 r. = Internal market in 1994. – Warszawa : GUS, 1995. – 124 p.
Lengyelország belföldi piaca, 1994.
I-022-B-0038/1994
- Schweizerische Verkehrstatistik = Statistique suisse des transports. – Bern : BFS, 1995. – 136 p.
Svájc közlekedésszatisztikája, 1993.
I-031-B-0227/1993
- Shipping statistics yearbook / Institute of Shipping Economics and Logistics, Lloyd's Shipping Economist. – Bremen : ISL ; London : LSE, 1995. XIV, 494 p.
Nemzetközi hajózásszatisztikai évkönyv, 1995.
I-004-C-0058/1995
- Statistica del commercio interno / Istituto Centrale di Statistica. – Roma : Istat, 1996. – 93, (12) p.
Olaszország belkereskedelmi statisztikája, 1993.
I-032-B-0208/35
- Statistica del turismo : Anno 1994 / Istituto Centrale di Statistica. – Roma : ISTAT, 1996. – 154 p., (8) t.
Olaszország idegenforgalmi statisztikája, 1994.
I-032-B-0230/1994
- Statistiche della caccia, pesca e cooperazione / Istituto Centr. di Statistica. – Roma : ISTAT, 1994. – 112 p.
Olaszország halászati és vadászati statisztikája, 1991.
I-032-C-0206/1991
- Tourismus in Zahlen / Statistisches Bundesamt. – Stuttgart : Metzler-Poeschel, 1996. – 263 p.
Németország turisztikai adatai, 1995.
I-004-B-0321/1995
- Transport: wynniki dzialalnosci w 1994 r. – Warszawa : GUS, 1995. – 65 p.
Lengyelország szállításstatisztikai évkönyve, 1994.
I-022-B-0040/1994
- Umweltstatistik : Regionale Grunddaten / Österreichisches Statistisches Zentralamt. – Wien : ÖStZ, 1995. – XII, 259 p.
Ausztria környezeti statisztikája. Regionális alapadatok, 1994.
I-002-B-0277/1994
- UNCTAD commodity yearbook = CNUCED annuaire des produits de base / United Nations Conference on Trade and Development. – New York : UN, 1995. – XX, 428 p.
Az UNCTAD nyersanyag-statisztikai évkönyve, 1995.
I-031-B-0254/1995
- Vneshneehkonomicheskie svjazi Rossijskojj Federacii / Goskomstat Rossii. – Moskva : Goskomstat, 1993. – 123 p.
Oroszország külkereskedelmi statisztikai évkönyve, 1993.
I-042-C-0464/1993/1
- Volkswirtschaftliche Gesamtrechnungen ESGV : Aggregate = National accounts ESA : Aggregates = Comptes nationaux SEC : Agrégats. – Luxembourg : EUROSTAT, 1996. – 257 p.
Az Európai Közösségek nemzetgazdasági elszámolásai, 1970-1994.
I-038-B-0144/1970-1994
- World debt tables : External debt of developing countries. Analysis and summary tables / World Bank. – Washington : World Bank, 1994. – XII, 255 p.
Jelentés a fejlődő országok adósságállományáról. Elemzés és összefoglaló adatok, 1994-1995.
I-072-B-0464/1994-1995/1
- World economic outlook / International Monetary Fund. – Washington : IMF, 1995. – IX, 165 p.
Világ gazdasági kilátások, 1995.
471642/1995/1
- World steel in figures 1995 / International Iron and Steel Institute. – Brussels : IISI, 1995. – 21 p. : ill.
A világ acélipara számokban, 1995.
I-038-C-0041/1995

TÁRSADALOMSTATISZTIKA
– EGÉSZSÉGÜGY – KULTÚRSTATISZTIKA

- African socio-economic indicators = Indicateurs socio-économiques africains / Economic Commission for Africa. – Addis Ababa : UNECA, 1994. – XVII, 77 p.
Afrika társadalmi-gazdasági jelzőszámai, 1993.
I-069-B-0009/1993
- Bericht über das Gesundheitswesen in Österreich im Jahre 1994 / hrsg. vom Bundesministerium für Gesundheit und Umweltschutz in Zusammenarbeit mit dem Österreichischen Statistischen Zentralamt. – Wien : ÖStZ, 1996. – 261 p.
Jelentés Ausztria egészségügyi helyzetéről, 1994.
I-002-B-0179/1994

Burgerlijke en administratieve rechtspraak = Civil and administrative jurisdiction / Centraal Bureau voor de Statistiek. – Voorburg : CBS, 1995. – 64 p.

Hollandia polgári és államigazgatási bírósági statisztikája, 1994.

I-037-B-0164/1994

Digest of education statistics / U.S. Department of Education Office of Educational Research and Improvement National Center for Education Statistics. – Washington : U.S. Dept. of Education, 1993. – XXXI, 496 p.

Az Egyesült Államok oktatásstatisztikai évkönyve, 1993.

I-072-C-0443/1993

Health and hospital statistics. – [Nicosia] : Min. of Finance, 1995. – 282 p.

Ciprus egészségügyi és kórházi statisztikája, 1994.

I-048-C-0002/1994

Kriminalstatistik = Criminal statistics / Danmarks Statistik. – København : Danmarks Stat., 1996. – 141 p.

Dánia bűnügyi statisztikája, 1994.

I-039-B-0043/1994

Obrazovanie i kul'tura v Rossijskoj Federacii / Goskomstat Rossii. – Moskva: Goskomstat, 1992. – 343 p.

Oroszország oktatási és művelődési statisztikája, 1992.

I-042-B-0259/1992

Schools Australia / Australian Bureau of Statistics. – Canberra : ABS, 1996. – 89 p.

Ausztrália iskolastatisztikája, 1995.

I-091-B-0070/1995

Simpanen, M. : Participation in adult education in Finland : Adult Education Survey 1990. – Helsinki: Tilastokeskus, 1995. – 72 p.

A felnőttképzésben való részvétel Finnországban.

I-043-C-0057/1990

Skolan i siffror. Betyg och utbildningsresultat. – Stockholm : Skolverket, 1996. – 65 p.

Svédország oktatásügye számokban, 1996. Szakképesítés és elért eredmények.

I-041-B-0119/1996/1

Social insurance statistics : Facts / National Social Insurance Board. – Stockholm : RFV, 1996. – 83 p.

Svédország társadalombiztosítási statisztikája, 1995.

I-041-C-0241/1995

Social'noe razvitie Rossijskoj Federacii / Goskomstat Rossii. – Moskva : Goskomstat, 1992. – 264 p.

Oroszország társadalomstatisztikája, 1992.

I-042-C-0460/1992

Statistiche culturali / Istituto Centrale di Statistica. – Roma : ISTAT, 1995. – 209, [6] p., [8] t.

Olaszország kultúrstatistikája, 1993.

I-032-B-0189/35

Statistiké tés ekpaideusés : Sholiho etos = Statistics of education : School-year. – [Nicosia] : Min. of Finance, 1995. – 366 p.

Ciprus szálloda- és éttermi statisztikája, 1994-1995.

I-048-B-0014/1994-1995

Statistiques criminelles internationales = International crime statistics = Estadísticas internacionales de delincuencia / Organisation internationale de police criminelle. – Lyon : OIPC, [1994]. – [20], 88 p.

Nemzetközi bűnügyi statisztikai évkönyv, 1993.

I-033-B-0291/1993

Tourism in Europe / EUROSTAT. – Luxembourg : EUROSTAT, 1995. – XV, 191 p. : ill.

Turizmus Európában, 1995.

I-030-B-0251/[1995]

Undervisning og uddannelse = Bildung und Ausbildung = Ekpaideusé kai epauuématiké katartion = Education and training = Éducation et formation = Istruzione e formazione = Onderwijs en opleiding. – Luxembourg : EUROSTAT, 1986. – 114 p.

Az Európai Közösségek országainak oktatási statisztikája, 1985.

I-030-B-0067/1985

Veitrafikkulykker = Road traffic accidents. – Oslo [etc.] : Stat. sentralbyr, 1995. – 104 p.

Norvégia közti közlekedési baleseti statisztikája, 1994.

I-040-B-0101/1994

DEMOGRÁFIA

1990 population and housing census. Subject report. Nuptiality of thai population / National Statistical Office. – Bangkok : NSO, [1995]. – 53, 34 p., [8] t.fol.

Thaiföld 1990. évi népszámlálása és lakásösszeírása.

I-058-B-0059/4

Befolkningsstatistik. Folkmängden och dess förändringar i kommuner och församlingar m m. = Population statistics. – Stockholm : SCB, 1996. – 184 p.

Svédország népességstatisztikája, 1995.

I-041-B-0112/1995/1

Demographic trends / Department of Statistics. – Wellington : Dept. of Stat., 1995. – 154 p.

Új-Zéland demográfiai trendjei, 1995.

I-095-B-0047/1995

Naselenie / Komitet za socialna informacija pri Ministarskija sahet. – Sofija : KSI, 1995. – 275 p., [10] t.

Bulgária népességstatisztikája, 1994.

I-045-B-0081/1994

Penduduk Indonesia. Sensus penduduk Indonesia 1990 = Population of Indonesia. Indonesia's population census / Biro Pusat Statistik. – Jakarta : BPS, 1994. – XI, 145 p., [2] t. : ill., színes

Indonézia 1990. évi népszámlálása.

I-055-B-0028/1990/[0]

Population bulletin of the United Nations / Department of International Economic and Social Affairs. – New York : UN, 1995. – VI, 146 p.

Az ENSZ demográfiai bulletinje, 1995.

I-072-B-0121/1995/39

Väestömuutokset = Befolkningsrörelsen = Vital statistics. – Helsinki : Tilastokeskus, 1996. – 124 p.

Finnország népmozgalmi statisztikája, 1994.

I-043-B-0223/1994

Väestöntutkimuksen vuosikirja = Yearbook of population research in Finland / Väestöntutkimuslaitos. – Helsinki : Väestöntutkimuslaitos, 1995. – 159 p.

A finn népességtudományi kutatás, 1994-1995.

I-043-C-0035/1994-1995

Vital statistics Japan / Statistics and Information Department Ministry of Health and Welfare. – [Tokyo] : MHW, [1995]. – 516 p. + 615 p.

Japán népmozgalmi statisztikája, 1994.

I-051-C-0024/1994/2-3